

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DP'NİN İKTİDARA GELİŞ SÜRECİ
(1945-1950)**

DOKTORA TEZİ

Ensar YILMAZ

**Enstitü Ana Bilim Dalı : Sosyoloji
Enstitü Bilim Dalı : Sosyoloji**

Tez Danışmanı : Yard.Doç.Dr.Mustafa Kemal ŞAN

ŞUBAT – 2008

DP'NİN İKTİDARA GELİŞ SÜRECİ
(1945-1950)

DOKTORA TEZİ

Ensar YILMAZ

Enstitü Ana Bilim Dalı : Sosyoloji
Enstitü Bilim Dalı : Sosyoloji

Bu tez 11 / 02 / 200 8 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ensar YILMAZ

11 / 02 / 2008

ÖNSÖZ

Demokrat Parti'nin kuruluşu ve iktidara geliş süreci aynı zamanda çok partili demokratik hayata geçişin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Siyasal sistemdeki bu değişimin toplumsal bir karşılığının olması da tabiidir. Konunun bu sosyolojik öneminin yanında Türk demokrasisinin bugününü anlamak ve geleceğe bu tarihsel birikimin getirdiği perspektiften bakabilmek için de konu önem arz etmektedir.

Bu çalışma esnasında, konunun sosyolojik boyutunun altının daha da çizilmesi noktasında yaptıkları uyarılardan, çalışmama yaptıkları katkılardan ve gösterdikleri yakınlıktan dolayı değerli hocalarım Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN'e ve Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ'a şükranlarımı sunmak isterim. Ayrıca her aşamasıyla yakından ilgilenerek, bu çalışmanın yön ve biçim kazanmasında çok büyük katkılar sunan tez danışmanım, değerli hocam Yard. Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAN'a şükranlarımı sunuyorum. Son olarak bu çalışma esnasında yaşadığım bütün sıkıntıları benimle paylaşarak yükümü hafifleten, çalışmanın her aşamasında verdiği destekle yanımda duran sevgili eşim Ayşe'ye şükranlarımı sunmak isterim.

11 / 02 / 2008

Ensar YILMAZ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: DP ÖNCESİ SİYASET ve TOPLUM İLİŞKİSİ	9
1.1. Siyasi Açıdan.....	9
1. 2. Ekonomik Açıdan.....	25
1. 3. Sosyo-Kültürel Açıdan.....	42
2.BÖLÜM: II. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DEĞİŞEN DIŞ DİNAMİKLER ve TÜRK SİYASETİNE ETKİSİ	54
2. 1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dünya Düzeni.....	54
2. 2. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin Uluslararası İlişkileri.....	57
2. 3. Türkiye Açısından San Francisco Konferansı.....	66
2. 4. Determinal İlişkiyi Sürekli Kılma Girişimi: ÇTK.....	74
2. 5. 1945 Yılı Bütçe Görüşmeleri.....	94
2. 6. Siyaset Alanının Yeniden Tanziminde İlk Teşebbüs: Dörtlü Takrir.....	99
3. BÖLÜM: SİYASET ALANININ YENİDEN TANZİMİ ve DP	108
3.1.Sol Toplumsal Taleplerin Siyaset Alanı Dışı Bırakılması: Tan Gazetesi Olayı...	108

3.2. DP'nin Kuruluşu, Programı ve Tüzüğü.....	113
3.3. DP'nin Kurucuları.....	140
3.3.1. Celal Bayar.....	140
3.3.2. Adnan Menderes.....	146
3.3.3. Refik Koraltan.....	149
3.3.4. Fuat Köprülü.....	150
3. 4. Yeni Siyaset Alanında DP'nin Meşruiyet Kazanma Süreci.....	153
3. 5. Siyasi Sosyalleşmede Yeni Süreç: 1946 Seçimleri.....	162
3. 6. Siyaset Alanının Sert Denetimi: Peker Hükümeti.....	180
3. 7. Yeni Siyaset Alanında Yeni Siyasi Sosyalleşme Aracı Olarak DP: DP'nin I. Büyük Kongresi (1947)	196
3. 8. Siyaset Alanının Yeniden Tanziminin Belgesi 12 Temmuz Beyannamesi.....	205
3. 9. Geçiş Hükümeti: I. Saka Hükümeti.....	217

4. BÖLÜM: DP'NİN İKTİDARA GELİŞ SÜRECİ VE SİYASET-TOPLUM

İLİŞKİSİNDEKİ DEĞİŞİM.....	222
4. 1. Siyaset Alanının Yeniden Tanziminde CHP VII. Büyük Kurultayı.....	222
4. 2. DP'nin Bölünmesi ve Yeni Siyaset Alanına Uyumlu Hale Getirilmesi.....	225
4. 3. II. Saka Hükümeti ve DP.....	238
4. 4. DP'nin II. Büyük Kongresi (1949)	242
4. 5. Siyaset Alanının İlmli Denetimi: Günaltay Hükümeti.....	246
4. 6. CHP ve DP'nin Yeni Siyaset Alanını Tahkimi.....	251
4.7. Seçim Kanunu Tartışmaları ve Değişen Siyaset-Toplum İlişkisi.....	258

4.8. 1950 Seçimlerine Giderken Siyasi Sosyalleşme.....	263
4.9. İslami Toplumsal Taleplerin Siyaset Alanı Dışı Bırakılması:	
Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ölümü.....	271
4.10. Fonksiyonel ilişkinin Ortaya Çıkışı: 1950 Seçimleri.....	274
4.11. Kontrollü Fonksiyonel İlişki.....	283
4.11.1. Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi.....	283
4.11.2. DP'nin İlk Kabinesi.....	291
SONUÇ	300
KAYNAKÇA..	310
EKLER	320
ÖZGEÇMİŞ	350

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
ÇTK	: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
DP	: Demokrat Parti
GİK	Genel İdare Kurulu
IMF	: Uluslar arası Para Fonu
MP	: Millet Partisi
MKK	: Milli Korunma Kanunu
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyetçi Fırka
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
BMM /TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırka

Tezin Başlığı: DP'nin İktidara Geliş Süreci

Tezin Yazarı: Ensar Yılmaz

Danışman: Yard.Doç.Dr.:M.Kemal ŞAN

Kabul Tarihi: 11/02/2008

Sayfa Sayısı: 350

Anabilimdalı: Sosyoloji

Bilimdalı: Genel Sosyoloji

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye, yerleştirmeye çalıştığı yeni bir siyasi rejimin kendini koruma mekanizmalarını kurumsallaştıramadan, rejimi tehdit edebilme potansiyeli taşıdığına inanılan siyasal ve sosyal taleplere açık bir hale gelme ikilemiyle karşı karşıya kalmıştır. Hem uluslararası meşruiyetini oluşturmak hem de kurulan cumhuriyet rejiminin yeni olmasından kaynaklanan otoriter yöntemleri bu yeni süreçte dengelemek zorundadır.

Dolayısıyla yeni kurulacak çok partili sistemde mevcut rejim tarafından belirlenmiş siyaset alanı içerisinde faaliyet gösterecek siyasal partiler kabul görmektedir. DP, iktidar tarafından belirlenen bu siyaset alanı içinde bir meşruiyet arayışı içinde olmuş ve kendisini bu alan içinde konumlandırmıştır.

Çalışmada, belli bir dönemi anlatmanın getirdiği zorunluluktan dolayı tasviri yöntem ağırlık kazanmaktadır. Buna karşın ulaşılan sonuçlar tahlili yöntemle birleştirilerek ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili, akademik çalışmalar, hatıratlar, dönemin gazeteleri ve makaleler incelenmiştir. Konuyla ilgili hatırat ve özel çalışmaların çokluğuna rağmen, akademik çalışmalar azdır. Konunun akademik olarak bütün yönleriyle ele alındığı söylenemez.

Bu tezin amacı bugüne kadar sadece siyaset bilimi ve tarihi açısından ele alınan Türkiye'nin çok partili hayata geçişini sosyolojik bir perspektifle ele alabilmektir. Bir diğer deyişle siyasi sosyalleşme sürecinde siyaset-toplum ilişkisinin ne olduğu, nasıl biçimlendiğidir?

DP'nin kuruluşundan önce siyaset ve toplum arasındaki ilişki tek yönlü, determinel (belirleyen-belirlenen) bir ilişki biçimindeyken, DP'nin kuruluşundan sonra bu ilişki siyaset kurumu ve toplum arasında karşılıklı etkileşim sürecini ifade eden fonksiyonel ilişki biçimine dönüşmektedir.

46 seçimleri sırasında, seçim kanununda yapılan bir değişiklikte siyaset ve toplum ilişkisi ilk kez doğrudan bir hale getirilmektedir. 1950 seçimlerinde, 46 seçimlerindeki eksiklikler ve yanlışlıklar giderilmiş görülmektedir. Bu seçimlerde uygulanan, gizli oy, açık tasnif ve seçimlere getirilen yargı güvencesi siyaset ve toplum ilişkisinin yeni bir biçim almasına yol açmıştır. Toplum pasif, edilgen bir durumdan siyaset alanı içerisinde aktif olarak yer alan bir siyasi aktör durumuna gelmiştir.

Bu yeni siyasi sosyalleşme süreci siyasetle daha yakından ilgilenen toplumsal kesimlerin varlığı, siyasal katılımdaki artış şeklinde kendini göstermektedir. Dolayısıyla, DP'nin Kurulması ve İktidara Geliş Süreci aynı zamanda Türk toplumunda yeni bir siyasi kültürün ve siyasi sosyalleşme sürecinin başlangıcına da işaret etmektedir, denilebilir.

Her ne kadar siyaset alanı CHP ve DP tarafından yeni iç ve dış koşullara göre tanzim edilmiş olsa da siyaset ve toplum arasındaki ilişkinin niteliğindeki değişim bundan sonraki süreci etkileyecek temel unsurlardan biri olmaktadır.

Çok partili hayata geçişte DP, değişimi bizatihi kendinde taşıyan güç değildir. İçinde bulunduğu çok partili sistemin gerektirdiği siyaset-toplum ilişkisinin aldığı yeni biçim, değişimin temel taşıyıcısı olarak görülmektedir. Bu da siyaset ve toplum arasında daha önceden var olan belirleyen-belirlenen (determinel) bir ilişkiden karşılıklı olarak birbirini etkileyen, fonksiyonel bir ilişki biçimine geçişin bir sonucudur.

Anahtar kelimeler: Siyaset alanı, Siyasi sosyalleşme, (siyaset ve toplum arasında) determinel/fonksiyonel ilişki.

Title of the Thesis: Coming into Power of DP

Written By: Ensar Yılmaz

Advisor: Assist. Prof. Dr. M. Kemal ŞAN

Acceptance Date: 11/02/2008

Page No: 350

Main Discipline: Sociology

Field: General Sociology

After the Second World War, Turkey was faced with the dilemma of becoming open to political and social demands that were believed to be potentially threatening for the regime before being able to institutionalize the self-defense mechanisms of the new political regime it was trying to establish. In this process, it had to both establish an international legitimacy and balance the authoritarian methods stemming from the newly-established republican regime.

Therefore, in the multi-party system to be established, the political parties, which will operate within the political area defined by the existing regime, were acceptable. DP had sought legitimacy within this political area defined by the government and positioned itself within this area.

In this study, due to the exigency brought by narrating a specific period, descriptive method prevails. However, the results that are reached have been tried to be addressed in combination with the analytical method. The academic studies, memoirs, newspapers of the period and the articles that are related to the subject have been examined. Although there are many memoirs and special studies on the subject, there are only few academic studies. It is difficult to say that the subject has been addressed academically in all aspects.

The purpose of this thesis is to address the transition of Turkey into multi-party period, which has only been addressed in terms of political science and history until now, from a sociological perspective. In other words, what the politics-society relationship was in the political socialization process, and how it was shaped.

While the relationship between politics and society had been unilateral and deterministic before the establishment of DP, after which this relationship transformed into a functional relationship representing the mutual interaction between the political institution and society.

During the elections in 1946, the relationship between politics and society, for the first time, became direct with a change in the election law. In the elections of 1950, it seemed that the deficiencies and fallacies were eliminated. The secret vote, open sorting and the judiciary assurance brought to the elections gave a new shape to the relationship between politics and society. While having been passive and inactive within the political area, the society became an active political actor in the area of politics.

This new political socialization process demonstrated itself as the existence of social sections interested more closely in politics, and the increase in the political participation. Therefore, it can be said that the Establishment and Coming into Power of DP signals the initiation of a new political culture and political socialization in the Turkish society.

Although the political area was arranged according to the new internal and external conditions by RPP and DP, the change in the nature of the relationship between politics and society was one of the fundamental elements to affect the following process.

In transition to multi-party system, DP was not the power possessing the change in itself. The new shape of the politics-society relationship required by the multi-party system it was in is seen to have been the basic bearer of the change. This is a result of a transition from the existing deterministic relationship between politics and society to a functional relationship mutually affecting each other.

Key Words: Political area, Political socialization (between politics and society), deterministic /functional relationship.

GİRİŞ

Cumhuriyetle birlikte yeni bir siyasi sisteme geçen Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde yeni rejiminin kurum ve kurallarını yerleştirme çabası içerisindedir. Cumhuriyetle yapılan yenilikler devlet aygıtının, siyasi sistemin kontrolü ve fonksiyonları altındadır. Yaşanan süreç, toplum hayatına müdahaleyi öngörmektedir ve siyasetin toplumla kurduğu ilişkiler otoriter yöntemler üzerinden gerçekleşmektedir. Otoriter ilişki *emir ve itaat* ilişkisi olduğundan siyaset ve toplum arasındaki ilişki de buna göre biçimlenmektedir.

Osmanlı'nın son dönemlerinden başlayarak Cumhuriyetle devam eden otoritarizm, bir siyasal rejim biçimi, bir yönetim tarzı ve resmi ideolojinin omurgası olarak, Türkiye'nin modern tarihinde başat bir konum işgal etmektedir. Otoritarizm, siyaset alanının devlet tarafından denetlenip biçimlendirildiği, aşırı merkezîyetçi ve hiyerarşik bir bürokratik yapının egemen olduğu bir siyasal rejimi ifade etmektedir. Devlet, denetim alanı dışında kalan özerk siyasal, iktisadi, kültürel, toplumsal ve ideolojik örgütlerin varlığına tahammül gösterememektedir (İnsel, 1999: 143-145).

Totalitarizmin unsurları olan total ideoloji ise, tek parti, kitle iletişim araçlarında devlet tekeli ve devlet güdümündeki ekonomik hayatta kendini gösterir. Bu süreç Türkiye için önemli ölçüde tek parti döneminde hayat bulmuştur, denebilir. Buna rağmen bu totalitarizmin, dönemin sosyalist ve nasyonal sosyalist totaliter sistemleri kadar koyulaşmadığı da açıktır. Sistemin totaliter rengi bazen koyulaşmakta, bazen onu otoritarizme dönüştürecek ölçüde soluklaşmaktadır. Sistemin Almanya ve Rusya ölçüsünde totaliterleşmemesinin sebepleri arasında en başta gelenler, gelişkin bir ideolojik temelin bulunmaması ve Mustafa Kemal'in pragmatik ve hayata dönük kişiliğidir (Yayla, 2004: 13).

İkinci Dünya Savaşıyla başlayan süreçte yönetimin otoriter yönünün daha da ağırlaşmaya başladığı görülmektedir. Siyasi, sosyal ve iktisadi alanlardaki koyu denetim anlayışı muhalefetin ortaya çıkmasını engellediği gibi toplumsal taleplerin siyaset alanına taşınmasına da imkân vermemektedir.

Siyaset alanının tekçi bir anlayışla doldurulması, bürokrasinin 'özne' toplumun ise 'nesne' konumunda telakki edilmesine neden olurken (Eryılmaz, 2004: 140), siyaset ve toplum ilişkisinde de tek yönlü, determinat (belirleyen-belirlenen) bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Bir başka deyişle bu durumda, toplumsal taleplerin de, sorunların da ne olduğu ve/veya ne olacağına devlet elitleri tarafından belirlendiği ve çözümlerinin de yine aynı merkezden üretilerek topluma sunulduğu bir ilişki biçiminden bahsedilebilir.

Türkiye'de devleti kendi varlığıyla özdeşleştiren bu bürokrasi sınıfının yüzlerce yıl boyunca şekillendirdiği bir bürokratik gelenek vardır (Yürüşen, 2004: 36). Yarışmacı olmayan tek parti sistemlerinde bürokratik elit, kütle siyasal kültürünü de planlı biçimde değiştirmeye çalışmaktadır (Huntington – Dominguez, 1975 : 39).

Diğer yandan toplum, yapısı gereği zaten hiçbir zaman durağan değildir, mutlaka değişir. Toplumlar değişirken de sadece bir parçası değişmekle kalmaz. Toplumun hangi özellikleri değişirse, diğer özellikleri ile beraber zincirleme reaksiyona girerek öbür taraflarını da değiştirirler. Yani toplum hem bir bütündür, hem de bu bütün sürekli değişmektedir, değişirken de kendisini yeniden düzenler, yeniden bir bütün haline gelir. Değişmesi ve kendini yeniden düzenlemesi yani çeşitli yönleri arasındaki ilişkileri yeniden oluşturması doğası gereğidir. Bu anlamda, toplum bir bütündür, mutlaka değişir, değişirken her yönünü yeniden ayarlar, düzenler (Kıray, 2006 : 313).

Toplumlar siyasi amaçlarını belirlemek ve belirlenen doğrultuda gerçekleştirmek için de bir siyasi sistem oluştururlar. Oluşturulan bu siyasi sistem hayatın her boyutuyla ilgilidir ve faaliyetleri toplumun bütün kesimlerini ve fertlerini etkiler. Bu alanda alınan kararlar da toplumun tümü için belirleyicidir (Taşdelen, 1997: 82).

Toplumun yaşadığı değişim sürecinin özel bir biçimi olan modernleşme ise büyük ölçüde planlı, programlı bir toplumsal değişim, yani toplumsal güdüleme gerektirmektedir. Çünkü erişilecek hedef bellidir (Kongar, 1995 : 304). Bu süreçte toplumsal değişimin siyasal bir unsuru olarak siyasal gelişme süreciyle de karşılaşılmaktadır (Huntington – Dominguez, 1975 : 62).

Siyasal gelişme, siyasal örgütlerin ve usullerin kurumlaşması olarak tanımlanmaktadır. Siyasal gelişmeyi inceleyen yazarlar genellikle siyasal gelişme sürecini siyasal

demokrasiye doğru bir ilerleme olarak tanımlama eğilimi göstermişlerdir (Huntington –Dominguez, 1975 : 6-7).

Siyasal gelişme araştırmaları, bir bakıma, sosyal bilimcilerin, normal olarak “modernleşme” başlığı altında toplanan genel sosyal değişim süreçlerine karşı duydukları daha kapsamlı ilginin, siyasa bilim alanındaki yansımasıdır. İlk araştırmaların çoğu, siyasa gelişmeyi siyasa modernleşme ile özdeşleştirmekte ve hemen hepsi, siyasa gelişmeye, geleneksel-kırsal-tarımsal toplumdan, modern-şehirselen-endüstriyel topluma geçiş çerçevesi içinde bakmaktadır. Fakat daha sonraki araştırmalarla siyasa modernleşmenin, daha önceleri sanıldığından çok daha belirsiz ve karmaşık bir olgu olduğu anlaşılmış, bir toplumun siyasetinin, onun modernlik düzeyinden çok, süregelen temel kültüründen etkilenmesinin pek ala mümkün olduğu görülmüştür (Huntington – Dominguez, 1975 : 123-125).

Çalışmanın Amacı

İkinci dünya savaşı sonrası uluslar arası alanda yaşanan yeniden yapılanma Türkiye'nin önüne yeni bir süreci çıkarmıştır. Bu süreç siyasa alanının yeniden yapılandırılmasını da içermektedir. Dış dinamiklerin bu etkisi, konuyla ilgilenen herkes tarafından belirtilen bir durumdur. Fakat siyasi yapılanmayı iç dinamikleri hiç dikkate almadan sadece dış dinamiklere bağlamak da Türkiye'nin tarihsel rolünü ve toplumsal dinamiğini hiç hesaba katmamak anlamına gelir. Türkiye'nin tarihsel rolü ve toplumsal dinamikleri de dikkate alındığında kurulacak yapının dış dinamiklerin etkilediğı yön doğrultusunda; ama iç dinamiklerin oluşturduğu dengeyle kurulacağı söylenebilir.

Bir toplumun siyasa evrimi, onun hem iç, hem dış ortamından etkilenir. Bu ikisinin nispi ağırlıkları, değişik toplumlarda ve aynı toplumun değişik dönemlerinde çok farklıdır. Şüphesiz her toplumun evrimi, onun coğrafyası ve daha önceki tarihi anlamında, ortam şartlarına bağlıdır (Huntington – Dominguez, 1975 : 17).

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de yaşanan siyasa gelişme sürecinde, siyaset alanı, yerleştirilmeye çalışılan yeni siyasi rejimin kendini koruma mekanizmalarını kurumsallaştıramadan, rejimi tehdit edebilme potansiyeli taşıdığına inanılan siyasa ve sosyal taleplere kapalıdır. Dolayısıyla yeni kurulacak çok partili sistemde, mevcut

rejim tarafından belirlenmiş siyaset alanı içerisinde faaliyet gösterecek siyasal partiler kabul görmektedir. Kurulacak yeni siyasi partilerin meşruiyeti, iktidar tarafından belirlenen bu siyaset alanı içinde kalmalarıyla mümkündür. Oysa 1924 anayasasına göre parti kurmak bu dönemde yasak değildir. Hukuki meşruiyetini 24 anayasasına dayandırma iddiasında olan bir devlet yapılanmasının, anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyecek muhalefet anlayışlarının bir siyasi parti olarak örgütlenmesini engellemesi veya bir siyasi parti olsalar dahi kapatması “de facto” bir yapıya işaret etmektedir.

Çalışmamızla ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalar konuyu daha çok siyasi ve tarihi yönden ele alırken biz sosyolojik bir pencere açmak istedik. Türk demokrasisi ve Türk siyaset hayatı için çok önemli bir dönemi ifade eden DP’nin kuruluşu ve iktidara geliş sürecini siyaset ve toplum ilişkisindeki değişim süreci açısından, siyaset alanının yeniden tanzimi ve siyasi sosyalleşme sürecini de dikkate alarak incelemeye çalıştık. Dolayısıyla DP’nin iktidara geliş süreci siyaset ve toplum ilişkisi açısından neyi ifade etmektedir, sorusu çalışmamızın temel problematiğini oluşturmaktadır.

Bir diğer deyişle çalışmanın amacı; 1946-1950 yıllarında siyaset ve toplum ilişkisindeki değişim açısından “Demokrat Parti’nin İktidara Geliş Süreci”ni ele almaktır. Siyasi partiler hangi siyasi sistemde var olurlarsa olsunlar, siyasi sosyalleşmenin önemli bir vasıtası durumundadırlar. Siyasi partiler yoluyla, siyasi sisteme önemli ölçüde talep girdileri ulaşmaktadır (Taşdelen, 1997: 112).

Sosyal mobilizasyon, eski sosyal ve psikolojik bağların aşınması veya yıkılması, insanların yeni sosyalleşme ve davranış örüntülerini kabule hazır hale gelmeleri sürecidir. Sosyal mobilizasyon, bir halkı devlet ve siyaset hakkında çok daha bilinçli kılar. Dolayısıyla kültürün siyasallaşma eğilimi gösteren yönleri artar (Huntington – Dominguez, 1975 : 34 - 35). Fakat sosyal mobilizasyon otomatik siyasal sonuçlar doğurmaz (Huntington – Dominguez, 1975 : 95).

Siyasal katılmanın alabileceği şekiller, bir toplumdaki ötekine değişebilirse de, normal olarak oy vermeyi, diğer seçim faaliyetlerini, hükümet kararlarını etkilemeye yönelik kolektif lobicilik çabalarını, örgütsel faaliyetleri, özel temasları, anomik veya şiddet eylemlerini içine alır. Siyasal katılma, çoğu zaman bir grup eylemidir; genellikle sosyal sınıf, menfaat grubu, cemaat, mahalle, yüzyüze ilişkilere dayanan patron-

yanaşma grubu veya hizip ve siyasal parti temeli üzerinde örgütlenir. Siyasal katılmanın genel düzeyi, şüphesiz, toplumdan topluma büyük ölçüde değiştiği gibi, belli bir toplumda zaman içinde de değişme gösterebilir (Huntington – Dominguez, 1975 : 43).

Çalışmanın Önemi

Türkiye’de günümüze kadar gelen çok partili demokratik hayatın anlaşılabilmesi için çok partili sisteme geçişin salt siyasal veçhesinin değil diğer veçhelerinin de bilinmesi gerekmektedir. Bu açıdan konu büyük bir öneme sahiptir. Çünkü Türkiye’de siyasi partiler batıdaki gibi sınıfsal temelli olmadıklarından toplumsal talepler yine siyasal partiler aracılığıyla; ama farklı biçimlerde gerçekleştirilmektedir.

Modern ve geleneksel siyasal sistemler arasındaki en temel fark, siyasal katılmanın alanıyla ilgilidir. Katılma genişledikçe, bu katılmayı örgütlendirmek üzere siyasal partiler ortaya çıkar; siyasal partiler geliştikçe de, katılmanın genişlemesine katkıda bulunurlar (Huntington – Dominguez, 1975 : 65).

Bir ucuyla topluma, bir ucuyla da yönetime açık olan demokrasi, farklı toplumsal taleplerin farklı siyasal partiler aracılığıyla siyaset alanına taşınmasını ifade etmektedir. Diğer yandan bu durum siyasi katılım, siyasi sosyalleşme ve sosyal mobilizasyon süreçlerini açısından da önem arz etmektedir.

Katılmanın genişlemesi, zorunlu olarak, yarışmacılığı da beraberinde getirir; öte yandan, iktidarlarını artırmaya çalışan elit klikleri arasındaki yarışma da, siyasal katılmayı artırabilir. Bu yarışma süreci sebebiyle söz konusu klikler, kendilerine yeni taraftarlar bulmaya çalışırlar; böylece siyaset meydanını ve siyasete katılan grupları genişletirler; daha sonra da, siyaset etkinliklerini artırmak için, bu taraftarları örgütlendirirler. Sonuçta siyaset; kişi, statü, ve patron-yanaşma ilişkileri siyaseti olmaktan çıkarak, yavaş yavaş daha sürekli hizip ve grup saflaşmaları yönünde değişir (Huntington – Dominguez, 1975 : 65).

Dolayısıyla siyasal sistemin değişim sürecine girmesinin, sosyal boyutları da olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’nin içine girdiği değişim sürecinde mevcut siyasi alanın nasıl tanzim edildiği ve bu sürecin sosyolojik anlamda, bir başka

deyişle siyaset-toplum ilişkisi açısından neye tekabül ettiği Türkiye'nin bugünkü demokratik hayatını anlama açısından da bir açılım sunacağından önem arz etmektedir.

Bununla beraber kısmen dış dünyayla temas sonucu, kısmen i modernleşme süreçleri sonucu, kültürle yapılar arasındaki ilişkide gerginlikler meydana gelebilir ve siyasal değişim yolu açılabilir. Siyasal kültürle siyasal yapılar arasında uyum olması durumunda siyasal değişme zaten beklenemez. Siyasal değişim, siyasal kültürle yapılar arasındaki uyum aşındığı ya da yıkıldığı zaman ortaya çıkmaktadır (Huntington – Dominguez, 1975 : 21-22).

Çalışmanın Yöntemi

Türk siyasası genellikle ikili modeller üzerinden çatışmacı ynetemle açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlardan en çok kullanılanı Mardin'in ileri sürdüğü “merkez-evre” kavramıdır. Mardin, Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar kavram olarak; “merkez-evre ilişkileri” (Mardin, 2004 : 35) ni önerirken bu konuyla ilgili çok bilinen bir diğer öneri de Türk siyasasını “devletçi-seçkinci” cephe ile “ gelenekçi-liberal” cephe tasnifliyle açıklamaya çalışmaktadır (Kongar, 1995 : 321).

Mardin'e göre genel ve bütünsel anlamda merkez ve evre birbiriyle çok gevşek bağlar içinde bulunan iki ayrı dünyadır (Mardin, 2004 : 40). Merkez ile çevrenin karşı karşıya gelmesi, Türk siyasasının temelinde yatan en önemli toplumsal kopukluktur ve yüz yıldan fazla süren modernleşmeden sonra da varlığını sürdürmüştür (Mardin, 2004 : 38).

Merkez bir lde askeri bir yapıya sahiptir (Mardin, 2004 : 42). Bu bürokratik yapı ekonomiyi ve toplumu büyük lde denetim altına alma iddiasındadır (Mardin, 2004 : 43). Devletin siyasal ve ekonomik konulardaki denetim iddiası, kültür üstünlüğü hakkıyla da desteklenmektedir (Mardin, 2004 : 44). Yasalar koyarak tepeden inme bütünleştirmeyi sağlamak Osmanlı toplumsal yöneticiliğinin temelinde bulunan bir davranıştır. Kemalizmin karakteristik özellikleri de toplum konusundaki bu görüşün devam ettiğini göstermektedir (Mardin, 2004 : 64).

“Devletçi-seçkinci cephe” ile “ gelenekçi-liberal cephe” tasnifi de aşağı yukarı aynı değerlendirmelerden hareket etmektedir. Çok sık kullanılan bu iki bakış açısı

toplumsal temsil açısından bazı anlamları, değerleri içerse de son tahlilde süreci siyasal bilim açısından kavramsallaştırmaktadır.

Çalışmanın hipotezi, bu dönemdeki genel değişimin bir parçası olarak siyasetle toplum arasındaki ilişki biçiminde de bir değişim olduğudur. Çalışmada tasviri ve tahlili yöntem bir arada, içe içe kullanılmıştır. Belli bir dönemi anlatmanın getirdiği zorunluluktan dolayı tasviri yöntem ağırlık kazanmaktadır.

Konuyla ilgili, akademik çalışmalar, hatıratlar, dönemin gazeteleri ve makaleler incelenmiştir. Konuyla ilgili hatırat ve özel çalışmaların çokluğuna rağmen, akademik çalışmalar azdır. Konunun akademik olarak bütün yönleriyle ele alındığı söylenemez. 1990'lardan sonra dönemin önemli siyasetçilerinin ilk kez yayınlanan günlükleri veya hatıratında yer alan bilgilerin ışığında dönemin yeniden ele alınması ve bu yeni bilgiler ışığında yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çalışma altı kısımdan oluşmaktadır. Giriş kısmında konuyla ilgili kısa bir bilgi verildikten sonra çalışmanın konusuna, önemine ve amacına değinilmekte ve kullanılan yöntemle ilgili bilgiler verilmektedir.

Birinci bölümde, DP öncesi siyaset ve toplum ilişkisi; siyasi, ekonomik ve sosyal yönlerden ele alınarak bu ilişkinin yönün ve biçiminin ne olduğu sorusuna cevap aranmıştır.

İkinci bölümde, Türk siyasi hayatında her zaman önemli bir yer tutan dış ilişkiler veya dış dinamikler etkisi ele alınmaktadır. Dış koşullar önce Türkiye'den bağımsız kendi içinde ele alınmakta daha sonra Türkiye ile ilişkisi kurulmaktadır. Dış dinamikler açısından DP'nin kuruluşuna etki eden San Fransisko Konferansı ise taşıdığı önem açısından ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Yine bu bölümde, DP'nin kurulmasından önceki iç dinamikler genel ve özel durumlarıyla ele alınmıştır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 1945 Yılı Bütçe Görüşmeleri ve Dörtlü Takrir başlıklı konular bu dönemi inceleyen bütün araştırmalarda karşımıza çıkan özel durumları ifade etmektedir.

Üçüncü bölümde, DP'nin kurulmasıyla ortaya çıkan siyasal ve sosyal gelişmeler incelenmekte, toplumsal taleplerin ve sorunların ifade edildiği ve çözüm arandığı yer olan siyaset alanının, DP öncesi nasıl bir nitelikte olduğu ve DP'nin kuruluşuyla yeniden nasıl biçimlendiği süreci gözlemlenmektedir. DP'nin kurulurken yaşadığı

siyasi süreçle birlikte taşıdığı önem açısından DP kurucularının biyografilerine de kısaca yer verilmektedir. Yine bu bölümde DP'nin mevcut siyasal alanın sınırları içerisinde meşruiyet kazanma süreci, DP'nin hükümetlerle ilişkisi, kamuoyunda algılanışı ve kendisini inşa ederken hangi unsurlara içinde yer verip vermediği ve bunun sonuçları araştırılmaktadır. Aynı zamanda bu sürecin sosyolojik anlamda neye tekabül ettiğine işaret edilmektedir.

Dördüncü bölümde, CHP ve DP'nin siyaset alanının yeniden tanzim edilmesinde kendilerini yeniden tanımlayarak siyaset alanı içerisinde konumlanışları ele alınırken, DP'nin iktidara gelişinin toplum için yeni bir siyasi kültür edinme ve siyasi sosyalleşme sürecine işaret ettiği anlatılmaktadır. Bu bölümde özellikle seçim kanunu tartışmalarının ve 1950 seçimlerinin siyaset-toplum ilişkisindeki köklü değişiklik açısından ne ifade ettiği araştırılmaktadır. DP'nin kuruluşu ve iktidara geliş süreci bu anlamda yeni bir duruma işaret etmektedir. Siyasal yapının yeniden ele alındığı bu süreçte temel ölçütlerden biri olan seçim sisteminde yapılan değişiklikler yeni bir siyasi kültürün ve siyasi sosyalleşme sürecinin başlangıcına işaret etmektedir.

Sonuç kısmında ise yapmış olduğumuz araştırmanın sonuçlarından hareketle DP'nin kuruluşu ve iktidara geliş sürecinin siyaset ve toplum ilişkisi açısından nasıl değerlendirildiği ve siyasi sosyalleşme sürecinin nasıl bir ilişki biçimi üzerine oturduğu ve bu durumun sosyal ve siyasal açıdan neyi ifade ettiği anlatılmaktadır. İleri sürülen tez aynı zamanda bu döneme bakış açısında farklı bir perspektif sunma çabası gütmektedir.

1.BÖLÜM: DP ÖNCESİ SİYASET ve TOPLUM İLİŞKİSİ

1.1. Siyasi Açıdan

Uzun yıllar kurumlaşarak geniş ve karmaşık bir imparatorluğun gereksinmelerini karşılayan Osmanlı yönetimi 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dış dünyadaki değişimler ve içerideki toplumsal-ekonomik koşulların değişmesiyle siyaset ve toplum ilişkisinde yeni yapıların kurulması ihtiyacını hissetti.

Sened-i İttifak'la (1806) başlayan bu süreç Tanzimat (1839), I. Meşruiyet (1877), II. Meşruiyet (1908) ve Milli Mücadele sonrası kurulan Cumhuriyet (1923) rejimi ile devam etti.

II. Mahmut döneminin son yıllarından başlayarak Tanzimat dönemi boyunca tüm Osmanlı kurumlarında yeniden yapılanma süreci görüldü. Tanzimat'la oluşturulmaya çalışılan güçlü ve merkeziyetçi idare (Eryılmaz, 2004: 133), siyaset ve toplum ilişkisinin yönünün ve biçiminin belirlenmesinde de etkili oldu.

Tanzimat Fermanı, Osmanlı merkezi otoritesinin (Padişahın) egemenliğini sınırlayan ve bu sınırlamayı bütün Osmanlı halkına duyuran ilk belgeydi (Çavdar, 1992 : 9). Siyaset-toplum ilişkisi açısından ise, 19. asırda Tanzimat döneminin idari reformları Osmanlı ülkelerinde yerel yönetimin doğuşu için gerekli ortamı hazırladı. Tanzimat bürokratları kanuni, düzgün işleyen, refahı ve bayındırlığı getirecek idari bir yapı kurmayı amaçlayarak yola çıktılar. Siyasal demokrasi, halkın siyasal katılımı ve denetimi gibi mekanizmaları geliştirmek, kurumsallaştırmak niyetinde değildiler (Ortaylı, 1998 : 145), fakat böyle bir yapının biçimsel de olsa kurulması için çalıştılar.

Tanzimat liderleri, merkeziyetçi bir devlet mekanizmasını gerçekleştirmekte hayli yol aldılar. Bu modern merkeziyetçilik, güçlendiği ölçüde Osmanlı toplumunda modern anlamda yerel yönetimin çekirdeğinin oluştuğu, yerel grupların idareye katıldığı görüldü. İdarenin artan görevleri ve erken müdahalesi mahalli halkın yardımını, bazı hallerde rızasını gerektirmekteydi. Bu durumda mahalli zümre ve grupların, yani halkın temsilcilerinin yardımına baş vurmak da kaçınılmaz olmaktaydı. Bu nedenlerle 1840'lardan beri muhassıllık meclislerinde, sonra memleket meclislerinde, daha sonra vilayet, liva, kaza idare meclislerinde, vilayet temyiz divanlarında ziraat komisyonu,

mal sandığı ve belediye meclislerinde yerel temsilcilerin bulunması, sadece merkezi hükümet bürokratlarının tek taraflı tasarrufu veya inayetiyle gerçekleşmiş değildi. Çünkü merkezi hükümet bu grupları dışlayacak güçte değildi; zaten o çağda sadece Osmanlı devletinin merkez bürokrasisi değil, Avrupa’da hiçbir modern devlet örgütü totaliter bir güce sahip değildi. Demokratik değil, sadece kanunui ve adil bir idarenin gerçekleştirilmesi için idare edilenlere de danışmak ve onların yardımını almak gerekmektedir (Ortaylı, 1998 : 147).

Osmanlı asker-sivil bürokrat aydınlar 1860’lı yıllarda sonradan ‘Yeni Osmanlılar hareketi’ diye adlandırılan siyasal yapıyı değiştirme mücadelesini başlattılar. Meşrutiyet yönetiminin kurulmasına yönelik eylemler Mayıs 1876’da Abdülaziz’in devrilmesiyle sonuçlandı. Abdülaziz’in devrilmesi sonucunda yerine önce V. Murat, sonra da V. Murat’ın hastalığı nedeniyle II. Abdülhamit getirildi. II. Abdülhamit bir komisyon tarafından hazırlanan anayasayı kabul ederek yürürlüğe koydu ve böylece meşruti bir düzene geçilmiş oldu. 1876 Anayasası’nın noksansız bir meşruti düzeni getirdiği söylenez. Tanzimat ve 1856 Islahat Bildirgeleri’nin adeta bir devamı niteliğinde görülmekteydi (Çavdar, 1992 : 14-15).

Osmanlı Meşruti Meclisi’nin, çalışma ve teşekkül tarzına bakıldığında köksüz ve geleneksiz bir kurum olduğu söylenemez. Osmanlı parlamentosu, endüstrileşemeyen, sosyal bütünleşmesi zayıf bir ülkenin yapısına uygun bir milli meclisti, ama çok eskilere uzanan bir tartışma ve temsil geleneğini de devam ettirmekte idi. Zira, İmparatorluk o tarihte, 30 yılı bulan bir süredir, mahalli meclis ve temsil geleneğine vilayet idaresinin bünyesinde sahipti. Mahalli idare geleneği Osmanlı palamentarizminde önemli bir fonksiyonu yerine getirmekteydi. 1877 Meclisinin mebusları yeniden yapılan umumi seçimlerle değil de, zaten seçilmiş sayılan, vilayet idare meclisindeki bu üyelerin mebusluk sıfatını kazanmasıyla kurulmuştu (Ortaylı, 1998 : 151).

Tanzimat başından beri görülen yerel yönetim uygulaması ilk Osmanlı parlamentosunun oluşumunda çok etkili oldu. 19 Mart 1877’de imparatorluğun dört tarafından gelen mebuslar en azından bu parlamentoda nasıl çalışılacağı konusunda bir tecrübeyi Vilayet İdare Meclisleri ve belediye meclislerinde edinmişlerdi (Ortaylı, 1998 : 151).

İlk Meclis-i Mebusan'ın açılışından kısa bir süre sonra 93 savaşı diye bilinen Osmanlı-Rus savaşı patlak verdi. Savaşın getirdiği yoğun bunalım gerekçesiyle II. Abdülhamit 2 Şubat 1878 tarihinde otuz yılı aşkın bir dönemi kapsayacak şekilde Meclis-i Mebusan'ı tatile soktu (Çavdar, 1992 : 16).

24 Temmuz 1908'de iç ve dış baskılar sonucu padişahın irade-i seniyesiyle 1876 Kanun-i Esasisi yeniden yürürlüğe girdi. Meclisi Mebusan toplantıya çağrıldı. Yapılan seçimler sonrasında Ahmed Rıza Bey'in başkanlığında yeniden toplanan Meclisi Mebusanda İttihat ve Terakki üyeleri büyük bir çoğunluk kazanmışlardı (Çakıllıkoyak, 1998 : 53).

İttihat ve Terakki, 19. yüzyılın sonunda ordu ile birlikte, siyaset sahnesinde etkili bir unsur olmasına rağmen otoritesini tam anlamıyla 20. yüzyılın başında tesis edebildi ve bürokrasinin siyasallaşma sürecine ivme kazandırdı. Kurtuluş Savaşının yönetici kadroları da büyük ölçüde İttihat ve Terakki içinde yetişti veya en azından o gelenekten etkilenen kişilerden oluştu (Eryılmaz, 2004 : 136).

I. Meşrutiyet siyasi partilerin kurulmasına imkan vermezken II. Meşrutiyet'in ilanı ile 1909'da Kanun-i Esasi'nin değiştirilen 120. Maddesi uyarınca cemiyet kurma hürriyeti tanındı ve bu tarihten sonra siyasi partiler yasal olarak hayatımıza girmiş oldu (Çakıllıkoyak, 1998 : 2).

II. Meşrutiyet'in sonuna kadar İttihat ve Terakki yönetimde kaldı. 1914 yılında yapılan seçimle iş başına gelen Meclis savaş nedeni ile çalışamayınca, 1915'te yeniden bir araya geldi. Birinci Dünya savaşının yenilgi ile sona ermesi üzerine İttihatçıların yoğunlukta olduğu Meclis, Sultan Vahdettin tarafından feshedildi. Yapılan yeni seçimlerle, 1919'da son Osmanlı Meclisi Mebusan oluşturuldu. Anadolu'daki Kuvayı Milliye hareketini destekleyen ve Misakı Milli bildirisini yayınlayan bu meclis, 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra çalışamaz duruma geldiği gerekçesiyle kendini feshetti (Sencer, 1986 : 90).

10 Ağustos 1920'de Sevres'de imzalanan anlaşma karşısında Mustafa Kemal ve arkadaşları milli mücadele sürecini başlattılar. Erzurum ve Sivas kongreleri sonrası milli iradeyi temsil eden bir heyet kuruldu ve başına Mustafa Kemal seçildi. Mustafa Kemal yeni bir meclis için olağanüstü bir seçim yapılmasını önerdi. Yeni meclisin toplanacağı yer, Heyeti Temsiliye'nin 27 Aralık 1919'da yerleştiği yer olan Ankara olacaktı. 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi olarak tanınan muhassas heyeti Ankara'da toplandı. Milli mücadele bu meclis üzerinden yürütüldü ve zaferle sonuçlandı. Uluslar arası kabulünü sağlamak için Lozan'a gidildi. Bu süreçte önce saltanat ve hilafet birbirinden ayrılarak, saltanat kaldırıldı. Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir süreç başladı (Çakıllıkoyak, 57 – 60).

Milli mücadele sürecinden sonra tek parti yönetiminin kuruluş süreci, milli mücadele döneminin geniş tabanlı siyasal koalisyonu bünyesinde ilk tasfiyenin gerçekleştirildiği 1923 seçimleriyle başladı (Göldaş, 1997).

1920'lerde ağır basan 'otoriter-tek parti sistemi' görüntüsüne, 1930'larda 'totaliter' unsurların da eklendiği görülmektedir. 1930'lu yıllardaki hukuki ve kurumsal düzenlemeler ile Kemalizmin yorumlanma biçimi, tek-parti sisteminin kalıcı bir yapıya kavuşturulmak istendiğini gösteren boyutlardadır. Özellikle, 1937 anayasa değişikliği ile 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'yla yapılan düzenlemeler, tek partinin yasallaştırılması şeklinde yorumlanabilecek niteliktedir. CHP'nin ulusal ve siyasal birliği sağlayan, temsil eden bir konumda bulunduğu belirtilmekte, CHP'ye muhalif bir partinin kurulmasının, ulusal ve siyasal birliğin bozulması ve anayasanın çiğnenmesi anlamına geleceği ileri sürülmektedir. Bunun için tek parti döneminde demokrasinin nihai bir amaç olarak belirlendiğini ve dolayısıyla bu yıllardaki ideoloji ve uygulamaların bilinçli bir demokrasiye hazırlık niteliği taşıdığını söylemek, başka bir anlatımla CHP'yi 'vesayetçi tek parti' şeklinde tanımlamak mümkün gözükmemektedir (Öz, 1992 : 221-224).

Tek parti yönetimi boyunca yapılan uygulamalara bakıldığında yönetimin kendi ideolojisine sahip, bu ideoloji doğrultusunda yaşayan bir toplumsal yapıyı yerleştirme amacıyla olduğu ve bu amacı gerçekleştirmeye çalışırken de otoriter araçlar kullandığı söylenebilir (Duverger, 1974, 335).

Batılı olmayan toplumlarda, modernleşmenin sağlanabilmesi ve toplumsal yapının Batı uygarlığına entegre olabilmesi için, başlangıçta siyasal rejimin otoriter/totaliter bir nitelik göstermesi normal karşılanmakta hatta gerekli görülmektedir. Bu doğrultuda, Batılı olmayan toplumlarda görülen anti-demokratik uygulamalar kaçınılmaz ve siyasal istikrar için izlenmesi gereken bir yol olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte ise geleneksel değerlere sahip ve modernleşme hareketlerine yakınlık duymayan halk kesimlerinin ve eşrafın önemli bir bölümüyle (periphery), Batılılaşmadan yana ve pozitivist ideolojiye sahip sivil-asker bürokratik elitlerin bu karşıtlığın iki tarafını oluşturduğu ileri sürülebilir (Uzun, 1995: 8-10).

CHP de İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarına kadar bütün muhalefeti susturmuş, siyasi, sosyal, iktisadi alanlarda bütün ülkeyi denetimi altına almıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla da bu denetim gittikçe ağırlaştırıldı. Kitleler özellikle devletçiliğin uygulamasından gün geçtikçe muzdarip olmaya başlamıştı. II. Dünya savaşının sonuna doğru liberal ülkelerin savaşı kazanacağını anlaşılmaya üzerine, Türkiye'de de CHP içinde liberal anlayışı savunan kişiler yavaş yavaş seslerini yükseltmeye başladılar (Sönmez, 1998:7).

Bu dönemde, devletçilik kavramıyla vurgulanmak istenen nokta; devletçiliğin sadece bir ekonomik kalkınma stratejisi olmadığı, ekonomik, kültürel ve siyasal ilişki alanlarında, hem toplumda var olan üstün bir otoriteye bağlanma düşüncesinin, hem de devlet gücünün tüm bu alanları denetleyebildiğinin ifadesi olarak kabul edilmesidir. Tek parti döneminde, temelde ekonomik olmak üzere devletçiliğin sınırları sosyal, kültürel ve özellikle siyasal alanları da içine almış, kamusal alanın özel alana hâkimiyeti sağlanmıştır. Devletin faaliyetlerinin hem nitelik hem de nicelik olarak artması, dikey ve yatay idari yayılma olgusunu ortaya çıkartmıştır. Bunun sonucu olarak da devlet kendi ideolojisi dışındaki siyasal yapılanmalara karşı olmuş, karşıt düşüncelere örgütlenme hakkı tanımamıştır (Köker, 1992: 108).

Tunaya gibi araştırmacılar CHP'nin hiçbir zaman tek partili bir sistemde kalıcı olmayı amaçlamadığını, demokratik ve uygar bir düzene geçmek için bir köprü olduğunu ve partinin bu amaç doğrultusunda toplumu hazırlayıcı bir görev üstlendiğini ve demokratik sistem kurulunca partinin kendi sonunu kendisinin hazırladığını söylemektedir (Tunaya, 1980: 314). Oysa Milli Şef dönemi boyunca CHP kendini,

topluma, tek-parti olarak sunmuştu. Koçak'a göre, Milli Şef döneminde CHP, kendini tek-parti olarak Türk siyasi hayatına sunarken bunun "geçici" olmadığını belirtmişti. Hatta bunun da ötesinde "tek-parti yönetiminin" meşrulaştırılmak istendiği görülmekteydi (Koçak, 2003: 392). Diğer bazı siyaset bilimcileri ise, tek parti rejimini otoriter uygulamaları olan tipik bir pragmatik tek parti rejimi olduğunu söylemekte ve tek parti yönetiminin amacının, ülkeyi demokrasiye geçirmek olduğunu belirtmektedirler (Uzun, 1995: 33).

1924 Anayasası, kuvvetler birliği ilkesinin yanında "meclis hükümeti sistemini" öngörmekteydi. Tunaya'ya göre, "tek parti memleketin sosyal hayatının nazımı, diktatörü olmuştu. Meclis hükümeti sisteminin kendisine elverişli bulan tek parti çoğunluğu, Meclis İç Tüzüğü'nün istediği gibi ayarlayarak meclisin de hâkimi olmuştu" (Akandere, 1998: 128). 1923–38 yılları arasında, 24 Anayasası'na göre siyasi parti kurmak serbestti. Ama fiilen otokratik bir rejimin varlığı CHP dışında bir siyasal oluşuma izin vermemişti. Biri güdümlü olmak üzere (SCF/TCF) yapılan iki girişim de iktidardaki CHP marifetiyle engellendi.

Tek partili dönem boyunca siyasal rejimin temelini belirleyen ilkeler Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 10 Temmuz 1931 tarihli Büyük Kongresi'nde kabul edilmiş, 1935 programında bazı küçük değişiklikler geçirdikten sonra 1937 yılında Anayasa'ya aynen geçirilmiştir. Anayasal hükümlerin üst hukuk kuralları olması özelliği nedeniyle, ülke içinde tek parti ilkelerinden başka görüşleri benimseyen siyasal oluşumların ortaya çıkması hukuksal olarak imkânsız hale gelmiştir (Köker, 1992: 77). 1938 yılında Cemiyetler Kanunu'nun kabulünden, 1945 yılında bu yasada yapılan değişikliğe kadar ise Türkiye'de "müsaade sistemi" geçerlidir. Siyasi parti kurmak iktidarın iznine bağlıdır (Albayrak, 2004: 7).

18 Haziran 1936 günlü ve CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü imzalı genelgede "... bundan sonra parti faaliyetleriyle hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha amelî (eyleme dayanan) bir beraberlik sağlanmasına Genbaşkurca karar verilmiştir. Bu amaçla:

1-İçişleri Bakanı Genyönkurul üyeliğine alınmış ve kendisine partinin genel sekreterlik görevi verilmiştir.

2-Bütün illerde, il parti başkanlığına ilin valisi memur kılınmıştır.

3-Genel müfettişler, bölgeleri dahilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti faaliyet ve örgütünün de yüksek murakıp (denetçi) ve müfettişidirler,” denilmiştir. (Yetkin, 1983: 27-28).

Tek partili dönemdeki halkçılık ilkesi ise, iktidarı elinde tutan seçkinlerin, öngördükleri değişiklikleri yapmak için dayandıkları bir ilke olarak ortaya çıkmıştır. Halkçılık ilkesi, “sınıfsız, imtiyazsız ve yekpare” bir toplumu formüle eden bir ilke olarak düşünülmüş, sınıfsız bir toplum olarak nitelenen Türk toplumunda, sınıfsal farklılıklar temel alınarak oluşturulduğu ileri sürülen siyasal partilerin kurulmasının gereksizliği sıkça vurgulanmıştır (Köker, 1992: 74). Menderes bu durumu “Halk Partisi bir zaman bütün milleti içine aldığını iddia eden bir teşekkül idi. Onun başındakiler ise bu batıl ve kâzip (yalancı, aldatıcı) hayalin gururuna kendilerini kaptırmışlardı,” diye açıklıyordu (Yetkin, 1983: 61).

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı ve akabinde CHP Genel Başkanlığı gibi taşıyana oldukça geniş yetki tanıyan bu makamlarla yetinmediğini, CHP Genel Başkanlığını “Değişmez Genel Başkanlığa” dönüştürmek ve “Milli Şef” olmak istediği görülmektedir. Çünkü 1938'de toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı İnönü'yü “Değişmez Genel Başkan” ve “Milli Şef” ilan etmek için toplanmış, başkaca bir değişiklik ve karar almadan dağılmıştır (Akandere, 1998: 46). Yapılan oylamayla tüzük değişikliği kabul edilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, İnönü için bir seçim yapılmadığıdır. Tüzüğün 3. maddesi İnönü'yü doğrudan değişmez genel başkan yapmıştır. Tüzüğe göre, değişmez genel başkanlık için bir seçim, ancak İnönü'den sonra yapılabilecektir (Dursun, 2002: 98).

Türkiye'de II. Dünya Savaşı'nın totaliter diktatörlükleriyle çağrışım yaptıran bazı siyasal kurumlar bulunmaktaydı. CHP'nin “parti” anlayışı bunların başında gelmektedir. Ayrıca “milli şef” kavramının ve bu kavrama verilen anlamın İtalya'nın “duçe”si, Almanya'nın “führer”iyle yapısal ilişkisi yadsınamayacak bir gerçektir. Üstelik milli şefin “değişmez” olduğunun “resmen” kabul edilmiş bulunması, tüm demokratik ilkelere taban tabana karşıttır (Yetkin, 1983: 235). Gerek tüzük değişikliğinin gerekçesinde ve gerekse kurultay öncesinde ve sonrasında basında sıkça

milli şef teriminin kullanılmasının ve değişmez genel başkanlık uygulamasının devam ettirilmesinin İnönü'nün onayıyla olacağı açıktır (Dursun, 2002: 99).

Oysa 1930 öncesi dönemde ne “devletçilik”, ne siyasal bir sistem olarak “tek parti” ve ne de “milli şef” kurumlarının izlerine rastlanmamaktadır (Yetkin, 1983: 17). Atatürk'ün ölümünden sonra siyasal yapıda biraz bozulma olmaktadır. Ondan daha küçük çapta kişilerin elinde, onun otoriter ve pederşahi hükümet tarzı, kelimenin genel olarak anlaşıldığı şekliyle diktatörlüğe daha yakın bir niteliğe dönüşmüştür. Atatürk'ün hakim kişiliğinin ortadan kalkması ve muzaffer Batının demokratik fikirleriyle etkilenmiş yeni bir kuşağın yükselmesi, geçmişten tevarüs edilen otoriter hükümetin halk tarafından kabulünü zayıflattı ve rejimi, gittikçe artan bir şekilde, baskıya bağlanmağa zorladı. Savaş yıllarının sıkıntıları ve gerginlikleri, seferberlik yükü, yabancı casusluk ve sızmasının yaygın tehdidi, hep birlikte kuvvetli bir hükümet ihtiyacını artırdı ve alınan bastırıcı tedbirlere biraz haklılık görünüşü verdi. Bu tedbirler sıkıyönetimi, basın ve yayının sıkı denetimini, polis yetki ve eylemlerinin genişletilmesini de kapsıyordu (Lewis, 1993: 303).

DP iktidara geldikten sonra DP'li Ağaoğlu, Meclis kürsüsünden CHP iktidarının herkesi polis gözetimi altında tutup izlettiğini kanıtlayan pek çok belgeyi okudu, kimini de dağıttı. Saydığı adlar arasında Bayar da vardı, Menderes de. Hatta DP hükümetine giren kimileri de. Gazeteciler de...(Arcayürek, 1985: 210). Gazeteci Zekariya Sertel ise « İnönü, cumhurbaşkanlığına geldikten sonra diktatörlüğü artırdı, tek millet, tek parti, tek şef diye bir sistem kurdu. Millet o demekti, parti demek, o demekti, bunun tek adı faşist diktatörlüğü idi, polis devleti idi. Amansız, insafsız bir polis devleti. Emniyet örgütü kuvvetlendirilmiş, genişletilmişti. Nefes almak olanaksızdı. Basın bile onun elinde ve onun emrindeydi. Resmen sansür yoktu, ama bakanlar ve Basın-Yayın Genel Müdürlüğü hemen hergün gazetelere direktifler verirdi. Bu direktiflere uymayanların gazeteleri kapanmak tehlikesindeydi. Bu durumdan, bizler kadar, eskiden bakanlık edip sonradan açıkta kalmış Halk Partililer de şikâyetçiydi.“ diyordu (Sertel, 1977: 235).

Karpat, “İsmet İnönü yakın Türk tarihinin, şahsı üzerinde en çok tartışılan simasıdır. Düşmanları onu, Halk Partisinin totaliter politikasının baş mimarı olarak suçlamaktadırlar. (...) Gerçek şudur ki, İnönü cumhurbaşkanı seçildikten sonra parti ve

memleket üzerindeki mahdut otoritesini Atatürk'ün mutlak otoritesi ile karşılaştırınca, güvensizliğe kapılmıştır. Bunun sonucu olacak ki kendisini Halk Partisine kaydı hayat şartı ile başkan seçtirmişti” diyerek Değişmez Genel Başkanlık ile Milli Şefliğin İnönü tarafından istendiğini belirtmektedir (Karpat, 1967: 367).

Çankaya'yı erişilmez, sarp yalçın bir dağ, bir Kaf dağı, bir Himalaya olarak gören Yakup Kadri, İsmet Paşa'yı da Himalaya tepesinde oturan bir “Dalaylama”ya benzeterek onun büyüklüğünü ve erişilmezliğini vurgularken (Karaosmanoğlu, 2002: 150) Arzık da İnönü'yü “yedi yüz senelik Osmanlı Bürokrasisi'nin bir sembolü olarak görmüş ve onu halkları birbirine kırdırarak hüküm süren son “Padişah” olarak nitelendirmiştir (Arzık, 1966: 8).

Milli şefe tanınan yetkiler ve onda varsayılan nitelikler, diğer anayasal kuruluşları anlamsızlaştırmaktaydı. Bütün toplumun ihtiyaçlarını anlayacak, bunları önceden sezebilecek, toplumu yönlendirecek, emirlerle devleti istediği gibi yönetecek, herkesin ve her şeyin üstünde olan bir şefin karşısında TBMM'nin, hükümetin ve partinin anlamı kalmamaktaydı. Bütün bu müesseseler, bu yıllarda “milli şefin” emirlerini uygulamakla yükümlü birer memurlar kurulu niteliğiyle çalışacaklardı (Akandere, 1998: 66-67). Atatürk, gerek duymadıkça Bakanlıklara pek karışmazdı. Bu nedenle Atatürk'ün ‘tek adamlığı’ İnönü'nün ‘tek adamlığı’ndan ayrılmaktadır. İnönü her şeye sıkı sıkı hâkim olmak istemektedir. Partiyi hükümetin yardımcı bir ögesi olarak yönetir ve kullanır. Ayrıca İnönü, devlet yönetiminde tek odak noktasıdır. Ve bu onun geniş kültürü, engin deneyleri ve büyük tarihsel kişiliğinin hakkı olarak görülmektedir (Barutçu, 1977: 381).

Milli Şef İnönü döneminde, CHP'nin kapıları her türlü fikir ve ideolojik akımlara açılmış ve parti içinde; içlerinde faşist eğilimlere sahip olanların da bulunduğu milliyetçiler, sosyalizmin katı ve koyu kavramlarına sahip solcular, hürriyetçi fikirlere sahip liberaller ve demokrasiye samimi bağlılık gösterenler birlikte çalışmışlardır (Ağaoğlu, 1972: 101).

CHP, ideolojisini açıklıkla saptayamamış bir partidir. Yeni sorunları karşılayabilmek için değişik zaman dilimlerine ve akımlara uyma uğraşları ona farklı görünüm kazandırmıştır. Ne var ki, her tek parti gibi, çoğulculuğu kendi içinde yarattığı için, istikrarsızlıklar ve çelişkilerden kurtulamamıştır (Yetkin, 1983: 8-9-10). CHP

devrimci, geniş gayri mütecanis (parçaları bağdaşmaz) yapılı bir siyasal teşekküldü (Tunaya, : 1991:177). Bununla beraber CHP’de asıl ana damar bürokrasiden oluşuyordu. Milli Şefli ve tek-partili siyasal sistemimizin hâkim unsuru olan CHP’nin lider kadrosu büyük bir çoğunlukla “bürokratlar”dan oluşmakta idi. CHP bütün tek-parti yönetimi boyunca, saflarında bürokrasiye geniş ölçüde yer veren bir parti görünümü taşımış ve Türk toplumunda bürokrasinin partisi olarak nitelendirilmiştir (Küçükömer, 2002: 11).

1940'lardaki Türk siyasi sisteminin kökleri, 1920'lerin başındaki milli mücadele dönemine uzanıyordu. Kentli orta sınıf ve aydınlar, ordu ve devlet görevlileri ve Anadolu eşrafı arasında zımni bir ittifak vardı. Bu ittifak, Anadolu'yu Batılı galip güçler tarafından bölünmekten kurtardı ve sonra da yeni rejimin temellerini attı. Daha milli mücadele sırasında bile, milliyetçiler Türk devletine yeni bir yapı ve biçim vermeye başladılar. Hâkimiyet, Sultan-Halife'den alınıp koşulsuz millete verildi; bütün iktidar, yeni ortaya çıkan Türk devletini yöneten Büyük Millet Meclisi' ne devredildi (Ahmad, 1996: 15).

Bu ittifak, Kemalistler’e toplumsal ve ekonomik yapıyı önemli ölçüde değiştirmeden devletin yapısını modernize etme olanağı tanıyan yazılı olmayan bir anlaşma temelinde varlığını sürdürüyordu. Bu nedenle Kemalist rejim bir anayasa, bir meclis, modern bir hukuk sistemi ve laik bir devlet yarattı; fakat nüfusun yüzde 80'inin yaşadığı ve çalıştığı Türkiye'nin kırsal yapısını değiştirmek için hiçbir ciddi girişimde bulunmadı (Ahmad, 1996: 21).

Milli Şef döneminde ekonomik, politik ve diplomatik bütün meselelerin öncelikle tartışılıp, çözümlendiği ve karara bağlandığı yer Parti Meclis Grubu oldu. Parti Grubu’nca alınan kararlar ve varılan sonuçlar olgunlaştırılarak Meclis Genel Kurulu’na getirilmiş ve tartışmasız kabul edilmişti. Gizli olarak yapılan Parti Meclis Grubu toplantılarında ele alınan konular ve yapılan konuşmalar hakkında basına ve dışarıya bilgi sızdırılmazdı. Zaman zaman basına yapılan açıklamalar ya oldukça kısa, ya da önem arz etmeyecek derecedeydi (Akandere, 1998: 130). Değişmez Genel Başkanlık, Milli Şef Dönemi’nde, Büyük Millet Meclisi’ndeki oylamalarda artık hiçbir aleyhte (kırmızı) ya da çekimser (yeşil) oy çıkmayacak, önemli ve önemsiz bütün kararlar

oybirliği ile alınacak ve bu hal Milli Şef Dönemi'nin yıllarca süren önemli bir karakteristiği olacaktı (Goloğlu, 1974: 9).

Milli Şef döneminin hemen başlarında CHP'de oldukça önemli bir yapısal değişiklik yapıldı. Milli Şef İnönü'nün isteğiyle yapılan bu değişiklik, CHP-Hükümet ilişkilerinin yeniden düzenlenmesidir. Refik Saydam hükümetinin yaptığı bu değişiklikle Parti idaresi ile hükümet idaresi mümkün olduğunca ayrılmaya çalışılmıştı. Buna göre; CHP Genel Sekreterliği görevi, eskiden olduğu gibi hükümette Dahiliye Vekili olarak görev yapan kişiye verilmemiş, parti içerisinden bir mebusa verilmiştir. Başvekil Refik Saydam, CHP Genel Başkan vekili sıfatıyla 28.01.1939'da Genel Sekreterlik görevini Erzurum mebusu A. Fikri Tuzer'e vermiş ve A. Fikri Tuzer CHP Genel Sekreteri olmuştur. Böylece 1936'dan beri uygulanan "parti-devlet" birliğinin artık uygulanmayacağı açıkça belirtilmiş ve CHP'nin hükümetten ayrılarak bağımsız hale getirmesi sağlanmaya çalışılmıştır (Koçak, 2003: 213-215).

CHP'nin 29 Mayıs 1939'da Milli Şefin bir söyleviyle açılan V. Kurultay'ında, parti ve devlet birliğinin gerçekleştirilmesi için üç yıl önce alınan karardan geri dönülmesi kararlaştırılmış ve bu karar genel başkanlık divanınca 7 Haziran 1939'da uygulamaya konulmuştur. Ne var ki, bu yeni kararlar, valilerle partinin işbirliğinin sona ermiş olduğu sanılmamalıdır. Gerçekten de CHP genel sekreterliğince bu konuda valiliklere ve yerel parti başkanlıklarına gönderilen genelgede "... Yeni nizamname parti genel sekreterinin devlet vekili olarak girmesini temin ettiğinden esasen parti hükümet beraberliği esasını mahfuz (saklı) tutmuş olduğundan, esasen parti ve hükümetin yüksek bir memuru bulunan vali arkadaşlarımla şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da teşkilatımıza azami yardım ve himayede bulunmalarını tabii buluyorum..." denilmekteydi (Yetkin, 1983: 178).

İnönü'nün CHP'yi yeniden bağımsız bir parti yapısına kavuşturma yolunda başlattığı bu çaba, 29 Mayıs 1939'da toplanan CHP V. Büyük Kurultayından sonra atılan önemli bir adımla kesinlik kazanmıştır. Kurultaydan bir ay sonra "parti-devlet" bütünlüşmesine nihayet vermek amacıyla vilayetlerde valilerin CHP İl Başkanlığı görevlerinden ayrılmaları kararlaştırılmıştır. Bu konuda CHP Genel Sekreterliğinden yapılan açıklamada, 1936'dan beri uygulanan parti-devlet birliğinin bir fayda sağlamamasından dolayı, partiye daha emin ve daha doğru bir faaliyet imkânı

yaratmak için öncelikle Genel Sekreterlikle Dahiliye Vekaletinin birbirinden ayrılmasına gerek görüldüğü ve aynı sebeple vilayetlerde bulunan parti başkanlıklarının da valiliklerden ayrılmasına karar verildiği belirtilmiş ve vilayetlere ve belediye başkanlıklarına Genel Sekreter A. Fikri Tuzer imzasıyla gönderilen genelgede şöyle denilmiştir: “Valilerimizin parti başkanı sıfatıyla üç seneden beri yurdumuza ve partimize yaptıkları hizmetlerin şükranını eda ederken, bundan böyle de partiye ve teşkilatımıza yakın alaka ve samimi müzaheretlerini esirgemeyecekleri hakkındaki ümidimi samimiyetle izhar etmek isterim. Yeni nizamname, Parti genel sekreterinin devlet vekili olarak İcra Vekilleri Heyetine girmesini temin etmiş ve bu suretle Parti ve Hükümet beraberliği esasını mahfuz tutmuş olduğundan esasen Parti Hükümetinin yüksek birer memuru bulunan vali arkadaşlarımın şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da teşkilatımıza azami yardım ve himayede bulunmalarını tabî buluyorum.” Yeni nizamnameye göre bütün vilayetlere Parti müfettişi gönderileceğinden, parti başkanlığından çekilecek olan valilerin şimdilik idare heyeti azalarından birisini kendilerine vekil tayin etmeleri istenmiştir (Koçak, 2003).

Oysa CHP içinde farklı görüşte olanlar da vardı. CHP'nin, 1935'teki Büyük Kongresi'nde Parti Genel Sekreteri Recep Peker tarafından yapılan açıklamada “Türkiye Cumhuriyeti bir Parti Devletidir. Parti, devletle beraber çalışır” denilmiş ve ülkenin ihtiyaçlarına en uygun ve en yararlı idarenin “Parti Devleti Düzeni” olduğu belirtilmişti (Akandere, 1998: 83-84). Bu karşıt görüşlere rağmen V. Kurultay'da yapılan değişikliklerle 1936'daki “Partisiz Cumhuriyet düzeninden yeniden “Tek-Partili Cumhuriyet Düzeni”ne geçiliyordu. Bu süreç İkinci Dünya savaşının bitimine kadar devam edecektir. Savaşın bitimindeki yıllardaki fotoğrafı ise Toker şöyle çekmektedir “Sene 1945. Elinde mutlak kudreti tutan bir diktatör. (...) diktatör bir gecekondu diktatörü değil, kuvveti herkes tarafından bilinen bir ordu gözünün içine bakıyor...” (Akandere, 1998: 49).

1945'e gelindiğinde, 1923'ten beri istikrar sağlayan siyasi ittifak bozulmuştu ve savaş biter bitmez yeni bir siyasi denge kurma gereksinimi ortaya çıktı (Ahmad, 1996: 22). Büyük savaş sonrasında dünya uluslarının yöneldiği demokratik düzene gidiş eğilimi karşısında, Halk Partisi iktidarı da artık Tek Partili devlet düzeninin yürüyemeyeceğini ve demokratik düzene gidiş eğilimine ayak uydurmak, bunun için de bir şeyler yapmak

gerektiğini anlamıştı (Goloğlu, 1974: 369). Türk devlet adamları, mevcut dünya şartları içinde tek partili bir rejimin Batılı demokrasiler içinde yaşama şansı bulunmadığına kesin olarak inanmışlardı. Türkiye ya demokratik sistemi benimseyerek, Batılı devletlerin yanında yer alacak, onlarla siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirecek, ya da tek partili otoriter bir rejim içinde ve üstelik Doğu komşusunun sürekli tehditleri altında yaşayacaktı (Albayrak, 2004: 42). İkinci Dünya Savaşı biterken, dışarıdaki özellikle ABD'deki siyasi ortam, Türkiye'nin siyasi yapısını demokratikleştirmediği takdirde Batıdan beklediği yardımı elde edemeyeceğini gösteriyordu.

Milli Şef dönemi, 1945 yılı başlarında sona ermeye başlayacak ve ülke, bu tarihten sonra, yeniden bir "geçiş dönemi"ne girecektir (Koçak, 2003: 22). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'te Gençlik Bayramı için verdiği mesajda; "Memleketimizin siyasi idaresi Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamete ilerlemeleri ve şartları ile gelişmeye devam edecektir..." dedi. Bu mesaj Türkiye'de siyasetin liberalleştirilmesinde bir dönüm noktası kabul edildi (Ahmad-Turgay, 1976: 13). Bu konuşma, Türkiye'de çok partili sistemin kurulması konusunda İnönü'nün kararlılığını ve etkisini gösteren çok önemli bir işaret sayıldı. İnönü'nün çok partili demokratik sisteme, geçişte etkisinin önemsiz olduğu ve İnönü'nün demokrasiye geçilmesi konusunda samimi olmadığı yolundaki görüşü savunanlar ise; onun Cumhurbaşkanlığı sırasında "Değişmez Genel Başkan ve Milli Şef gibi sanlar aldığına dikkati çekerek, Türkiye'nin iç ve dış zorunlulukları sonucunda demokrasiye geçmek zorunda kaldığını belirtmekteydiler (Albayrak, 2004: 33). Cumhurbaşkanı İnönü bu konuşmasında, savaş sonrası gelişmelere değindikten sonra; " Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılaplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir... BMM'nin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda gelişmesine devam edecektir," diyordu (Albayrak, 2004: 30-31).

Bu konuşmadan kısa bir süre sonra CHP Genel Başkanlık Divanınca, 17 Haziran 1945 tarihinde Zonguldak, Burdur, İstanbul, Kocaeli, Sivas ve Çorum'da yapılacak milletvekili ara seçiminde CHP'nin aday göstermemesi kararlaştırılmıştır. Yapılacak seçimlerde, CHP'nin hep süregelen resmi aday belirleme usulünün kalkıp yerine

serbest adaylığın gelmesi, rejimin fiiliyatta liberalleşmeye başladığını gösteren bir gelişme olarak değerlendirildi (İnan, 2002: 80).

1939-1943 yılları arasında zaman zaman çeşitli sebeplerle boşalan mebusluklar için “ara seçimler” yapılmıştı. Bu ara seçimlerden 1945 Haziran’ına kadar yapılanlarında, boş olan mebusluk sayısı kadar aday gösterilmişti. 17 Haziran 1945’te yapılan ara seçimlerde ilk defa CHP aday göstermemiş ve ikinci seçmenlerin, istedikleri adaylara oy verebilecekleri açıklanmıştı. Bu durum basında ve kamuoyunda geniş bir ilgi uyandırdı. Uygulamanın, CHP tarafından daha serbest bir seçime doğru atılan ilk adım olduğunu söyleyenler olduğu gibi, bu denemede, daha ileri demokratik şekiller için bir başlangıç bulanabileceğini ileri sürenler de oldu. Buna karşı bazıları da, uygulamanın bir tecrübe olarak dahi bir kıymet ifade etmediğini ve bu tarzdaki demokrasi tecrübelerinin bizi harice gülünç düşüreceğini söyleyerek, alınan bu kararın yanlışlığını dile getirmeye çalışıyordu (Akandere, 1998: 122). Ancak, partili ikinci seçmenlere el altından da yine CHP’li adaylara oy verilmesi isteği iletilmiş, hatta verilen gizli emri dinlemeyen ikinci seçmenlerin partiden atılacaklarına dair haberler ve söylentiler çıkmıştı (Ulus, 02.12.1945).

İnönü döneminde; biri 1939’da diğeri de 1943’de olmak üzere iki Milletvekili Genel Seçimi; 1938, 1939, 1943, 1944 ve 1945 yıllarında da bazı seçim bölgelerinde boş olan mebusluklar için ara seçimler yapılmıştı. Bu genel Seçimlerden 1939 yılında yapılan VI. Dönem TBMM’yi, 1943 yılında yapılanı da VII. Dönem TBMM’yi oluşturan seçimler olmuştu. Türkiye’de, Cumhuriyetten sonra 1943 yılına kadar yapılan bütün seçimlerde, 20 Temmuz 1908 tarihli “İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı”, üzerinde yapılan değişikliklerle uygulanmıştı. Cumhuriyet tarihimizin ilk toplu halde ve bütünlük arz eden Mebus Seçim Kanun 14 Aralık 1942’de kabul edilerek yürürlüğe girmişti. Nitekim 1943 yılında yapılan Genel Seçim, bu Mebus Seçim Kanunu’na göre yapılmıştı (Akandere, 1998: 114-115).

Bütün tek-parti yönetimi ve Milli Şef döneminde uygulanan İntihab-ı Mebusan Kanunu (Milletvekili Seçim Kanunu) “iki dereceli” bir seçim sistemini öngörmekteydi. Buna göre, seçimlerde önce birinci seçmenler (müntehib-i evvel) tarafından ikinci seçmenler (müntehib-i sani) seçilir ve daha sonra da ikinci seçmenler tarafından mebus adayları seçilirdi. Seçimlerde uygulanan bu iki dereceli sistem,

halkın aktif olarak seçimlerde seçmen rolü oynamasına engel olduğu gibi, geniş kitlelerin seçime katılmasına da izin vermemiş ve bu nedenle de demokratik olmaktan uzak kalmıştı. Ayrıca iki dereceli seçimler halkın iradesini de belirtmekten oldukça uzak kalmıştı. Çünkü hepsi de CHP'ye kayıtlı olan ikinci seçmenler, geniş kitleler adına sahip oldukları seçme yetkisini kullanmışlardır. Cumhuriyet Gazetesi'ndeki bir makalesinde Abidin Daver uygulanan iki dereceli seçim sistemiyle ilgili olarak şunları söylemektedir: "... İstanbul'da, yarım milyonluk muazzam bir halk kütlesi yerine, iki bin küsur ikinci seçmen reyini kullanıyordu. Böyle bir seçim usulünün cari olduğu memleketteki demokrasiye demokrasi değil, demokrasi taslağı demek daha doğru idi..." (Akandere, 1998: 114-115).

Seçimlerin ilk aşaması "ikinci müntehiplerin" belirlenmesi amacıyla yapılan seçimlerdi. İkinci seçmenler de, CHP yönetimi tarafından atamaya benzer bir şekilde belirlenmekte ve bir liste halinde birinci seçmenler ilan edilmekteydiler. İkinci seçmenlerin seçimleri yapıldıktan sonra, Milli Şefin onayından geçmiş mebus listeleri onun tarafından yayınlanan bir tebliğ ile Türk milletine açıklanırdı. Bu tebliğde, ikinci seçmenlerin partili mebus adaylarını ittifakla seçmeleri istenirdi. Seçimler belirlenen günde, partinin gözetimi altında yapılırdı. İkinci Seçmenler, sadece teorik olarak istediklerini seçme hakkına sahiptiler, fakat esasında yapılan bütün seçimler CHP'nin nüfuz ve tesiri altında cereyan ederdi. İkinci seçmenler, bayraklarla donatılmış sandık başlarına gelirler, matbuu listeleri sandığa atarlar ve seçim bir iki saat içinde biterdi. Seçimlerden sonra radyo ajanslarında ve basında klişeleşmiş şekliyle "Dün ilimizde saylav seçimleri yapılmış, CHP'nin sayın adayı... oya katılanların tümü ile saylav seçilmiştir. Bu sonuç sıcak gösterişlerle karşılanmıştır," seçim haberleri verilirdi (Akandere, 1998: 115-116).

1908 İntihab-ı Mebusan Kanunu ve 1942 Mebus Seçim kanunu, seçimlerde "çoğunluk sistemini" öngörmekteydi. Ancak bu kanunlarda seçilecek bir adayın ne kadar oy alması gerektiği belirtilmediğinden seçimlerde bazen ilginç durumlarla karşılaşılmıştır. Nitekim, kanunlardaki bu boşluk sebebiyle "tek bir" oy alarak milletvekili seçilerek meclise girenler de olmuştur (Akandere, 1998: 117).

Yapılan seçimlerde, mebus adayları doğrudan parti tarafından belirlenip, mebus listelerine dahil edilerek seçim öncesi ilan edilirdi. Uygulanan seçim kanununda yoklama usulü bulunmadığından, seçim bölgesindeki halkın mebus adaylarının belirlenmesinde hiçbir rolü olmamıştır. Diğer taraftan, parti tarafından ilan edilen mebus aday sayısı ile seçilecek mebusluk sayısı eşit olduğundan, mebus adayları olan bir kişi kesin olarak mebus seçilmektedir. Bu husus, tek parti döneminde ve kısmen 1943 Genel Seçimleri'ne kadar Milli Şef döneminde, birçok mebus adayının seçim bölgesindeki halkla hiç temas etmemesine yol açmıştır (Toker, 1990: 39).

VII. Dönem TBMM'yi oluşturmak amacıyla yapılan 1943 Genel Seçimleri, 14 Aralık 1942'de yürürlüğe giren "Mebus Seçim Kanununa" göre yapılmıştır. Bu seçim kanununda da iki dereceli bir seçim esası öngörülmektedir. 15 Şubat 1943'te başlayan bu seçimler 20 Şubat 1943'te tamamlanmıştır. 1943 seçimlerinde, ilk defa seçilecek mebus sayısından daha fazla mebus adayları tespit edilmiş ve ikinci seçmenlere bu adaylar arasında bir tercih yapma imkânı getirilmiştir (Akandere, 1998: 120-121). Buna karşın yine bazı illerde çıkarılacak milletvekili sayısı ile gösterilen milletvekili aday sayısı aynı olmuştur.

Yedinci Büyük Millet Meclisi 08.03.1943'te ilk toplantısını yaptı. Yedinci Büyük Millet Meclisi'ne 455 milletvekili seçilmişti. Meclis Başkanlığı'na Mustafa Abdülhalik Renda ve Cumhurbaşkanlığı'na İsmet İnönü getirildi. Saraçoğlu Hükümeti istifa etti ve Başbakanlığa yine Şükrü Saraçoğlu atandı. Saraçoğlu tarafından kurulan yeni hükümet Cumhurbaşkanı'na sunuldu, onaylandı, Meclis'e gönderildi (Goloğlu, 1974: 193). CHP ileri gelenlerinden Faik Ahmet Barutçu, Saraçoğlu hükümetini şöyle değerlendirmektedir: "Kendi düşüncem odur ki, yürütme erki aynı nitelikte üyeler elinde verimli olabilir. Tek tek adamlar değil, tek bir adam gibi olabilecek kimselerin bir araya gelmesiyle hükümet kurulabilir. Saracoğlu Hükümeti, aynı türden olmayan şeylerin toplanamayacağı kuralının dışında zorlama bir örnektir. Birbirlerinin aleyhine konuşurlar. Aralarında küs olanlar bile varmış!" (Barutçu, 1977: 278). Demokrat Parti işte bu Meclis'in içinden doğacaktır. 1946 seçimlerine bu Meclis tarafından seçim kanununda yapılan değişiklikle gidecektir.

Savaş yıllarında uygulanan politika toplumun çeşitli kesimlerinde bir muhalefet ortamı yaratmakla beraber, bir muhalefet partisi girişimi bizzat yönetici zümrenin teşvikiyle, yine yönetici zümre içinden gelmiştir. Bu suretle Türkiye’de otoriter rejim, bir yandan iç huzursuzluğa, diğer yandan da uluslararası gelişmelere bir “güdümlü demokrasi” ile yanıt vermeye çalışmıştır (Timur, 2003: 33).

Bu dönemlerde CHP siyaset alanında tekelci ve baskıcı bir uygulamayı ifade eden otoriter yaklaşımın ötesinde bütün toplumsal alanlara müdahale eden totaliter bir anlayışın temsilcisi olduğu da söylenebilir.

İkinci Dünya savaşı öncesi Türkiye’de siyaset alanının bürokrasi tarafından tümüyle doldurulduğunu bunun sonucu olarak da siyaset ve toplum ilişkisinin tek yönlü, determinal bir ilişki biçiminde ortaya çıktığını görmekteyiz. Bir diğer deyişle toplumsal taleplerin de, sorunların da ne olduğu ve/veya ne olacağının devlet elitleri tarafından belirlendiği ve çözümlerinin de yine aynı merkezden üretilerek topluma otoriter yöntemlerle aktarıldığı bir ilişki biçiminden bahsetmekteyiz. Bu otoriter yapı toplumu siyasi, ekonomik ve sosyal yönlerden kuşatarak siyaset ve toplum ilişkisinin hangi yönde ve biçimde oluşacağını tayin etmektedir.

1. 2. Ekonomik Açıdan

Ekonomik ilişkiler ve ekonomik yapı bir toplumun bütün kurumlarını tek başına belirleyen bir güce sahip olmasa da bütün toplumsal kurumları etkileyebilecek bir özellik göstermektedir. Bu bağlamda siyaset ve toplum ilişkisinin biçimlenmesinde de ekonomik faaliyetlerin nasıl oluştuğu/oluşturulduğu önem kazanmaktadır.

Osmalı imparatorluğunun son dönemlerinde yabancı sermayenin etki alanı genişlemiş ve ekonomiyi büyük ölçüde etkisi altına almıştır. Dünya ekonomisi içinde hammadde ihraçatçısı ve sanayi ürün ithalatçısı olan bir ekonomik yapı söz konusudur. 19. yüzyılın ilk on yılından başlayarak süregelen dönüşümler sonunda yerleşmiş ve Avrupa kökenli sanayi ürünler iç piyasaya büyük ölçüde egemen olmuşlardır (Boratav, 1988 : 11 - 12).

Dış borçlanmalar, Düyun-u Umumiye, sürekli imtiyazlar arayarak ülkeye giren yabancı sermaye yatırımları, giderek ağırlaşan ve yaygınlaşan kapitülasyonlar zinciri sonunda ülke yönetiminin önce iktisadi sonra büyük ölçüde askeri ve siyasi alanlarda dış güçlerin denetimine girmiş olması anlamına gelmektedir (Boratav, 1988 : 13).

1908-1922 dönemindeki iktisadi gelişmeleri belirleyen politikaları, kapitalist bir devletin kurumlaşması doğrultusundaki yasal düzenlemeler, sanayileşmenin ve şirketleşmenin teşviki doğrultusundaki çabalar, ekonomik bağımsızlık yönünde atılmaya çalışılan ilk adımlar ve nihayet Harbi Umumi'nin ve Milli Mücadele'nin Anadolu'dan yürütülmesi sırasında uygulanan savaş ekonomisi yöntemleri gibi ana başlıklar altında gözden geçirilebilir (Boratav, 1988 : 20).

Milli mücadele döneminin zor şartlarında, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 2 Mayıs 1920'de 11 bakandan oluşacak yeni hükümetin kurulması ile ilgili 3 numaralı kanun kabul edildiğinde, bu hükümette bir de İktisat Bakanlığı bulunmaktadır (Afetinan, 1989: 12). Ayrıca Hükümetin programında mali ve ekonomik mesleler üzerinde önemle durulacağı belirtilmektedir. Ancak 1920-1922 yıllarında Türkiye, Kurtuluş savaşı içinde bulunduğundan, TBMM hükümetinin bu dönemdeki başlıca amacı yurdu istiladan kurtarmaktır. Savaşın gerektirdiği nedenlerle de hükümet o sıralarda üretim ve endüstriye yatırım yapacak durumda değildir. Aksine tüketici topluluk çoğunluktadır. Bununla beraber yönetici kadro zaferden sonra prensip olarak siyasi ve ekonomik bağımsızlığı öngörmüştür (Afetinan, 1989 : 12).

Lozan Konferansına ara verildiği tarihte (17 Şubat-4 Mart 1923) İzmir İktisat Kongresi 1135 delege ile toplanmıştır. Yeni Türkiye'nin ekonomik sorunları, henüz savaştan çıkan Türk yurdu için başlıca konu olmaktadır. (Afetinan, 1989 : 12). İzmir İktisat Kongresi, genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin milli unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezlerin ön plana çıktığı bir kongredir (Boratav, 1988 : 34).

1923-1929 döneminin iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri bakımından 1908-1922 dönemi ile bir süreklilik içinde olduğu görülmektedir (Boratav, 1988 : 28). 1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin iki yapı taşı, yeni Türk devletinin dünya içinde nasıl bir yer kaplayacağını belirleyen Lozan antlaşması ile dönemin son yılında patlak veren ve kapitalist dünya ekonomisini derinden sarsan büyük buhrandır. Osmanlı borçlarından Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen borç taksitlerinin ödenmeye başlayacağı yıl da büyük buhranın başlangıç yılı olan 1929'dur (Boratav, 1988 : 31).

1929 yılı, global anlamda dönemin iktisat politikalarının bir anlamda ciddi bir sarsıntı geçirdiği ve bir iki yıl içinde başlayacak temel bir revizyonun ilk belirtilerinin gözlemlendiği bir tarihtir. Türkiye için ise Lozan antlaşmasının gümrük tarifelerinin koyduğu sınırlamalar 1928 yılı içinde son bulmakta, dolayısıyla 1929'dan itibaren yeni ve daha korumacı bir gümrük tarifesi uygulanması imkan dahiline girmektedir. Ayrıca Osmanlı borçlarının ilk taksidinin ödenmeye başlayacağı yıl da 1929'dur. Dolayısıyla o yıl dünya ekonomisini sarsacak olan büyük buhran patlak veremese dahi 1929 yılı Türkiye ekonomisi bakımından bir dönüm noktası olma özellikleri taşımaktadır (Boratav, 1988 : 36). Yine de 1923-1929 dönemi ekonomik açıdan “ açık ekonomi koşullarında yeniden inşa” ifadesiyle tanımlanabilmektedir (Boratav, 1988 : 37).

1930-1939 döneminde iktisat politikaları bakımından iki belirleyici özellik vardır : Korumacılık ve devletçilik. Korumacı-devletçi sanayileşme diye nitelendirilen bu dönemin politikaları, 1908'den beri ekonominin işleyişini belirleyen ana yönelişlerin aşağı yukarı tersine çevrilmesi anlamına gelmektedir (Boratav, 1988 : 45). 1930-1939 döneminin iktisat politikalarının evriminde gözlenen başlıca uğraklar, salt korumacı önlemlerle yetinen 1930 ve 1931 yılları, devletçi uygulamalara ani bir geçişi ifade eden 1932 yılı ve devletçiliğin rayına oturduğu 1933-1939 yılları olarak saptanabilir. (Boratav, 1988 : 51)

Türkiye, 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı'na girmedi; ancak cephelerde fiilen savaşmanın dışında savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşadı. (Boratav, 1988 : 63)

TBMM’de 18 Ocak 1940’da 3780 sayılı “Milli Korunma Kanunu” kabul edildi. Bu yasanın 1. maddesine göre; “Fevkalade hallerde (olağanüstü durumlarda) Devletin bünyesini iktisat ve milli müdafaa bakımından takviye (destekleme) maksadı ile İcra Vekilleri Heyetine, bu kanunda gösterilen şekil ve şartlar dairesinde (çerçevesinde) vazife ve salahiyetler (yetkiler) verilmiştir,” denilmekte ve bu “fevkalade haller” ise, a) genel ya da bölgesel seferberlik, b) devletin bir savaşa girme olasılığı ve c) Türkiye’yi ilgilendiren yabancı devletler arasındaki savaş olarak gösterilmektedir. Bu yasayla, hükümete tanınan yetkiler arasında, üretimi denetlemek ve düzenlemek, çalışma yükümlülüğü koymak, üretilen malları belli bir kâr tanıyarak satın alabilmek, gerekli görülen malları stoklamak, mallara değeri karşılığı elkoyabilmek, günlük çalışma süresini üç saate kadar arttırılabilmek gibi yetkiler bulunmaktadır. Yasanın 21. maddesinde ise, toplumun ve ulusal savunmanın gereksinimlerini karşılayabilmek için tüketim malları üzerine sınırlama konulabileceği öngörülmüştür. 26. madde tarımsal ürünün hükümetçe satın alınabileceğini hükme bağlarken, kira bedelleri 30. maddeyle dondurulmakta, 31. maddeyle de fiyat denetimi getirilmektedir. Öte yandan Milli Korunma Kanunu’na aykırı davranışlar için çeşitli para ve hapis cezaları konulmuş, 60. maddede de bu cezaların ertelenmeyeceği belirtilmiştir (Yetkin, 1983: 186).

Cumhuriyet döneminde işbaşında bulunan hükümetler ekonomik sorunları çözmekte başarılı olamamıştı (Albayrak, 2004: 13). Türkiye’nin İstiklal Savaşı’ndan sonra iktisadi alanda, hatta bütün 1923-1950 boyunca genel bir kalkınma yetersizliği içinde kaldığı bir gerçektir. Hele toprak alanında ve zirai siyasette esaslı bir hamleye gidilememiştir. Bazen, sanayi planları, sanayi inkılabı içindeymişiz gibi heyecanlı davranışlara rağmen, sanayi alanındaki kalkınma da, çağa uygun bir hız alamamıştı (Aydemir, 1979: 396).

Bu dönemleri “1923-1929 dönemi ‘liberal’ , 1929-1945 dönemi ‘devletçi’ diye nitelemek yaygındır. ‘Liberal’ sözcüğü, ‘özel sermayenin desteklenmesi’ anlamında kullanılıyorsa, bu yaftaya itiraz edilmeyebilir. Ancak liberalizm, genel olarak anlaşıldığı gibi, devletin ekonomiye müdahalesinin mümkün en az düzeyde tutulmasını ifade ediyorsa, bu döneme ‘liberal’ demekle bazı ciddi yorum hatalarına yol açmış olacaktır. Zira 1923-1929 yılları, devletin özel sermaye birikimi lehine çeşitli dolaysız müdahaleler yaptığı bir dönemdir” (Koçak, 2003: 30). Aynı dönem için Avcıoğlu’nun yorumu ise şöyledir “Genellikle 1923-1931 liberal dönem, 1932-1945 devletçilik

dönemi sayılır. Aslında, liberal bir politika, Cumhuriyet'in başından beri uygulanmamıştır; devlet, ister istemez müdahaleci olmuştur. Dünya Buhranı'ndan sonra, devlet daha çok müdahaleci olacak ve demiryolları ile yetinmeyerek, sanayi alanında çeşitli teşebbüsler kuracaktır” (Avcıoğlu, 1969: 212). 1929 Büyük çöküşünün habercisi olduğu, Otuzların ekonomik krizi, Türkiye'de devlet müdahalesine keskin bir itilim verecek ve bu, tek parti sisteminin güçlenmesine ve gelişmesine yol açacaktır (Ahmad, 1996: 17). Diğer yandan İnönü de, Peker de, devletçiliği salt bir iktisadi politika aracı olarak görmemektedirler, devletçiliğin iktisadi boyutunun dışında, siyasal ve sosyal sonuçlarını da vurgulamaktadırlar (Koçak, 2003: 43). CHP'nin devletçiliği, özünde Türk halkının her ihtiyacının devletçe karşılanmasını öngörmüş ve bu anlayış halkın bu eğilimde olduğu bir ön kabule dayandırılmıştır (Buluş, 2004: 147). Karşı muhalefet yürütenlerin bazen liberal temalara başvurmuş olmaları ise siyasi yapı içinde rakipsizliğini saltanatın tasfiyesiyle iyiden iyiye pekiştirmiş bir bürokratik seçkinler sınıfının sınıf içi iktidar mücadeleleri çerçevesinde değerlendirilmektedir (Yürüşen, 2004: 47).

Birinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda ve de özellikle 1930'ların büyük dünya ekonomik bunalımıyla birlikte, Batılı ülkeler birbirleriyle rekabet edebilmek amacıyla bir dizi «devalüasyon savaşına» girdiler. Tüm ülkelerde büyük ticaret güçlükleri ve döviz sıkıntısı oluştu. Herkes malını satamamaktan yakınıyordu. Malını ucuza satmak için de, sık sık devalüasyona başvuruyordu. 1930'lu yıllarda bir bakıyordunuz İngiltere parasının dış değerini düşürmüş, kendi mallarının dışsatımını arttırmıştı. Bunun üzerine Fransa derhal karşı girişimde bulunuyor, bu kez Paris aldığı devalüasyon kararıyla kendi mallarının dışsatımını kolaylaştırmaya çalışıyordu. Bu devalüasyonlar yeni fiyat artışlarına ve yeniden başka devalüasyonlara yol açıyordu. Devalüasyon savaşları bir yandan para değerini düşürürken, bir yandan da ülkelerin dış borçlarını kabartıyordu (Doğan, 1987: 42).

Almanya'da faşizmin iktidara gelmesi, işte bu birbirini izleyen devalüasyonların sonucu oldu. Almanya devalüasyon yapmanın sınırını çoktan aşmış, gerçekleştirdiği para değerindeki düşüşler artık ne dışsatımı arttırmaya yeter olmuş, ne de biriken borçların ödenmesine yeter olmuştu. İçerde fiyat artışları öyle bir noktaya gelmişti ki, memurlarına değil her ay, her gün maaş öder hale gelmişti. Fiyat artışları ve

devalüasyon savaşı özellikle Avrupa ülkelerini tam anlamıyla perişan etti. Fiyatlar savaş sonu düzeyine göre Avusturya'da 14 bin, Macaristan'da 23 bin, Polonya'da 2.5 milyon, Sovyetler Birliğinde 4 milyon, Almanya'da da bir trilyon kez yükseldi. Bu fiyat artışları sonucunda Almanya'da faşizm gelip yerleşmiş, arkasından da İkinci Dünya Savaşı patlamıştı (Doğan, 1987: 43).

Dünyadaki bu parasal hareketler ülkeleri uluslar arası bir organizasyona götürmüştür.1944 yılında Bretton Woods anlaşmasıyla gerçeklik kazanan IMF'de İngiltere, ünlü Lord Keynes'i, Amerika ise Harry Dexter White'ı görevlendirmişlerdir. Bretton Woods'a giden yolda değişik tarihlerde değişik para anlaşmaları yapılmıştır. Ancak, bunlardan en önemlisi Fonun kuruluş temelini oluşturan Keynes ve White planlarıdır. Klasik iktisat öğretimine ve kuramına başlıca iki tepki gelmişti. Bunlardan biri Karl Marks'ın, diğeri Keynes'in tepkisiydi. Her iki tepki de kısa sürede kendi ideolojilerini yaratmış ve bu siyasal görüş doğrultusunda ekonomik sistemler netleşmiştir. Marks'ın tepkisi ve kuramı sosyalist dünyayı yaratırken, kapitalizm Keynes'in kuramıyla özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendisini yenilemiştir (Doğan, 1987: 44).

Türkiye'de ise bu dönemlerde ekonomide bürokrasinin etkinliğinin artmış olması yolsuzlukları da beraberinde getirdi. "Zeytinyağı piyasasını inhisarı altına alan bakan mı istersiniz; karaborsacıları koruyan vali, umum müdür vesaire mi istersiniz, o devirde bunların her köşe başında size sırttıklarını görebilirdiniz" (Karaosmanoğlu, 2002: 152-153).

Türkiye ekonomisinin emekleme devresinde İş Bankası ekonomi içinde etkin bir konumda bulunuyordu. İş Bankası, sanayiciler ve bürokrasi arasında yumuşak geçişi sağlama görevini yerine getirmekteydi. Diğeri yandan 13 yönetim kurulu üyesinin tamamı milletvekiliydi. Devlet bankaları ve devlet kuruluşları ile karmaşık bağlara sahipti. İş Bankasının iştiraki olan bütün şirketlerin yönetim kurulu üyeleri arasında yüksek bürokratlar ve milletvekilleri bulunmaktaydı. Bu dönemde siyasetçi ve bürokratların ekonomik kuruluşlarda geniş etkisi görülmektedir. Örneğin, 1930 ve 1940 yılları arasında kurulan şirketlerin yüzde 74.2'sinin kurucuları bürokratlardır (Keyder, 1993: 149).

Bu nedenle Türkiye’de devletten bağımsız “burjuvazi” düşünmek ve bunların DP’nin temelini oluşturduğunu söylemek doğru olmayan, kolaycı bir açıklama olur. CHP’nin de temelinde zengin tüccarlar ve sanayiciler vardı, birçok toprak ağası da bulunuyordu. Türkiye’de burjuvazi Batı’daki burjuvazi kavramından gerek etimolojik olarak gerek epistemolojik olarak farklı bir durumu ifade etmektedir. Türkiye’de bu kavrama bürokrasinin renk ve ruh vermesi “bürokratik burjuvazi” gibi, kavramın kendi varoluşuna paradoksal bir durumu ifade etmektedir.

Türkiye’de o yıllarda girilen uluslar arası ilişkiler siyaseti ve ideolojiyi etkisi altına almıştır. Bu etki altında kalınarak kanunlar kabul edilmiş, düzenlemeler ve uygulamalar yapılmıştır. Bunlar arasında en fazla dikkat çekenler 1936’da CHP ile devletin birleştirilerek “parti- devlet bütünleşmesinin” gerçekleştirilmesi ile 1936’da kabul edilen “İş Kanunu”nun İtalyan İş Kanunu’ndan örnek alınmasıdır. 1938 yılına gelindiğinde Türkiye’deki rejim, yani “tek parti yönetimi” daha otokratik bir renk kazanmıştır. İtalya ve Almanya gibi Faşist devletlerin kanunlarından aktarmalar yapan, çok partili rejimlerin uygulandığı liberal demokrasi rejimlerinin artık iflas etmiş ve gücünü yitirmiş rejimler olduğuna inanan idarecilerin memleketin yönetiminde güç kazandığı yıllara adım atılmıştır (Akandere, 1998: 60).

Savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye’nin büyük bir ordu beslemek durumunda kalması, zaten başlangıçta iyi bir durumda olmayan ülke ekonomisini büyük sıkıntılarla karşı karşıya bırakmıştır. İthalat imkânlarının savaş nedeniyle yok denecek kadar azalması, ordunun tüm ihtiyaçlarının iç pazardan karşılanması mecburiyetini doğurmuştur. Bu durum, sivil halkın ihtiyacı olan birçok malın devlet tarafından alınması ve stoklanması gibi bir neticeyi beraberinde getirmiştir. Yani piyasadaki arz talep dengesi bozulmuştur. Devletin takip ettiği bu politika, piyasada bulunan birçok malın azalmasına, hatta hiç bulunmamasına yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında karşılaştığı açlık ve sefaletin acılarını unutmayan halk, savaşın başladığı ilk günden itibaren her türlü mala hücum etmiş, bir takım erzak ve eşya saklamağa çalışmıştır. Bu durum piyasadaki mala aşırı bir talebin olmasına neden olmuş ve zaten pek çok malın piyasadan çekildiği ve bulunmadığı bir ortamda halktan gelen aşırı talep, fiyat yükselmelerine yol açmıştır (Akandere, 1998: 151).

Milli Şef'in başbakanlığa getirdiği Refik Saydam'a kişisel güveni çoktur. Ama ülke Hükümeti zayıf ve yetersiz bulan ağır bir eleştiri havasındadır. Açlık ıstırapı giderek genişlemektedir. Pirinç, yağ, et gibi ana maddeleri bulmakta güçlük çeken şehirler eksik değildir. İstanbul gibi en önemli bir merkez, yiyecek sıkıntısına düşmüştür (Barutçu, 1977: 250).

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türkiye'de "Savaş Ekonomisi"ne geçilmiş ve ülke savaş yılları boyunca savaş ekonomisi şartları içerisinde yaşamıştır. Bu yıllarda görev yapan hükümetler tarafından çeşitli ekonomi politikaları alternatif olarak denemiş ve bu politikalarla savaş ekonomisinin uygulanmasına çalışılmıştır. Ancak bu uygulamaların sonuçları bakımından başarılı olduğu söylenemez. Ekonomik sıkıntı ve güçlükler her gün giderek artan hayat şartlarının ağırlaşması bütün savaş yılları boyunca devam etmiştir (Akandere, 1998: 146-147).

Savaşla birlikte, genç ve çalışabilir nüfusun teşkil ettiği, büyük bir ordu silah altında tutulmuştur. Bu zorunluluk çeşitli yönlerden ülke ekonomisini olumsuz şekilde etkilemiştir. Her şeyden önce, orduda tüketici hale gelen genç nüfusun, savaş yılları boyunca üretimden uzaklaşması tarımsal üretimimizde gözle görülür bir düşüşe yol açmıştır. Büyük bir ordunun beslenmesi, ordunun ihtiyacı olan silah ve askeri malzeme eksikliklerinin tamamlanması gibi nedenler savaş yılları boyunca savunma harcamalarını büyük ölçüde artırmıştır. Bu durum, o yıllarda bütçe imkânlarının savunma giderlerine ve Milli Müdafaa Vekaleti'nin harcamalarına ayrılmasına neden olmuş ve bütçelerin sarsılmasına yol açmıştır (Koçak 2003, 247).

Savaş yıllarında enflasyonist politikaların doğal sonucu olarak gerçekleşen fiyat artışları baskı ve zabıta yöntemleriyle uygulanmak istenmiştir. 18 Ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu müdahaleci, devletçi iktisat politikalarının ışığında hazırlanmıştır. Savaşın başlangıcında Milli Korunma Kanunun'a dayalı olarak fiyatlar kontrol edildiği halde ticari hayat enflasyonun da etkisiyle körüklenmiştir. Buğdayın kıtlaşması üzerine Toprak Mahsulleri Ofisi, Milli Korunma Kanunu uyarınca buğday fiyatlarını piyasa şartlarından daha düşük tespit ederek, hayat pahalılığına karşı önlem alınması yoluna gitmiştir. Ancak bunun mali yükü köylüleri ezmiş, kırsal kesimde CHP'ye karşı bir hoşnutsuzluk belirlemiştir (Kılıç, 1995: 11-12).

Savaş yıllarında, düzenli ve istikrarlı bir ithalat politikası uygulanmamış ve bunun neticesinde ülkede; yatırım ve ara malları ile hammadde kaynakları konusunda büyük sıkıntılarla karşılaşmıştır. İhracat ise gözle görülür bir nispette büyümüş ve özellikle tarım ürünlerine dayanan ihracat artmıştır. İthalat imkânlarının savaş nedeniyle tıkanarak azalması, vergi gelirlerinin azalmasına neden olmuştur. İthalat yoluyla ülkeye sokulan mallardan alınan gümrük vergisi, gümrük resmi gibi vergilerin azalması, bütçe açığını artırmış ve devlet, bütçedeki bu açıkları karşılamak amacıyla toplumun değişik kesimlerine yönelik yeni vergiler koymuştur (Ökte: 1951).

Tarımsal üretimdeki düşüşü buğday üzerinde verdiği bir örnekle Boratav şöyle açıklamaktadır: “Savaş şartlarında en önemli üretim kalemi olan buğday, 1939’da 4.400.000 ton üretilmiş iken, bu miktar 1945’de 2.200.000 tona düşüyordu. Tarım ürünlerinin büyük bir bölümü de benzer durumda idi.” Diğer yandan tarımsal üretimde, ithalat imkânları büyük ölçüde sınırlanmış ve azalmış, giderek artan savunma harcamalarının doğurduğu bütçe açıkları ve tamamen tüketici konumunda olan büyük bir ordunun beslenmesi gibi etkenler, Türkiye’yi savaşın ilk yıllarından itibaren büyük bir ekonomik sıkıntıya ve bunalıma itmiştir (Akandere, 1998: 147-148).

Bu arada piyasadaki arz-talep dengesinin değişmesi, devletin birçok malı piyasadan toplatması, halkın gıda maddeleri ve bazı mamulleri stoklamaya çalışması gibi nedenler piyasadaki malı ortadan çekmiştir. Devletin kendi mamullerine yaptığı yüksek zam ve mamul sıkıntısı, fiyatların aşırı bir şekilde yükselmesine yol açmıştır. Halkın temel maddesi olan ekmek ve şeker başta olmak üzere birçok temel malın fiyatı daha savaşın ilk aylarında ikiye katlanmış ve bu artış oranı devam eden savaş yıllarında % 400-500'lere ulaşmıştır (Akandere, 1998: 153).

Savaş yıllarında CHP tarafından hayat pahalılığını, vurgunculuğu ve suiistimalleri incelemekle görevlendirilen komisyonun hazırladığı raporda, “harp içinde bulunan memleketlerde bile hayat pahalılığı yüzde 20-25’i aşmamışken bizde yüzde 500’ü bulmuştur” denilerek, ülkenin içinde bulunduğu durum dile getirilmiştir (Boratav, 1982: 224).

Türkiye’de savaş yıllarında uygulanan ekonomik politikalar hükümetlere göre değişiklik göstermiştir. Nitekim Refik Saydam’ın Başvekil olarak görev yaptığı hükümetlerin 1939’dan 1942’ye kadar uyguladığı ekonomik politikanın temel esasları, “mevcut bütçe imkânları ile ordu ve halkın temel iâşe ihtiyaçlarını karşılamak, ticareti devlet denetimi altına almak ve sıkı kontroller ve polisiye tedbirlerle fiyat artışlarına mani olmak” olmuştur. Bu politikayla ülkedeki ticaret ve fiyatları sıkı bir şekilde denetlemek, ihtikâra ve karaborsaya mani olmak, ordunun ve halkın gerekli iâşe ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yeni bir düzenleme ve teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu gayeye ulaşmak için savaş yıllarının en önemli iktisadi kanunu olan Milli Korunma Kanunu (MKK) kabul edilmiş ve bu kanunla hükümet ekonomiyi yeniden düzenleme konusunda geniş yetkilere sahip olmuştur (Aydemir, 1979: 213-217).

Başvekil Refik Saydam döneminin ekonomik politikasını değerlendiren Boratav “Bu sistem ne kusursuz işlemiştir; ne de tamamen iflas etmiştir. Asker ucuza beslenmiş ve giydirilmiştir; kentli nüfus, gelir sınırını zorlamadan ekmek ve kömür sağlayabilmiştir. Buna karşılık kontrol uygulanan her alanda karaborsa oluşumunun, istifçiliğin, fatura ticaretinin, hava parasının ve zorunlu olarak rüşvet ve nüfus ticaretinin önüne geçilememiştir” demektedir (Boratav, 1988).

Dönemin Başbakanı Refik Saydam ise görüşünü şöyle açıklamaktadır: “Fikrim şudur: Bugün harbin başladığı günden beri yaptığımız tecrübelerle görüyorum ki, bu devlet teşkilatı “a”dan “z”ye kadar baştan başa bu memleketin ihtiyacı ile telif edilebilecek şekilde tebdil edilmek lazımdır. Bu teşkilatı behemal yenileştirmek mecburiyeti vardır” (Akandere, 1998: 149). Bu amaçla yeni bir örgütlenmeye gidilmiş ve Ankara, İstanbul, İzmir gibi illerde İâşe ve Amirlikleri kurulmuş, Dağıtma Ofisi tesis edilmiştir. 1942 yılı ortalarında da Halk Dağıtma Birlikleri kurularak, halka yapılacak dağıtımının kolaylaştırılmasına çalışılmıştır (Aydemir, 1979: 156).

MKK ve bu kanuna dayanılarak yapılan düzenlemeler ile devletin temel ve ara malların dağıtımını üstlenmesi olumlu bir netice vermemiş, aksine fiyat kontrollerinin yapıldığı her alanda karaborsa ortaya çıkmıştır. Savaş yıllarında para miktarındaki enflasyonist artışın, fiyatlarda da aynı nispette bir artış doğurduğunu belirten Profesör F. Neumark, “harp uzadıkça fiyatlardaki artış kendini daha çok hissettirmiş ve karaborsa ehemmiyet kazandırmıştır,” diyerek, karaborsanın artmasında hükümetlerin

takip ettiği para politikasının da rolü olduğunu göstermeye çalışmıştır (Akandere, 1998: 156).

Hükümetin yiyecek politikası, ülkede bir darlık ve kıtlık oluşturarak, halkın ıstırabını, yakınmasını ve Hükümete karşı düşmanlığını günden güne arttırmaktadır. Hükümet bütün ana besin maddelerine el koymuştur. Ama bu maddelere konulan fiyatlar, üreticiyi doyurmadiğından, karaborsalar meydana gelmiştir. Fiyatları düzenleme ve denetleme gibi, savaş ekonomisinin zorunlu gerekleri ülkenin koşullarına uygun olarak, iyi düzenlenip uygulanamadığından, bin bir yolsuzluğa meydan vererek, her il ve ilçede otarşık karar, önlem ve hareketlere yol açarak, varlık içindeki bir ülkede kıtlığın ıstıraplarını ektirmektedir. Besin politikasında, Hükümetle, Büyük Millet Meclisi arasında görüş ayrılığı vardır. Hükümetin bu politikası, Parti Grubu'nda şiddetli eleştirilere yol açtığı halde, Hükümet denetlemeyi gevşetme yanlısı olmamakta direnmektedir. Ülkenin dört bucağından açlık haberleri ve iniltileri, yankılarını duyurmağa başlamıştır. Bu sırada ülkenin Başbakanı Refik Saydam ölür. Halkın bu ölüm karşısındaki tavrını Barutçu anılarında şöyle anlatmaktadır: “Bu ani ölüm, gazetelerde keder duygularının incelikli anlatımına neden olmuşsa da, halk arasında kederlenen bir tek adama rastlamadım. Bu, Refik Saydam için bir bahtsızlıktır. Doktor bir yıl önce ölseydi, halkın bu derece sevgisinden yoksun olarak, sonu bahtsız biten bir adam etiketiyle tarihe geçmezdi. Ölümüyle halka keder yerine, bir hafiflik duyurması, bu bahtsızlığı ona inadı hazırlamıştır” (Barutçu, 1977: 257).

Yakup Kadri ise “Memleket öylesine bir ekonomik buhran içine düşmüştü ki, bir lokma has ekmekten, bir avuç şekerden tutun da bir kilo çiviye kadar bütün ‘zaruri havâyic’ altın pahasına elde edilebilir lüks maddeler sırasına girmiş ve geçim sıkıntısı harp halinde bulunan memleketlerde bile görülmeyen bir vehamet arzetmeye başlamıştı. Hükümet başkanı zavallı Refik Saydam her ne kadar bir ‘iaşe teşkilatı’ kurmak ve birkaç madde üzerinde tayınlama ya da vesikaya bağlama usullerini uygulamaya teşebbüs etmiş ise de bu teşebbüsünü halkın şikâyetleri ve direnmeleri yüzünden yürütmeye imkân bulamamanın acısıyla bir kalp sektesine uğrayarak ölüp gitmiştir,” diye anlatmaktadır (Karaosmanoğlu, 2002: 153).

Saracoğlu Hükümeti'nin programının Grupta okunması sırasında, bazı milletvekilleri, eski hükümete ağır eleştirilerde bulundular. Saracoğlu Hükümeti, eski hükümetin değişmeyen çoğunluğundan oluştuğuna göre, eleştirilen eski hükümetten amaç, hep ölen Başvekilin kişiliğidir. Refik Saydam'ın aleyhinde yalnız milletvekilleri konuşmuyordu. Yeni kabinede yerini koruyan eski vekil arkadaşları da şimdi onun aleyhinde konuşuyorlardı. Bu vekillerden biri şöyle söylüyordu: “Ortak sorumluluğa dayanan konularda bize sormadan, Vekiller Heyetinde konuşulmadan karar verir ve ancak uygulamaya geçtikten sonra haberdar olurduk. Şeker fiyatlarına yapılan zammı, Başvekil Gruba haber verdiği zaman, biz de sizlerle birlikte öğrenmiş olurduk. Vekiller Heyetinin bütün otoritesi, Koordinasyon Kurulu'na, hatta Bürosu'na geçmişti. Başvekilin inanması yeterliydi. Şimdi, Tanrıya şükür, Hükümet var; Vekiller Heyeti var; toplanıyoruz ve bir karara konuşarak varıyoruz” (Barutçu, 1977: 258-259).

Savaşın olanca hızıyla devam ettiği 1942'de Refik Saydam'ın ölümüyle boşalan Başvekilliğe gelen Şükrü Saraçoğlu Hükümetlerinin takip ettikleri ekonomik politikanın temel esasları da şöyleydi: “İç ve dış piyasalarda savaş kıtlıklarından doğan talep artışlarının kamçılayıcı etkisinden yararlanmak amacıyla fiyatlar ve piyasa şartları üzerindeki kontrollerden kaçınmak, üretimi teşvik edecek açık enflasyonist gelişimi sineye çekmek.” Saraçoğlu Hükümetleri'nin bu politikaları, önceki hükümetlerce uygulanan ekonomik politikayla tamamen çelişen, taban tabana zıt bir politikaydı. (Akandere, 1998: 150) Ama Saracoğlu'nun, fiyatları daha çok körüklemekten başka bir sonuç vermeyen serbestlik rejimi de mevcut bunaltıcı havayı değiştirememişti (Barutçu, 1977: 260).

Saracoğlu, Ticaret ve Ziraat Vekillerinden başka, diğer vekilleri yerlerinde bırakarak kurduğu yeni kabinesi, ilk iş olarak tahıla ve her türlü besin maddelerine el koyma kararlarını kaldırmıştır. Besin işleriyle uğraşan örgüt kaldırılmıştır. Besin ve denetleme işleri belediyelere verilmiştir. Piyasada her şeyin alım ve satımı serbest olacaktır (Barutçu, 1977: 257-258). Bu dönemde ekonomi üzerindeki devletin denetimi ve müdahalesi azaltılmış, fiyatlar üzerindeki sınırlama ve denetime son verilmiştir. Böylece fiyatların ve tabii olarak da üretimin artırılması teşvik edilmek istenmiştir. Ayrıca önceki hükümetler döneminde, ekonomi üzerindeki devlet denetimini artırmak amacıyla oluşturulan teşkilatların kaldırılması yoluna gidilmiştir (Boratav: 1982).

Ancak, Saraçoğlu Hükümetlerinin uyguladıkları bu ekonomik politika beklenen sonuçları vermemiş, tam aksi şekilde fiyatların olabildiğince yükselmesine, hatta karaborsa fiyatlarının da üzerine çıkmasına neden olmuştur. Alınan kararlar toplumun belli kesimlerinin aşırı kazanç ve servet sahibi olmalarına, buna karşılık geniş halk kesimlerinin de gittikçe ağırlaşan hayat şartlarının altında ezilmelerine, açlık ve sefalet çekmelerine yol açmıştır (Akandere, 1998: 150).

Yaşama şartlarının, harbe fiilen katılmış memleketlerde dahi görülmeyen bir derecede ağırlaşması, hükümetlere karşı ve tabii tek parti yönetimine karşı gittikçe büyüyen bir memnuniyetsizlik ve tepki doğurmaktadır. Bu memnuniyetsizlik ve tepkiler o kadar artacaktır ki, Milli Şef İnönü'nün, Kayseri gezisi sırasında halkın, "açız" diyerek arabasının üzerine çıkması şeklinde bile tezahür edecektir. Halkın bu gösterisini asayişsizlik ve önlemler gerektirecek bir hadise olarak niteleyen Milli Şef, otoriter ve sert yönetimine duyulan güven sebebiyle Recep Peker'i Dahiliye Vekilliğine getirerek hükümette değişiklik yaptıracaktır (Akandere, 1998: 163). Yani İnönü'ye göre sorun hâlâ bir asayiş sorunudur.

İkinci Dünya savaşı sırasında izlenen ekonomik politika, o zamana kadar ekonomik yönden zor durumda kalmış kesimlerin durumunu daha da kötüleştirdi. Savaş nedeniyle artan kamu harcamalarını vergiler yoluyla finanse etmeye çalışan iktidar, yeni vergiler getirdikçe halkın hoşnutsuzluğu ve iktidara yönelik tepkisi arttı (Uzun, 1995: 43).

Savaş yılları Türkiye'yi şiddetli iktisadi zorluklara uğrattı ve iktisadi hayata devlet müdahalesinin çapını ve şiddetini artırdı. Zaten bir savaş zamanı kontrol sisteminin çerçevesini sağlamış olan devletçi kanunlar hükümete olağanüstü geniş iktisadi yetkiler verdi. 1939'da başlanılmış olan ikinci beş yıllık plan, askeri harcamaların yüksek nispeti ve ham madde kıtlığı dolayısıyla iptal edildi ve kısmi seferberliğin sürdürülmesi tarım üretimini bile düşürdü (Lewis, 1993: 295-296).

Fakat buna karşın dış ticaret genişledi. Türk ürünlerine büyük talep vardı ve ticari fiyatlardan çok stratejik fiyatlarla satılıyordu. Bu gelişme, yüksek devlet masrafları ve temel malların kıtlığıyla birlikte, önemli bir enflasyonist baskıya yol açtı. İstanbul'da

tacirler, simsarlar ve acenteler büyük servetler yapıyorlardı. Kısmen vergi kaçakçılığı, fakat en çok, modern ve etkili bir vergi tarh ve tahsil sisteminin yokluğu dolayısıyla, bu servetler vergilendirmenin ya da hükümet kontrolünün büyük ölçüde dışında kalıyordu. Bu koşullar altında, hükümet olağanüstü bir mali tedbire -varlık vergisine- karar verdi. Böyle bir vergi, iktisadi ve mali bunalım geçiren bir ülkede, gelir toplama ve milli ekonomi üzerinde kontrol aracı olarak normal ve haklı görülebilirdi. Gerçekte ise, vergi normal ve haklı bir şekilde anlaşılıp uygulanmadı. Kendisine verilen adla, Varlık Vergisi, 11 Kasım 1942’de Meclisçe onandı ve ertesi gün yürürlüğe girdi (Lewis, 1993: 296).

Vergi kanunu, mülk sahiplerinden, büyük çiftlik sahiplerinden, iş adamlarından ve maaş veya ücret üzerinden vergi ödemekte olan bazı vergi mükellefi kategorilerinden vergi alınmasını öngörüyordu. Büyük çiftlik sahipleri, sermayelerinin yüzde 5’inden daha fazla vergilendirilemiyordu; limited şirketlerden 1941 yılı net kârlarının yüzde 50’si ile 70’i arasında vergi istenecekti. Diğer mükellefler için vergi tarhı özel komisyonlarca “kendi takdirlerine göre” yapılacaktı (Ökte, 1951).

Bu son kategori için hiçbir vergi nispeti bildirilmemiş, hiçbir gelir veya sermaye beyanı istenmemişti. Mahalli vergi daireleri tahminlerini yapıp ödeme emirlerini bildirdiler. Kararları kesin olup itiraza tabi değildi. Ödemeler on beş gün içinde yapılacak, ödemeyenlere para cezası konacaktı. Bu zaman içinde ödemeyenler zorla çalıştırılmak üzere başka yerlere sürüleceklerdi (Lewis, 1993: 297).

Aslında Türkiye, modern olmayan yöntemler uygulanmasına rağmen, yetiştirdiği tarımsal ürünler ve özellikle buğday bakımından kendine yeterli bir ülkeydi. Ancak savaş yıllarında hesapsızca yapılan dış ticaret politikası nedeniyle birçok tarım ürünü dışarıya ihraç edilmiştir. Bu politikanın olumsuz etkisi iç bünyede kendini göstermiş ve kendi insanımız açlığa ve kıtlığa mahkûm edilerek arpalı, çavdarlı, mısır unlu, baklalı ve hatta küspeli ekmeğe zorunda bırakılmışlardır (Akandere, 1998: 158).

Devlet, stoklamak amacıyla köylüden ve çiftçiden aldığı tarım ürünlerinin bedellerini ödemek amacıyla sık sık emisyonla giderek para basmış, hazine ve merkez bankası kaynaklarına başvurmuştur. Bu durum paranın değer kaybetmesine neden olmuş ve özellikle köylü ve üreticinin elindeki paranın alım gücü azalmıştır. Şehirlerde ve büyük vilayetlerde oturan dar ve sabit gelirliler ile köylüler ve çiftçiler ellerindeki paranın

değer kaybetmesi ve alım güçlerinin azalması nedeniyle büyük sıkıntılar içerisine düşmüşlerdir (Akandere, 1998: 160). Diğer yandan 1943'te, 1925'te kaldırılan aşar, tarımsal ürünlerde Ayniyat Vergisi biçiminde yenilenmiştir (Ahmad, 1996: 21-22).

Sertel, bir yazısında “Kömürümüz var, fabrikalarımız kömürsüzlükten işlemiyor, buğdayımız var, şehirlerimiz ekmek bulamıyor. Niçin?” diyerek ulaşım araçlarının kâfi gelmediğini ve verimli şekilde çalıştırılmadığını belirtmektedir. Savaş yıllarında geniş halk kesimlerinin karşılaştığı ağır hayat şartları; açlık ve yiyecek bulamamanın yanı sıra, bakımsızlıktan ve iyi beslenmemekten kaynaklanan salgın hastalıklara ve ölümlere yol açmıştır. Çeşitli hastalıklara maruz kalan bu kesimler mağdur ve mazlum duruma düşmüşler, doktor bulamamışlar ve ilaç sıkıntısı çekmişlerdir (Akandere, 1998: 161). Savaş yıllarında çeşitli hastalıklardan ölenlerin sayısı üzerinde yapılan bir araştırmada, en fazla ölüm oranının kötü beslenmekten kaynaklanan “verem”den olduğu görülmüştür. Yine 1943'te ülkede başlayan “tifüs” salgını sırasında zabıta ekipleri sokaklardan kılığı kıyafeti düzgün olmayan hırpani vatandaşları toplayarak zorla hamamlara sevk edip yıkatmışlardır. Bu hastalık sırasında halka en iyi korunmanın temizlik olduğu söylenilmiş, fakat fakir halk yıkanmak için bir kalıp sabunu bile bulamamıştır (Boratav, 1982: 226).

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye’de uygulanan ekonomi politiğe olan eleştiriler, her şeyden önce şu noktalarda toplanıyordu: bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin ve özellikle memurların acı durumu, vurgunculuk, karaborsa, vergi sisteminin verimsizlik ve adaletsizliği (Eroğul, 2003: 25). Yaşanan zor durumu hükümet yetkilileri de kabul etmek, hatta zaman zaman itiraf etmek zorunda kalıyorlardı. 1944 Bütçesi hakkında açıklama yapan Maliye Bakanı Fuat Ağralı, Meclise sunulan yeni yıl bütçesi ile ilgili olarak, parasal durum ve CHP’nin siyasetini şu sözlerle açıkladı: “Her yıl yüce katınıza denk bir bütçe ile gelmek, Cumhuriyet Hükümeti’nin kıvançla söylemesi gereken parasal siyasetinin esasıdır. Bu yıl, ilk kez bütçe açığından söz etmek zorunluluğuyla, karşımıza üzüntü ile gelmiş bulunmaktayım. Düşüncelerimiz ve umutlarımız başkaydı. Ödünç alacağımız altınlarla olağanüstü bütçe yöntemine son verilerek, gerçek bir dengenin sağlanması ve güveni içinde, olağan bütçe ile devletin bütün harcamalarını karşılayacağımızı tasarlamaktaydık. Fakat dünyadaki savaşın yarattığı durumla, bu durumun yankı ve

etkileri karşısında bir yanda azalan gelirlerle, diğer yanda ulusal savunma önlemlerinin gerektirdiği giderler nedeniyle 30 milyonluk bir bütçe açığı ile karşılaşmış olduğumuz için, 15 milyon sterlin altın ödünç almamıza karşın, elimdeki bütçe ile üzüntü içinde karşınıza geldim. Bu yıl gümrük gelirleri 34 milyon lira eksik vermiştir. Bu çelişme ağustos ayından başlıyor. Eğer Avrupa savaşı olmasaydı, 71 milyon lira olan tahminimiz fazlasıyla gerçekleşecekti. Gümrük gelirlerinin bu noksanı karşısında diğer gelirler 7 milyon lira fazla verdiği için, bütçe açığı 27 milyon liradır” (Barutçu, 1977: 56-57).

İyice kötüye giden durum karşısında bireysel diye nitelendirilebilecek olsa da itirazlar yükselmeye başlıyordu. Hatta bu bireysel muhalefetin en somut örneğini, Celal Bayar vermiş ve 1944 yılı Muvazene- i Umumiye Kanunu'na ret oyu veren tek milletvekili olmuştu. Ancak, Bayar'ın ret oyu meclis tutanaklarındaki oylama sonucu ile aynı sayfada bile yer almamış, Bayar'ın ret oyu, ayrı bir sayfada yayınlanmıştı (Albayrak, 2004: 31).

Savaş sonrası Türkiye'sinde günün temel konusu, hemen hemen bütün kesimlerde büyük sıkıntılara yol açan hükümetin ekonomik politikasıydı. Bu politikanın belirgin özelliği yükselen enflasyon, kentsel bölgelerdeki mal kıtlığı ve ürünlere konulan narhtı. Bu politikayı güçlendirmek için, hükümete geniş olağanüstü yetkiler veren Milli Koruma Kanunu da dahil, ağır bürokratik denetim mekanizmaları kuruldu. Bu müdahaleci politikanın siyasi sonucu, Cumhuriyet rejiminin ilk 20 yılı boyunca istikrar ve sükûnet sağlayan siyasi ittifakı parçalamak oldu (Ahmad, 1996: 23).

Siyasi ittifakın parçalanmasının en somut göstergelerinden biri de İnönü'nün II. Dünya Savaşı yıllarında yaptığı şu konuşmaydı:“... bugün hallolunacak ilk mesele, umumi itimat havasının iade edilmesidir. Bulanık zamanı bir daha ele geçmez fırsat sayan eski bataklık çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metayı yapmağa yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün sıkıntıları politika ihtirasları için fırsat bilen ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadır. Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır. Devlet ve millete sövmek, milletin nefesine, hükümetine güvenini zehirlemek iktidarını kimseye vermemeliyiz. Ticaretin ve iktisadi faaliyetlerin serbestliğini bahane

ederek milleti soymak hakkını, hiçbir kimseye, hiçbir zümreye tanımamalıyız” (Akandere, 1998: 156-157).

İnönü'nün konuşmasında “bataklı çiftlik ağası” olarak kastettiği büyük toprak sahipleridir. Yani küçük çiftçiler gibi sadece kendi ihtiyaçları için üretim yapan kesim değil, pazar için üretim yapan kesimdir. “Elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmağa yeltenen gözü doymaz vurguncu”dan da kasıt da ticaret yapan, yani bir malı üretildiği yerden alarak ihtiyaç duyulan yerlerde satarak fayda üreten tüccar kesimdir. Bunlara sanayici kesimi de katmak mümkündür. İnönü bütün bu kesimlerin zenginleşmesine, devlet içinde güç olmasına karşıdır ve bütün siyasi hayatını bu kesimler karşısında konumlandıracaktır.

Oysa toplumun algısı İnönü'den farklıdır. Savaş yıllarında geniş halk kesimleri hayat pahalılığı ve güç ekonomik sıkıntılarla karşılaşırken, hükümet üyeleri ve yöneticiler gösterdikleri zaaf ve beceriksizliklerle bu sıkıntıları artırmışlardır. Buna karşılık CHP yöneticileri yarattığı bu elverişli ortamdan yararlanmışlar, aşırı servet ve kazançlara sahip olmuşlardır. Öyle ki vurgunculuk, harp zengini, rüşvet, suiistimal, açlık ve yoksulluk gibi kelimeler kullanıldığında akla ilk gelen şey “CHP” olmuştur (Akandere, 1998:164-165). Yine bu sırada halkın arasında İsmet Paşa'nın Çankaya'da uşaklarına, hizmetçilerine beyaz undan francala ekmeği yedirdiği söylentileri dolaşıyor, onun viyolonsel çalması, kimya deneyleri alay konusu oluyor, gündelik hayatın sıkıntılarının böyle hafiflemesine çalışılıyordur (Toker, 1990: 25).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsız kalmıştır. Bu durumun Türk ekonomisi üzerinde olumlu sonuç doğurması beklenebilirdi. Türkiye'nin savaşan devletler sattığı hammaddeler sayesinde, elinde birikmiş olan 245 milyon dolarlık bir altın ve döviz stoku vardı. Ancak bunun o günün ölçülerine göre büyük bir stok olmadığı açıktır. Diğer yandan savaşa girmediği halde bütün savaş boyunca büyük bir orduyu silah altında tutması da Türkiye'yi tarafsızlığın nimetlerinden yeteri kadar faydalanmaktan alıkoymuştur (Uzun, 1995: 58-59).

Döviz stoklarına karşın 1939-1943 arasında fiyatlar yüzde 450 artmıştı. Türkiye, Fransa ve İngiltere'ye borçlanmıştı. Aynı dönemde para sunumu (arzu) 307 milyon liradan bir milyar 530 milyon liraya yükselmişti. İşsizlik artınca, kamu personeli sayısı da artmış, kamu personelinin gelirleri artarken, mal ve hizmetlerde gerçek (reel) bir

artış görülmemiştir. Diğer ülkelerin arka arkaya devalüasyon yapmaları, kendi içlerinde «devalüasyon savaşı»na girmiş olmaları, Türk Lirasının değerinin yine de sabit tutulması sonucuyla birleşmiş, lira ile diğer paralar arasındaki değer farkı yükselmiş, kur farklarından dolayı birçok kişi yasadışı aşırı kazanç (arbitraj) sağlamıştı (Doğan, 1987: 56).

Karpat'ın deyişiyle, “Gerçekte Türk devletçiliği bir devlet kapitalizmiydi, çünkü devlet, elindeki iktidarı bir özel sermayedar gibi sermaye biriktirmek için kullanıyordu. Bunu, vergi kaynaklarını ve yerli pazarları sömürme yolu ile yapıyordu. Siyasi kaygılar toplumsal ve ekonomik amaçlardan önce geliyordu; hammaddeler düşük fiyatla alınıyor, devlet mamulleri ise maliyetlerinin birkaç misli yüksek fiyatla satılıyordu. İşçinin korunması, işsizlik teşkilatı, sigortalar, sosyal güvenlik ve yardım, kısacası toplumsal tedbirler ta 1946 yılına kadar ihmal edildi... Bu doğrusu tek taraflı bir devletçilikti; halkın çoğunluğuna ağır yükler yükleyerek onlardan feragat bekliyor, istemeyerek de olsa küçük bir azınlığın yararına işliyordu” (Yetkin, 1983: 109-110).

İkinci Dünya Savaşı koşulları siyasi iktidarın aldığı her tedbire meşruiyet zemini oluşturmaktadır. Siyasal alanda kurumsallaşmaya başlayan iktidar, toplumu daha da kuşatan, biçimlendiren ekonomik araçların, mekanizmaların kullanımını bu dönemde yoğunlaştırmaktadır. Siyaset ve toplum ilişkileri bağlamında değerlendirecek olursak, 1929 sonrası başlatılan ve şiddetlenerek anayasal bir hal alan devletçilik girişimleri, sadece ekonomik bir yapılanma değil toplumu denetim altına almanın en temel araçlarından biri gibi görülmektedir.

1. 3. Sosyo-Kültürel Açıdan

Siyaset ve toplum ilişkisinde toplumu tümüyle kuşatmaya yönelik bir bakış açısı siyasal ve ekonomik alanlarda oluşturduğu mekanizmalar dışında sosyal ve kültürel alanlarda da kendine müdahale gücü verecek denetim imkanı oluşturacak enstürmanlara ihtiyaç duymaktadır.

Tanzimatla başlayan siyaset ve toplum ilişkisindeki yeni biçimlenme süreci, İttihat ve Terakki'nin siyasi iktidara egemen olduğu yıllarda sosyal ve kültürel alanlara da yayılarak toplumu her veçhesiyle etkilemeye ve denetim altına almaya dönük bir iddia haline gelir. Sosyal ve kültürel alanlarda oluşturulacak kurum ve kuruluşlar siyaset-

toplum ilişkisinin oluşumunda siyaset alanını tanzim ve tahkim eden güçlerin sosyo-kültürel araçları olma özelliğini göstermektedir.

Cumhuriyetle birlikte CHP, kitlelerin eğitimini ve biliçlendirilmesini sağlamada bir araç ve rehber olmayı kendine misyon edinmiştir (Öz, 1992 : 221). 1925 yılında, temelde dini ve etnik kökenli ayaklanmanın bastırılması amacıyla çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'nun, uygulamada bütün muhalif kanalların yok edilmesi işlevlerini de yüklenmesi (Göldaş, 1997), 1920'lerin ikinci yarısında oldukça katı bir merkeziyetçi-otoriter siyasi yapının doğmasına yol açmıştır. Toplumsal ve kültürel ilişkileri yeniden düzenleyen ve yeni değerler ikame etmeyi amaçlayan reformlar da aynı dönemde uygulamaya konmuştur (Öz, 1992 : 222).

Tek parti rejiminde bürokrasinin güçlendirilmesinden sonra bu siyasal gücü perçinleyecek toplumsal desteği vatandaşların siyasal hayata entegre edilmesiyle sağlama çabaları gündeme gelmiştir. Toplumsal tabanını genişletme düşüncesiyle partinin yurdun her köşesine ulaşma, halkı partiye çekme amacına yönelik Halkevleri ve Köy Enstitüleri oluşturulmuştur (Karanfil, 1998 : 14).

Halkevlerinin kurulmasında Türk Ocaklarının tecrübelerinden faydalanılmıştır. Türk Ocakları 1912'de kurulmuş, Cumhuriyet Dönemi'nde de varlığını devam ettirmiştir. Bu ocaklar tüm toplumsal güçlerin bir elde toplanması gereği öne sürülerek 10 Nisan 1931'de mal varlığını CHP'ye devrederek kapatıldı. Recep Peker, Halkevlerinin amacını, "Ulusu, sınıfsız, katı bir kitle haline getirmek", biçiminde ifade etmiştir. 19 Şubat 1932'de 14 şubeyle resmen açılan Halkevleri, kısa zamanda yurdun her köşesine ulaştı. Türk Ocakları'ndan, Halkevlerine geçiş Türkiye'de tek parti yönetiminin kurulması ve tek örgütlü totaliter bir toplumsal ve siyasal düzen anlayışının getirilmesi sürecinde oldukça anlamlı bir aşama olmuştur (Karanfil, 1998 : 15-16).

CHP'nin daha organize ve aktif bir yapıya kavuşturulması, Halkevleri ve halkhatipleri gibi halka siyasal-kültürel eğitim verecek, bir anlamda onu yeniden biçimlendirecek olan parti yan örgütlerinin oluşturulmasına yönelik çabaları, daha sonra yenileri izlemiştir. 1935 yılında toplanan CHP IV. Büyük Kongresi'nde alınan kararların hayata geçirilmesi anlamına gelen İş Kanunu, Matbuat Kanunu, 1937 Anayasa değişikliği ve Cemiyetler Kanunu ilk planda zikredilebilecek olan düzenlemelerdir. Parti ideolojisinin de 1930'larda, partili elitler tarafından nispeten işlenmeye ve

sistematize edilmeye çalışıldığı, tek-parti yönetimindeki dönüşüme paralel olarak, mevcut yapılanmayı haklı ve meşru gösterici bir içeriğe büründüğü görülür (Öz, 1992 : 222 - 223).

Köy enstitüleriyle ise köylünün köy sorunları içinde yetiştirilmesi öngörülmüştür. Köy çocuklarına belli bir düzeyde genel kültür bilgisi verilirken, asıl hedeflenen onları tarımsal ekonominin ve ilkel sanayi biçimlerinin sorunlarına hazırlamak ve siyasal iktidarın istediği yönde bir köylülük oluşturmaktır.

Atatürk iktidarı Türkiye'ye milli egemenlik kavramını getirmişti. Ancak bu, soyut bir egemenlik kavramıydı. Millet, ayrıcalıksız, sınıfsız, farklılaşmamış bir kitle, yani soyut bir varlık olarak görülüyordu. Bu soyut varlığın elindeki soyut egemenlik, yine ancak idarecilerin elinde somutlaşıyordu. Kuramsal olarak büyük bir devrim yapılmış, egemenliğin kaynağı “tanrı”dan alınarak “millet”e mal edilmişti. Uygulamada ise, yönetici-yönetilen ilişkileri bakımından büyük bir değişiklik olmamıştı. İdare halkın dışında, onun üstünde, ona yabancı biri varlıktı (Eroğul, 2003: 278-279).

Atatürk rejimi gerçek anlamıyla halkçı olamamış ve halkçılık bir özenti, bir fantezi halinde kalmıştır. Bunun böyle olmasının sebepleri, toplumsal sınıfların böyle bir talepte bulunacak kadar özgür ve gelişmemiş olmaları ve Osmanlı İmparatorluğu'nda halktan yana olan sivil-asker aydın kadroların dahi, hiçbir zaman halkla kaynaşma geleneğini kuramamış olmaları olarak görülmüştür (Eroğul, 2003: 271).

1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 103. maddesi “Hiçbir kanun Anayasaya aykırı olamaz” ifade etmektedir. Oysa Milli Şef dönemi öncesi ve bu dönemde kabul edilerek yürürlüğe giren ve uygulanan; Milli Korunma Kanunu, Köy Kanunu, Matbuat Kanunu, Cemiyetler Kanunu, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu gibi kanunlar Anayasanın 103. maddesine ve temel hak ve hürriyetlere aykırıdır. Yine bu dönemde; Çalışma, mülkiyet ve ticaret hürriyetine yönelik keyfi uygulamalar yapılmış, vatandaşların Anayasa ile belirlenmiş temel hak ve hürriyetlerine kısıtlamalar getirilmiştir (Akandere, 1998: 187-188).

Gazeteci Cüneyt Arcayürek “O yıllar İsmet Paşa'yı kimse sevmezdi. Bizim gezindiğimiz ortamda İnönü adı, korku verirdi. İnönü'den, olağan insanlarla yönetimden, eşitlikten, v.b. söz edilirken, herkes ses tonunu alçaltırdı. Egemen

insanların dışında, başkentin nefes alıp veren çoğu kesiminde olumsuz tepkiyle anılan İnönü, beyaz “özel trenine” biner, yurt içinde geziye çıkar, hat boyu aralıklarla dizilmiş askerlerce güvenliği sağlanırdı. Demokrat Parti hareketi ortaya çıkıncaya değin, “Paşa” herkes adına düşünen, milletine doğru yolu gösteren, hemen her konuda uygulamaya geçilmesi gerekli buyrukları veren “tek” insandı,” demektir (Arcayürek, 1985: 29-30).

Tepeden gelen buyruklarla yönetilen bir topluma da bir kez korku sinerse, toplumsal yapı artık atılım gücünden yoksun kalır. “Buyruk” sözcüğü tek kişiden kaynaklanıp, ondan güç alan çevresindeki halkalara doğru indikçe, “tek şef”in bile öğrenemeyeceği korku verici çeşitli uygulamaların ardı arkası kesilmeyecektir. “Buyuran tek şef”e hoş görünmek için çevresinin kendi siyasal, ekonomik, toplumsal yararları için giriştikleri eylemleri yanlış, yalan ya da abartarak aktarmalarına engel olmanın olanağı kalmaz (Arcayürek, 1985: 152).

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’na katılmayan, ancak savaşın getirdiği sıkıntı ve tehditlerden payını alan bir devlet olarak, savaşa hazır bulunmanın zorunluluğuna inandığı için, özellikle geniş ve yoksul halk kesimlerini ilgilendiren önlemler alma yoluna gitmişti. Bunlar arasında en önemlileri Milli Korunma Yasası, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi yasal düzenlemelerdir. Bu kanunların uygulaması, halkın CHP’ye karşı tepki duymasına yol açmıştı (Albayrak, 2004: 24).

Türk köylüsü ve üreticisi için savaş yıllarında hükümetler tarafından konulan en ağır vergi “Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu”dur. Bu vergi ilk olarak 15 Mayıs 1943’te TBMM’de görüşülerek Toprak Mahsulleri Vergisi adıyla 4 Haziran 1943’te kanunlaşmıştır. Ancak bu verginin tam olarak uygulanması 19 Nisan 1944’te TBMM’de görüşülerek kanunlaşan “Toprak Vergisi Kanunu”yla olmuştur. Toprak Mahsulleri Vergisi’ni değiştiren ve boşluklarını tamamlayan bu kanun; 1944’ten 1946’ya kadar üç yıl süreyle uygulanmış ve uygulandığı yıllar boyunca köylü ve üreticilerin büyük tepkilerine yol açmıştır. Bu vergi, çok partili hayata geçtikten hemen sonra 23 Ocak 1946’da kaldırılmıştır (Akandere, 1998: 168).

Esas itibariyle bu vergi, savaş şartlarından yararlanarak büyük kazançlara sahip olan büyük çiftçilere yönelik bir vergi olarak düşünülmüş ve konulmuştur. Devlet bu vergi ile, büyük çiftçilerin toprak mahsullerinden elde ettikleri aşırı kazançların bir kısmını bütçeye kazandırmayı amaçlamıştır. Dış görünüşü itibarıyla Toprak Mahsulleri Vergisi, savaş zenginlerine yönelik olarak konulan Varlık Vergisi'nin tamamlayıcısı durumunda olmuştur. Ancak Varlık Vergisi'nin aksine bu vergi; büyük ve küçük çiftçi arasında bir fark gözetmemiş, verginin esas yükünü piyasaya az açılmış ve savaş şartları nedeniyle üretimi düşmüş küçük çiftçi ve köylüler çekmiştir. Sadece kendi geçimini sağlayabilecek düzeyde üretim yapan küçük köylü için bu vergi çok ağır bir yük getirmiş ve bu kesimlerin yaşama şartlarını olumsuz bir şekilde etkilemiştir (Akandere, 1998: 169).

Toprak Mahsulleri Vergisi, köylünün ürünü daha tarladayken, görevli memurlar tarafından tarlanın başında yapılan tahminle belirleniyordu. Vergi miktarının belirlenmesi amacıyla yapılan bu uygulamadan dolayı, çiftçi ve köylüler bu vergiye “yeşil vergisi” ya da “yeşil mahsul vergisi” de demişlerdir. Verginin sakatlığı bu uygulamadan belli olmaktadır. Çünkü, köylünün tarlasından ne kadar ürün çıkacağı bazı resmi görevlilerin tahminine bırakılmıştı. Bu tahmini yapmakla görevli memurların çoğu bu işten anlamayan, gelişigüzel görevlendirilmiş kişilerdi. Bu nedenle, bu görevlilerce yapılan tahminlerde büyük hatalar yapılmıştır. Bazı görevliler keyfi olarak rastgele tahminlerde bulunmuşlardır, bazıları ise eksik tahmin göstermek karşılığında rüşvet talep etmişlerdir. Bütün savaş yılları boyunca bunların dedikodusu yapılmış ve köylülerce sık sık şikâyet konusu olmuştur (Akandere, 1998: 170).

Aradan yıllar geçtiği halde köylünün ‘yeşil ekinden’ vergi aldınız diye Halk Partisi’ne duyduğu hiddeti unutturmak mümkün olmamıştır (Akandere, 1998: 173). CHP karşısında ciddi bir muhalefet partisi olarak yer alan DP’nin tabanının köylü, çiftçi ve üreticilere dayanmasının altında bu tür olayların payı da vardır (Akandere, 1998: 172).

Ekonomik yoksulluğun da ötesinde köylünün, şehirlinin başvurduğu yetkili çevrelerde horlanışını anlatan gerçek öyküler, CHP’den “kurtulmayı gerektiren ana nedenler”in başında gelmektedir. Jandarmanın vergi almadan tutun da güvenliği sağlamak gerekçesiyle yaptığı çeşitli girişimler, hele Anadolu’nun bazı kesimlerinde halkı canından bezdirmiştir. Büyük yığınlar egemen kadroların baskısından artık

yılmışlardır. “Suskunluklarını eyleme dönüştürecek bir kıpırdanmayı sezdikleri anda, yığinsal bir atılımın görülmeyeceğini varsaymak, ancak kendine büyük güven duyan, ama kulağı sağır, gözleri kör, sağduyusunu yitirmiş insanların harcı olabilirdi” (Arcayürek, 1985: 140).

Çok partili hayata geçiş döneminde toplumsal gruplar içinde en büyük grup köylülerdir. 1945 yılında nüfusun %83’ü, 40.000’den fazla köyde oturmaktadır. Ekonomik ve sosyal değişiklikler, düşünce biçimi ve davranışlara da etki ederek, Türkiye’nin en çok ihmale uğramış kesimi olan köylüleri de aktif politika içine sokmuştur. Tek parti döneminin uygulamalarından rahatsız olan köylüler, kendi sorunlarını çözebilecek ve seslerini duyurabilecek bir muhalefetin özlemini çekmektedirler (Uzun, 1995: 43).

Cumhuriyet Halk Partisi’nin çok partili hayata geçiş sürecinde, muhalefetin kırsal kesime yayılmasına tepki gösterdiği söylenebilir. Yapısı itibariyle, seçkinci-bürokratik bir yapıya sahip olan Cumhuriyet Halk Partisi, politika yapma tekeli ancak merkez içinde yer alan bir takım gruplara tanınmaktadır. Önceki yıllarda rejime yönelik hareketlerin kırsal kökenli olması ve bu kesimin geleneksel değerlere bağlılığı, Cumhuriyet Halk Partisi ve modernleşirmeci kesimin kırsal kesime kuşkuyla bakmasına neden olmuştur (Uzun, 1995: 45).

Savaş yıllarında “Toprak Mahsulleri Vergisi” ile büyük çiftçiler ve özellikle küçük ve köylülerin tepkisini çekmiş olan CHP-Varlık Vergisi ile de; gayri müslim iş çevrelerinin yanında Türk ve Müslüman iş çevrelerinin de tepkisini almıştır. Bu vergi uygulaması, bu çevrelerin CHP’den ve tek-parti yönetiminden giderek uzaklaşmalarına yol açmıştır. Savaştan sonra ise CHP’nin “devletçiliğe” dayanan ekonomik politikalarının kendi arzu ve gelişmelerine hizmet edemeyeceğini ve bazı müfrit devlet adamları ve yönetiminin elinde “ekonomik devletçiliğin” her zaman kendi başlarının üzerinde “Demokles’in Kılıcı” gibi sallanacağını anlamışlardır. Bu nedenle savaştan sonra değişen dünya şartlarının doğurduğu “siyasal ve ekonomik liberalleşmenin” CHP ve ona dayanan tek-parti yönetimiyle Türkiye’de uygulanamayacağı gerçeğini kabul etmişlerdir (Akandere, 1998:181).

MKK'ya dayanılarak devletin ekonomi üzerindeki düzenleyici ve müdahaleci rolünü artırmak amacıyla, Murakabe Komisyonları, İaşe Müsteşarlığı, İaşe Müdürlükler, Petrol Ofisi, Ticaret Ofisi gibi teşkilatlar kurulmuştur (Koçak, 2003: 255). Halkın büyük bir bölümü açlık ve sefalet içerisinde yaşarken devlet, köylüden ve çiftçiden değerinin altında bir ücret ödeyerek aldığı hububatı gereği gibi koruyamamış ve kullanamamıştır. Hububat ürünlerini uzun süre saklayacak bina, depo, ambar ve silo gibi fiziki imkânlar yeterince yoktu. Bu nedenle bu ürünler, gelişigüzel bir şekilde istasyon civarlarında ve yol boylarında toprak üzerine yığılmıştır. Kötü hava şartlarının etkisiyle uzun bir süre yağmur ve kar altında kalan bu ürünler çürümüş ya da çürütülmüştür. Orduda askerin taşla moloz arası çamur gibi ekme yedikleri, hayvanların yemsizlikten öldükleri, memleketin her yerinde ve özellikle Karadeniz bölgesinde insanlarımızın açlık ve kıtlık çektikleri, Trakya bölgesinde fakir halkın açlıktan şişerek öldükleri bir ortamda; devletin elindeki buğdayı ve diğer hububat ürünlerini gereği gibi koruyamaması ve gerekli ihtiyaç bölgelerine sevk edememesi halkın tepkisine neden olmuş ve uzun yıllar bu açlık ve kıtlığı kendilerine tattıran CHP'ye ve tek-parti döneminin yöneticilerine tavrı almalarına yol açmıştır (Aydemir, 1979: 204).

MKK'nın hükümleri ile hükümete verilen yetkiler sonuna kadar kullanıldığında toplumun mevcut yapısının temelinden sarsılması dahi söz konusu olabilirdi (Boratav, 1982: 329) . Mecburi çalışma mükellefiyeti ilk olarak MKK ile çiftçilik ve ziraatla uğraşan kesimlere getirilmiştir. Çiftçilik yapmaya uygun her erkek ve kadın, kendi ziraat işlerini aksatmamak kaydıyla oturdukları köy ve kasabaların 15 km. uzağındaki devlet ya da özel şahıslara ait ziraat işlerinde çalıştırılacaktır. Ancak kadınlar, köy kasaba ve şehir sınırları içerisinde çalıştırılmıştır. Bilahare bu madde üzerinde yapılan bir değişiklikle, tarım alanlarında mecburi çalışma yapacaklar için belirlenen çalışma yerinin en fazla 15 km. uzaklıkta olur hükmü kaldırılmış ve mecburi çalışma mükellefiyetinin daha uzak yerlerde de yapılabilmesi sağlanmıştır. Mecburi çalışma mükellefiyetine tabi olup da buna uymayanlar para cezasıyla cezalandırılmışlardır (Akandere, 1998: 195). MKK'nın 9. maddesi hükümetlere tüm işyerlerinin mesaisini belirleme yetkisi, 19. maddesi ise İş Kanunu'nun 50. maddesinin küçüklerle kadınlara ilişkin olan daimi hükümlerinin sanayi kuruluşları ile diğer işyerlerinde

uygulanamayacağı, Hafta Tatili Kanunu'nun da MKK'nın yürürlükte olduğu sürece uygulanamayacağı hükümlerini ihtiva etmektedir (Akandere, 1998: 193).

İş Kanunu'nun yasakladığı işlerde ve şartlarda işçilerin ve memurların çalıştırılmaları, Milli Korunma Kanunu ile hükümetlere tanınan bir salahiyyetti. Buna göre hükümet, gerekli gördüğü takdirde kamu ve özel teşebbüse ait işyeri ve fabrikalarda, çalışanlara yönelik olarak fazla mesai yaptırabilecekti. Gerçekten de savaş yıllarında alınan kararlarla, birçok işyeri ve fabrikalarda işçi ve memurlara fazla mesai yaptırılmıştır. Bunun yanında çalışanların en tabii hakkı olan “hafta sonu tatili” uygulaması, bazı iş kollarında uygulamadan kaldırılmış ve bu gibi yerlerde çalışanlar sürekli bir çalışma ortamında bırakılmışlardır. Yine alınan kararlarla, yaşı küçük olanlar ve kadınlar, yürürlükteki İş Kanunu aykırı olarak özellikle sanayi işletmelerinde çalıştırılmışlardır. Nitekim çıkartılan bir kararname ile “16 yaşından büyük kızlar ve erkeklerin maden işlerinde, kadınlarla, 12 yaşından büyük kızlar ve erkeklerin tekstil sanayinde gece ve gündüz postalarında çalışmalarına ve İş Kanunu'nun 50. maddesinin kadınlar ve çocuklarla ilgili hükümlerin kampanya dönemlerinde şeker fabrikalarında uygulanmamasına” karar verilmiştir (Akandere, 1998: 193). Bunun yanında; her türlü iplik ve dokuma imalathaneleri ve dokuma fabrikaları gibi özel teşebbüse ait işyerlerinde, Darphane ve Damga Matbaası, Sümerbank'a ait devlet fabrikaları, Maarif Matbaası gibi devlet kuruluşlarında Hafta Sonu Tatili Kanunu'nun uygulatılmamasına karar verilmiştir (Koçak, 2003: 130).

Devlet, MKK ile çalışanlar üzerinde bir tahakküm kurmuş, onların kanunlarla belirlenen haklarına kısıtlamalar getirmiş ve aldığı kararlarla çalışanları kendi irade ve rızalarının dışında zorla çalıştırmış, Anayasa hükümlerine aykırı bir uygulama olan “angarya” uygulanmıştır. Elbette ki uygulanan bu politikalar, çalışan kesimlerde memnuniyet yaratmamıştır. Özellikle memur ve işçiler üzerinde yoğunlaşan bu uygulamalar, bu kesimlerde CHP ve tek-parti yönetimine karşı bir tepki doğurmuştur (Akandere, 1998: 194). 1940-1945 yıllarının en önemli iktisadi kanunu olan MKK, hükümete çok geniş yetki ve görev vermiş ve bu yetkilerin kullanımında kararnamelerle sağlanabileceği öngörülmüştür. Bu nedenle bu yıllar arasında görev yapan hükümetler, MKK'ya dayanarak önemli fakat birçok yönleriyle yürürlükteki Anayasaya aykırı, temel hak ve hürriyetleri kısıtlayıcı ve baskıcı nitelikte kararlar

almışlar ve bunları uygulamışlardır (Akandere, 1998: 208). İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan ve çok-partili hayata geçiş süresi olan 1945-1950 yılları arasında da üzerinde yapılan bazı değişikliklerle uygulanması sürdürülen bu kanun Demokrat Parti iktidarında da yürürlükte kalmıştır. MKK 27 Mayıs 1960 ihtilalinden hemen sonra 15 Haziran 1960 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. Milli Korunma Kanunu, 15 senede 12 defa tadil edildi (Aydemir, 1979: 214).

İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla ekonomik durum da bozulmuş ve o günkü deyimle Karapazarcılık (sonraları Karaborsacılık) başlamıştı. Aranan mallar ortadan yitip karapazara düşmüş, fiyatlar alabildiğine yükselmiş, hayat pahalılığı her gün biraz daha şiddetlenmişti. Serbest çalışan orta dereceli halk ile memurlar ve benzerleri geçim sıkıntısına düşmüşlerdi (Goloğlu, 1979: 59). Memurlar, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyete devredilen büyük bir sosyal gruptu. Cumhuriyetle birlikte devlet kuruluşlarının sayısı arttıkça devlet memurlarının sayısı da buna paralel olarak artış göstermiştir. Savaş yıllarına gelindiğinde fiyatlar yükselip temel gıda maddeleri azalınca memurların durumu daha da kötüleşmişti. Bu duruma çözüm bulmak amacıyla hükümet, 1942 yılında çıkardığı Dar Gelirlilere Yardım Kanunu ile memurlara aynı yardımda bulunacağını vaat etti. Bu yardım sayesinde kısmi olarak ekonomik durumu düzelen memur kesimi ile savaş şartları içindi durumları gittikçe kötüleşen yoksul halk kesimleri arasındaki refah uçurumu daha da artmıştır. Devletin kendi memurlarını koruma amacıyla yardım yapması, diğer sosyal grupların devlete ve hükümete olan güvenini sarsmıştı. Bu nedenlerden dolayı, savaş yıllarında halkın büyük bir bölümü ile devlet arasında bir ayrılık girmiş oldu. Bu ayrılığın 1946 yılında çok partili rejime geçiş sürecinde oluşan muhalefet hareketlerine önemli etkisi olmuştur (Karpaz, 1967: 117).

Savaş sırasında hükümetin, sayıları 1.600.000'i bulan ve yüksek enflasyon nedeniyle maaşları yetmeyen devlet memurlarına kömür, elbise, şeker, pirinç, yağ ve benzeri bir takım aynî yardımlarda bulunması da halkın öteki kesimlerinin tepkisine yol açmıştı. Gerçekten de Karpaz'ın da belirttiği gibi; "Bir yanda, genel mahrumiyetler içinde çırpınan fakir halk, yanında nispi bolluk gören memurlar vardı. Diğer yanda da harp zamanı ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için devlete yapılan mecburi mahsul teslimi ve vergiler yüzünden kendi hayat seviyelerini düşürmek zorunda kalan köylüler ve dar

gelirli şehirli halkı duruyordu... Harp yıllarında bir müessese olarak devletle halkın büyük kısmı arasına bir ayrılık girmiş oldu. Halk, devlet uğruna harcandığına inanmaya başladı. Bu durumun 1946'dan sonra çok partili sistem için yapılan mücadelede tesiri büyük oldu" (Karpat, 1967: 117-118).

Buna karşılık, sayıları oldukça fazla olan bir memur kitlesi de, bazen ticaret çevreleri ile işbirliği yaparak bazen de doğrudan doğruya iş hayatına atılarak "savaş zenginleri" sınıfına girmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet Halk Partisi ile yakın ilişki içinde olan bu grupların daha sonra da iktidara desteğinin sürdüğü söylenebilir. Genellikle denilebilir ki, ziraat bölgelerinde orta sınıf, dinin serbest bırakılmasına taraftardır, şehirli üst sınıf ise -kısmen kozmopolit olması sebebiyle- laikliği tutar. Toplumsal siyaset konusunda her ikisi de aynı derecede muhafazakârdır (Avcıoğlu, 1969: 279).

Şehirlerde temel ihtiyaç maddelerinin karneye bağlanması işe yaramayan ve düzenli işlemeyen bir uygulama olarak ortaya çıkmış, ekonomik yönden güçlü kesimlerin istediklerini kolaylıkla bulabilecekleri başka piyasalar oluşmuştur. Gazetelerde hergün haksız kazançlarla, halkın sırtından zengin olanların haberleri yer almaktaydı. Geniş kıtlık ve yoksulluk durumu içindeki halk kesimlerinin, başkalarının haksız kazançlarla zengin olduklarını öğrenmesi kısa sürede hükümete karşı toplumsal muhalefetin yükselmesine neden olmuştur. Yoksul halk kesimleri, kendi içinde buldukları durumun sorumlusu olarak hükümeti görmeye başlamışlardır (Keyder, 1993: 157-158).

Ülkede vurgunculuğun, hayat pahalılığının ve söylentileri ortalığı kaplayan yolsuzlukların önünü almak için Hükümetin önlem olarak düşündüğü, sadece cezaların arttırılmasıdır. (Barutçu, 1977: 245). Toplumun alt kesimlerinde yaşanan türlü sıkıntı ve yaygın hoşnutsuzluğun siyasal iktidarı zorlayacak bir toplumsal harekete dönüşmemesinde, mevcut yasal düzenlemelerin engel olmasının yanında, yüzyılların bu kesimlere kazandırdığı devlet otoritesine bağlılık anlayışının da yattığı söylenebilir. Diğer yandan toplumda ortaya çıkan bu yaygın hoşnutsuzluk, her an siyasal bir muhalefet hareketine dönüşebilecek potansiyel gücü de içinde barındırmaktaydı (Uzun, 1995: 50).

Toplumsal açıdan siyasal muhalefetin doğmasına yol açan en önemli etken, Cumhuriyet Halk Partisi'ne duyulan tepkinin çok yaygın ve köklü bir hale gelmiş olmasıdır. Bu toplumsal muhalefet başlıca iki kaynaktan beslenmiştir. Birincisi; toplumda egemen olmak isteyen kesimlerin artan iktidar arzusu ve halkın iktidara karşı duyduğu hoşnutsuzluk, diğeri ise, savaş sırasında spekülâtif kazançlarla zenginleşen ve iktidarın müdahaleci uygulamalarından tedirgin olan büyük tüccar ve büyük toprak sahiplerinin iktidara sahip olmak isteği ile iktidara karşı birleşmeleridir (Eroğul, 2003: 46).

Sonuç olarak, çok partili hayata geçiş öncesinde siyasal iktidar toplum desteğini büyük ölçüde kaybetmişti. Bu desteğin ortadan kalktığını gören iktidarın önünde iki seçenek bulunuyordu; birincisi, toplumda siyasal iktidara karşı oluşan tepkileri, yine baskıcı yöntemlerle kontrol altında tutmak, ikincisi ise, toplumsal muhalefetin kontrollü bir siyasal muhalefete dönüşmesine izin vermek. İlk seçeneğin o günkü uluslar arası koşullar ve ülke içindeki muhalefetin yaygınlaşmış olması nedeniyle kullanılması oldukça güçlü. Böyle bir girişim, demokratik anlayışın hâkim olduğu bir dünyada ülkeyi yalnızlığa itebilirdi (Uzun, 1995: 51-52).

Tek parti döneminde, Türkiye'de siyasal iktidarın toplumsal tabanı asker-sivil bürokrasi ile iktisaden egemen sınıfların ortaklığına dayanıyordu. (Timur, 2003: 23) II. Dünya savaşı sonrası uluslar arası gelişmelerin de katkısı olan değişim süreci içinde yine etkin bir role sahip olan Türk yönetici sınıfı, toplumun temel yapısı değiştirilmediği sürece değişimin gereği üzerinde anlaşıyordu (Ahmad, 2002: 51).

Cumhuriyet döneminde izlenen sosyal ve ekonomik politikaların yarattığı hızlı toplumsal değişim ve ortaya çıkan yeni sınıfsal yapıyı oluşturanlar artık otoriter rejimden kurtularak, daha rahat bir nefes almak istiyorlardı. Bunların yanı sıra, geniş halk kesimleri ise, demokrasi ile özel sorunları da dahil olmak üzere, bütün sorunların çözüleceğine inanıyorlardı (Albayrak, 2004: 35).

Yakup Kadri Karaosmanoğlu bu dönem için "Gerçi benim bildiğim bir halk partisi vardı ama, teşkilatı valilerin, kaymakamların eline teslim edildikten sonra halk ile ilgisi kesilmiş, bütünüyle bürokratik bir şekil almıştı" demektedir (Timur, 2003: 23). Kemalizm, toplumsal ve ekonomik yapıyı önemli ölçüde değiştirmeden devletin yapısını modernize etme temelinde varlığını sürdürüyordu. Bu nedenle Kemalist rejim

bir anayasa, bir meclis, modern bir hukuk sistemi ve laik bir devlet yarattı; fakat nüfusun yüzde 80'inin yaşadığı ve çalıştığı Türkiye'nin kırsal yapısını değiştirmek için hiçbir ciddi girişimde bulunmadı (Ahmad, 1996: 21).

İkinci Dünya savaşı yıllarında uluslar arası koşulların da uygun düşmesiyle, siyaset alanını tümüyle dolduran bürokratik güç; oluşturduğu yeni siyasal kurumlar, uyguladığı ekonomik yöntemler ve sosyo-kültürel açıdan kendi egemenliğini meşrulaştırıcı, yüceltici örgütler aracılığıyla toplumu bütün yönleriyle kuşatmış, bu da siyaset-toplum ilişkisinde tek yönlü, determinel bir ilişkinin oluşmasına neden olmuştur.

2.BÖLÜM: 2. DÜNYA SAVAŞI SONRASI DEĞİŞEN DIŞ

DİNAMİKLER ve TÜRK SİYASETİNE ETKİSİ

2.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Yeni Dünya Düzeni

1945 yılı, çağdaş dünya tarihinde yeni bir dönemin başlangıcını belirleyen bir dönüm noktası olmuştur. Almanya, İtalya ve Japonya gibi Mihver Devletlerin yenilmesiyle ağırlık merkezi Avrupa'dan, Amerika, Rusya ve Çin'e geçmektedir. İdeolojik deyimle faşizm, 1930'lardaki çekiciliğini kaybetmektedir. Faşist devletleri yenenler, bir yanda demokrat ülkeler, diğer yanda Sovyetler Birliği olmak üzere, artık dünyada ideolojik şekilleri belirliyorlardır (Ahmad, 1996: 11).

II. Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan ve 1990'lara kadar devam eden milletlerarası politikanın yapısı çok değişmiştir. Savaştan sonra dünya politikasına iki yeni kuvvet, Süper-Devlet adı verilen, Birleşik Amerika ile Sovyet Rusya hâkim olmuştu. Bu iki büyük kuvvetin her ikisi de daha önce dünya politikasında mühim roller oynamış değildi. Birleşik Amerika, savaştan sonra Monroe Doktrini'ni terk ederek bir dünya devleti olmuş ve milletlerarası politikada birinci plana geçmişti. Kısacası, II. Dünya Savaşı'ndan sonra milletlerarası politikanın yapısı değişmiş ve ikili bir yapı ortaya çıkmıştı (Armaoğlu, 2005: 420).

Komünist düzenin karşısında olan ülkeler, Sovyet Rusya'nın komünizmi bütün dünyaya yayma çabalarına karşı koyunca, milletlerarası mücadelenin konusu, farklı dünya görüşlerinin çatışması ve hürriyet düzeni ile totaliter komünist düzenin mücadelesi haline gelmişti. Milletlerarası münasebetler tarihinde böyle bir durum da ilk defa ortaya çıkmaktaydı (Armaoğlu, 2005: 420).

Bu doğrultuda Batılı devlet adamları da demeç ve söylevlerinde demokratik yapıda olmayan devletlere karşı olduklarını ve bu gibi ülkelere demokrasinin gerçekleşmesi için gereken önlemlerin alınmasının uygun olacağını sık sık açıklamışlardır. Şu halde, II. Dünya Savaşının bitiminde başta ABD ve İngiltere olmak üzere batılı devletlerde, gerek uluslar arası ortak eylem düzeyinde ve gerekse kamuoyunda, demokratik rejime sahip olmayan ülkelere karşı köklü bir tutum ve davranış bulunmaktadır (Yetkin, 1983: 228). Bu nedenle tercihini, çeşitli nedenlerle Batı dünyasından yana yapan Türkiye'nin

siyasal yapısının yeniden biçimlendirilmesinde de dış faktörlerin çok etkin bir rolü olduğunu söylemek mümkündür.

Sovyetler savaşın son yılları olan 1944-45'te, Alman işgalinden kurtarmak gerekçesiyle askerlerini soktukları Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'da komünist rejimlerin kurulması için faaliyetlerine hız verirken, Uzak Doğu'da da, Kuomintang'ın milliyetçilerine karşı Mao Tse-tung'un komünistlerine yardımlarını arttırmak, Çin'i komünizmin kontrolü altına almak için harekete geçmişlerdi. Bütün bunlar olurken, Sovyetler, İran, Türkiye ve Yunanistan üzerinde de çeşitli baskılara ve hesaplara girişerek, Basra Körfezi ve Hind Okyanusuna ve öte yandan Doğu Akdenize inmek için çaba harcamaya başlamışlardı (Armaoğlu, 2005: 423-424).

Dikkat edilirse bu üç istikamet geleneksel olarak İngiltere'nin hayati alaka ve çıkar alanları idi. Her üç bölge de İngiltere'nin Rusya'ya karşı 19. yüzyılda en hassas noktaları olmuştu. Fakat II. Dünya Savaşı, İngiltere üzerinde öyle bir tahribat yapmıştı ki artık İngiltere'nin bu bölgeleri savunmak için Sovyet Rusya'nın karşısına çıkacak gücü yoktu. Ve İngiltere şunu da görüyordu ki yeniden canlanan Rus gücünün karşısına dikilebilecek tek kuvvet Birleşik Amerika idi. Bundan dolayı İngiltere 1947 Şubatı'nda Amerikan hükümetine, biri Türkiye ve diğeri de Yunanistan hakkında olmak üzere iki memorandum (muhtıra) verdi. Bu memorandumlarda, Türkiye'nin Batı savunması için ehemmiyeti belirtilerek Türkiye'ye hem ekonomik ve hem de askeri yardım yapılması gerektiği, İngiltere'nin bu yardımları yapamayacağı ve hatta Yunanistan'daki askerlerini dahi geri çekmek zorunda bulunduğu ve dolayısıyla sorumluluğun Amerika'ya düştüğü belirtildi (Armaoğlu, 2005: 441-442).

Bu arada Türk-Sovyet münasebetleri artık iyice soğumuştü. 1945 yılına girerken Türkiye'nin başlıca endişesi Sovyet tehlikesiydi. Çünkü bütün Orta Avrupa ve Balkanlar şimdi Sovyetler'in askeri işgali altına düşmüştü. Sovyet Rusya, 1940-1945 yılları arasında Avrupa'da 450.000 km² toprağı ve 24 milyon kadar nüfusu sınırları içine katmıştı. 1945-1948 yılları arasında ise, 1 milyon km² toprak ile 92 milyon nüfusu da kontrolleri altına almışlardı (Armaoğlu, 2005: 449).

Yine II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan en mühim meselelerinden biri de, ekonomik meselelerdir. Denebilir ki, tarihin hiçbir döneminde ekonomik meseleler, milletlerarası münasebetlerde II. Dünya Savaşı sonrası kadar ağırlık kazanmamıştır (Armaoğlu, 2005: 422). Vandanberg Kararı, Amerika'nın 1823'ten beri tatbik etmekte olduğu Monroe Doktrini'ni veya inziva politikasını resmen terk etmesi anlamına gelmekteydi (Armaoğlu, 2005: 449). Geleneksel Amerikan dış politikasındaki bu radikal değişimin başlangıcını da Truman Doktrini teşkil etmekteydi (Armaoğlu, 2005: 441).

Sovyetler'in savaş biter bitmez, bir yandan İran, Türkiye ve Yunanistan üzerinde baskıya geçmesi ve öte yandan da işgalleri altındaki Avrupa ülkelerinde komünist rejimleri baskı ve tehdit metodları ile kurmaları, bilhassa Birleşik Amerika'nın, Sovyet Rusya ile barışta da işbirliği yapabileceği hususundaki ümitlerinin çabucak kaybolmasına sebep oldu. Amerika, tekrar Monroe Doktrinine dönmek için Avrupa'dan çekilmek şöyle dursun, Sovyet Rusya'nın şimdi yaratmaya başladığı tehlike ve tehdidi gayet açık olarak görmeye başladı. Bundan dolayı, 1947 Martında Truman Doktrini'ni ve 1947 Haziranında da Marshall Planı'nı ortaya attı. Truman Doktrini, Amerika'nın Sovyet tehdidine maruz kalan ülkeleri destekleme kararını ve Marshall Planı da hür Avrupa'yı ekonomik bakımdan kalkındırma ve güçlendirme kararını ifade ediyordu (Armaoğlu, 2005: 436).

Bir yandan Türkiye'nin, diğer yandan Yunanistan'ın, uğramış olduğu Sovyet baskı ve oyunları karşısında Amerika Başbakanı Truman'ın Yunanistan'a 300 milyon dolarlık ve Türkiye'ye de 100 milyon dolarlık askeri yardım kararı Sovyetler'i gerilemek zorunda bırakmıştı. Amerika Batı Avrupa'nın ekonomik sıkıntılarına yardımcı olmak için de harekete geçmişti. Amerika'nın 1945 Haziranı ile 1946 sonu arasında Batı Avrupa'ya yaptığı ekonomik yardım 15 milyar dolar olmuş, fakat bu yardım bütçe açıklarının kapanması, ithalat için kullanılması gibi, paranın verimli olmayan ve gidip de gelmeyeceği alanlara harcanmıştı (Armaoğlu, 2005: 443).

Bu sebeple Amerika Avrupa'ya yapacağı yardım için başka bir formül aradı ve bu formül Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947 günü Harvard Üniversitesi'nde verdiği bir nutukta açıklandı. Buna göre, Avrupa ülkeleri her şeyden önce kendi aralarında bir ekonomik işbirliğine girişmeliler ve birbirlerinin

eksikliklerini kendileri tamamlamalıydılar. Bu genel işbirliği sonucunda bir açık ortaya çıktığında Amerika bu açığın kapatılması için yardım edecekti. Bunun için de önce bir işbirliği programı yapılmalıydı (Ekinci, 1997).

Marshall Planına karşılık Sovyetler de hâkim olduğu ülkelerin kendileri arasındaki ekonomik münasebetleri ve işbirliğini sıkılaştırmak için Molotof Planı adını verdikleri ikili ticaret sistemini kurmuşlardı. Zira bazı ülkeler ve bilhassa Çekoslovakya, Marshall Planına katılmak için büyük istek göstermişti. Bundan dolayı 1948 Şubatı'nda Çekoslovakya darbesi gerçekleşecekti (Armaoğlu, 2005: 443-444).

Marshall Planı ve Truman Doktrini, Sovyetler'in Orta Doğu ve Avrupa'da girişmiş oldukları yayılma faaliyetlerine karşı Birleşik Amerika'nın almış olduğu ilk tedbirlerdi. Yani, Amerika bundan sonra Sovyet yayılmasını durdurmak için gerekli tedbirleri alacaktı ki, bu tedbirlerin en etkilisi 4 Nisan 1949'da kurulan NATO veya Kuzey Atlantik İttifakı olacaktır (Armaoğlu, 2005: 447-448).

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı sonrası dünya, gerek ekonomik yapılanma anlamında gerek siyasal ve ideolojik yapılanma anlamında yeni bir düzene geçiyordu. Ülkeler hangi safta yer alacaklarını kendi şartlarını göz önüne alarak belirlemek durumundaydı.

2.2. II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'nin Uluslararası İlişkileri

Bir toplumda siyasi sistemin iki çevresi vardır. Toplumun ekonomik sistemi, nüfus yapısı, kültürel sistemi (ya da ideolojik yapısı), coğrafyası vs. siyasi sistemin “toplum içi” çevresini oluşturur. Siyasi sistem, ayrıca “toplum dışı” bir çevre ile de etkileşim halindedir. Uluslararası anlaşmalar, kuruluşlar ve ilişkiler siyasi sistemin toplum dışı çevresini oluşturan unsurları meydana getirir (Taşdelen, 1997: 84). Herhangi bir siyasi sistem, kendi iç değişkenliği ile çevre değişkenliği arasında denge kuramıyorsa belirli oranlarda çatışma durumuna girmesi kaçınılmaz olacaktır (Taşdelen, 1997: 86).

Türkiye'nin II. Dünya Savaşındaki durumu, stratejik mevkiinin önemi dolayısıyla, gerek Müttefiklerin, gerek Mihver'in Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için harcadıkları çabaların ve Türkiye üzerinde yaptıkları baskıların yaşandığı bir süreç olarak değerlendirilebilir (Armaoğlu, 2005: 407).

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında çelişkilerle dolu bir dış politika izlediği söylenebilir. Bu politikanın Türkiye'yi savaş dışı tutmak gibi bir başarısı olmakla beraber hemen hiçbir devleti tatmin etmemesi bakımından da savaş sonunda çeşitli güçlüklerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur (Uzun, 1995: 64).

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin siyaseti günlük siyasettir. Rengi ve yönü yoktur. Türkiye üzerine bir sorumluluk almak istememektedir. Henüz hangi yanın üstün geleceği konusunda da kesin bir kanısı yoktur (Barutçu, 1977: 253).

Türkiye coğrafi durumu bakımından merkezi bir yerdedir ve olup biten olayların etki ve tepkilerinden kaçınabilmesi çok zordur. Atatürk'ün ölümünden önce, 1930'larda, CHP rejimi faşizmi tamamıyla kabullenmemekle birlikte, o günlerde moda olan "Tek Şef, Tek Parti, Tek Devlet" sistemini benimsemişti. Fakat Türkiye sadece günün ideolojik modasını izlemiyordu. Durum çok daha karışık bir görünüm içindeydi. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra ve özellikle 1929-30'lardaki büyük ekonomik bunalımdan sonra, Türk hükümeti siyasal ve ekonomik bakımdan yalnız bırakılmıştı. Bu durum, Türkiye'nin Nazi Almanyası'yla ticaret yapmaya girişmesiyle 1930'dan sonra düzelmeye başladı. 1939 yılında Almanya, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı idi ve bu durum savaş süresince devam etti (Ahmad-Turgay, 1979: 11).

Türkiye'nin savaş yıllarında izlediği dış politika, savaşın başında Alman yanlısı bir doğrultuda iken, Almanya'nın savaşı kaybedeceği belli olunca bu ülke karşıtı bir politikaya dönüşmüştü. Savaş sırasında Türk dış politikasının çelişkisi, Türk devlet adamlarının demeçlerine de yansımıştı. Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayında bir konuşma yapan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Alman Paktını, "her iki tarafın samimi arzularından doğan ve her iki tarafın ihtiyaçlarına cevap veren bir anlaşma" olduğunu söyleyerek övüyordu. Aynı Başbakan, Almanya'ya savaş ilan edildiği gün, "Türkiye ilk tehlike dakikalarından itibaren sözünü, silahını ve kalbini demokratik devletlerin yanına koydu ve bugüne kadar Meclis ve hükümet olarak aynı yönde yol aldı," şeklinde konuşuyordu (Uzun, 1995: 65).

1944 yılında, Almanya'nın savaşı kaybedeceği belli olunca, Türkiye'nin durumu da güçleşti. Bununla birlikte Türkiye savaşa girmediği gibi İngiltere ve Fransa ile ilişkilerini sürdürmeye de devam etmişti. Böylece yenilgi bekleyen Almanya'nın karşısında Türkiye yüzünü, günden güne Amerika anlamına gelen, Batı'ya çevirebildi. Bu politika değişikliği birçok yenilikler getiriyordu. Tek partili devlet yapısını çözmek ve yerine çok partili bir sistem ve yarışmalı parti siyasasını getirmek neredeyse zorunluydu. Bu durum ekonomik alanda devletçilik görüşünden ayrılıp liberal ekonomiye geçmeyi ve bürokrasinin özel teşebbüsün hizmetine girmesini gerektiriyordu (Ahmad-Turgay, 1979: 11).

Türkiye için 1944 yılı, savaşa katılmak konusunda karar yılı olacaktı. Çünkü İngiliz Büyükelçisi Hugessen; Başbakan Saraçoğlu'nu, "yakın bir gelecekte Türkiye'nin; savaşa girme ya da savaştan sonra tek başına kalma alternatifleri arasında bir seçim yapma zorunda kalacağı," konusunda uyarmıştı (Weisband,1974: 291).

16 Haziran 1944'te, özellikle İngilizler'e bir mesaj olarak Alman tarafı olarak bilinen, gerçekte topyekûn Türk Hükümetinin ve Milli Şef'in dış politika görüşlerini uygulamış olan Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, politik dönüşlerde âdet olduğu üzere istifa ettirildi. Dışişleri Bakanlığı görevini de Başbakan Şükrü Saraçoğlu üzerine aldı. İstifaya sebep olan olay, Alman gemilerinin Boğazlardan geçişi idi. O sırada; belli tipteki bazı Alman gemileri, karadan Romanya'ya getirilmiş olan savaş araç ve gereçlerini Karadeniz'de yüklüyor ve Boğazlardan geçirerek Akdeniz'deki Alman birliklerine götürüyordu Müttefikler bu gemilerin aranmasını ve silah taşıdıkları anlaşılınca da Boğazlardan geçirilmemesini istiyorlardı. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ise; bu tip gemilerin Montrö Sözleşmesi gereğince aranmasına hukuk bakımından imkân olmadığını ve böyle bir yetkinin bulunmadığını ileri sürüyordu. Bu çekişme sürerken, Müttefiklerin titizliği ve baskısı da arttı. Normandiya Çıkarmasından sonra ise, artık bu baskıya dayanmak mümkün değildi. Böylece Dışişleri Bakanı, istifa etmek zorunda kalmıştı. Anadolu Ajansı olayı kamuoyuna şöyle duyurdu: "Dışişleri Bakanımızın son günlerde izlediği politikayı Bakanlar Kurulu onaylamamıştır. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etmiştir. Dışişleri Bakanlığını da Başbakan yönetecektir" (Us, 1966: 604).

Nazi Almanya'sının, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yapısına zorla belli bir şekil vermesi gibi kapitalist Batı ile kurulan yeni ilişkiler de, yavaş yavaş Türkiye'yi yeni bir benliğe bürünmeye zorladı (Ahmad-Turgay, 1976: 11).

1944 yazında Almanya'nın askeri durumu kötüye gitmeye başladığında, Türkiye Müttefiklerle münasebetlerini düzeltmek için 2 Ağustos 1944'de Almanya ile diplomatik münasebetlerini kesti. Fakat bunu yaparken, barış konferansında tam bir müttefik muamelesi göreceğine dair İngiltere ve Amerika'dan da teminat aldı (Armaoğlu, 2005: 414). 28 Aralık 1944'te, Amerika'nın Türkiye Büyük Elçisi; Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya başvurarak, Japonlarla ilişkilerin kesilmesini istediklerini bildirmişti. Konu Hükümetçe kabullenilmiş ve 1945 yılı başında onaylanmak üzere bir önerge biçiminde Meclis'e getirilmişti (Goloğlu, 1974: 275).

Önerge, 401 milletvekilinin oybirliği ile kabul edildi yani Almanlar ile Japonlara karşı savaş ilanına ve Birleşmiş Milletler Beyannamesine katılmaya karar verildi. 27 Şubat 1945'te Avam Kamarasında konuşan İngiliz Başbakanı Chircill, bu karardan ötürü Türkleri ve Türk dostluğunu övdü, Türkiye'yi Birleşmiş Milletler safında selamladı. 28 Şubat 1945'te de Washington Büyükelçisi Orhan Eralp, Türkiye adına, Birleşmiş Milletler Beyannamesi'ne katılma belgesini imzaladı (Us, 1966:424).

Türkiye 3 Ocak 1945'te Japonya ile ilişkilerini kesti. 23 Şubat'ta da Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etti. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'de kurucu üye olabilmesi için bu gerekliydi (Ahmad-Turgay, 1976: 12). Roosevelt-Stalin-Churchill'in Yalta Konferansı'nda öngördükleri, "1945 yılı Şubat'ı sonuna kadar Almanya'ya savaş ilan eden devletlerin, San Francisco Konferansı'na davet edilecekleri yolundaki "kararlarına uygun olarak, 23 Şubat 1945'te, 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalayarak, Almanya ve yandaşlarına resmen savaş ilan etmişti. Bütünüyle formaliteden ibaret olan bu savaş ilanı, o günlerde bazı Batılı gazeteciler tarafından, "Türkler döğüşmek için değil, San Francisco'ya bilet almak için savaşa girdiler" şeklinde eleştirilecekti (Albayrak, 2004: 37).

İkinci Dünya Savaşı sonrası, faşist yönetimlerin savaşı kaybetmesi aynı zamanda demokrasinin zaferi olarak yorumlanmıştı. Bütün dünyada demokrasi yükselen değer haline geldi ve demokratik olmayan ülkeler gözden düşmüştü. Savaş sonrası ortaya çıkan bu ortamda, Tek parti, tek şef sistemi ile yönetilen Türkiye'ye yönelik dünya

kamuoyunun baskısı da artmıştı. O dönemde Türkiye’de tek parti egemenliği vardı ve kişi hak ve özgürlükleri, savaş koşulları da gerekçe gösterilerek tümüyle kısıtlanmıştı. Kısacası, 1945 yılında ülkemizde demokratik bir rejimin yürürlükte olmadığı kesin bir gerçektir (Yetkin, 1983: 228).

Gevgilili, “İkinci Savaş biterken, CHP, yeryüzünün kapitalist ve sosyalist sistemler halinde ikiye ayrılmakta bulunduğu bu yeni aşamada eski ideolojisini hâlâ sürdürmek isteseydi de, uluslararası diyalektik ona bu olasılığı bırakmazdı,” diyordu. Ankara’nın önüne, iki sistemce, karşılıklı olarak, birinden birisini seçmesini istedikleri bir zorunluluklar alanı konulmaktaydı (Gevgilili, 1987: 32). Bu bağlamda, Batı ittifakına girmek isteyen Türkiye, siyasal yapısını demokratikleştirerek demokratik ülkeler yanında yerini almak veya tek parti sistemini sürdürerek dünyada yalnızlığa düşmek gibi iki temel seçenekle karşı karşıya kalmıştı (Uzun, 1995: 69).

İnönü 11 Kasım 1945’te TBMM’yi açış konuşmasında Türkiye’nin savaşa niçin girmediğini, bununla birlikte savaş boyunca müttefiklere nasıl yardımlarda bulunduğunu uzun uzun anlattı. Sovyet tehdidine de değindikten sonra, devrimlerin “açık ve uzun tartışma ile” benimsettirilemeyecek olduğunu, bu dönemin 1923’ten 1939’a dek sürdüğünü, bu tarihten başlayarak da dünyanın savaş içine düştüğünü, bu nedenle Türkiye’de özgürlükçü bir düzenin gerçekleşemediğini de itiraf ediyordu (Yetkin, 1983: 247-248).

Us, Hatıra Notları’nda“(…) Bir müddet evvel Türkiye’ye gelen Amerikan Ayan Meclisi azası (Senato üyesi) (İnönü’nün)bu tarzda bir demeçte bulunmasını istemişti. 1 Kasım nutku bu vaadi yerine getirmiştir. Türk milletvekillerine yaptığı hitap aynı zamanda cihan halk efkârıdır,” diyordu (Yetkin, 1983: 248-249). Bu nedenle de o günlerde, 26 Ağustos 1945’te Nadir Nadi, Türkiye’deki demokrasiyi “San Fransisco Markalı” olarak nitelendirmişti: “Geçen sene hafifçe öksüren bir gazete neden hemen kapatılıyordu? Şimdi nara atanlara niçin ses çıkarılmıyor?” Çok daha sonraları ise, yine Nadi, bu demokrasi girişiminde dış siyasal kaygıların ön planda geldiğini ve dışarıya “hoş görünmek için” bu biçimsel rejim değişikliğinin yapıldığını söyleyecek ve çok partili düzene geçişte dünya koşullarının etkisini kabul etmemenin güç olduğunu belirtecektir (Yetkin, 1983: 252).

Stalin, Churchill'e 15 Temmuz 1944'te gönderdiği "Gizli ve kişisel" notlu yazısında Türkiye'yi Müttefikler'in yanında savaşa katılmamakla suçlamış ve savaştan sonra, Türkiye'nin "savaş sonrası meselelerdeki özel hak ve taleplerinin dikkate alınmaması" nı önermişti. Stalin, böylelikle Türkiye'yi yalnız bırakarak, daha önceki isteklerini zorla kabul ettirmeyi umuyordu (Albayrak, 2004: 38). Büyük Britanya ile ittifak kurmasına rağmen Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca büyük bir dikkatle olayların gidişatını izleyerek tarafsız kalmıştı. Parti çevrelerinin fikri, savaşın durumuna göre değişiyordu ve Ocak 1943'te Stalingrad'daki Nazi yenilgisine kadar Berlin, Ankara'nın tarafsızlığından yararlandı. Ancak savaşın gidişatı Mihver güçlerinin aleyhine gelişirken Türkiye'deki hâkim çevrelerin siyasal tutumları ve siyasetleri de aynı şekilde değişmişti (Ahmad, 2002: 133).

Sovyetler, Yalta Konferansı'nın arkasından 19 Mart 1945'te, 1925 tarihli Türk-Sovyet tarafsızlık ve saldırmazlık paktını feshettiler. Türkiye'ye verilen notada, "özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan esaslı değişimler sebebiyle, bu antlaşma artık yeni şartlara uymamakta ve ciddi değişikliklere ihtiyaç göstermektedir" deniyordu. Türkiye bakımından bu olayın önemi, feshedilen antlaşmanın bir "saldırmazlık" antlaşması olmasıydı ve fesih ile Sovyetler'in böyle bir taahhütten yakalarını kurtarıp serbest kalmalarıydı. Türk Hükümeti 4 Nisan 1945'te verdiği cevabi notasında, antlaşmanın yenilenmesi için yapılacak teklifleri "dikkat ve hayırhahlıkla" Türk Hükümetine verdikleri notada, bu ittifakın şartı olarak, Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya'ya terki ile Boğazlarda Sovyetler'e üs verilmesini ileri sürdüler. Molotov notayı verirken Türk Büyükelçisine, "Bu toprakları size 1921'de terkettiğimiz zaman Sovyetler Birliği zayıftı" demişti (Armaoğlu, 2005: 415).

Daha Potsdam Konferansı sırasında Türkiye üzerinde bir Sovyet tehdidi açık olarak ortaya çıkmıştı. Bu tehdit, bu devletin, Boğazlarda üs istemesi ve Kars ve Ardahan bölgelerinin Rusya'ya terkinin ileri sürmesi ile ağır bir nitelik kazanmıştı. Fakat 1946 yılında, Türkiye üzerindeki bu tehdidin ağırlığı daha da artmıştı. 21 Aralık 1945'te başlıca Moskova gazeteleri bir Gürcü profesörünün mektubunu yayınlamışlardı. Bu mektuba göre, Giresun, Gümüşhane ve Bayburt'a kadar olan Doğu Anadolu, Gürcistan topraklarından olması hesabıyla, bu bölgelerin Gürcistan Cumhuriyeti'ne iadesi

gerekiyordu. Şimdi Sovyet basını ilk defa olarak Sovyet vatandaşlarının ağzından Türk toprakları üzerinde istekler ileri sürüyordu (Ekinci, 1997).

Bu gelişmelerden hareketle bazı araştırmacılar: “Kesinlikle belgelenmemiş olmakla birlikte, Türkiye’nin 1945 yılında çok partili düzen denemesine girmesini, Sovyetler Birliği karşısında Amerikan desteğini kazanmak isteğine bağlamak yanlış olmayacaktır sanırım,” demektedirler. Buna karşılık tüm siyasal gelişmeler bir bütün olarak ele alındığında, dış siyasal koşulların, tek parti yönetiminin sona ermesinde kesin bir biçimde etkili, ama tek belirleyici olmadığı söylenebilir. Dış politikanın iç politika üzerindeki etkileri abartılmamalıdır. Bununla birlikte, tek-parti dönemi boyunca, dış politika gelişmelerinin iç politika üzerinde (belki de) en çok etkili olduğu dönem, İkinci Dünya Savaşı yılları olmuştur, denebilir (Koçak, 2003: 21).

Hiçbir resmi belgede yer almayan fakat Türkiye’nin Batılı devletler safında yer almasının da en büyük gerekçesi olarak gösterilen, Sovyetler’in Türkiye’den toprak ve boğazlarda üs isteme meselesi, Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper’le SSCB Dışişleri Bakanı Molotof arasındaki bir görüşmeye dayandırılmaktadır (Ekinci, 1997)

Daha çok basın ve hatıratlarda geçen bu görüşmeye göre Sarper’i Kremlin Sarayı’nda kabul eden Molotof ile Büyükelçimiz arasında geçen konuşma şöyledir: “1921 Anlaşmasından önceki sınırlara dönüş. Yani “Elviye-i Selase”nin –Kars, Ardahan ve Artvin- geri verilmesi. 1921 Anlaşmasıyla biz Elviye-i Selase’yi size bırakırken zayıftık. Ve bu güçsüzlüğümüz nedeniyle, bunu isteğimiz dışında bir zorunluluk olarak kabul etmiştik. Nasıl ki Lehistan ile de böyle olmuştu. Aynı nedenle Lehistan’a da toprak bırakmak zorunda kalmıştık. Bugün o yerleri Lehistan’dan geri aldık, aramızdaki toprak pürüzünü ortadan kaldırdık. Türkiye ile olan toprak pürüzü de, 1921 anlaşmasının bu haksızlığını düzeltmekle ortadan kaldırılmalıdır. İkinci sorun da Boğazlar’ın ortaklaşa savunulmasıdır.” Büyükelçi Selim Sarper soruyor: “Yani, Boğazlar’da üs mü?” Molotof “evet”, diyor ve ekliyor: “200 milyonluk bir kitlenin kaderini, olanakları sınırlı bir devletin eline bırakamayız. Türkiye’nin bu savaşta Boğazlar’daki tutumu dürüst olmuştur. Ama bu ilerisi için yeterli güvence değildir.” Bu sözleriyle Molotof, Türkiye’nin zayıflığına ve büyük devletlerin Rusya’ya bir

saldırı emeli karşısında Boğazlar'ı kendi sınırlı araçlarıyla savunamayacağına değinmek istiyordur (Barutçu, 1977: 311-312).

Molotof, bu görüşmede Montrö Sözleşmesinin uluslar arası yargıları üzerinde önce Türklerle Rusların bir görüş birliğine varmaları için görüşme yapmalarını da istiyor (Barutçu, 1977: 312). Türkiye, Ruslar'a ne bir karış toprak ve ne de Boğazlarda üs bırakılmayacağını sert bir dille bildirdikten sonra, olayın akışından İngiltere ve Amerika'yı yazılı olarak haberdar etti ve destek istedi (Ekinci, 1997).

İngiltere Hükümeti bu konuda bütünüyle Türkiye'nin yanında olduğunu ve Amerika ile birlikte Moskova'ya başvurmağa hemen hazır olduğunu bildirdi (Barutçu, 1977: 313-314). Ayrıca İngiliz Büyükelçisi “İngiltere'nin bu soruna karışması, bugünkü İngiliz Hükümetinin bir politikası değildir; İngiltere İmparatorluğunun politikasıdır. Ve Türkiye Cumhuriyeti'ni, İngiltere'nin Moskova'ya karşı savunmaya karar verdiğini ve bunun gerektirdiği müdahaleyi de bugün yapmakta olduğunu haber veririm” (Barutçu, 1977: 315) dedi. Amerikan Büyükelçisi ise “Türkiye, Rusya'ya bir karış toprak vermemelidir. Eğer bir karış toprak verilirse, bütün Avrupa tehlikeye düşer ve İspanya'ya kadar Rusya'yı önlemeye olanak kalmaz”(Barutçu, 1977: 314) diyerek Türkiye'nin yanında olduklarını bildirdi.

Sovyetler'le er geç çatışacak olan Batı ve ABD'nin Türkiye'den istediği şey, 1923'ten beri ana çizgileriyle süregelen CHP'nin tek parti yönetiminin sona ermesi ve ülkede çok partili bir siyasal yaşantıya geçilmesi idi. Kapitalist sistem'in etkileşim alanı içinde bırakılan bir Türkiye, Batı'ya ilişkin temel sosyo-politik modeli de benimsemek zorundaydı. Hem daha büyük bir ekonomi yaratmak amacıyla Batı'dan yeni ekonomik kaynaklar istemek, hem de kapitalizmin siyasal felsefesiyle çelişen bir rejimi sonuna değin uygulamak olanaksızdı. Bu, Ankara'ya egemen en güçlü parti ya da aygıtların bile iradesini aşmış bulunan bir olguydu (Gevgilili, 1987: 32).

24 Şubat 1945'te Türkiye, Amerika ile “Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması'ını imzaladı. Meclis bu antlaşmayı 20 Mayıs 1945 tarihinde onayladı (Ahmad-Turgay, 1976: 12). Ama Amerika Birleşik Devletleri, katı devletçi tutumunu sürdürecektir bir Türkiye'ye ekonomik yardım yapılmayacağını belirtiyordu. Amerikan yardımı ekonomik liberalizasyon şartına bağlı olduğu kadar siyasal yapının yeniden yapılanmasına da bağlıydı (Uzun, 1995: 61-62).

İkinci Savaş'taki tutumundan dolayı ABD "İktisadi Harp Dairesi" Türkiye'ye karşı bir tutum izlemiş, hatta ÷lkemize "dost olmayan ÷lke" statüsü tanınmasını istemiştir. 1947'de Türkiye'ye karşı ABD'nin bazı çevrelerinde, komisyonlarda, Temsilciler Meclisi'nde ve Senato'da Truman Doktrinine Türkiye açısından yöneltilmiş olan eleştiriler sırasında, Türkiye'ye yapılacak yardımın, bu ÷lkenin insan hak ve özgürlüklerini tanımayan otokratik yönetimini güçlendireceği, yardımın muhalefetin ezilmesi için kullanılabileceği söyleniyordu. Türkiye'nin savaşta Nazilere yakınlık göstermiş olduğu ve bu nedenle de böyle bir yardımın Birleşmiş Milletler ÷lküsüne aykırı düşeceği, yardımın ancak Türkiye tam anlamıyla demokratikleşince yapılması gerektiği öne sürülecekti. Şu halde, eğer Türkiye batı dünyası içinde yer almak istiyorsa, her şeyden önce salt bu konumu nedeniyle, demokratik bir düzene geçmek zorundaydı (Yetkin, 1983: 236-237).

Bunun için öncelikle Türkiye'de Atatürk döneminde izlenen Sovyetler Birliği'yle yakın ilişki sürdürmeye dayalı anlayış tümüyle etkisiz kılınacaktı. Bu, bir anlamda sola darbe planı olarak görülüyordu. Almanya ya da Hitler'le yakınlık isteyen aşırı sağ ise zaten BM'ye girilmesinin hemen ertesinde etkisiz kılınmış bulunuyordu. Daha sonra CHP de giderek kendi içinde bir temizleme ve arınma işleminden geçirilecekti. 1930'lı yıllarda CHP için düzenlediği tüzük, Atatürk tarafından bile "Mussolini faşizminden özentisi" olmakla eleştirilmiş bulunan Recep Peker'in simgelediği tarihsel bürokratik, merkezci, otoriter felsefe ve iktidar, aşama aşama yıkılacaktır. CHP, daha modern düşüncelerle yetişmiş olan bir genç kuşağın eline teslim edilecektir (Gevgilili, 1987: 35).

CHP, sözcüğün gerçek anlamında asla siyasi bir parti olamamıştı. Yabancı işgalcilere ve onların içindeki müttefiklerine karşı yürütölen ulusal bir mücadele etrafında birleşen karşıt grupların bir koalisyonu olarak ortaya çıkmış ve bu koalisyon iktidarda kaldığı 27 yıl boyunca korunmuştu. Bu toplumsal güçlerin ittifakı, tek partili dönemde az çok pürüzsüz bir şekilde işlevsel olmuştu; fakat çok partili yaşama geçildiğinde bütünüyle yetersiz olduğu anlaşıldı (Ahmad, 1996: 109).

Savaş sonrası ortaya çıkan yeni uluslar arası düzende Türkiye'nin de yer alabilmesi, gerek ekonomik anlamda gerek siyasal anlamda destek bulabilmesi için siyasal sistemini ve dolayısıyla ekonomisini yeni şartlara göre yapılandırması gerekiyordu. Bir başka deyişle Türkiye yönünü belirlemiştir; fakat yapının kurulması iç dinamiklerin ve Türk toplumunun tevarüs ettiği mirasın üzerine kurulacaktır.

2. 3. Türkiye Açısından San Francisco Konferansı

Roosevelt, Churchill, Stalin, Kırım Yalta'da toplandılar. Harp ve sulh meselelerini görüştüler. Bir beyanname neşrettiler. Verdikleri kararlar arasında: 1 Mart 1945'e kadar mihvere harp ilan edenler, 25 Nisan'da San Francisco'da toplanacak Birleşmiş Milletler teşkilatı senatosunu tespit edecek konferansa çağrılacaktır (Erim, 2005: 32).

Yalta'da, "Dünya Güvenlik Örgütü" için San Francisco'da bir konferansın toplanmasına karar verilmişti. (Barutçu, 1977: 279) Bu aşamaya gelmeden önce ilk olarak, 14 Ağustos 1941 günü ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill tarafından açıklanan "Atlantik Beyannamesi"nde (Bildirisinde), her ulusun dilediği yönetim biçimini özgürce seçmesinin bu iki devletçe bir istek olarak ortaya konulduğu görülmektedir. Bu Beyanname'nin ardından 1 Ocak 1942'de, Üçlü Pakt devletlerine karşı savaşmakta olan yirmi yedi devlet, Beyaz Saray'da, Atlantik Beyannamesi'ndeki ilkeleri benimsediklerini ve bu ilkeleri savaşın amacı olarak gördüklerini belirttikleri "Birleşmiş Milletler Beyannamesi"ni açıklamışlardır. 1945 yılının 3-11 Şubat günleri arasında gerçekleştirilen Yalta Konferansı'nda Roosevelt, Churchill ve Stalin 25 Nisan 1945'te San Fransisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı'nın toplanmasını kararlaştırmışlar ve ayrıca kurtarılan Avrupa devletlerinin gelecekleriyle ilgili olarak da bu devletlerin sorunlarını "demokratik" yöntemlerle çözümlenmeleri ve "her ulusun kendi hükümet biçimini kendi istediği gibi seçmek hakkı" üzerinde durdukları bir demeç yayınlamışlardı (Yetkin, 1983: 226-227).

Dışişleri Bakanları; Almanlara savaş ilan etmiş devletlerin San Fransisko'da toplanacak olan barış konferansına çağrılmaları gerektiği noktasında birleştiler. Üç Büyükler bu kararı görüşürlerken bazı devletlerin durumunu da teker teker ele aldılar. Bu arada Türkiye ile ilgili konular da görüşüldü. Churchill, savaş başlamadan önce tehlikeli bir dönemde Türkiye'nin İngiltere ile İttifak imzaladığını, savaş başladığında Türk ordusunun modern bir savaş için yeterince silahlı olmadığını, buna rağmen

tutumunun yine de her bakımdan dostça ve yararlı bulunduğunu, hatta İngilizlere bazı yardımlarda bulunmayı bile önerdiklerini ve fakat İngilizlerin kabul etmediklerini, o halde Barış Konferansına katılma hususunda Türklere de son bir fırsattan yararlanma imkânının verilmesi gerektiğini anlattı. Stalin; Şubat sonundan önce Almanya'ya savaş ilan etmesi halinde Türkiye'nin de konferansa çağrılabilceğini söyledi. Roosevelt de bu görüşe katıldı, Dışişleri Bakanların raporunda bu bakımdan bir düzeltme yapılmasını önerdi ve 01.03.1945'ten önce savaş ilan etmek şartıyla Türkiye'nin de, konferansa çağrılacakların listesine alınacağını tekrarladı. Sonunda; bu husus Üç Büyükler'ce karara bağlandı (Goloğlu, 1974: 298-299).

İngiliz Büyükelçisi, Dışişleri'ne gelerek, İngiltere Hükümeti'nin bir muhtırasını sunmuştu. Bu muhtırada ABD-İngiltere ve Rusya'nın Kırım Konferansı'nda verdikleri bir kararla, San Fransisko konferansına katılmalarını uygun buldukları devletler arasında Türkiye'nin de bulunabilmesi için, 1 Mart 1945 tarihinden önce Mihver Devletleri'ne savaş ilan etmesini gerektiği bildirilip, öneriliyordu. Bu konferansın Türkiye için umut verici yanı, Kırım'da karar verilmiş olmasıydı. Yani Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'deki yerinin Rusya'ya kabul ettirilmesi idi. Çünkü Rusya; ne İspanya'nın, ne İsviçre'nin ve ne de Portekiz'in bu Konferansa katılmalarını istememişti (Barutçu, 1977: 280).

Bu husus hükümetimize de haber verilmişti. Bunun üzerine Büyük Millet Meclisi 23 Şubat'ta (kış tatili yapmakta idi) toplantıya çağırılmıştı. 23 Şubat'ta Almanya ve Japonya'ya harp ilan edildi (Erim, 2005: 32). Meclis'te konu üzerinde ilk sözü alan Dışişleri Bakanı Hasan Saka özetle şunları söyledi: "Müttefikimiz İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Maurice Peterson 20 Şubat günü Dışişlerine gelerek benimle görüşmüş ve Hükümeti adına bir memorandum (muhtıra, andıç) vermiştir. Bu muhtırada; Üç Büyük Müttefik (Amerika, İngiltere, Rusya) Şef arasında Kırım'da toplanan Konferans'ta verilmiş karar gereğince; 09.02.1945 günündeki durumlarıyla mevcut bulunan Müttefik Milletlerden 01.03.1945 gününden önce, Mihver Devletlerine savaş ilan edeceklerin 25.04.1945'te San Fransisko'da, geleceğin dünya düzenini görüşmek üzere toplanacak olan konferansa çağrılacakları bildirilmekte ve bu ulusların Türkiye, Mısır, İzlanda, Şili, Ekvatör, Paraguay, Peru, Uruguay, Venezüella olduğu belirtilmektedir. İngiltere Büyükelçisi, Hükümeti tarafından, Cumhuriyet Hükümetine,

bu Dünya Düzeni Konferansı'na hangi şartlarla çağrılabilceğini bildirmekle görevlendirilmiştir. Sir Maurice Peterson; eğer Türkiye Cumhuriyeti 01.03.1945'ten önce savaş ilanına karar verecek olursa, bunun peşinden de Amerika devletleri nezdinde Müttefik Milletler Bildirisi'ne katılmak isteğini de göstermesi gerekeceğini bildirmiş ve İngiltere Hükümetinin, Birleşik Amerika Devletleri ile mutabık olarak, Mısır ve İzlanda hükümetlerine de aynı mealde tebligatta bulunduğunu ilave etmiştir (Goloğlu, 1974: 300).

Türkiye, bu kararın arkasından 5 Mart 1945'te San Francisco'ya davet edildi. Alınan karardan Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu ve ABD Hariciye Müsteşarı Mc Grew, büyük memnunluk duyduklarını açıkladılar. Hatta Menemencioğlu, kararın alındığı günü kastederek, bu kararı; "Bugün mesut bir gündür, Türkiye'nin harp ilan etmesi, memleketimizin 1939'dan beri güttüğü siyasetin bir neticesidir," (Ulus,26.02.1945) şeklinde yorumladı.

Gidecek heyet bir türlü kati olarak tespit edilemiyordu. Meclis'te birçok mebuslar heyete dahil olmak için türlü yollara başvuruyorlardı. Nihayet uzun tereddütlerden ve oraya türlü isimler atıldıktan sonra heyet resmen tespit edilerek kararnamesi çıktı (Mart sonları). Heyete murahhas olarak; Başmuraahas: Hasan Saka, ikinci murahhas: Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, üçüncü murahhas: Feridun Cemal seçildiler. Müşavirler olarak; Meclis'ten: Cemil Bilsel, Şükrü Esmer, Hazım Atıf, Şinasi Devrin seçilirken Hariciye'den: Nihat Erim, Abdullah Zeki, Abdülhak Şinasi seçildi. Gazetecilerden ise Grup Başkanı olarak Falih Rıfkı (Atay), Heyet Umumi Kâtibi olarak Süreyya Ender Yaman, Kâtip olarak Şadi Kavur, Hasan Nurettin, Nizamettin Erenel, Orhan Tahsin Günden seçildi. Askeri müşavirler olarak ise Yarbay Tekin Anburun, Yarbay Hüseyin Ataman vardı (Erim, 2005: 33).

San Francisco Konferansı öncesinde bir durum değerlendirmesi yapan Cumhurbaşkanı İnönü bu konferansa katılacak olan Feridun Cemal Erkin'e; "Amerikalılar çok partili demokrasiyi ne zaman kuracağımızı size sorabilirler. Böyle bir soruya, şöyle cevap verirsiniz: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde Atatürk büyük reformcu olmuştur. İnönü'nün rolü, reformları perçinlemek ve Atatürk'ün de arzu ettiği gerçek demokrasiyi kurmak olacaktır... Savaş bitince, bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı'nın en aziz arzusudur." İnönü, bu konferans aracılığıyla Türkiye'nin yakın bir zamanda çok

partili sisteme geçeceği konusunda, Batılı ülkelere bir mesaj göndermek istemiştir (Albayrak, 2004: 30).

Türkiye de dahil olmak üzere 59 milletin katıldığı San Francisco Konferansı, 25 Nisan-26 Haziran arasında toplandı. Konferansın konusu, hür milletlerin katılacağı yeni bir “Birleşmiş Milletler” teşkilatı yaratmaktı. Amacı demokratik prensipleri sağlamak ve milletler arasında saldırganlığı önleyici ilkeleri hâkim kılmaktı (Aydemir, 1979: 283).

San Fransisco’da 1945’te toplanan konferansa giden Türk delegesi basına Türkiye’de Cumhuriyet rejiminin siyasi bakımdan kesinlikle modern demokrasi yolunda ilerlediğini, Türk Anayasasını en ileri ülkelerin anayasalarıyla karşılaştırabileceklerini, hatta bazılarında üstün bile olduğu belirtiliyor ve savaştan sonra Türkiye’de her türlü demokratik akımların gelişmesine izin verileceğini söylüyordu. Bu bildiriden birkaç gün sonra, 19 Mayıs 1945’te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Cumhuriyet rejiminde meydana gelmiş bulunan siyasi sistemde halk hükümeti şeklinin her cephesiyle her bakımdan gelişeceğini savaşın zorunlu kıldığı şartlar ortadan kalktıkça memleketin siyasal ve kültürel hayatında demokrasi ilkelerinin gittikçe daha fazla tutacağını yineliyordu. Demokratik bir kurum olan TBMM en baştan beri yönetimi elinde tutmuş ve ülkeyi sürekli olarak demokrasi yolunda ilerletmiştir, deniliyordu (Karpat, 1967: 124).

San Francisco Konferansı çalışmalarına esas tutulan metin; Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere Birleşik Krallığı ve Sovyet Rusya ile Çin Cumhuriyeti tarafından hazırlanmış olan proje (Dumbarton Oaks Projesi) idi. Diğer ülke delegelerinin de yapıcı çabalarıyla bu projenin birçok eksiklik ve aksaklıkları düzeltilip tamamlanarak, onun yerine daha az eksikli ve daha az kusurlu olan San Francisco Belgesi meydana getirildi (Goloğlu, 1974: 381).

Görüşme konusu olan Birleşmiş Milletler Antlaşmasının Başlangıç bölümünde şöyle deniyordu: “Bir insan ömrü içinde iki kere, insanlığa tanımlanamayacak acılar yükleyen savaş belasından gelecek kuşakları korumaya,

-İnsanın ana haklarına, kişinin haysiyet ve değerine, erkek ve kadınlar için olduğu gibi, büyük ve küçük milletler için de halk eşitliğine inanımızı yeniden ilan etmeye,

-Adaletin korunması ve antlaşmalarla devletlerarası hukukun öteki kaynaklarından doğan ödevlere saygı gösterilmesi için gerekli koşulları yaratmaya,

-Sosyal ilerlemeyi kolaylaştırmaya ve daha büyük bir serbestlik içinde daha iyi yaşama koşulları yaratmaya ve bu maksatlarla birlikte dostça hareket etmeye, iyi komşuluk anlayışı içinde birbirimizle barışık yaşamaya,

-Uluslararası barış ve güvenliğin korunması için güçlerimizi birleştirmeye,

-Ortak çıkarların gerekleri dışında silah gücünün kullanılmamasını sağlayan prensipleri kabule ve usulleri kurmaya,

-Bütün ulusların ekonomik ve sosyal ilerlemelerini kolaylaştırmak için uluslararası kurumlara başvurmaya ne pahasına olursa olsun karar vermiş olan biz Birleşmiş Milletler Halkı, bu amaçları gerçekleştirmek için çabalarımızı beraberce harcamaya karar verdik. Bundan ötürü, San Francisco şehrinde toplanıp usulüne uygun görülen yetki mektuplarına sahip temsilcilerin aracılığı ile bağlı olduğumuz hükümetlerimiz, işbu Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı kabul etmişler ve aşağıdaki belgelerle Birleşmiş Milletler adını alacak olan uluslararası bir örgüt kurmuşlardır” (Goloğlu, 1974: 371-372).

On dokuz bölüm ve yüz on bir maddeden ibaret olan Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın yüksek insancıl amaçlar taşımaktaydı. Buna rağmen küçük devletlerde bir tedirginlik, hatta biraz korku vardı. İnsanlığın gelecekteki mutluluğu için kendisinden çok şeyler beklenen San Francisco Konferansı'nın, sadece bir Büyükler Toplantısı olmasından kuşku duyuluyordu. Bu kuşkunun sebebi de bu antlaşma ile Büyük Devletler'e tanınmak istenen Veto Hakkı idi. Bu takdirde savaşa olmasa bile, Büyük Devletler'in yoluna sürüklenmek zorunluluğu doğacaktı (Goloğlu, 1974: 372). Bu nedenle; konferans görüşmelerinde Veto konusu önemini sürdürmekte idi. Fakat günün koşulları gereğince, Büyük Devletler'in kararlaştırdıkları hususları kabullenmekten başka yapacak iş yoktu. Nitekim öyle de oldu ve öteki devlet temsilcileri gibi Türk Heyeti de 25 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletler Antlaşması ile Uluslararası Daimi Adalet Divanı Statüsü'nü imzaladı. Antlaşma gereğince, Hükümetin bu kabulünün Büyük Millet Meclisi'nce de onanması için Hükümetçe hazırlanan kanun tasarısı Meclise verildi (Goloğlu, 1974: 372-373).

San Francisco'da 26 Haziran 1945 tarihinde yapılan ve imzalanmış olan Birleşmiş Milletler Antlaşması ve ona ekli olan Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü'nün onanması hakkında kanun tasarısı, 9 Ağustos 1945 tarih ve 6/1794 sayı ile Bakanlar Kurulu'nca TBMM Başkanlığı'na sunuldu. (İnan, 2002: 85-86) Bu sırada Kurul üyelerinden Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Nihat Erim, Konferans devam ederken 19 Haziran 1945'te yapılan ara seçimde Kocaeli Milletvekili olmuştu (Goloğlu, 1974: 371).

Recep Peker; büyük devletlere tanınan veto hakkını kınadı ve Türk temsilcilerinin San Francisco konferansında buna karşı çıkmamış olmalarını eleştirdi (Goloğlu, 1974: 384). Adnan Menderes de Birleşmiş Milletler Anayasası'nın TBMM'de 15 Ağustos 1945'te görüşüldüğü sırada konuya ilişkin bir konuşma yaptı. Menderes'e göre, Birleşmiş Milletler Anayasası, II. Dünya Savaşı'nın sonsuz facialarından ders alındığını gösteren ilk ve önemli bir belgeydi. Böylelikle, milletler arasında sürekli barış düzeni korunacak, her milletin kendi çıkarları ile milletler topluluğunun genel ve ortak çıkarları uyumlulaştırılacak, fert ve toplum her türlü baskı ve zorlamalardan korunacaktı. Menderes, BM'nin amaçlarını yerine getirmek için Emniyet Konseyi, Sosyal ve Ekonomik Konseyi gibi bazı organlarının olduğundan bahsettikten sonra, asıl yeniliğin Bretton Wordds antlaşmasındaki mali kurumların Sosyal ve Ekonomik Konseyle irtibatlandırılmasının olduğunu belirtti. Çünkü, Bretton Wordds anlaşması ile sadece barışı bozacak herhangi bir saldırının oluşması önlenmeyecek; aynı zamanda, milletlerarasında saldırıyı doğuracak asıl ihtilafa kaynak olacak olan ekonomik ve mali düzensizlikler ortadan kaldırılacaktı (İnan, 2002: 86).

Menderes, BM anayasasının kabulü ile Türkiye'nin üzerine alacağı taahhütleri ise şöyle sıralamıştı:

- 1- Milletlerarası ihtilaflarda Emniyet Konseyi kararlarını kabul etmek.
- 2- Herhangi bir saldırıya karşı BM ile hareket etmek.
- 3- Demokrasi ilkesine uygun olarak yurttaşın şahsi hak ve hürriyetlerini korumak (İnan, 2002. 86-87).

Menderes'e göre, bu anayasa ile her üye ülke, önceki Milletler Cemiyeti anlaşmasındaki gibi, sadece dış ilişkilerde ve politikalarda barışın esas tutulmasını istemiyordu; aynı zamanda, her ülkenin iç yönetiminde millet hâkimiyetini istiyor, şahsi hak ve hürriyetlere riayeti karşılıkla taahhüde bağlıyordu. Menderes'e göre böyle olmasının nedenini, II. Dünya Savaşı'nı doğuran nedenlerde aramak gerekirdi. Çünkü, II. Dünya Savaşı'na İtalya ve Almanya'daki diktatörlükler neden olmuştu. Yani, millet idaresine ve demokratik esaslara dayanmayan diktatör yönetimlerinin barışı tehlikeye soktuğu kabul edilmeliydi (İnan, 2002: 87).

Bu böyle olmakla beraber, Menderes istiklaline düşkün bir milletin ferdi olarak endişeli bir sorunun hatıra gelebileceğini söylemiş ve "Birleşmiş Milletlerin bir ülkenin iç idaresinin şöyle veya böyle olmasını isteyebilmesi, o ülkenin istiklalini sakatlamaz mı?" diye sormuştur. Menderes, kendi sorusuna, sözlerine devam ederek yine kendisi cevap vermiştir. Ona göre, BM'nin istediği, oy serbestliği ile milli iradenin hâkim olması ise, bu durum o milletin istiklalini kuvvetlendirdiği anlamına alınmalıydı. Milletin istiklali demek de, o milleti oluşturan yurttaşların hürriyetlerinin toplamı demektir. Bu yüzden, BM Anayasası milli istiklalleri sakatlama şöyle dursun; aksine her milletin istiklalini çok kuvvetli bir şekilde güvence altına almaktaydı (İnan, 2002: 87).

Menderes'e göre, Türkiye'de anayasanın ruhu tamamen milli hâkimiyet esasına dayandığı için BM Anayasası ile tam bir uyum vardı. Dolayısıyla, Türkiye BM Anayasasını kabul etmekle mevcut milli anayasası dışında ve onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına girmemekteydi. Ancak, olsa olsa fiili durum ile yazılı anayasa arasındaki bazı uyumsuzlukların ortadan kaldırılması gereği hasıl olabilirdi (İnan, 2002: 87).

Menderes konuşmasında özellikle şu noktalara değindi: "Birleşmiş Milletler Anayasasındaki taahhütler; Birleşmiş Milletler topluluğundaki her memlekette demokrasi prensiplerine uygun olarak yurttaşın kişisel özgürlük ve dokunulmazlığı ile siyasi haklarının saklı tutulmasını gerektirmektedir" (Goloğlu, 1974: 383).

Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü'nün onanması hakkında kanun tasarısı için yapılan oylama, açık oy ve milletvekillerinin isimlerinin okunmasıyla gerçekleşmiştir. Oylamaya 332 milletvekili katılmış ve oylama sonunda, hazır olan 332 milletvekilinin oyuyla ve oybirliğiyle kanun tasarısı kabul edilmiştir. Menderes de, bu tasarıya kabul oyu vermiştir (İnan, 2002: 89).

Menderes'in konuşmasında Anayasa'nın imzalanan antlaşmayla aslında uyumlu olduğunu, bu aşamadan sonra yapılması gerekenin fiili durumu da Anayasamıza ve uluslar arası antlaşmalara uygun hale getirmek olduğunu söylemesi Meclis'te tartışmaların çıkmasına neden oldu. Mümtaz Ökmen fiili durumun da Anayasa'ya ve antlaşmalara uygun olduğunu eğer değilse on beş yıldır bunu neden ifade etmediklerini sorarak karşı çıkıyordu. Tartışmalara diğer milletvekilleri de katıldı (Goloğlu, 1974: 386).

San Francisco'daki görüşmelere katılan gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın da, Tanin'de çok ilginç makaleler yayınlıyordu. Yalçın şöyle diyordu: “Şu gerçek şimdi her yerde anlaşıldı: Almanya, Avrupa'nın belkemiği idi. Alman varlığının kalkması ile doğan boşluğu doldurmak için Slav seli saldırdı. Bu, Avrupa'yı ve Anglo-Saksonları tehdit eden bir seldir. Türkiye de Ortadoğu'nun belkemiğidir ve dünya barışının son duvarıdır. Bu duvar yıkılırsa; İran petroleri, Musul petroleri, Hayfa petrol boruları, Arabistan Yarımadasında Amerikalıların elindeki zengin petrol kaynakları, Irak'ın, Mısır'ın bereket fışkıran toprakları hep elden gider. Bu, öyle bir anlaşmazlık konusudur ki, bu duvarın yıkılması, üçüncü bir genel savaşı kaçınılmaz yapar” (Barutçu, 1977: 317).

San Francisco'da 1945 Nisan'ında temelleri atılan Birleşmiş Milletler yasası, Batı sisteminin özellikle demokrasi ve özgürlükler alanında şart koşacağı ana ölçüleri ortaya koymuş bulunuyordu. İster istemez Batı'ya doğru yönelinecek ve onun ana istekleriyle uyumlu olan son seçenek yani “klasik demokrasi yoluyla uzun süreli çözüm” arayışları gündeme yükselecekti. Yüzyıldır Türkiye gündeminde bulunan ve ancak çok sınırlı dönemlerde uygulanabilen demokratikleşme, giderek ülkenin modern gelişim tarihinin ana durağına dönüşmekteydi (Gevgilili, 1987: 34).

2.4. Determinal İlişkiyi Sürekli Kılma Girişimi: ÇTK

Toprak meselesi 1808'de Türk Magna Carta'sı olarak da nitelendirilen Sened-i İttifak ile başlayıp 1839, 1856 Fermanları, 1858 Toprak Kanunu ve 1876 Anayasası ile sürdürüldü. Bütün bu önlemler genelde özel mülkiyetin ve özelde toprak mülkiyetinin kabul edilmesi ve yasalara bağlanması için atılan adımlardı. Devletin müsadere hakkından vazgeçmesiyle birlikte gerçekleşen mülkiyet güvencesi Türkiye'nin siyasal ve ekonomik tarihinde bir dönüm noktasını oluşturmaya başlamıştı (Ahmad, 2002: 45).

Mülkleri için güvence verilmesinden ayrı olarak toprak sahiplerine 1838 Antlaşması yürürlüğe girer girmez devlet denetiminden daha geniş bir özgürlük sağlandı. Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş çapta savunduğu inancı benimseyen İmparatorluk Britanya'nın sanayideki üstünlüğünün gerektirdiği işbölümünü benimsemek zorunda kaldı. Böylece Babıâli satın alma tekelinden vazgeçti ve toprak sahiplerine kendi ürünlerini yabancı alıcılara ve onların temsilcilerine doğrudan satmalarına izin verdi. Bu gelişme tarımın ticarileşmesini hızlandırdı ve toprağın değeri yükselirken toprak sahipleri zenginleştiler. 1876'da toprak sahipleri, yeni parlamentoda kendi çıkarlarını savunabilen bir çıkar grubu olarak ortaya çıkmışlardı (Ahmad, 2002: 45).

1923-1929 döneminde tarım gelişmesi daha çok sınırlı pazar için üretim yapan işletmelerde görülmektedir. Bu sınırlı gelişme dahi, Dünya Buhranı ile duracaktır. Dünya Buhranı, büyük çiftçiler, beyler, ağalar ve ufak çiftçiler de dahil, bütün tarım sektörü için büyük bir çöküntüye yol açmıştır. Tarım ürünleri fiyatları hızla düşmüştür (Avcıoğlu, 1969: 231). Bu durum, Türk tarımında, büyük işletmeler de dahil, tam bir çöküntü yaratmıştır. Makineleşme hareketi durmuştur. Tarım ürünleri fiyatları hızla düşerken, hükümetin tarım makinelerinde kullanılan akaryakıtı tanıdığı muafiyetin kaldırılması, büyük çiftçiyi çok zor durumda bırakmıştır. Yeni makineler satın alınamadığı gibi, mevcutlar kullanılamaz hale gelmiş ve bir kenara atılmıştır. Memleketin şurasında burasında makine mezarlıkları meydana gelmiştir. ..."Makine Maşatlığı"... (Avcıoğlu, 1969: 231).

Cumhuriyet tarihinde ise Toprak Meselesi bir reform olarak, 1934 yılından itibaren işitilmeye başlanmıştır. Daha önce, 1929 yılında İsmet Paşa, "Büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun, aksine bunların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz" demekteydi. Artık bu

tutum değişmiştir. 1933-1934 yıllarında Şükrü Kaya, Nüfus Umum Müdürü Galip Peker'e, toprakların tapusuz kısmını devlete maleden bir tasarı hazırlatmıştır. Tasarı, çiftlik ağaları elindeki önemli miktardaki Hazine topraklarının Hazine'ye maledilmesini ve muhtaç köylüye dağıtılmasını sağlayabilecekti. Fakat tasarı, hem Ziraat Vekaleti, hem de Devlet Şûrası tarafından reddedilmiştir. İkinci tasarımı CHP Grubu, Mardin Milletvekili Ali Rıza Erten'e hazırlatmış, fakat bu tasarı da grupta uyutulmuştur. Dr. Refik Saydam Sağlık Bakanı iken, bir İskân Kanunu tasarısı hazırlatmak istemiş, o da yarım kalmıştır. Ziraat Vekili Muhlis Erkmen, 1941-1942 sıralarında bir tasarı üzerinde çalışmış, fakat bu çaba da bir sonuca ulaşamamıştır. Nihayet 1945'te Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Tarım Bakanlığı sırasında Toprak Kanunu çıkartılmış, fakat uygulanamamıştır. Aynı hikâye, 27 Mayıs'tan sonra tekrar başlayacak, bir sürü tasarı hazırlanacak, fakat bu sefer bunlardan hiçbirini kanunlaştırmak mümkün olmayacaktır (Avcıoğlu, 1969: 234).

Liderlerin davayı benimsemesinden sonra, 1937 yılında, İçişleri bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, toprak reformu zorunluluğunu bir kez daha savunacaktır: "Arkadaşlar, on sekiz milyon Türk'ün on beş milyonu çiftçidir. Bu on beş milyonun birçoğu kendi toprağında çalışmaz. Çiftçiyi, Türk çiftçisini toprak sahibi yapmak demek, Türk çiftçisini, yani Türk'ün ekseriyet-i azimesini kendi ekonomik mukadderatına hâkim kılarak, bu memleket için hayırlı ve aktif bir eleman yapmak demektir. Bu büyük kütleden, eğer büyük bir menfaat bekliyorsak, onu ötekinin berikinin toprağında çalışmaktan kurtarmalı, kendisini kendi topraklarına hâkim kılmalıyız" (Avcıoğlu, 1969: 234).

1945 yılında toprak reformu aleyhindeki siyasi hareketin liderliğinde göreceğimiz Celal Bayar dahi, 1937 yılında toprak reformu meselesini, Başbakan olarak hükümet programına almaktaydı: "Topraksız çiftçi bırakmamak prensibi, parti programlarımızın 34. maddesine dayanır... Her Türk çiftçisi, ailesinin çalışarak geçinebileceği bir toprağa mâlik olmasını, vatan için sağlam bir temel ve imar esası saymaktayız" (Avcıoğlu, 1969: 235).

Avrupa Savaşının bittiği günlerde San Fransisko Konferansı devam etmekte iken Türkiye Büyük Millet Meclisinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısının görüşülmesine başlandı (Goloğlu, 1974: 313). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, bazı

yazar ve araştırmacılarca, Demokrat Parti'nin Kuruluşu'na neden olan en temel etken olarak görüldü (Albayrak, 2004: 23-24).

Bununla birlikte en temel etken olmasa da bu kanunun ve üzerindeki tartışmaların Demokrat Parti'nin kuruluşunda çok önemli bir rol oynadığı da tarihsel bir gerçektir. Buna karşın Demokrat Partililer de Toprak Yasası'nın DP'nin kuruluşunda önemli bir etken olmadığını ileri sürmüşlerdir (Albayrak, 2004: 24). Toprak dağıtımıyla ilgili ilk hüküm 1925 yılı Bütçe Kanununun bir maddesinde geçmektedir. Bu maddeye göre, toprağa ihtiyacı olan çiftçiye, eldeki mevcut milli araziden, yani devlete ait topraklardan, bedeli on senede taksitle alınmak ve her aileye verilecek arazi miktarı ellerindeki topraklarla birlikte en fazla 200 dönümü geçmemek üzere, değeri bahasına dağıtılacaktı (İnan, 2002: 48-49).

Atatürk, 1928 yılının Meclis açış konuşmasında, hükümete, özellikle doğu illerinde toprağı olmayan çiftçilere toprak sağlamak meselesiyle uğraşmaları emrini vermişti. Nitekim 8 Haziran 1929 tarih ve 1505 sayılı “Şark menatıkı dâhilinde muhtaç zürraa tevzii edilecek araziye dair kanun” çıkartılmıştı. Bu kanuna göre, doğu illerinden batı bölgelerine nakledilen kimselerin arazisini, köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere vermeye hükümet yetkili kılınmıştı. Hükümet, ayrıca, dağıtılmamış araziye de topraksız köylüye vermek üzere kamulaştırabilecekti (İnan, 2002: 48-49).

Aynı amaçla, 14 Haziran 1934 tarihinde İskân kanununda yapılan bir değişiklikle öteden beri aynı mıntıkada bulunan aşiret fertleriyle bu mıntıkanın yerli halkından olan veya herhangi bir suretle yerleşmek üzere oraya gelmiş bulunan topraksız veya topraklı çiftçilerin Bakanlar Kurulu kararıyla, hazineye ait topraklardan toprak verilmek üzere toprağa bağlandırılacağı kabul edilmişti. Toprak dağıtımı, böylece, 1935 yılına kadar çeşitli kanun maddelerine ve İskân Kanununa dayanmıştır. 1935'den itibaren ise, toprak konusuyla ilgili daha kapsamlı ve ayrı bir kanun çıkarılması çalışmalarına başlanmıştır. Bu konuda ilk gösterge, 1935 yılında, iktidar partisi olan CHP'nin programına “Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, Partimizin ana gayelerinden biridir” maddesinin eklenmesi olmuştur (İnan, 2002: 49).

Atatürk de 1936 yılında TBMM açış konuşmasında, hazırlanmakta olan Toprak kanununun kısa bir zaman içinde çıkarılmasını ve topraksız köylü bırakılmamasını istemiştir (İnan, 2002: 50). 1938 yılı içinde, çiftçiyi topraklandırma kanunu tasarısını hazırlamakla görevlendirilmiş olan Tarım Bakanlığı'nın Zirai Islahat Kanun Tasarısı yeni baştan düzenlenerek tekrar ele alınmış, değerlendirilmiştir. Fakat II. Dünya Savaşının başlaması bu işin bir tarafa bırakılmasına neden olmuştur. Çünkü toprak meselesinde köklü bir değişiklik yapmak, her bakımdan daha da güçlü olmak gereken savaş ortamında, zirai üretimi ve sosyal yapıyı büyük ölçüde etkileyebilirdi. (İnan, 2002: 51)

Atatürk'ün ölümü ve daha sonra 1939'da patlak veren ikinci Dünya Savaşı nedeniyle, toprak reformu gündemden çıkarıldı. İkinci Dünya Savaşı içinde özellikle küçük çiftçileri çok olumsuz yönde etkileyen Toprak Mahsulleri Vergisi, bu kesimin CHP'ye karşı tepki göstermesine ve partinin eleştiriye uğramasına yol açtı (Albayrak, 2004: 21).

İnönü, savaş yıllarında 1941 ve 1943 yılı TBMM açış konuşmalarında toprak meselesinin Meclise sunulacak bir kanunla halledilmiş olacağından söz etmişti. Nitekim Hükümetin, toprak reformu konusundaki tasarımı savaşın bittiği günlerde TBMM'ye sevk etmesi, uygulamaya geçirilmeyecek olsa da bu konunun savaş yıllarında bile gündemde kaldığını göstermektedir (İnan, 2002: 51). Tarım Bakanlığı'nca hazırlanan ve Bakanlar Kurulu'nun 17 Ocak 1945 tarihli yazısıyla birlikte "Topraksız Köylüye Toprak Dağıtılmasına ve Çiftçi Ocakları'nın Kurulmasına Dair Yasa Tasarısı" TBMM'ye gönderildi. Tasarımı incelemek üzere, Adalet, Bütçe, Ekonomi, Tarım, Maliye, Ticaret, Anayasa ve İçişleri komisyonlarından dörder üye seçilerek, oluşturulan Karma Komisyon, üç aya yakın süre içinde 45 defa toplantı yaptı (Albayrak, 2004: 22).

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 25 Şubat 1945'te, Halkevlerinin kuruluşunun 13. yıldönümünde bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmada "Tarihin memleketimizdeki derin hatalarını düzeltmek şerefi Cumhuriyet rejimimize nasip olmuştur... En büyük yaralardan birini saracak olan toprak kanunu tasarısını da Meclis'e göndermiş bulunuyoruz," demişti (Ahmad-Turgay, 1979: 12). Şimdi sıra bu düşüncenin hayata geçirilmesine gelmişti.

Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması hakkındaki Hükümet Tasarısının incelenmesi için türlü komisyonlardan alınan üyelerle kurulan Karma Komisyon'un başkanlığına İzmir Milletvekili Rahmi Köken, sözcülüğüne de Aydın Milletvekili Adnan Menderes getirilmişti. Hükümet tasarısını üç ay süre ile enine, boyuna, derinliğine görüşüp tartışan Karma Komisyon sonunda; adını Çiftçiye Topraklandırma şeklinde düzelttiği tasarının bazı maddelerinde değişiklik yapmakla beraber tümünü ana prensipleri ile kabullenmişti. Fakat görüşmelerin bitiminden sonra Karma Komisyonun son toplantısına gelen Başbakan Şükrü Saraçoğlu, tasarıda yeniden bazı değişiklik yapılmasını istemişti. Özellikle Aydın Milletvekili Adnan Menderes'in şiddetli itirazlarına rağmen yeniden görüşmelere başlanarak Başbakanın istediği değişiklikler yapılmıştı. Çoğunlukla kabul edilen Komisyon Raporuna, başta Komisyon Sözcüsü Adnan Menderes olmak üzere Emin Sazak (Eskişehir), Nuri Göktepe (Aydın), Turhan Cemal Beriker (İçel), Ahmet Sungur (Yozgat), Atıf İnan (Çankırı) "bazı maddelere muhalif" kalmışlardı. Sabit Sağıroğlu (Elazığ) ise; "Komisyon görüşmeleri bittikten sonra yapılan teklifleri Anayasanın ve Parti Programının temeli olan ve and içilerek bağlanılan ulusal egemenlik esaslarına aykırı gördüğümünden Hükümetten evvelce gelmiş olan tasarının aynen kabulü oyundayım," kaydıyla imza etmişti (Goloğlu, 1974: 322-323). Menderes, içinde bulunduğu "uygun olmayan" durumun, kendisini görevini gereği gibi yapmaktan alıkoyacağını gerekçe göstererek, Meclis kürsüsünden Karma Komisyonun sözcülüğünden ayrıldığını açıkladı. Menderes'in yerine, Karma Komisyon sözcülüğüne Kayseri Milletvekili Cafer Tüzel getirildi (Vatan, 17.05.1945).

Tasarıda güdülen amacın sadece topraksız olan köylüye toprak vermek olmadığı Meclise getirilen gerekçesinde görülüyordu. Tasarının gerekçesinde mülkiyet rejimini sadece bir hukuk sistemi olarak görmemek gerekliliği üzerinde durulduktan sonra, onun ekonomik, sosyal ve iç politikaya etkilerinden söz edilmekteydi (İnan, 2002: 52).

Hükümet tasarısı başlıca şunları getiriyordu:

- a) Çiftçiye topraklandırmak,
- b) Dağınık toprakların toplulaştırılması,

- c) Toprakların parçalanmasını önleyici kayıtlar,
- d) İşletmecilik hakkında kayıtlar, en çok ne kadar arazi işletilebilir,
- e) İcar, isticar, ortakçılık ve murabahacılık usullerinin kaldırılması,
- f) Teknik ıslahat, (geçit hakkı, yol, tesviye vesaire) (Aydemir, 1979: 347).

8 bölüm ve 50 maddeden oluşan ÇTK tasarısına göre, kanunun amaçları;

- i) topraksız veya az topraklı çiftçiye toprak vermek,
- ii) toprağı olup da üretim araçları eksik olan çiftçilerden muhtaç olanlara kuruluş, onarma ve ıslah sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek,
- iii) yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesinin sağlamak,
- iiii) arazi mülklerinin aşırı derecede büyümelerini ve bir haddten aşağı küçülmelerini önlemek olacaktı (İnan, 2002: 53).

Tasarıya göre arazi mülkleri de genişlik bakımından;

1- Küçük arazi,

2 -Çiftçi ocağı arazisi,

3- Orta arazi,

4- Büyük arazi, olmak üzere dört boya ayrılıyordu.

Küçük arazi mülkü, genişliği 30 dönümü geçmeyen arazi olacaktı. Çiftçi ocağı arazisi, genişliği 30 dönümünden aşağı ve 500 dönümden yukarı olmayacaktı. Orta arazi mülkü, 5000 dönümden büyük olmayacaktı. Büyük arazi mülkü, genişliği 5000 dönümü geçen mülkler olacaktı. Çiftçinin kalkınmasını sağlayacak kamu hizmetlerinde kullanılmak şartıyla büyük araziye ancak Devlet mülk edinecekti. Arazinin mülklerinin boylara ayrılışında nerede olursa olsun bir şahsa ait bütün arazinin yekûnu hesap edilecekti (md.7). Üst üste üç yıl sürüm, ekim, dikim ve bakım görmeyen arazi işlenmiyor sayılacaktı. Arazinin işlenip işlenmediğini Ziraat Bakanlığı belli edecekti (md.8). Gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerine ait araziden beş bin dönümü geçen parçaları devlet kamulaştırabilecekti. İtirazlar, kamulaştırma kararının yayınlandığı

tarihten itibaren bir ay içerisinde yapılabilecekti. Uyuşmazlıklara, merkezde kurulacak toprak itiraz komisyonlarınca bakılacaktı. Bu komisyonlarca verilecek karar kesin olup, aleyhine yargı ve idare yetkili yerlerine başvurulamayacaktı (md.16). Kamulaştırılacak arazi ve üzerinde yapı ve tesislerin mülkiyetinin ihtilafı olması veya arazinin ekili bulunması kamulaştırma işlemini durduramayacaktı. Ekili parçaya el konulması ürünün devşirilmesine kadar geri bırakılabilecek; ürünün takdir edilen karşılığı ödenmek şartıyla hemen el konabilecekti (md.17). Kamulaştırılan arazi ve üzerindeki yapı ve tesislerin karşılığı özel bir kanunla çıkarılacak tahvillerle ödenecekti (md.18).

ÇTK hakkında Mecliste ilk görüşme 14 Mayıs 1945'te gerçekleşti ve 11 Haziran'a kadar aralıklarla devam etti. ÇTK tasarısı, 14 Mayıs'ta Meclisin 52, 54; 16 Mayıs'ta 55; 17 Mayıs'ta 56; 18 Mayıs'ta 57; 1 Haziran'da 67; 4 Haziran'da 68; 11 Haziran'da 69 ve 72. birleşimleri olmak üzere 9 defa görüşüldü. Daha ilk günden çok sayıda milletvekili tasarının tümü hakkında söz istedi (İnan, 2002: 57).

Yasa tasarısı görüşülmeye başlar başlamaz, bu konuda Meclis iki gruba ayrıldı. Meclisin bir grubu kanunu tutmuş, bir grup ise özellikle 17. madde hükümlerine olmak üzere kanuna karşı çıkmıştır. Toprak Kanununu savunan birinci grup konuya sosyal entelektüel açıdan bakmış, halkçılık ilkesinin doğal sonucunun bunu gerektirdiğini belirtmiştir. Yasa ile Türk köylüsünün kölelikten kurtulacağını ileri sürmüşlerdir. Bu grup, yasanın uygulamaya konmasında ısrar etmiştir. Toprak düzeninde bir devrim anlamına gelen 17. maddede direten Başbakan Saracoğlu'nun, İnönü'den emir aldığı, destek gördüğü söylenmiştir. İnönü'nün: "Reformda ısrar edin, Toprak Kanununu istemeyen parti benim partim değildir!" dediği bilinmekteydi. Yine bu grupta yer alanlar, tasarının Türk tarihinin ve ekonomik yapısının gerektirdiği milli bir zorunluluk olduğunu savunmuşlardır (Kılıç, 1995: 29-30).

Alaatin Tiritioğlu tarafından hazırlanan ve İnönü'nün son düzeltmelerini yaptığı ünlü 17. maddenin kanunlaşan metni şöyledir: "Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtılmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak suretiyle kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde

hükümünün uygulanmasında 15. ve 16. madde hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz." (Avcıoğlu, 1969: 236) Görüldüğü gibi, madde, ılımlı Toprak Kanunu içinde, apayrı bir kanun teşkil eden radikal bir maddedir. Verimli arazilerin bulunduğu bir bölgede, çiftçiye, diyelim 20 dönüm arazi dağıtılması kararlaştırılmıştır. Arazi sahibine 60 dönüm bırakılacak, gerisi toprağı işleyen ortakçılara ve tarım işçilerine dağıtılacaktır. Dağıtımda esas alınan miktar 15 dönümse, arazi sahibine 50 dönüm bırakılacaktır. "Kamulaştırılır" yerine "kamulaştırılabilir" diyerek yumuşatılmasına rağmen, bu maddenin Meclis'e getirilmesi üzerinedir ki, Komisyon Sözcüsü Adnan Menderes, görevinden istifa etmiş ve muhalefetini şu sözlerle açıklamıştır: "Bu tahrir, kiracılık, ortaklıkla işlenilenin değil, elli dönümden fazla olan arazinin, sahipleri tarafından düzenli ve teknik işletilmesine de bakılmaksızın elli dönümden fazla olan kısmının kamulaştırılabileceği hükmünü taşımaktadır"(Avcıoğlu, 1969: 236).

Tasarı üzerinde ilk konuşan Tarım Bakanı Şevket Reşit Hatipoğlu, memlekette topraksız ve az topraklı çiftçilere yetecek kadar geniş topraklar bulunduğunu ileri sürerek; "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bize yerleşik bir millet, uzlaşık bir toplum olmanın yollarını gösteren gerçek özgürlüğün ve demokrasinin kökleşmesi olanaklarını genişleten bir kanundur," dedi. Halk Partisi Müstakil Grubu Başkanı A. Rana Tarhan da; "Her Türk çiftçisi yeter toprak sahibi yapmak amacımıza bizi ulaştıracak olan bu kanunun görüşülmesine katılabilmekten Grup arkadaşlarımdan duymakta oldukları sevinci belirtmek için huzurunuzda çıktım," diyerek tasarının lehine görüş belirtti (Goloğlu, 1974: 323-324). Karma Komisyon üyelerinden Gümüşhane Milletvekili Recai Güreli, köylünün dört gözle beklediği bu kanunun hemen çıkarılması gerektiğini belirtti. Sinop Milletvekili Hulusi Orucoğlu; eldeki tasarının bir başlangıç olduğunu, bunun kabulü ile toprak reformunun başlayacağını ve bunun başka kanunlarla tamamlanacağını bildırıyordu. İzmir Milletvekili Halil Menteşe; tasarının iki ana hüküm getirdiğini, birinin Çiftçiyi Topraklandırma ve ötekisinin Mülkiyet Düzenini Değiştirme olduğunu ileri sürdü, uzun konuşması sonunda düşüncelerini özetleyen dokuz maddelik bir teklifte bulundu. Çiftçiye toprak yerine ucuz faizli, uzun vadeli Toprak Edinme Kredisi verilmesini, devlet elinde olup da kamu yararına işletilmeyen arazinin Ziraat Bankasına bırakılmasını ve Bankanın bu araziye bedelini borçlandırmak suretiyle topraksız köylüye dağıtılmasını istedi (Goloğlu, 1974: 325).

Kütahya Milletvekili Recep Peker yaptığı konuşmada konunun sadece köylüye toprak dağıtmak olmadığını altını çiziyordu: “Savaş sonu dönemine yaklaşmış olduğumuzdan, doğacak yeni dünya içerisinde bu kavramın önemini düşünerek ve konuşmalar sırasında devletimizin bünyesine dokunan bazı sözler üzerinde durarak düşüncelerimizi açıklamayı görev bildim. Yeni zamanın toplumu, iş hayatını düzenlemelidir. İşçi ile sermaye arasındaki dengeyi ve hayata uygulama yollarını bulmalıdır. Yeni toplumda yurttaş ev bark sahibi edilmelidir. İşte görüşme konumuz olan Toprak Kanunu, devletimizin düzenli ve rahat, sessiz bir toplum olarak yaşamasında özel önemi olan bir temel kanundur. Bir toplumun iç ve dış yaşantısındaki düzen iyi kurulmazsa, çiftçi yeter toprağa sahip edilmezse, yurttaşlar evsiz barsız bırakılırsa, iş hayatı kavgasız esaslar üzerinde yürütülmezse, sermaye ile işçi arasında barış ve güven sağlayacak bağlar kurulmazsa savaş sonunda azgın seller gibi her yana akacak olan ideolojilerin nereden geldiği belli olmayan zehirli etkileri toplumu, ulusal yapıyı içinden kaynatır ve toplum hayatını kökünden rahatsız eder. Eğer bu sorunlar ve bunların içinde Çiftçi ve Toprak işi de düzenlenirse toplumu hiçbir rüzgâr sarsamaz” (Goloğlu, 1974: 342).

Van Milletvekili İbrahim Arvas, Meclis kürsüsünden "17. maddeye ve Toprak Kanunu'na kızarak, demokrasinin kurulmasına yol açtıkları için mutluluk duyduğunu belirtmiştir. CHP içinde kalmayı daha ihtiyatlı bir davranış sayan toprak ağaları ise, kanuna ve 17. maddeye şiddetle muhalefet etmişlerdir. Kanunun çıkmasından birkaç ay sonra, Hatipoğlu, Tarım Bakanlığında ayrılmak zorunda kalmış, yerine, kanunun baş muhaliflerinden, o günlerin toprak ağası Cavit Oral gelmiştir. Başlıbaşına bu değişiklik, Toprak Kanununun önlenmesi ve İnönü'nün, eşrafın gücü karşısında, yenilgiyi kabul etmesi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim, 17. maddeye rağmen, bu kanunla ancak pek az miktarda özel mülkiyetteki arazi dağıtılabildiği görülmüştür. CHP Kurultayı'nda Kasım Gülek, Şadi Eliyeşil, Kasım Ener, Cavit Oral, Şeref Uluğ gibi parti ileri gelenlerinden olan büyük çiftçiler, 17. maddeye karşı kampanya açmışlar ve başarı sağlamışlardır. Kurultay'da 17. maddenin kaldırılması ve Toprak Kanununun değiştirilmesi kabul edilmiştir. Nihayet 1950 seçimlerinden önce, Toprak Kanununu işlemez hale getiren ve 17. maddeyi kaldıran bir tadil tasarısıyla, Toprak Kanunu

hikâyesi son bulmuştur. Tadil tasarısına Falih Rıfki Atay, Mümtaz Ökmen, Hatipoğlu, Vehbi Sarıdal, Emin Soysal gibi pek az kişi muhalefet etmiş, o günlerde ilerici sayılan CHP'nin bütün genç ümitleri, toprak reformunu öldüren tasarımı desteklemişlerdir. Değişiklik, dağıtılacak toprağı, Hazine ve vakıf arazisiyle sınırlandırıcı bir nitelik taşımaktadır. Tadil tasarısının mahiyetini, Hatipoğlu, Meclis'e yaptığı konuşmada şu sözlerle ortaya koymuştur: "Bu işin içinde yetişmiş, tekniğine vakıf bir adam sıfatıyla arzediyorum ki, bu tasarımı kabul ederseniz, büyük araziden dağıtılacak arazi, aslen tek elde bulunmakla beraber, tapuda şu veya bu surette hisselere ayrılmış olacaktır. Zaten beş yıl evvel de bu kanun müzakere edilmeye başlandığı zaman, büyük arazi bu suretle parçalanmaya tabi tutulmuştur. Bu, memleketimizde göz önünde cereyan eden bir hadisedir. Bu, bir realitedir. Binaenaleyh, gelecek zamanlarda, her hisse ayrı bir mülk olarak kabul edildiği takdirde, artık 5 bin dönümden yukarı arazi bulup da onu çiftçiye dağıtmak kabil olmayacaktır. Eğer toprak dağıtmada yalnız Hazine arazisi kullanılacaksa, ben sizlere emniyetle söyleyebilirim ki, toprak davası diye bir dava ele alıp da bir Toprak Kanunu çıkarmaya lüzum yoktur. Vatandaşları bu kadar rahatsız etmek için böyle bir davayı ele alıp da kanun çıkarmak faydasız olur. Bu memlekette Hazine arazisi yetmeyeceği içindir ki, ve hususi mülklerden arazi istimlâki zarureti içindir ki, Toprak Kanunu çıkarılmıştır" (Avcıoğlu, 1969: 237).

Kanuna karşı çıkanların bir bölümü hükümlerin anayasanın ve Medeni Kanunun tanıdığı özel mülkiyet haklarına aykırı olduğunu ileri sürdüler. (İnan, 2002: 59) Sınırları Anayasa tarafından belirlenmiş olan mülkiyet hakkını zedelediğini, toprak sahiplerini hedef aldığını söylüyorlardı (Albayrak, 2004: 22). Tasarıya karşı çıkanların üzerinde en fazla durdukları konu, aşırı istimlak hükmü getiren tasarının 17. maddesiydi. Aslında Hükümet tasarısında yer almayan bu madde komisyondaki işlerin hükümet tasarısının aleyhine gelişmeye başlamasıyla, son anda yapılan bir değişiklikle komisyon raporuna geçirilmişti. (İnan, 2002: 59)

Toprak Kanununun en can alıcı maddesi olan ve toprağı doğrudan doğruya işletmeyerek, üzerinde başkalarını çalıştıranların topraklarının kamulaştırılıp, topraksızlara dağıtılmasını amaçlayan 17. madde (Barutçu, 1979: 292-293) İnönü'nün başkanlığında Çankaya'da hazırlanmıştı. Tiritioğlu'nun müsveddesini, İnönü'nün kendi yazısıyla düzeltmelerini yaptığı bu maddeye göre "Topraksız veya az topraklı olan

ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede, 39. madde gereğince dağıtılmaya esas tutulan miktarın 3 katı ve kendi seçtiği yerde sahibine bırakılmak şartıyla, yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak suretiyle kamulaştırılır. Sahibine bırakılacak arazi 15 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15. ve 16. madde hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz," (Aydemir, 1979: 349) deniliyordu.

Alaattin Tiritöğlü'na göre, 17. maddenin ilk şekli, çok daha devrimci bir nitelik taşımaktadır. Ortakçı, yarıcı ve tarım işçisinin işledikleri toprağa derhal el koymasını öngören bu çok ileri madde taslağı şöyledir: "Bu kanunun neşri tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti hudutları dahilinde, herhangi bir tarım toprağını fiilen işleyen ortakçı, yarıcı ve tarım işçisi otomatik olarak işlediği toprağa sahip olur. Mahalli tapu idareleri, bunlara derhal tapu vermekle mükelleftirler. Mülk sahipleri, bu kanunla istimlâk edilmiş bulunan mallarının bedelini devletten alır." Görüldüğü gibi, madde taslağı, toprak reformu konusunda düşünülebilecek en ileri görüşlerden birini savunmaktadır. Fakat buna CHP ileri gelenlerinden Hilmi Uran muhalefet etmiş, bunun üzerine 17. madde daha yumuşak biçimde kaleme alınmıştır. Fakat bunu dahi kabul ettirmek ancak İnönü'nün ağırlığını koymasıyla mümkün olmuştur. İnönü, maddeyi açıkça Meclis'e empoze etmekten çekinmiştir. "Diktatör emretti, yaptırdı" densin istememiş, hiç değilse görünüşü kurtarmaya önem vermiştir. Tiritöğlü'na kendi gayretleriyle maddeyi Meclis'ten geçirip geçiremeyeceğini sormuştur. Tiritöğlü, "Geçiririm. Fakat bütün parti müfettişleri reformun aleyhinde. Partinin desteği lazım," demiştir (Avcıoğlü, 1969 : 236).

Bu madde tasarıya girmedi. Eldeki 17. madde tasarısı ile yetinildi. Fakat 17. madde hiçbir zaman uygulanmadı. Kanunun diğer pek çok maddeleri de kâğıt üzerinde kaldı (Aydemir, 1979: 350).

Tiritöğlü, meseleyi CHP Merkez Yönetim Kurulu'na getirmiştir. Onlara, İnönü'nün maddenin kanunlaşması istediğini, CHP yöneticilerinin desteğine ihtiyaç bulunduğunu anlatmıştır. Bunun üzerine, ilk önce Memduh Şevket Esendal, "Bismillah..." diyerek, 17. madde önergesini imzalamıştır. Cevat Dursunoğlü ve Faik Ahmet Barutçu ise, önergeyi imzalamayı reddetmişlerdir. İnönü, bu muhalefeti duymuş ve öfkelenmiştir. Başta Esendal ve Saffet Arıkan olmak üzere, parti ileri gelenleri harekete geçmişler,

gece yatağından kaldırarak Barutçu'ya önergeyi imzalattırmışlardır. Barutçu, pijama üstüne pantolonu çekerek imzaya yetişmiştir. Cevat Dursunoğlu da İstanbul'dan ilk vasıtayla Ankara'ya getirilmiş ve Başbakanın önünde önergeyi imzalamıştır. İnönü, bu kadarla da kalmamış, yakınlarından Fikret Yüzatlı'yı Meclis'e göndermiştir. Yüzatlı, İnönü'ye atfen şu sözleri milletvekilleri arasında yaymıştır: "Toprak reformu istemeyen parti, benim partim değildir." Bu ağır baskı üzerinedir ki, 17. madde önergesini 321 milletvekili imzalamış ve madde kanunlaşmıştır. Fakat 17. madde, 1950 yılına kadar yürürlükte kaldığı halde uygulanamamıştır (Avcıoğlu, 1969 : 236-237).

Bu konu üzerinde en fazla durmuş olan Refik Koraltan, 14 Mayıs günü yaptığı konuşmasının bir yerinde "Bu tasarının ruhu, kim ne derse desin, Ali'nin malını alıp, Veli'ye vermektedir" dedi (İnan, 2002: 59). Menderes, ÇTK'nın görüşüldüğü ilk gün olan 14 Mayıs günü, tasarının tümü hakkında konuşmak için söz istemiş, fakat görüşmelerin uzun sürmesi yüzünden ancak iki gün sonraki 16 Mayıs birleşiminde konuşabilmiştir. Diğer konuşmasını ise, 1 Haziran 1945'te yapmıştır. Menderes, 16 Mayıs'taki konuşmasında önce, toprak meselesine nasıl bakmak gerektiği üzerinde durdu. Menderes'e göre, toprak meselesine, toprak sıkıntısından daha çok toprağı kıymetlendirecek sermaye, donatım, pazarlama, emek ve bilgi yoksunluğu açısından bakmak gerekirdi. Yani, asıl mesele, politik ve sosyal olmaktan çok ekonomikti (İnan, 2002: 65).

Niğde Milletvekili Hüseyin Ulusoy da "Ekilmemiş topraklar vardır. Buradan (Ankara'dan) trene binip de yurdumuzun her tarafına doğru giderken ekilmemiş namütenahi topraklar görürüz" derken aslında mesele köylüye toprak dağıtmaksa bunun için başkalarının mülkiyetine el koymak gerekmediğini anlatmak istemektedir (İnan, 2002: 63). Menderes, önergeyi, 1929'da kabul edilen 1505 sayılı kanunla ve 1935 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan İskân Toprak Kanunu tasarısıyla karşılaştırarak; önergenin bunlardan daha şiddetli hükümler içerdiğini söylemektedir. Örneğin, 1935 tarihli İskân Toprak Kanunu tasarısının kamulaştırmaya ilişkin hükmünde, 200 dönümden aşağı arazinin kamulaştırılmayacağı ve Bakanlar kurulu kararıyla, düzenli ve teknik olarak işletmekte olan 10000 dönüme kadar genişlikte bulunanları bile kamulaştırma dışında bırakacağı yazılıydı (İnan, 2002: 63).

Oysa yeni tasarıda Menderes'e göre, 500 dönümden yukarı olan toprakları dağıtmak kararı orta işletmelere emniyet vermeyen ve ülke gerçekleriyle bağdaşmayan ekstrem (aşırı) bir hükümdü. Halbuki Türkiye gibi, o günkü nüfusun üç katını bile rahatlıkla besleyebilecek bir ülkede, 500 dönümden büyük işletmeleri parçalamaya gitmek zirai verimliliği azaltacak, üretimi düşürecekti. Mülkiyet ıslahları ile uğraşmak yerine, yeni toprakların tarıma açılmasını, yeni işletmelerin kurulmasını ve toprakların daha iyi işlenmesini sağlayacak ilkelerin Toprak Kanununa hâkim olmasına büyük faydalar vardı (İnan, 2002: 56). Menderes; dünyanın her yerinde küçük, orta ve büyük tarım işletmelerinin yan yana yaşamakta olduğunu, sıkıntıyı gidermek için çiftçinin donatılması, kredilerinin artırılması ve tarımın fennileştirilmesi gerektiğini söyledi. Büyük ve orta işletmelerin de güvenceye sahip olmasını, kamulaştırılacak arazide mal sahibine bırakılacak yerin kendisi tarafından seçilmesini istedi (Goloğlu, 1982: 31).

Menderes bunun bir mülkiyet rejimi değişikliği olduğunu söylüyordu. Mesele sadece hukuk sistemi ile ilgili değil ekonomik düzenle de ilgiliydi. Çünkü Arazi Mülkiyeti Rejiminin asıl etkileri ekonomi alanında belirirdi. Özellikle ulusal ekonominin geniş bir parçası olan tarım ekonomisi, doğrudan doğruya Arazi Mülkiyeti Rejiminin etkisi altındaydı. Menderes “Şüphesiz kolektif (ortaklaşa) mülkiyet rejiminde tarım başka bir yapıda, özel mülkiyette başka bir yapıdadır. Özel mülkiyet temsilcileri üzerine kurulu bir arazi mülkiyeti yapısında; büyük arazi mülkiyetleri geniş bir yer aldıklarında tarım işletmeciliği başka bir yönde, köylü mülkleri üstün bulduklarında iş daha başka bir doğrultuda yürür,” diyordu (Goloğlu, 1974: 317).

Menderes, bazı milletvekillerinin toprak reformunun başlıca nedeni olarak ileri sürdüğü, Türkiye’de, büyük arazi mülkiyetinin hâkim olduğu görüşüne katılmamaktadır. Menderes’e göre, büyük arazi mülkiyeti zannedildiği oranda ve ölçüde değildir. Menderes, bu konuda bazı rakamlar vererek sözlerini şöyle açmaktadır: “Bugün (1945) Türkiye’de 150 milyon dönümlük küçük toprak mülkiyetine karşı, büyük ve orta mülkiyet 20 milyon dönümü biraz aşmaktadır. Bu iki rakam arasındaki oran aşağı yukarı %15’dir. (Toprak) reformu yapmış ülkelere göz atarsak göreceğiz ki, Almanya’da bütün tarım alanlarının %38’i büyük arazi mülkiyeti, %27’si büyük köylü mülkiyeti, %31’i küçük köylü mülkiyeti ve %3’e yakın bir miktarı da daha küçük mülkiyettir... Türkiye’nin yüz ölçümünün 70 milyon hektarı

aşan bir genişlikte olmasına karşılık, nüfusu 1945'te henüz 20 milyonu bulmamıştır. Bu dönemde ekilen topraklar, Türkiye yüz ölçümünün % 15'ine varmaktadır. Denilebilir ki; hiç masrafsız ya da az masrafla Türkiye'de ekilen topraklar bir kat daha genişletilebilecek düzeydedir. Bazı bölgelerde nüfus yoğunluğundan dolayı ekilebilir alanlar bir sorun olurken bazı bölgelerde çok geniş ve verimli topraklar insansız ve çiftçisiz boş yatmaktadır. Türkiye'de, büyük arazi mülkiyetinin yaygın ve egemen bir oranda olmadığı görülmektedir. İşlenen toprakların % 75'inin 500 dönümden küçük işletmeler halinde ve kendi sahiplerince işletilir durumda olduğu görülmektedir" (İnan, 2002: 71).

Menderes'e göre, bu rakamlar Türkiye'de, büyük arazi mülkiyetinin değil; küçük arazi mülkiyeti ve işletmelerinin hâkim olduğunu göstermekteydi. Üstelik tarımda makineleşme devrine girilmesi, arazilerin küçük, orta ve büyük mülkiyetler biçiminde olmasının önemini azaltacaktı. Menderes, bu konuda da şunları söylemektedir: "Son zamanlarda makine kuvvetinin tarıma bu derece geniş tatbiki tarımı adeta sanayileştirmiş, zirai üretim yöntemlerini külliyen değiştirmiş ve sonuçta arazi mülklerinin genişliği ve küçük-büyük işletmeler hakkında revaçta bulunan ve daha çok bazı ülkelerde siyasi ve sosyal akımların bir sonucu olarak görülen fikir ve kanaatleri kökünden sarsmakta bulunmuştur" (İnan, 2002: 71-72).

Menderes, mülkiyet rejiminde, servet ve sermaye getiren orta ve büyük arazilerinin varlığını; işletme rejiminde de, icar, ortakçı işletmesini savunmaktadır (İnan, 2002: 73). Diğer taraftan Menderes itiraz hakkı konusunu da otoriter bir zihniyetin kendini ortaya koyuşu olarak görmektedir. "Kamulaştırma işlemlerinde yurttaşın itiraz ve dava hakkına dair hükümet tasarısındaki hükümlere ve bu hükümlere dayanak olan zihniyete de bir göz atmak yerinde olur. Bir hukuk devleti olmanın ilk ve ana şartı olarak, bütün kanunlarımız yurttaşlara adli ve idari kaza mercilerinde haklarının teminatını tamamıyla vermiş bulunuyor. Oysaki tasarı büsbütün başka bir ruhtan ilham almaktadır. Bu tasarıda bir yandan bir tezcanlılık ve işlerin gecikeceği kuşkusu, öte yandan adliyede işler uzar ve istenen sonuç alınmaz gibi adalet mekanizması aleyhine telkinler mahsulü olan görüşler hâkim olarak yurttaş, bu kanunla adli ve idari kaza mercilerine başvurma güvenceliğinden yoksun bırakılmak istenmiştir. Bütün itirazlar, en son başvurma yeri olarak Tarım Bakanlığında kurulacak olan bir idari komisyona

gelecek ve bu komisyonun kararları son derece kesin olacaktır, deniliyor” (Goloğlu, 1974: 337).

Menderes’in sözlerinden, aynı zamanda, Atatürk döneminde toprak reformu tasarılarının aşağı yukarı belirlenmiş ana ilkelerini savunduğu anlaşılmaktadır. Atatürk, 1936 yılının Meclis açış konuşmasında, “Bundan fazla olarak, büyük araziyi modern araçlarla işleyip vatana fazla üretim temin edilmesini teşvik etmek isteriz,” der. Menderes’in de, Atatürk’ün toprak reformu yapılırken sermaye getiren (kapitalist) çiftliklere dokunulmamasını isteyen anlayışını sürdürdüğü söylenebilir. (İnan, 2002: 73) Atatürk’ün yakın çevresinden olan Tahsin Coşkun’a göre, çiftçi yalnız hazine arazisinden topraklandırılacaktı. Yani büyük çiftliklere ve ağa, bey mülklerine dokunulmayacaktı (Aydemir, 1979: 336).

Her ne kadar meselenin ekonomik yönü ele alınıyorsa da sosyal yönü de bu tartışmalarda ortaya çıkıyordu. Çünkü bir memlekette Arazi Mülkiyeti Rejiminin, ekonomik etkileri yanında, sosyal belirtileri de çok önemliydi. Genellikle her memlekette var olan sosyal yapı, az ya da çok, o memlekette hüküm süren Arazi Mülkiyeti Rejiminin damgasını taşımaktaydı. Kolektif Arazi Mülkiyeti Rejiminin doğurduğu topluluk başka, özel mülkiyet rejimine göre kurulmuş cemiyet büsbütün başka birer yapıdaydı. Sonra büyük arazi mülkiyetlerinin üstünlüğüne dayanan bir özel mülkiyet yapısında görülen sosyal belirtiler, köylü mülkiyetlerinin baskın olduğu özel mülkiyet yapılarındaki belirtilere göre daha farklıydı. Yurtta sosyal sükûn, sosyal huzur bir bakımdan da arazi mülkiyet rejimi ile ilgiliydi. Uygunsuz bir arazi mülkiyeti yapısı, sosyal rahatsızlıklar doğurmaktaydı. Buna karşılık elverişli bir mülkiyet yapısı uzlaşık bir cemiyet yapısının en önemli unsurlarından biriydi. Bunlardan çıkan sonuçlara göre; her sosyal yapı kendine yaraşan bir Arazi Mülkiyeti Rejimi ve bir arazi mülkiyeti strüktürü istemekteydi (Goloğlu, 1974: 302).

Menderes’in hükümetin tasarısına yönelttiği eleştirilerinden biri de meselenin işte bu sosyal yönüne işaret ediyordu. Tasarıda geçen çiftçi ocağı ile ilgili hükümler, Menderes’e göre Hitler’in nasyonal sosyalist rejiminin toprak iskân kanunu olan “Erbhoff kanunundan” hemen hemen aynen alınmış düşüncelerdi. Menderes’e göre, çiftçiliği meslek haline sokmak, modern ekonomik hayatın gerektirdiği iş bölümü anlayışı ile yorumlanamazdı. Menderes, tasarıdaki çiftçi ocağı ile ilgili hükümlerin,

köylüyü sadece toprağa bağlamak sonucunu getireceği ve bunun da köylünün sosyal hareketini sınırlayacağı görüşündedir. Menderes'e göre, çiftçi ocağı ile ilgili hükümlerin kabul olunması, aynı zamanda, köyle şehir arasında aşılabilir bir set çekmek gibi toplumsal bir sakıncayı beraberinde getirecekti (İnan, 2002: 68). Bir başka deyişle bu tasarıya göre iktidar köylüyü köylü olarak toprağında tutmak istiyordu.

Muhalliflerden bir diğeri de Emin Sazak'tı. Sazak, tasarının aleyhinde uzun bir konuşma yaptı ve "Tasarıda, şehirde ve kasabada oturan ve başka iş tutana 30 dönümden çok arazi vermemek gibi kötü bir zihniyet vardır. Bir de Türk ruhuna uymayan Ocak'lar kuruyor... Padişah devirdik, Halife kovduk, şapka giydik, Latin harflerini kabullendik, tekkeyi kapattık, bazı gerçeklerle Varlık Vergisini bile kabul ettik, fakat bunu kabul edemiyorum. Ekonomik işler şakaya gelmez. Herkes kafasını yormalı, yoksa Şef'im böyle istedi diye buraya gelmemeli. Şefe saygı duymasını hepimiz biliriz ama insan biraz da kendi kafasını kullanmalı, gerekli mi değil mi diye düşünmeli. Bugün bizdeki görünüş, varlık düşmanlığıdır. Bunun memleket için zararlı olduğu kanısındayım. Sanat ve ticaret alanını da özel teşebbüse bırakmadık. Bu gidilen yolda yürünemez. Devam edilirse ben hükümete güvenemem," dedi (Goloğlu, 1974: 325). Cavit Oral (Seyhan) da eleştirisinde, tasarının "yalnız toprakla uğraşanları değil, bütün iş hayatını felce uğratacak bir durum" yarattığını iddia ederek, "bu huzursuzluk ve endişe şimdiden başlamış bulunmaktadır," dedi (Albayrak, 2004: 23). Bu tartışmalarda öne çıkan kişi hiç kuşkusuz ki Menderes'ti. Çeşitli muhalif seslerden sadece Menderes'inki, Toprak Reformu'na muhalefeti "milli egemenlik", "Meclis'in üstünlüğü" ve "demokratik rejim" gibi ilkelerle birleştirmek inceliğini göstermişti (Timur, 2003: 15).

Tasarı lehinde söz alanlardan Şükrü Sökmensüer (Erzurum) bu tasarıya karşı olanların daha çok büyük toprak sahipleri olduğunu hatırlatırken; Dr. Mustafa Canbolat (Gaziantep) da, memleketin bu yasaya olan gereksinmesinden söz etti. Recep Peker (Kütahya) tasarıya yöneltilen eleştirileri yersiz buldu ve özellikle Menderes'e çatarak, onun, yasa tasarısının "Nasyonal Sosyalizm'den mülhem olduğu" yolundaki iddialarını, şiddetle reddetti (Albayrak, 2004: 23).

Menderes'in, konuşmasına en sert tepki, bizzat önerenin sahibi Kütahya Milletvekili Alaaddin Tiridoğlu'ndan geldi. Tiridoğlu, tasarının aleyhinde olan, örneğin Emin Sazak ve Cavit Oral'ın fikirlerini çok açık söylediklerini, buna karşın, tasarı aleyhinde olan bir başka milletvekili, Adnan Menderes'in ise, "politik bir demeç" verdiğini ileri sürdü. Tiridoğlu'na göre, Menderes görüşlerini fikir ve ilke bakımından savunmamakta, aksine polemik yapmaktaydı (İnan, 2002: 64). Başbakan Şükrü Saraçoğlu da eleştirilere cevaplar verdi ve "İki arkadaşımızdan birine göre bu kanunla yaptığımız iş Bolşeviklidir. Ötekisi de bu kanunu Nazi sistemine benzetti," (Goloğlu, 1974: 361) dedi. Başbakan Saraçoğlu'na göre, bilhassa Menderes son bir gayretle ameleye toprak vermemek ve verdirmemek için elden gelen gayreti sarf etmişti (Timur, 2003: 16).

Toprak Kanunu hazırlıklarını İnönü de ilgiyle yakından izlemektedir (Aydemir, 1979: 211). İnönü köy, çiftçilik ve tarım ile ilgili görüşlerini 29 Aralık 1937'de TBMM'deki CHP Grubu'nda açıklamıştı. Bu nutkunda İnönü, iktisadi ve ziraat hayata yeni hamleler verecek olan bazı kanunların encümenlere verildiğini ve bu kanunların süratle neticelendirilmelerini rica ederek geniş izahlarda bulundu. Beş senelik bir program şeklini alacağı anlaşılan yeni hamleler için İnönü, geniş paralar tahsis edileceğini bildiriyordu. İlk maddede sulama işleri ele alınıyordu. Fakat ikinci madde büsbütün yeni ve beklenmeyen bir hareket getiriyordu. Kısacası, köy birlikleri kuruluyor ve bu birliklerde, şahsi mülkiyet esası baki kalmakla beraber, yarı kolektif bir çalışma sistemine gidiliyordu. Bu yeni sistemde yer alacak her köy veya köyler birliği bir kombina teşkil edecekti. İlk ağızda 1000 kombine kurulacaktı. Fakat bu hareket, rüzgâr gibi geçti, uygulanamadı (Aydemir, 1979: 328).

İnönü reisicumhur olunca, bu konudaki işlere bıraktığı yerden devam etmedi. Gerçi ilk hamlede ormanlar devletleştirilmişti. Ama topraksız köylüyü toprak sahibi kılmak, köylerde üretime hız verecek kombinaların kuruluşu ve ileri tekniğin köye girişi vesair alanlarında hemen hiçbir hareket görülmedi. İnönü aynı İnönü idi ve Ziraat Vekili de aynı Ziraat Vekili olarak mevkiindeydi. Ama kombinalar, köylüyü topraklandırma ve benzeri hamle hareketleri, açılış kapanış nutuklarında bile yer almadı (Aydemir, 1979: 332). İnönü, 1945'e gelindiğinde "Toprak Kanunu, bugün bize karşı olan muhalefetin başlıca sebeplerindendir... Vatandaşları, çiftliklerinde ortakçı ve yarıcı olarak

çalıştırılan bazı politikacılarımız, çiftliklerinin ortakçı ve yarıcılara dağıtılması ihtimalini bize affetmemişlerdir. Memleketin büyük davasını düşünmeyip de, yalnız iktidar mevkiinde kalmayı emel edinseydik, büyük toprak sahibi, Mecliste ve memlekette, her yerde nüfuzlu vatandaşları bize karşı ayaklandırmazdık... Hem memlekette esaslı ıslahat davacısı olmak, hem de Türk vatandaşlarının köle hayatı sürmelerine göz yummak, Partimiz için imkânı olmayan şeylerdir. Türk köylüsünü serf halinden kurtaracağız,” diyerek tasarıyı savunuyordu. Oysa İnönü bu sözleri söylerken bile, bir yandan da CHP büyük toprak sahiplerine ödünler vermeye başlamıştı (Timur, 2003: 69).

ÇTK tasarısı 11 Haziran 1945 tarihinde oy çokluğu ile kanunlaştı. Menderes oylamaya katılmadı.17. madde, Menderes’in kabul etmediği biçimiyle, 4 Haziran günü aynen kabul edilmişti. (İnan, 2002: 65) Fakat kanun siyasal gelişmeler nedeniyle hemen yürürlüğe girmedi. Kanunun uygulanma biçimini gösteren tüzük ancak, 25 Mayıs 1947 tarihinde, 3-5842 sayılı Bakanlar Kurulu’nun kararıyla yürürlüğe girdi. Bu tüzük de 28 Şubat 1957’de kararname ile kaldırıldı. CHP içindeki görüşler Ocak 1945’te Meclis’in önüne gelen Toprak Reformu Tasarısı çevresinde kutuplaşmaya başlamıştı. Sertlik yanlısı Kemalistler bu önlemlerle Türkiye’yi bağımsız bir mülk sahibi köylüler cumhuriyetine dönüştürerek, toprak sahiplerinin ve savaş zenginlerinin siyasal gücünü kırmak istiyorlardı. Haftalar süren öfkeli tartışmalardan sonra parti disiplini sağlandı ve Tasarı 11 Haziran’da Meclis’ten geçti. Tasarı’yı eleştirenler hükümete, biri ekonomik değeri anayasal olan iki nedenle saldırmışlardı. Onlara göre Toprak Reformu bütün olumsuz sonuçlarıyla birlikte üretimde azalmaya yol açacaktı; anayasanın garanti altına aldığı özel mülkiyet ilkesi de ihlal edilmiş oluyordu (Ahmad, 2002: 134).

Devlet "tek parti zihniyeti"ni muhafaza etmek istiyorsa, toprak sahipliğinin yapısını da değiştirmeliydi; çünkü, toprakta birikecek sermaye devletin otoritesine yönelik ana tehditlerden biriydi (Ahmad, 1996: 25).

Toprak dağıtımına 1947’de devlet ve vakıf topraklarından başlandı. 1950’ye kadar birkaç bin dönüm dağıtıldı. (Lewis, 468) Bu örneklerden biri Denizli’deydi. Denizli’de, topraksız köylüler ve ortakçılar, sahibi kasabada yaşayan 100 bin dönümlük Adacabir Çiftliğine el koyarak toprakları, çiftlik arazisindeki Çeşmebaşı, Dönemenli, Ada, Aptal, Cabir, Döşeme, Küçükada ve Halasbaşı köylerine dağıtmışlardır. Bursa

yöresinde Bakırköy ve Hotinli köyü yarıcılarını anlaşılarak, işledikleri toprakları bölüşmüşler, çiftlik sahiplerine hisse vermeyi reddetmişlerdi (Karpaz, 1967: 272).

17 Kasım 1947 CHP Kurultayı, hükümete gerektiğinde küçük çiftlikleri bile kamulaştırma yetkisi veren Toprak Kanununun 17. maddesini kaldırdı (Karpaz, 1967: 176). Bu tarihe gelindiğinde, büyük arazileri kamulaştırmak ile ilgili siyasi istek de ortadan kalkmıştı. Çünkü içte çok partili düzene geçiş ve dışta ise Türk topraklarına yönelik Sovyet tehdidi, yönetimin, savaş sonrası uygulamayı tasarladığı ekonomik ve sosyal politikaları büyük ölçüde değiştirmişti. Özellikle, kurulan yeni partilerin toprak kanunu tartışmalarını politik malzeme olarak kullanabilme ihtimali, CHP yöneticilerini iç siyaset anlayışlarında kaygılandırmış ve kırsal oylarda etkisi olan büyük toprak sahipleri ile ilişkilerini düzeltmeye itmişti. Öyle ki, 1948 yılında yapılan Hükümet değişikliği ile toprak kanunu tasarısına en çok karşı çıkan ve aynı zamanda Çukurova bölgesinde geniş toprak sahibi olan Cavit Oral Tarım Bakanlığına getirildi. Bu değişiklik, yönetimin ÇTK hakkında değişen zihniyetinin en somut göstergesi olmuştu (İnan, 2002: 74). Başbakan Şemsettin Günaltay da 6 Kasım 1949'da İzmir'de yaptığı konuşmada, toprak dağılımına ait yeni bir kanun tasarısının Meclise verileceğini açıkladı (Ahmad-Turgay, 1979: 59). Nitekim Cavit Oral'ın hazırladığı tadil kanunu Meclise getirildi. 4753 sayılı kanun zaten uygulanmıyordu. Nihayet, aradan biraz zaman geçince, 27 Mart 1950'de "Çiftçiyi topraklandırma hakkındaki 4753 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler ve geçici maddeler eklenmesine dair" olan 5618 sayılı kanun çıkarıldı (Aydemir, 1979: 350-351). Buna göre, artık büyük arazi mülkleri devlet tarafından kolayca kamulaştırılmayacaktı. Fakat 1945'te Meclis'ten geçirilmek istenen Kanun görünürdeki amacının çok ötesine giden bir anlam taşıyordu. Toprak kanununda sosyal, siyasal ve ekonomik yapının yeniden tanziminin amaçlandığı görülmekteydi. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu köylüyü toprağa bağlamayı amaçladığı için toplumsal hareketliliği önüyor, köylünün şehirlere gelmesini, sanayi işçisi olmasını engelleyici bir özellik gösteriyordu. Devlet "tek parti zihniyeti"ni muhafaza etmek istiyorsa, toprak sahipliğinin yapısını da değiştirmeliydi; çünkü büyük toprak sahipleri, biriken sermayeleri ile devletin otoritesine yönelik ana tehditlerden biri olarak görülüyordu. Bu yüzden Türkiye'de tarım sorunu nitelik bakımından ekonomik değil, öncelikle siyasal idi.

Aslında toprak kavgası üzerinden Devletin siyasal yapısı üzerine yapılan bir mücadele söz konusuydu. Bürokrasi, toprağın dağıtılmasıyla, büyük toprak sahiplerini tasfiye etmeye çalışırken büyük toprak sahipleri, sanayiciler ve tüccarlar da Devlet'in müdahale alanını kendi lehlerine kısıtlayan bir siyasal hat oluşturma çabasındaydı.

Toprak reformu yasa tasarısı girişiminin belki de en dolaysız sonucu, CHP içinde bir muhalefetin kristalleşmesiydi. Tek partili devlet; asker-sivil bürokrasi, aydınlar, kentli orta sınıf ve Anadolu'daki büyük toprak sahiplerinin ittifakına dayanıyordu. Savaş sırasındaki geniş devlet müdahaleleriyle bu ittifak zaten zayıflamıştı. Toprak reformu yasa tasarısı, büyük toprak sahiplerinin siyasi ve ekonomik gücünü zayıflatacak ve devletin elini güçlendirecek bir önlemdi. Gerçek sorun buydu ve CHP'nin savunucularından biri olan Necmettin Sadak, bunu ifade etmişti (Ahmad, 1996: 24-25).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısının maddeleri üzerindeki görüşmeler günlerce devam etmişti. Fakat asıl devam edip giden, bu tasarının görüşülmesi sırasında başlayan muhalefetti. Nitekim birkaç gün sonra yapılan 1945 Yılı Bütçe Kanunu tasarısı üzerindeki görüşmelerde (o zaman mali yıl Haziranda başlıyordu) bu durum daha açık olarak ortaya çıkmıştı. Yıllardan beri "Tek Partili Cumhuriyet" düzeni içinde çalışmış, oylamalarında hiçbir aleyhte ya da çekimser oy göstermemiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisinde şimdi bir kıpırdama, Aydın Milletvekili Adnan Menderes öncülüğünde küçük çapta da olsa bir muhalefet hareketi vardı. İstanbul gazeteleri de sayfalarında bu gidişe geniş ölçüde yer veriyorlardı (Goloğlu, 1974: 344).

Toprak reformu kanunu Meclisten geçip, garip bir rastlantıyla Dörtlerin reform önermelerini Halk Partisi grubuna sunmalarından bir gün önce, 11 Haziran 1945'te, yürürlüğe girdiği zaman, etkin bir korkuyla daha da kuvvetlendi. (Lewis, 1993: 315) Yeni kanundan en çok korkanlar, tabiatıyla, toprak sahipleri idi. Fakat, kanun ağaların Halk Partisine karşı kızgınlıklarını taşıran son damla olduğu halde, Halkçılara köylünün gönlünü kazandırmakta hiçbir işe yaramadı. Halk Partisi memurlarının yıllarca eziyetinden bezmiş olan ve yeni kanunda hiçbir belli çıkar görmeyen köylüler, toprak ağalarının ve zengin köylülerin gösterdiği yolda hareket etmeğe ve Halk Partisi rejimine karşı baş kaldırmada onları izlemeğe hazırlardı. Köylüler hükümete karşı oy

verme fikrine zaten yatkın bulunuyorlardı; fakat kendi köy liderlerinin rehberliği altında özellikle böyle yaptılar (Lewis, 1993: 315).

Toprak kanununun, ilk hazırlandığı şekliyle yürürlüğe girmemesinin nedeni olarak sadece toprak ağalarının veya büyük toprak sahiplerinin karşı çıkışını, değişiklik için direnç göstermelerini görmek dış dinamikleri hiç dikkate almamak olacaktır. Toprak kanununun Bolşevizm veya nasyonal sosyalizm örgütlenmesine benzer yönler taşıması, dış konjonktürün ise Türkiye için tam da bu yapılanmalara ters bir yönde gelişiyor olması, yani kanunun Türkiye'nin içinde bulunmak istediği uluslar arası platformla da uyuşmuyor olmasını yürürlüğe girmemesinin önemli nedenlerinden biri kabul etmek gerektir. CHP'nin amaçladığı siyasal/ekonomik koşullar ile kanunun toplumsal açıdan doğuracağı sonuçlar Türkiye'nin içine girmeye çalıştığı sistemle karşıtlık oluşturuyordu. Kanunun ilk hazırlandığı şekliye yürürlüğe girmemesinde CHP'nin de katkısının olması bu nedenle izah edilebilir.

CHP'nin ÇTK'yı uygulamaya koyarak tarımsal alandaki sermaye birikiminin önüne geçmek istediği açıktır. Çünkü küçük çiftçiler daha çok kendi asgari ihtiyaçları için üretim yaparken büyük toprak sahipleri aynı zamanda pazar için üretim yapmaktadır. Büyük toprak sahibi olunmasını adeta yasaklayan, engelleyen bu yasayla egemenliği kullanan bürokratik seçkin kesimin doldurduğu siyaset alanına dışarıdan sızmanın da önüne geçilmiş olacaktır. Kanunun özellikle 17. maddesinin uygulamaya geçirilmesiyle siyaset ve toplum ilişkisindeki tek yönlü, determinel ilişki kalıcı bir hale getirilmiş olacaktır.

2.5. 1945 Yılı Bütçe Görüşmeleri

21 Mayıs'ta, Mecliste 1945 yılının yedi ayı (1 Haziran–31 Aralık) için bütçe görüşmeleri başladı. 1945 yılı Bütçe Kanunu tasarısı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında meclise sunulmuştu (İnan, 2002: 75).

Bütçe Kanunu tasarısı üzerindeki ilk konuşmayı Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer yaptı. Mali yılın Haziran'dan Mart'a alınmış olması sebebiyle yedi aylık olan 1945 yılı bütçesindeki gelirler toplamının 530.233.000 ve giderler toplamının 595.834.898 lira olduğunu, Bütçe Komisyonu'nun bunları değiştirerek gelirler toplamını 537.843.000 ve giderler toplamını 603.404.824 lira yaptığını, ulusal ekonominin yıllardan beri

dünya bunalımının baskısından etkilendiğini, dış ticaretin önemli oranda daraldığını ve gümrükler gelirin azaldığını, bu nedenle bütçe tahminlerinde çok dikkatli davranıldığını, vergilerin ulusal gelire ve mükelleflerin kazançlarına göre yeniden düzenlenerek bunalımdan normale geçiş dönemine ait bir sistem kurulmasına çalışıldığını, gerçekçi yoldan yüründüğünü, devlet maliyesiyle ekonominin bir bütün olduğu düşüncesiyle sağlam bir maliyenin sağlıklı ve verimli bir ekonomiye dayandığını, 1943 sonunda 202 milyon liralık 143.5 ton altının 1944 sonunda 276.5 milyon liralık 196.5 tona yükseldiğini, fiyat yüksekliği ve yaşama düzeninin bozukluğunun milli savunma masrafları nedeniyle dengeli bir sistem kurulamamasından ileri geldiğini, bir yandan vergi kaynaklarının veriminin arttırılacağını ve öbür yandan milli kuruluşlarımıza geniş krediler sağlanarak yeni bir finansman metodu uygulanacağını anlattı (Goloğlu, 1974: 344).

Bütçe Kanunu üzerindeki ilk muhalefet konuşmasını ise Eskişehir Milletvekili Emin Sazak yaptı: “Ben bütçe görüşmelerini, bir anonim şirketin yıllık bilançosu gibi görürüm. İşler iyi gitmişse yönetim kurulunu ibra ederiz; temize çıkarırız. Kötü gitmişse değiştiririz. Bu yönden söze başlarken şunu da açıklayayım ki, bu kubbe altında bulunanlar ne kadar sert konuşsalar da aralarından memleketin birliğini bozacak bir kimsenin çıkabileceği kanısında değilim” dedi. Sonra; savaş yıllarında bakır ve krom madenlerinin beceriksizlik yüzünden iyi işletilemediğini, devlet dairelerinde memur ve para savurganlığı olduğunu, ekonomik durumun memnuluk verici görünmediğini, sanayide yolun özel teşebbüse kapatıldığını, hayat pahalılığına hükümetin sebep olduğunu, Orman Kanunu’nun kötü uygulandığını, eğitim işlerinin kötü yürütüldüğünü, okul parası için köylü hayvanlarının satıldığını, köy okullarının vatandaşa yaptırıldığını, köy enstitülerinde milli terbiyenin göz önünde tutulmadığını ve anasının yanında kızını kucakladım gibi şarkılarla müzik dersi verildiğini, uygulanan devletçiliğin milletin yeteneklerini kısıtladığını anlattı ve “Biz devletçiliği kişinin yetişemeyeceği işler için koyduk, sonra kişilerin yetişemeyeceği sınıra götürdük. Bugün bu sınır da belli değildir. Devlet her işi yapıyor. Artık, savaş yıllarında yaptığı işlerden elini çekmelidir. Büyüklerimizi ve Hükümetimizi tutmasını biliriz ama çalışmazsak iş yapılmaz, suç hepimizin olur” diyerek sözlerini tamamladı. Manisa Milletvekili Hikmet Bayur da, savaşa katılmadığı için Hükümet’i övmekle beraber, iç işlerde acı ve ağır eleştirilerde bulundu: “Özellikle ekonomik işlerimizde

göze çarpan başlıca husus vurgunculuk ve hırsızlıktır. Bize varlık içinde yokluk çektirilmiştir. Bu da büyük ölçüde yeteneksizliğin ürünüdür” (Goloğlu,1974: 344).

Aynı gün, Adnan Menderes de konuya ilişkin bir konuşma yaptı. Menderes, 1939 yılında yarım milyar olan devlet borcunun 1944 yılında bir buçuk milyara çıktığını; bu borçların faizlerinin ve amortismanlarının yıllık taksitlerinin normal bütçenin önemli bir kısmını içine alacak genişlikte olduğunu söyledi. 1945 yılının yedi aylık dönemi için yapılan yeni bütçede de, 66 milyon liraya yakın bir açığın görüldüğünü; eğer bütçe yedi aylık değil, bir yıl için düzenlenmiş olsaydı, bu açığın 100 milyon lirayı geçebileceğini belirtti. Yıllan yıla artmakta olan bu borç miktarının Hazinesinin ödeme gücünü zorlayacak miktarlara ulaşabileceğini vurguladı. Borçların artışında, kendi deyimiyle “kabarışında” ana sebebin ülke savunmasından doğan zaruretlerden kaynaklandığında hiç şüphenin olamayacağını; fakat bu borçların sadece milli savunma ihtiyaçlarıyla ileri gelmiş olamayacağını söyledi. Bu durumda, mali gücün ancak mevcut Devlet örgütünü devam ettirmeye yetebilecek miktarı geçmemesi ihtimallerinin belirebileceğinden söz etti (İnan, 2002: 76).

Menderes ayrıca emisyon miktarının gittikçe artmakta olduğunu gözlemlendiğini; bu artışın 1944 Mayıs ayının başlangıcı ile 1945 yılının aynı ayına rastlayan bir yıllık süre içinde 90 milyon liraya yaklaştığını söyledi. Bu durumun gelecek yıl içinde değişmeyeceğini ve yeniden emisyona gidilmesinin fiyatlar ve dolaylı olarak bütçe üzerinde olumsuz etkilerinin olacağından bahsetti (İnan, 2002: 76).

Bütçe görüşmeleri bir hafta sürdü. Meclis Başkanı Şemsettin Günaltay görüşmelerin bittiğini ve oylamaya geçileceğini söyleyince, Refik Koraltan ayağa kalktı ve olduğu yerden: “Amacım Bütçe’nin aleyhinde konuşmaktı. Fakat arkadaşlarım gerçekleri o kadar açık belirttiler ki, söylenecek başka sözüm kalmadı. Şimdi bu gerçekler çırılçıplak ortaya konduktan sonra, bu bütçenin uygulanmasını hangi kurula (Bakanlar Kuruluna) emanet edeceğiz?” dedi. Konya Milletvekili Osman Şevki Uludağ “böyle bir şey yok” diye bağırdı. Refik Koraltan da; “Var mı, yok mu bunu şimdi Yüksek Kamutay’ın vereceği oylar belli edecektir” diyerek mevcut Hükümet’e Meclis’in güveni kalmadığını anlatmak istedi (Goloğlu, 1982: 33).

II. Saraçoğlu Hükümeti, 21 Mayıs 1945 günü başlayan bütçe görüşmelerinde CHP'li milletvekilleri eleştiriliyordu. Eleştiriler bütçe açığı dolayısıyla artan devlet borçları, ölçsüz para sürümü, hayat pahalılığı, dar gelirlerin ve özellikle memurların zor durumu, vurgunculuk, karaborsa, vergi sistemindeki verimsizlik ve adaletsizlik üzerinde yoğunlaşmıştı (Eroğul, 2003: 9). Oylamaya 373 milletvekili katıldı. 368'i kabul oyu verdi. Beş milletvekili kırmızı (aleyhte-ret) oy kullandı (1-İzmir Milletvekili Celal Bayar, 2-Aydın Milletvekili Adnan Menderes, 3-İçel Milletvekili Refik Koraltan, 4-Kars Milletvekili Fuat Köprülü, 5-Eskişehir Milletvekili Emin Sazak) (Goloğlu,1982: 33). Cumhuriyet Halk Partisi içindeki bu muhalefet, Bütçe Kanunu üzerindeki görüşmelerde açıkça ortaya çıktı ve böylece muhalefetin öncüleri de belli oldu (Goloğlu, 1982: 32).

Bütçe hakkındaki oylama bitince Başbakan Saraçoğlu tekrar söz alıp kürsüye çıktı. Alışılmış olduğu üzere, bütçenin büyük çoğunlukla kabulünden ötürü teşekkür etmekle yetineceği sanıldı. Oysa Başbakanın sinirli bir hali vardı ve o güne kadar alışılmamış bir konuşma yaptı. Cumhuriyet Maliyesinin İttihat ve Terakki Hükümetinin maliyesinden çok daha kuvvetli olduğunu belirtti ve önceki konuşmasında değinmediği ya da az değindiği eleştirilere sert cevaplar vermek yoluna gitti. Sonra birdenbire kişilere hücumla geçti ve hücum niteliğindeki sözlerini ilk olarak Hikmet Bayur'a yöneltti: "Oylarınıza sunulan bütçenin oylanmasından bir dakika önce bir arkadaşımız, bunda hükümete güven anlamı da vardır, gözünüzü açınız, bütçeyi uygulayacak kurulu bulmak gerekir, oylarınızı ona göre kullanınız dedi. Gerçekten bu memlekette yıllardan beri yerleşmiş bir gelenek vardır. Bütçe Kanununun Meclis tarafından kabul edilmesi hükümete güven anlamını da taşır. Bu nedenle bütçeye verilen oyların, beş oy dışında, hepsinin lehde olmasını ben kendim, hükümete güven saymaktayım. Fakat daha dünkü görüşmelerde böyle bir sonuca varılacağı kuşkusunu gösteren Hikmet Bayur 'Bütçe formalitesi zorunlu bir formalitedir, buna hep beraber oy vermek zorunluluğundayız, çünkü bütçeye oy kullanmazsak devletin işleri durur, bütçeye bu zorunlulukla oy veriyoruz' dedi. Hikmet Bayur arkadaşımızın, pek uzak zamandan beri, kendimce, hükümete güveni olduğunu sanmıyorum. Nitekim onun arkadaşlarından biri, Meclis koridorlarında, bütçeye kırmızı oy vereceğim cümlesini sık sık tekrarlıyordu. O arkadaşı ben haber veriyorum: Emin Sazak'tır. Emin Sazak, bundan birkaç ay öncesine kadar hükümete güven duymaktaydı; güvenini de her yerde

tekrarlüyordu. Toprak Kanunu söz konusu olduğu günden beri hükümete olan güveni sarsıldı, yıkıldı ve bunu da her yerde tekrarlamaktan sakınmadı. Eğer Türk köylülerini kurtarma yolunda bazı arkadaşlarımlın, Emin Sazak arkadaşımın, candan bir arkadaşımın güvenini, iyi görüşünü yitirsem bile yolumdan ayrılmayacağım. Onlar güvenlerini nice keserlerse kessinler ben, Toprak Kanunda bu memleketin iyiliği için gerekli gördüğüm yere kadar gitmek için elimden gelen çabayı harcayacağım,”dedi (Goloğlu, 1974: 352-353).

Saraçoğlu daha sonra “ Eğer Hikmet Bayur’un konuşması olmasaydı bütçeye verilen lehteki oyları Hükümete güven sayarak hızla işimin başına dönecektim. Fakat Hikmet Bayur kamuoyuna, biz bütçe nedeniyle beyaz oy veriyoruz, dedi. Ben arkadaşlarımdan rica ederim, bütçe kabul edilmiş olduğuna göre, hükümete olan güvenlerini oylarıyla bir kez daha gösterebilirler. Hatta ben rica edeceğim; Hikmet Bayur, kendisine katılanlarla birlikte bu teklifi yapsın. O yapmazsa, ben zaten yapmış bulunuyorum ve teklifimi tekrar ediyorum. Çünkü ben yalnız Büyük Millet Meclisinin kararıyla ayakta durabilirim,” dedi (Goloğlu, 1974: 353).

Meclis Başkanı Şemsettin Günaltay, Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun güven isteğini milletvekillerinin açık oyuna sundu. Büyük Millet Meclisi üyelerinin tam üye sayısı olan 455’den beşi o sırada boştu. 450 kişiden 84’ü de türlü nedenlerle oylamaya katılmamıştı. Oylamaya katılan 366 milletvekilinin 359’u beyaz (lehde), 7’si kırmızı (aleyhte) oy verdi. Beşi Toprak Kanununa da aleyhte oy kullanmıştı (Goloğlu, 1974: 354). Böylece toprak kanunu tartışmalarında belirginleşen muhalefet bütçe görüşmeleri sırasında da ortaya çıkıyordu.

Uzun yıllardan beri TBMM’de yapılan bütçe oylamalarında hükümetlerin bütçeleri hep ittifakla kabul edilmişti. Oysa şimdi hem bütçe oylaması, hem de hükümete güven oylaması için yapılan oylamada ret oyları görölüyordu. Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu çalışmalarında önemli oylamalarda zaman zaman kırmızı oy kullanıldığı bilinmekle beraber, Milli Şef İnönü döneminde, ilk ciddi muhalefet hareketinin öncülüğünü Atatürk’ün son Başbakanı Celal Bayar yapmış ve TBMM’de 1944 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşülürken, 22 Mayıs tarihli oturumda, hükümete sert eleştiriler yöneltmişti. Bayar konuşmasında, bütçe açığı, hayat pahalılığı nedeniyle yoksulluğun giderek arttığı, ekonomik politikaların tutarsızlığı, emisyon hacminin

yükseldiği, üretimin arttırılmadığı, üreticinin devletten parasını zamanında alamayarak zarara uğradığı, gibi önemli konular üzerinde durmuş, "alacağı cevabın bütçeye vereceği oyunun rengini tayin edeceğini" söylemişti yasa tasarısı için 29 Mayıs'ta yapılan oylamada da ret oyu kullanmış, ancak bu tek kırmızı oy basında beklenen yankıyı yaratmamıştı. 29 Mayıs'taki oylamaların yapıldığı günün akşamı İnönü'nün başkanlığında yapılan toplantıda durum tartışılmış ve ret oyu veren bu yedi kişinin birlikte hareket etmelerinin CHP için büyük tehlike çıkaracağı kanaatine varılmıştı. Bu muhalefet grubunu etkisiz kılmak ve dağıtmak için, özellikle Recep Peker'in kazanılması yoluna gidilmesi ve Hükümete karşı beliren sert havanın yumuşatılması için hükümette bazı değişikliklerin yapılmasına karar verildi (Erer, 1966: 71).

Bütçe oylamasından iki gün sonra -31 Mayıs'ta- en fazla eleştiriye uğramış ve hatta eleştirilerin doğrudan hedefi olmuş bakanlardan Celal Sait Sirmen, Ticaret Bakanlığı görevinden alındı ve yerine Raif Karadeniz getirildi (Ulus, 01.06.1945). Bu yeni atama, hükümette bir siyasi tutum değişikliğinin bir göstergesi sayıldı (Toker, 1990: 63). Yine aynı gün, Cumhuriyet Halk Partisi içinde, Genel Sekreter Memduh Şevket Esenal görevinden çekilmiş; yerine vekâleten Nafi Atuf Kansu getirilmişti (Ulus, 01.06.1945).

Gerek Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gerekse 1945 bütçe görüşmeleri, ileride önemli bir rol oynayacak yeni bir muhalefet liderini sahneye çıkardı. Aydın milletvekili Adnan Menderes, TBMM'deki konuşmalarıyla siyasi çevrelerin dikkatlerini üzerine çekmeyi başardı. Bütçe görüşmeleri sırasında A. Menderes, "Dünyada yeni açılmakta olan safhanın icaplarına ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle hareket olunmasını..." öneriyordu. Fakat asıl çıkışı ÇTK görüşmeleri sırasında yapmıştı (Timur, 2003: 14-15).

2.6. Siyaset Alanının Yeniden Tanziminde İlk Teşebbüs: Dörtlü Takrir

14 Mayıs 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Yasası görüşülürken, Adnan Menderes ile Başbakan Şükrü Saraçoğlu bir hayli sert şekilde tartışmışlardı. Emin Sazak ve Refik Koraltan da bu yasaı şiddetle eleştirmişlerdi. Yasanın kabul edilmesi sırasında da, bütçeye olumsuz oy veren yedi milletvekili oy kullanmayarak, tepkilerini göstermişler, ancak bu yedi kişiden Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü bu yasanın

oylanmasından önce parti grubuna "Dörtlü Takrir" olarak bilinen belgeyi vererek, muhalefetlerinin yalnız bütçeye ya da Toprak Yasası'na olmadığını gösterdiler . Dörtlü Takrir'e imza koyanlardan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü'nün bütçe yasa tasarısına olumsuz oy vermeleri, bir rastlantı değildi. Çünkü bu Dörtlüye beşinci bir kişi olarak Emin Sazak'ın da katıldığı ve 1945 yılı Nisan ayından itibaren Eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın evindeki toplantılarda, ortak hareket etmek konusunda karar almış oldukları anlaşılmaktaydı (Albayrak, 2004: 43).

Bu muhalefet hareketi 7 Haziran 1945'te parti içinde açıkça kendilerini gösterip ilk kez iktidar sorununu gündeme getirdiler. Gelecekteki Demokrat Parti'nin dört kurucusu (Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes), Anayasada belirtilen milli egemenlik ilkesinin tam olarak uygulanmasını ve parti işleyişinin demokrasinin temel ilkelerine göre yürütülmesini isteyen bir öneriyi Parti Meclis Grubu'na sundular. Bu dört kişinin girişimlerinden ne beklediği açık değildi. Ayrılıp yeni bir parti kurmayı isteyip istemedikleri bilinmiyordu (Ahmad, 1996: 25-26). Dörtlü Önerge'ye imza koyanlar, aslında iki ikili olup, Celal Bayar ile Refik Koraltan, Adnan Menderes ile de Fuat Köprülü birlikte hareket etmişlerdi. Bayar'ın, Refik Koraltan'ı yanına almasının nedeni; Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra, kendisine karşı çok vefa göstermiş olması idi (Ağaoğlu, 1972: 85).

CHP içinde muhalefet etmekten çekinmeyen Hikmet Bayur'un da, Dörtlü Önerge'ye imza koyması istenmiş, ancak Bayur'un; "Bana müsaade edin, metni bu gece inceleyeyim kararımı yarın size bildiririm" şeklindeki yanıtı üzerine, "Dörtler" önergenin o gün verileceğini bildirerek; "Ya, hemen imzanı basarsın, ya da hiç basmazsın," demişler ve Bayur da takriri imzalamaktan vazgeçmişti" (Toker,1990: 94).

Bayar, Koraltan, Köprülü ve Menderes, 7 Haziran 1945 günü 'Dörtlü Takrir' diye adlandırılan belgeyi CHP Meclis grubuna verdi (Ahmad-Turgay, 1979: 13). Önergeyi verme fikrinin kimden kaynaklandığı tartışmalıdır. İsmet Bozdağ'a göre, CHP Grubu'na bir önerge vererek CHP'yi ikaz etme düşüncesi Refik Koraltan tarafından Menderes ve Köprülü'ye önerilmiştir. Ancak, Menderes isim yapmış bir politikacıya da aralarına almayı düşünmüş ve Bayar'ın üzerinde durmuştur. (Bozdağ, 1975: 15) Refik Koraltan'ın Ş.Süreyya'ya anlattığına göre, fikir kendisinden doğmuş ve bunu ilk

kez Menderes'e söylemiştir. Celal Bayar'ın Samet Ağaoğlu'na anlattığına göre ise, Dörtlü Takririn verilmesi fikri, Köprülü ve Menderes'e aittir (Ağaoğlu, 1972: 84-85).

Dörtlü Takrir'in hazırlanması konusundaki yaklaşımlar farklı olmakla birlikte, önergeye imza koyan dört kişinin, böyle bir önergeyi önceden görüşerek üzerinde tartışmalar yapmak suretiyle hazırladıkları anlaşılmaktadır (İnan, 2002: 82). Önerge, Fuat Köprülü tarafından Meclis Başkan Vekili Kazım Özalp'e verilmişti. Dörtlü Takrir, çoğaltılarak milletvekillerine dağıtılmış ve bir hafta içinde önergenin görüşülmesi Başbakanlıkça uygun görülmüştü (İnan, 2002: 81). Önerge, daha parti grubunda görüşülüp karara varılmadan partinin üst yönetimince tartışıldı. Öyle ki, İnönü'nün başkanlığında, Çankaya'da bu konuya ilişkin toplantılar yapıldığı önerge sahiplerince işitilmişti. (Bayar, 1969: 33)

Partide Milli Şef'in başkanlığında Genel Yönetim Kurulu, "Dörtlü Önerge"yi görüşmek için toplandı. Bu ilk kez görülüyordu. Milli Şef'in Kurul'a başkanlık yaptığı şimdiye kadar görülmemişti (Barutçu, 1977: 306). Bu toplantıda birkaç ayrı eğilim vardı. Başbakan ve CHP Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu konunun kapatılabileceğini, önergenin, sahiplerine geri aldırılabileceği fikrindeydi (Toker, 1990: 66). F. Ahmet Barutçu ise, önerge sahiplerinin parti içinde fraksiyon oluşturdukları, istediklerinin ıslahat değil, parti kurmanın ilk adımını atmak olduğu görüşündeydi (Barutçu 1977: 739-740).

Faik Ahmet Barutçu bu görüşünü anılarında şöyle anlatmaktadır: " İnönü, önerge üzerine arkadaşlardan düşünce ve görüşlerini sordu. İlk sözü ben aldım. Yanındaki sandalyeyi gösterdi, yanına gittim ve özetle şunları söyledim: 'Bu önergenin bendeki izlenimi şudur: Parti içinde bölünme sancıları başlamıştır. Tek partinin zararlı olduğunu ve bu zararın Bağımsız Grup'un işleviyle giderilemediğini önergede söylüyorlar ve sonra da sözlü olarak partiden çıkmayacaklarını bildiriyorlar. Oysa önergede istedikleri, yeni bir partinin programıdır: ilk anayasaya dönüş... İlk anayasa ruhunun bütün örgütte belirmesi... Yani ülkenin şûrularla yönetilmesi, hükümetin, kabine üyelerinin doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmesi. İlk anayasadaki ruhu yansıtan şekiller bunlardır. Parti kurmayacağız diyorlar; parti kurmaya engel saydıkları bazı kanun maddelerinin kaldırılmasını istiyorlar. Basın Kanunu, Dernekler Kanunu ve Anayasanın ikinci maddesi, bazı koşullar ve engeller

yaratıyor. Önce bunları kaldırmak, ilk aşama bu; sonra da parti kurmak. İstedikleri, düzenleme dedikleri şeyler yapılmazsa, o zaman da ‘Biz dedik, yapmadılar,’ diyecekler. Bu, partiden ayrılmak için, partiyi ikiye bölmek için bir neden olabilir. Derler ki ‘Asıl bizler Atatürk’ün idealine sadık arkadaşlarız. Partiden biz ayrılmıyoruz, onlar bizden ayrılıyorlar. Atatürk ilkelerinden ayrılıyorlar. Onları yola getiremedik, ilk kuruluş esaslarına dönelim dedik, anlatamadık,’ diyecekler. Ve bu bölünme zorunlu olacaktır” (Barutçu, 1977: 306-307).

İsmet İnönü’nün bu toplantıda önerenin reddini istediği biliniyorsa da, (Koçak, 2003: 558) bunu gerçekten bir parti kurulmasını teşvik etmek amacıyla isteyip istemediği, en azından o sıralarda belirsizdir. Aydemir’e göre, İnönü, bir ihtimal, olayların akışına henüz yukardan bakmayı tercih etme düşüncesindedir (Aydemir, 1979: 127).

Takrirciler, önergede yer alan görüş ve isteklerinin kamuoyunca ayrıntılı olarak öğrenilmesini istediklerinden, önergelerinin sonuna “Takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla arz ederiz” cümlesini eklemişlerdi. Başbakan Saraçoğlu da, önerenin görüşülmesini açık oturumda olmasını istemiş; fakat, grup başkan vekilleri bu işin parti içi bir mesele olduğunu ileri sürerek oturumun kapalı (gizli) olmasını daha uygun görmüşlerdir (İnan, 2002: 81-82). Dörtlü Takrir, 12 Haziran 1945 tarihinde Meclis Başkan Vekili ve Balıkesir Milletvekili General Kazım Özalp’ın başkanlığında toplanan CHP Meclis Grubu’nda, takrircilerin isteği olan açık oturumunun aksine, kapalı oturumda görüşülmeye başlanmış ve toplantı yedi saat sürmüştü (İnan, 2002: 83). Oturum açıldıktan sonra, önce önerge okunmuş ve sonra önerge sahipleri tarafından önerenin açıklamasına yönelik açıklamalar yapılmıştı. (Vatan, 13.6.1945) Daha sonra, önerge hakkındaki görüşlerini açıklamak amacıyla birçok milletvekili söz alarak konuşmalar yaptı. Takrir sahipleri, aralarında vardıkları anlaşmaya göre konuşma için yalnız Koraltan’ı sözcü olarak seçmişlerdi. Ancak, önerge hakkında Koraltan konuştuğundan sonra, yoğun eleştiriler karşısında diğer imza sahipleri de eleştirilere karşı kendilerini savunma yoluna gittiler (Aydemir, 1979: 167).

Dörtlü önergeyi verenler demokratik açılımların altını çizirken Atatürk’ü de kendilerine referans yapmaya özel bir önem gösteriyorlardı. Ama CHP, Atatürk’ü onlar gibi algılamıyordu. Aradaki bu farkı CHP ileri gelenlerinden Faik Ahmet Barutçu anılarında şöyle belirtiyor: “Dörtlü önerge, Parti Grubu’nun toplantısında yedi

saat devam eden uzun tartışmalara neden oldu. Önce Köprülü söz alarak, önergelerinin amacını, ne istediklerini anlattı. Atatürk'ün yolu, diyorlardı; geniş özgürlük ve demokrasi yoludur. Oysa bu yol, kanımca Atatürk'ün kapadığı yoldur"(Barutçu, 1977: 308).

Celal Bayar o gün kendilerine karşı grupta saldırgan bir tavır alındığını açıklarken; "Takrir partide fırtına kopardı. Çankaya'da İnönü'nün başkanlığında toplantılar yapıldığını işitiyorduk. Bu toplantılarda, takririn reddedilmesi ve imza sahiplerinin grupta hırpalanması uygun görülmişti.... Takriri reddetmek vazifesini alanlar, bizi şiddetle tenkit ediyor, hakaret ediyor, horluyor, hırpalıyordu. Biz bunlara karşı düşüncelerimizi metanetle savunduk," diyordu (Albayrak, 2004: 45).

Adnan Menderes de, önergenin grupta görüşülmesi sırasında kendilerine yapılanları şöyle anlatır; "Bizi sorguya çektiler, 7 saat küfrettiler. Bize kızmalarının yegâne sebebi, istedikleri yolda yürümeyişimizdir." Önergenin görüşülmesi sırasında, Dört arkadaş söz alarak, amaçlarının yeni bir parti kurmak olmadığını, partide demokratik bazı ıslahatların yapılmasını sağlamak olduklarını açıklamışlardı. Bayar konuşurken, gruptan bazı milletvekillerinin "beğenmiyorsan git, ayrı bir parti kur..." demeleri üzerine Bayar; "Bu işin zorluklarını bilirim. Parti kurmaya niyetim yok..." şeklinde yanıt vermişti (Albayrak, 2004: 45).

Görüşmeler çok sinirli bir hava içinde yedi saat sürdü. Grubun çok büyük çoğunluğu Önergeye karşı olmakta hazırlıklı gibi idi. Önergeye ve önergecilere karşı sert konuşmalar yapıldı. Önerge ve önergeciler şiddetle eleştiriliyor, hırpalanıyor, hatta kişiliklerine hakaret niteliğinde sözler söyleniyordu. Fakat Önergeciler de dayanıklı ve bir anlamda kesin kararlı görünüyor, soğukkanlı olmaya çalışarak kendilerini ve önergelerini savunmaya çalışıyorlardı. Özellikle Adnan Menderes'in tartışmalarda ve sataşmaları karşılama da çok güçlü bir tutumu vardı. Saldırılarından yılmıyor, sinirlerini bozmuyor ve gerçekten iyi bir açık tartışmacı olduğunu gösteriyordu. Peşin kanılı ve kararlı olmanın da bu tutum ve davranışta etkili payı vardı. Nasıl ki Halk Partisinin iktidar hizbi ne pahasına olursa olsun önergeyi reddetmeye hazırlanmışsa, muhalefet hizbi de nasıl olsa önergelerinin reddedileceğini biliyorlardı. Nitekim sık sık Önergecilere çatan Başbakan ve Halk Partisi Genel Başkanvekili Şükrü Saraçoğlu son konuşmasında "Arkadaşlar bu önergeyi geri alsınlar deyince" çoğu aşırı partici olan

Halk Partililer “Onlar arkadaşlarımız degillerdir” diye bağırdılar. Celal Bayar da; “Bu önerge geri alınmak için verilmemiştir” diye karşılık verdi (Goloğlu, 1974: 368).

En son Başbakan konuştu: “Arkadaşlarımızın amacı, mademki sadece Anayasamıza uygun olmayan bazı kanunların ve bir de Parti tüzüğünün bazı hükümlerinin değiştirilmesidir, bunların kendine özgü oluşma yolları vardır. Mecliste önerirler, Kurultayda önerirler. Partiden de ayrılmak istemediklerine göre, önermelerini geri alsınlar. Bütünüyle arkadaşça ve hep birlikte, tam bir uyum içinde yolumuza devam edelim. Ben kendilerine bunu öneriyorum,” dedi (Barutçu, 1977: 309).

Bir sırada oturan Celal Bayar, Koraltan ve Köprülü bir an durakladılar. Köprülü, kabule can atar gibi fırladı. Celal Bayar, Köprülü’yü eteğinden tutup, çekti ve bir şeyler fısıldadı. Bir süre sessizlik oldu. Kürsüden inmiş olan Başbakan sözünü yineledi, “Önergeyi arkadaşlarımız geri alıyorlar mı?” diye sordu. Bu kez Dörtler’in sırasından “Hayır!” cevabı yükseldi. Bunun üzerine Başbakan kürsüye gelerek: “Öyleyse önergenin geri çevrilmesini istiyorum,” dedi. Oya konuldu ve önerge geri çevrildi (Barutçu, 1977: 309).

Saraçoğlu, önergenin geri alınması fikrinde ısrar etmişti. Takrir sahiplerinden önerge geri alınmayınca, Saraçoğlu’nun etkisiyle yapılan oylamada, önergede imzası olan dört milletvekili dışında, oturuma katılmış bulunan diğer milletvekillerince önerge reddedilmişti (İnan, 2002: 85). Böylece ‘Dörtlü Takrir’ 12 Haziran’da Meclis grubunda tartışıldı ve reddedildi. Dörtler, CHP Meclis grubu başkanlığına bir önerge vererek, Anayasada yer alan Ulusal Egemenlik prensibinin tam uygulanmasını ve parti çalışmalarının demokratik temellere uydurulmasını istemişlerdi. Bu önerge reddedilmekle beraber, CHP’nin içinde muhtemelen İnönü tarafından teşvik edilen bir görüş, partinin tutumunu kabul etmeyenlerin ayrılarak yeni bir parti kurmalarını ileri sürüyordu (Toker, 1990: 90).

Bayar ve arkadaşları ise, bir muhalefet partisi kurmak niyetinde olmadıklarını, hem önergenin CHP Grubu’nda görüşülmesi sırasında, hem de daha sonra Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer ile olan bir görüşmesinde belirtti. Takrirlerinin bir ayrılık arzusuna dayanmadığını, parti içinde demokratik anlayışın sağlanmasını ve harp sonrası güçlüklerini karşılayacak kudrette milli bir kabinenin kurulmasını temine matuf olduğunu, söyledi. Bu açıklama, Faik Ahmet Barutçu tarafından da, Celal Bayar’ın

Başbakan olmak istediği şeklinde yorumlandı. Barutçu, Celal Bayar'ın Başbakan olmak istediğini söylerken, "ne çare ki, iki Başbakanlık yoktur..." dedi (Albayrak, 2004: 46).

Dörtlü Takrir'in reddinin gerekçesi 12 Haziran'da grup başkanlığının bir bildirisinde şöyle açıklanmıştır: "Müracaat usul bakımından hatalıdır. Kanun değişikliği için Meclis'e, tüzük değişikliği için de Kurultay'a teklifler getirmek gerekir" (Timur, 2003: 18). Ne var ki; Dörtlü Önergeciler de kararlıdır. Amaçlarına varmak için yeni atılımlarda bulunacaklardır. Mademki, Halk Partisi Grubu'nun tebliğinde, gerekiyorsa Meclis'te kanun teklifi yapılması önerilmişti, o halde bu yol denenecekti. İzmir Milletvekili Celal Bayar, Basın Kanununun 17 ve 50'inci maddelerinin değiştirilmesi için hazırladığı değişiklik teklifini Meclis Başkanlığı'na verdi. Celal Bayar bu kanun teklifi ile memleketin genel politikasına dokunacak yayımdan dolayı Bakanlar Kuruluna verilmiş olan geçici gazete kapatma yetkisinin kaldırılmasını ve bu yetkinin mahkemelere bırakılmasını, gazete ve dergi çıkarmak için hükümetçe yapılacak incelemenin süresizlikten çıkarılacak bir ay içinde tamamlanmasının hükme bağlanmasını istiyordu. Fakat Meclis tatile girmiş olduğundan teklif görüşülemedi (Goloğlu, 1974: 369).

Dörtlü Önerge'den sonra, bu önerge sahiplerine karşı CHP içinden önemli tepkiler gelmeye başlamıştı. Gerçekte ise, bu tepkiler, Dörtler'i ve CHP içindeki muhalefeti tasfiyeye yönelikti. Çünkü Milli Şef İnönü de, bir muhalefet partisi kurulmasını destekliyordu (Toker, 1990: 92). İnönü'nün, Bayar gibi, Atatürk'ün yanında yetişmiş, Atatürk'e ve Türk Devrimi'ne bağlı bir liderin başkanlığı altında kurulacak muhalefet partisini desteklemesi akla yatkın gelmekteydi. Nitekim Dörtler'i bir muhalefet partisi kurmak zorunda bırakmayı planladığı da söylenilmekteydi (Albayrak, 2004: 53).

Diğer yandan imzacılar açısından bakıldığında ise Dörtlü Önerge'nin, CHP Grubu'nda fırtına yaratacağını tahmin etmek zor değildi. Bu fırtınadan sonra da önerge sahiplerine karşı CHP partizanlarının sessiz kalmayacakları da belliydi. Bu nedenle; Dörtlü Önerge sonrasında CHP içinde yaşanan siyasi gelişmeler, öngörülebilir gelişmelerdi (Albayrak, 2004: 47). Önergeyi verenlerin de bu gelişmeleri öngöremeyeceği düşünülemezdi.

Önergeyi verenlerin amacının “Halk Partisi içinde denetlemeyi kuvvetlendirmek, Anayasanın yalnız şekil olarak değil, ruh ve mana olarak da uygulanmasını sağlamak” olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Celal Bayar’ın daha önce bu düşünceyle Müstakil Grup başkanlığını istemesi de bu savı kuvvetlendirici bir delil olarak görülmüştür (Timur, 2003: 17). Dörtlü Önerge'nin gerçekte, tek parti yönetimi, Varlık Vergisi ve Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'na karşı duyulan genel hoşnutsuzluğu ifade ettiğini belirten Karpat da şu yorumda bulunmaktadır; "Bu önergede yer alan istekler tamamen karşılanmış olsaydı, imza sahipleri belki de muhalefete geçmeyeceklerdi. Oysa istekleri yerine getirilemediğine göre, ‘Dörtler’ için ortaya atılıp görüşlerini bir muhalefet partisi kanalıyla açıklamaktan başka çare kalmıyordu" (Karpat, 1967: 345).

31 Ağustos'ta CHP Milletvekili Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, CHP iktidarını, aydınların diktatörlüğü diye isimlendirerek eleştirdi. (Yalman, 1970: IV, 34) Dörtlü Takrirden sonra Menderes, Köprülü ve Karaosmanoğlu gibi CHP'liler Vatan ve Tan gazetelerinde partiyi eleştirmeye başladılar. Bu gazeteler aynı zamanda yabancı demokratik devletlerin demokrasiyi destekleyen açıklamalarını da kullandılar (Ahmad-Turgay, 1979: 14-15).

Önergeleri reddedilen “Dörtler”den ikisi, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, bir müddet sonra Vatan gazetesinde açık muhalefete geçtiler. İşledikleri konular, millet denetiminin sağlanması, insan hak ve hürriyetlerinin güvenceye bağlanması, antidemokratik hükümlerin ilgası, baskının kaldırılması vs. gibi, liberal ve demokratik temalardı (Eroğul, 2003: 29). Bu yazılarda, esas olarak Dörtlü Takrir'deki ana fikirler işleniyordu. Bu açık muhalefet üzerine, Parti Divanı toplanıp 21 Eylül'de oybirliğiyle bu iki milletvekilinin partiden ihracına karar verdi. Bunun üzerine Refik Koraltan, basına bir demeç vererek arkadaşlarının partiden çıkarılmasının tüzüğe aykırı olduğunu ileri sürdü ve o da partiden çıkarıldı. Nihayet, kısa bir süre sonra Bayar da Parti'den istifa etmiş ve böylece dört milletvekili yeni bir parti kurabilecek duruma gelmişlerdir (Timur, 2003: 18-19).

Dörtlü önergenin çok partili yaşama geçerken oluşturulmuş gerekçelerden biri olduğuna işaret eden önemli olaylardan biri İnönü'nün daha birkaç hafta önce, 19 Mayıs'ta yapmış olduğu konuşmaydı. İnönü'nün 19 Mayıs'ta yaptığı konuşma ile Dörtlü Takrir'de ifade edilen görüşler, demokratik açılımlar bağlamında birbirine

benzemektedir. Bu benzerliğe rağmen Dörtlü Takrir'in reddedilmesinin ileri sürülen gerekçelerden ziyade başka bir amaca hizmet ettiği çok açıktır. Dolayısıyla Dörtlü takrir sürecinde yaşanan olaylar, siyaset alanının egemen irade tarafından yeniden tanzim edilme isteğinin bir tezahürü olarak görülebilir.

3. BÖLÜM: SİYASET ALANININ YENİDEN TANZİMİ ve DP

3.1. Sol Toplumsal Taleplerin Siyaset Alanı Dışında Bırakılması:

Tan Gazetesi Olayı

Celal Bayar, İş Bankasını kuran kişi olarak iş çevrelerinin temsilcisi gibi görülüyor, İsmet Paşa'nın devletçilik politikasından farklı bir politikayı savunuyordu. Bu çevreler, liberalizmi savunmak için İş Bankasının yardımıyla gündelik bir gazete çıkarmayı kararlaştırdılar ve Babiâli'deki eski Mihran Matbaasını satın alarak "Tan" gazetesini çıkardılar. Gazetenin başyazarlığına Siirt Milletvekili Mahmut Bey getirildi. Böylece İsmet Paşa ile Celal Bayar arasında bir "doktrin" kavgası başladı. O sırada Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge) ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) "Kadro" adında bir dergi çıkardılar, devletçiliği savunmaya başladılar. Şevket Süreyya, Moskova'da okumuştur. Memlekete döndükten sonra Türkiye sorunlarına çözüm yolu ararken komünizmden daha çok devletçiliğe sığınmıştı. Ne var ki, devletçiliği ne İsmet Paşa, hatta ne de Atatürk gibi anlıyordu. O daha ileri bir devletçilik istiyordu. Savunduğu tez, sosyalizme yakın bir devletçilikti. Öteki arkadaşları da hep eski komünistlerdi. Yalnız Yakup Kadri Atatürk'ün adamı olarak biliniyor ve dergide bir paravan vazifesi görüyordu. Fakat devletçiliği savundukları için İsmet Paşa tarafından destekleniyordu (Sertel, 1977 : 199-200).

Zekeriya Sertel, "Son Posta" gazetesinden ayrıldığı zaman yeni bir gazete çıkarmayı düşünüyordur. İstiklal Mahkemesine giderken korkarak bir daha gazetecilik yapmayacağına yemin eden Ahmet Emin Yalman da bir yolunu bulup kendisini Atatürk'e affettirmiştir. O da Babiâli'de bir gazete çıkarma olanağı araştırmaktadır. Kader biri liberal biri sosyalist bu iki gazeteci aynı gazetede buluşturur. Gazeteyi beraber çıkarmaya karar verirler O sırada İstanbul'da yayınlanan "Tan" gazetesi, satılığa çıkarılmıştır. İş Bankasınca özel sermayeyi savunmak için kurulan bu gazete, halk tarafından beğenilmemiş, başarısızlığa uğramıştır. Ziyana çalışmaktadır. Banka zararlı bir iş görmektense gazeteyi ve matbaayı satmayı daha karlı bulmuştur. Bu iki gazeteci fırsatı kaçırmak istemezler. Tan gazetesini bütün tesisleriyle, hatta bütün teşkilatıyla, olduğu gibi satın alırlar (Sertel, 1977: 209-210). Sertel ve Yalman'ın yolları daha sonra ayrıldı. Yalman, Sertelleri komünizm propagandası yapmakla suçlarken;

Serteller de Ahmet Emin Yalman'ı milli mücadele sıralarındaki mandacılığı ile suçluyor ve onu savunma durumuna sokuyorlardı (Goloğlu, 1974: 407). İkinci Dünya Savaşı başlarında Tan ve Vatan gazeteleri dışında tüm basın Nazi yanlısı yayın yapmakta, Alman zaferleri alkışlanmaktadır. Köşe yazarları bu zaferlere ve Hitler'e hayranlık duyan yazılar yazmaktadır. Savaş öncesinde Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya'nın payı yüzde 50'ye yaklaşmıştır (Komisyon, 2001: 1923).

1945'te sansürün gevşemesinden yararlanarak, basın dünyasında birçok solcu yayın gözükmeye başlamıştır. Bunların ilki, bir kapatılma fasılasından sonra Mayıs'ta yeniden çıkan ve Zekeriya Sertel'in başyazarlığında sosyalist fikirler ileri sürmeye başlayan günlük Tan gazetesi idi. Yılın sonuna doğru daha açık bir şekilde Sovyet yanlısı olan gazeteler, özellikle haftalık Görüşler ve günlük Yurt ve Dünya çıktı (Lewis, 1993: 308).

DP'nin program hazırlıklarının yapıldığı günlerde, Türk basınında demokrasi mücadelesinde önde gelen iki yayın organı vardı. Bunlardan birincisi liberal eğilimli Vatan gazetesi, ikincisi de sol eğilimli Tan gazetesi idi. Her iki gazete de DP'yi destekliyordu. 1945 sonlarına doğru Tan gazetesi sahibi Serteller'in yayınladığı Görüşler adlı yeni bir dergi, ikinci sayısında Bayar, Menderes ve Çakmak'ın yazı yazacağını ilan etmekteydi. Tan'cı Serteller, DP yöneticileriyle yakın bir işbirliğine girmişler ve bu işbirliğinin ürünü olarak çıkan Görüşler dergisine DP liderleri sermaye yardımı, makale ve söyleşi vaat etmişlerdi (Timur, 2003: 112-113).

İnönü açısından, bir sivil olarak Bayar, kendisine cephe alan Atatürk'ün öteki tüm yakın arkadaşlarına göre, muhalefet liderliği için en uygun adaydı. Sorun, Bayar'la ötekiler arasındaki tehlikeli alakalarda toplanmaktaydı. Bunun için çözüm İnönü için tehlikeli bulunanların etkisizleştirilmesiydi (Gevgilili, 1987: 39). Solcular Eski Dışişleri Bakanı Rüştü Aras aracılığı ile Demokrat Parti kurucularının arasına katılmak istediler. Zekeriya Sertel ile Cami Baykurt Demokrat Parti kurucuları ile tanıştılar, onlardan Tan Gazetesi için yazılar istediler. Solcular, kurulacak partiyi kendi ideolojilerinin gerçekleşmesinde kullanmak hevesinde idiler (Goloğlu, 1982: 130).

Halk Partisi ile Hükümeti şaşkınlık ve kızgınlık içinde idi. Bu kızgınlığın hedefi de herkesten ve her şeyden çok basındı. Tan Gazetesi'nde çıkan üç yazıda Millet

Meclisi'nin ve Hükümeti'nin manevi kişiliğine hakaret edildiği iddiası ile gazetenin sahibi, sorumlu yazı işleri müdürü ve yazarları hakkında dava açıldı ve Salim Başol başkanlığındaki İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi sanıkların tümünü cezalandırdı (Cumhuriyet, 24.03.1946).

Atay'a 3 Aralık 1945'te yazdırdığı yazıda Bayar'a liderliği konusunda en açık güvenceyi verdiren İnönü, Tan ve Dr. Aras için bambaşka şeyler düşünüyordu. O geceyi Tanin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'la birlikte bir dost toplantısında geçiren Sertel, neler olacağını ancak ertesi günü anlayacaktır. Yalçın "Kalkın Ey Ehli Vatan..." demiş ve parmağıyla —tıpkı Cumhuriyet'in yaptığı gibi— Tan'ı göstermiştir. Bu yazıların ardından İstanbul Üniversitesi'nde CHP Gençlik Kolları'nın öncülüğüyle bazı gençler komünistlere karşı büyük bir gösteriyi başlattılar ve Babıâli'ye inerek Tan'ın basıldığı tesisler de içinde olmak üzere sol yayın yapan çeşitli yerleri tahrip ettiler. (Gevgilili, 1987: 40-41) Tan'la birlikte Görüşler, Yeni Dünya, Gün, La Turguie gazete ve dergileri de aynı topluluklarca basılarak her şey yıkılıp parçalandı (Yetkin, 1983: 219).

4 Aralık 1945'te komünizm ve muhalefet aleyhtarı pankartlar taşıyan kalabalık grup Tan gazetesi önünde toplanmıştı. Olay sırasında güvenlik güçlerinin olayı önleyememesi, bu sırada İstanbul'da sıkıyönetimin sürmesi ve olayın emniyet müdürlüğüne çok yakın bir yerde cereyan etmesi, bu hareketin hükümet tarafından düzenlendiği, en azından göz yumulduğu kanısını güçlendirmektedir. Kolluk güçleri saat 15: 00'e dek süren olaylar sırasında etkili hiçbir önlem almamıştı (Yetkin, 1983: 220). Zekeriya Sertel olay gününü şöyle anlatıyordu: "Ertesi gün sabah gazetelerini açtım. Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Kalkın ey ehli vatan* başlığı ile halkı bize karşı kışkırtan bir yazısı vardı. Tan gazetesini ve Tancıları komünistlikle suçluyor ve halkı matbaamızı yıkmaya çağırıyordu. Demek ki, bu sabah yapılacak gösteri önceden hükmet tarafından hazırlanmıştı ve Hüseyin Cahit'e de böyle bir yazı yazması için emir verilmişti" (Sertel, 1977: 258).

"4 Aralık 1945 gününün sabahı üniversiteli faşist gençler ellerinde önceden hazırladıkları baltalar, balyozlar ve kırmızı mürekkep şişeleriyle matbaaya saldırdılar.

Orada bekleyen polisler olup bitene seyirci kaldılar. Görevlerini yapmaya kalkmadılar. Göstericiler, baltalarla matbaa kapısını kırıp içeri girdiler. Makinaları balyozlarla kırdılar. Binanın camlarını indirdiler. İçindeki eşyayı kırıp döktüler. Ellere ne geçtiyse yakıp yıktılar. Sonra ellerinde kırmızı boya şişeleriyle “Serteller nerede?” naralarıyla bizleri aramaya koyuldular. Amaçları, bizi çırılçıplak soyup üzerimize kırmızı boya dökmek ve sonra önlerine katıp sokaklarda “İşte kızıklar” diye gezdirmektir. Bütün bunlar polisin gözü önünde oluyordu. Göstericiler bizleri bulamayınca vahşi naralarla yollara düştüler. Beyoğlu yakasına geçtiler, orada Sabahattin Ali ile Cemi Baykurt’un çıkardığı “La Turquie” gazetesinin matbaasına gittiler. Orasını da kırıp döktükten sonra vapurla Kadıköy’e geçip bizi evimizde basmaya teşebbüs ettiler... Bu işin İnönü’nün bilgisi içinde Saraçoğlu’nun verdiği emir üzerine polis tarafından tertiplenip yürütüldüğünde şüphe yoktu. Gösteri yapan ve matbaaya saldıran gençler arasında birçok sivil polis vardı“ (Sertel, 1977: 260).

Gösteri sonunda göstericiler değil, Serteller mahkemeye sevk edildiler... Aslında göstericiler, İnönü’nün “Osmanlı liberali” olarak nitelediği Vatan gazetesine de saldırmak istemişlerdir. Ancak “nümayişin muhalefete karşı değil, sadece komünizme karşı olduğu intibasını uyandırmak maksadı ile Vatan’a hücum etmekten son dakikada vazgeçildi” (Timur, 2003: 113).

Tan saldırısının gerçek hedefi “solculuk” olmaktan çok “muhalefet”tir. Çünkü Tancılar, gazetelerinde aslında sosyalist değil, demokratik mücadele yapmaktalar ve Sabiha Sertel, kendilerine “komünist” suçlaması yapanlara şu yanıtı vermektedir: “Daha burjuva demokratik devrimi gerçekleştirmemiş bir memlekette, sosyalist bir devrim şartları gerçekleştirmemiş bir memlekette, ne sosyalizmin ne de başkalarının temel tutacağına inanıyorum. Ben sadece demokrasi istiyorum. Bu demokrasiyi vermek istemeyenlerdir ki, Tan’ın bu mücadelesine karşı gerici bir mukavemet gösteriyorlar.” İşte bu esriyle DP desteklenmektedir (Timur, 2003: 113-114).

Tan olayı, çok partili hayatı çeşitli zorunluluklar altında kabul eden siyasal iktidarın, muhalefeti baskı ve kontrol altında tutmak için değişik yollara başvurabileceğini de göstermektedir. Diğer yandan Tan olayı, yalnız sol basına karşı değil, muhalefete karşı

gerçekleştirilmiştir. Çünkü bu gazeteler başından beri Demokrat Parti'ye de destek veren basın kuruluşları olarak bilinmekteydiler (Karpaz, 1967: 134). Tan olayı böyle değerlendirilebileceği gibi muhalefeti biçimlendirmek, ona mevcut rejimin meşruiyetine uygun sınırlar çizmek için gerçekleştirildiği de söylenebilir.

Tan gazetesi baskınıyla başlayan gelişmeler karşısında, Vatan gazetesinin sahibi Ahmet Emin Yalman temeli yeni atılan partinin kötü bir suikasta kurban olabileceğini düşünmüş ve dergiyle ilgilerinin olmadığını hemen ilan etmeleri hakkında Menderes'e ikazda bulunmuştur. (Yalman, 1970: 1328) Nitekim, Menderes ve diğer arkadaşları, 5 Aralık günü *Görüşler* Dergisiyle hiçbir ilgileri olmadıklarını gazetelere ilan etmişlerdir (Sertel, 1977: 231). Demokrat partililer Tan gazetesi ve *Görüş* dergisi ile varmış gibi gösterilmek istenen ilişkiyi yalanladıktan sonra Moskova Radyosu da, sanki bu olayı bekliyormuş gibi, hemen ertesi günü Celal Bayar'ın aleyhinde yayına başladı, onu Sovyet düşmanlığı ile suçladı. Böylece, iktidarı değiştirmek için milli birlik kurmaya uğraşan solcular; Halk Partisi ve İsmet İnönü ile birlikte yeni parti kurucularını ve özellikle Celal Bayar'ı karşılarına aldılar (Goloğlu, 1974: 406-407).

Böylece oluşacak olan muhalefet partisinin siyaset bilimi açısından "sol" değerlerle ilişkisi kesilirken, sosyolojik açıdan da ücretli çalışan toplumsal kesimlerin taleplerinin siyaset alanına taşınmasının da önüne geçilmiş oluyordu. Böylece, ideoloji olarak, yeni muhalefetin iktidardan fazlaca farklılaşması da önleniyordu.

Tan olayı, Metin Toker'in deyişiyle, Demokrat Parti ile öteki muhalefet kesimleri arasındaki tehlikeli alakaların da sonunu getiren kesin darbedir, (Gevgilili,1987: 41) böylece DP, iktidardaki CHP'nin rejim için tehlikeli gördüğü siyasal/toplumsal kesimlerle ilişkisini devlet alanına sahip olan güçler doğrultusunda yeniden düzenliyordu.

Bu olaydan sonra, Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi sol görüşlere karşı ortak bir politika takip etmişler, sol görüşlü partiler ve sendikalar kapatılmış, son olarak da Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddeleri bu dönemde üç kez (1946, 1949 ve 1951) değiştirilerek ağırlaştırılmıştır (Uzun, 1995: 77).

Tan Gazetesi baskınından sonra DP, gazetenin temsil ettiği siyasal ve toplumsal değerlerden uzaklaştı. Bu yöndeki toplumsal taleplere karşı, mevcut siyaset alanının

çeperinden merkezine doğru çekilen refleksler üretti. Böylece sol toplumsal talepler ilan edilen siyaset alanının dışında bırakılmış oluyordu. Siyaset alanı yeniden tanzim edilirken sınırlar ortaya çıkmaya başlıyordu.

3.2. DP'nin Kuruluşu, Programı ve Tüzüğü

Türkiye'de siyasal partilerin kuruluşu İkinci Meşrutiyete kadar uzanmaktadır (Tunaya, 1952: 77). Demokrat Parti'nin kuruluşuna kadar 104 siyasal parti ve parti niteliğinde oluşum ortaya çıkmıştı (Ağaoğlu, 1972: 9). Fakat tek parti döneminde Anayasal koşullardan ziyade uygulamadan kaynaklanan nedenlerden ötürü CHP dışında siyasal partiler kurulamamıştı. İkinci dünya savaşı sonrası uluslar arası konjonktürün ve iç dinamiklerden kaynaklanan gelişmeler doğrultusunda 15 Haziran 1945'te, 4919 sayılı yasa ile Türkiye'de parti kurmayı hükümetin iznine bağlayan Dernekler Yasası'nda değişiklik yapılması ile yeniden serbestlik sistemine dönülmüştü. Bu değişikliğin ilk sonucu İstanbullu bir işadamı olan Nuri Demirağ tarafından 7 Temmuz 1945'te kurulan Milli Kalkınma Partisi oldu.

İktidara karşı var olan muhalefet ortamında, Cumhuriyet tarihinde üçüncü defa çok partili rejime geçildiğini belgeleyen ilk parti olma vasfını, Milli Kalkınma Partisi (MKP) kazandı. 18 Temmuz 1945'te kuruluşuna izin verilen bu parti (Karpas, 1967: 131-132) İstanbul sanayicilerinden iş adamı Nuri Demirağ ile Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan tarafından kuruldu (Tunaya, 1952: 638). Siyasi hayatta çoğunun tecrübesi olmayan ve birbirleriyle çekişen kişilerden oluşan yeni parti devletçiliği reddetmekte, dış politika sahasında Rus tarafı bulduğu CHP'yi tenkit etmekte, dış politika sahasında İslam Birliği-Şark Federasyonu projesinin tahakkukunu istemekteydi (Sönmez, 1998: 12). Parti tüzüğü'nün 19. maddesine göre maarifte her şey ahlak ve milli anane esasına göre ayarlanacaktır. Parti idarecilerine göre Cumhuriyet Halk Partisi komünizme yakın esasları benimsemiş bulunmaktadır (Tunaya, 1991: 179).

Dörtlü Takrir'in verilmesinden sonra yaşanan gelişmeler basında kendisine geniş yer bulmuştu. Mecliste bu konuda yapılan tartışmalardan sonra, gazete sütunlarında CHP milletvekili Falih Rıfkı Atay ile yine aynı partiden milletvekili Fuat Köprülü arasında

bir tartışma başlamıştı. Basında görülen bu tartışmaların ana konusu tek partili siyasi rejimdi. Bu konuda ilk ciddi eleştiri yazısını Ahmet Emin Yalman 12 Temmuz 1945'te Vatan Gazetesinde "Siyasi Hayatımızın Tahlili" başlığı altında yazdı. Sekiz gün süren bu yazı dizisinde Yalman, çok partili gidişe ait esaslı bir savaş açtığını ve tek partili sistemin iflasa mahkûm olduğunu söylemekteydi (Yalman, 1970: 1305).

Buna karşın Ulus gazetesi başyazarı Falih Rıfki Atay demokrasinin tek partili rejimle de yürüyebileceğini açıkça savunarak, savaşı kazananların demokrasiler tarafından kazanıldığını söyleyenlere "peki, ama Rusya kaç partili bir demokrasi idi?" diye soruyor ve yeni demokrasi düzeninde yer almak için çok partili sistemin gerekmediğini söylüyordu (Ulus, 19.08.1945). Atay, "zaferi elde eden demokrasiler âlemi dediğimiz zaman pekiyi görüyoruz ki, bu âlem tek partili, çift ve çok partili zıt cephelere ayrılmıştır" diyordu (Ulus, 20.08.1945). Hatta Atay, tek partili rejimi eleştirenleri bu konudaki yazılarının bir yerinde "vatan haini" olarak nitelendiriyordu (Ulus, 18.08.1945). Atay'ın "vatan haini" diye itham ettiği kişi Vatan Gazetesi yazarı Ahmet Emin Yalman'dı. Atay, A.Emin Yalman'ın Kurtuluş Savaşı yıllarında Vakit Gazetesi'ndeki yazılarında "İstiklal aleyhine ve Ermenilere doğu vilayetlerindeki toprak vermek lehine" tekliflerde bulunduğunu ve "Amerikan Mandası" istediğini söylüyordu (Ulus, 18.08.1945).

Fuat Köprülü, Falih Rıfki Atay'ın 18 Haziran 1945'ten itibaren Ulus'ta yayınlanan ve kendilerini hedef aldığına inandığı yazılarına Vatan'ın 25 Ağustos 1945 tarihli sayısında, " Açık Konuşalım" başlıklı yazısıyla yanıt vererek, yazısında Atay'a şu soruları yöneltti; "1. Yirmi seneden beri Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalefet eden ve hatta bugün de buna devam eyliyen muhalifler kimlerdir? 2. Parti kalesini içinden fethetmek ve şahıslar etrafında parçalamak isteyen Şark usulü muhteris politikacılar kimlerdir? 3. Köylüyü topraksız ve mektepsiz bırakmak isteyen Orta Çağ döküntüsü mütegalibeler kimlerdir? 4. Demokrasiyi bir şantaj vasıtası gibi kullanan demagoglar, yani halk avcıları kimlerdir? 5. Kendilerine dalkavuk dedirtmemek için, Meclis koridorlarında ve merdiven altlarında hükümete ve rejime sinsî hücumlarda bulunanlar kimlerdir? (Vatan, 25.08.1945).

Fuat Köprülü'nün partiye yönelttiği eleştiriler sonucu CHP yönetimi 11 Eylül'de toplanarak, Köprülü'ye, bir uyarı yazısı gönderdi. Yönetimin bu yazısında Köprülü;

gerek Meclis içindeki, gerekse Vatan'daki konuşmalarında ve yazılarında parti ve hükümet karşıtı tutumundan dolayı uyarılmaktaydı. "Parti Genel İdare Kurulu'nu üzen" bu gibi hareketlerin "parti tüzüğüne de aykırı olduğu" anımsatılarak, bu gibi davranışlarla "neyi amaçladığı ve partinin hangi ocağında kayıtlı olduğu "sorulmakta idi (Tanyelli-Topsakaloğlu, 1958: 28).

Bu arada “Dörtler”den Adnan Menderes de 13 ve 14 Eylül günleri, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun 5 Eylül tarihli basın toplantısındaki demeciyle ilgili olarak, Aydın Milletvekili sıfatıyla, Vatan Gazetesi'nin Fikirler ve Tenkitler köşesinde, “Başbakanın Demeci Münasebetiyle” başlığıyla birbirinin devamı yazılar yazdı. Bu yazılar, aynı zamanda, Adnan Menderes'in ilk gazete yazılarıydı (Vatan, 13.09.1945). Menderes'e göre Başbakanın demecinde, hürriyet ve demokrasi konularında ileri sürülen fikirler yeteri kadar açık değildi, hatta oldukça kapalı geçilmişti (Vatan, 13.09.1945).

Başbakan Saraçoğlu'nun basın toplantısı yaptığı günün ertesinde, Menderes'e, CHP'den Genel Sekreter Nafi Atuf Kansu imzasıyla 6 Eylül tarihli bir mektup geldi. Mektupta “Parti adayı olarak halkın oyuna sunulmuş ve parti milletvekili olarak seçilmiş olduğumuz ve birkaç yıldır da Meclis Parti Grubu İdare Kurulu üyesi bulunduğunuz halde Meclis toplantılarında hareket tarzınızı inceleyen Parti İdare Genel Kurulu bu hareketlerinizi tüzük hükümlerine bağlılık yönünden derin bir zaaf sayılacak mahiyette görmekle müteessirdir. Bu hareket tarzınızda güttüğünüz maksadın ne olduğunun bildirilmesini rica ederim,” deniliyordu (Tanyelli-Topsakaloğlu, 1958: 27).

Hemen aynı içerikte bir başka mektup 11 Eylül'de, Fuat Köprülü'ye de gönderilmişti. CHP üst yönetimince verilmiş olan bu mektuplar üzerine ‘takrirciler’ bir araya gelmiş ve partiye verilecek cevabı birlikte hazırlamışlardı. Menderes cevabını 13 Eylül'de gönderdi. Menderes, cevabında, “Meclis toplantılarımdaki hareket tarzlarımda ne parti tüzüğü hükümlerine, ne de parti programında aykırılık olmadığı ve bilakis milletvekili olarak hareket tarzımın memleket ve partinin yüksek menfaatlerine tamamıyla uygun olduğuna kani bulunduğum gibi bu hareket tarzımla parti adamı olarak seçilmiş olmam durumunu ilgilendirecek bir cihet de görmüyorum. Nitekim, bu görüş zaviyesinden hareket ederek 12 Haziran tarihinde diğer üç arkadaşımınla birlikte Meclis Parti Grubuna sunmuş olduğumuz takrirden de bu hususlar etrafıyla izah olunmuştur. Güttüğüm

maksat ise yine bahsi geçen takrirden ve bu takririn tahrik ettiği Parti Grubu münakaşalarında açıkça belirmiş olduğu kanaatini taşımaktayım. Saygılarımla arz ederim,” diyordu (Tanyelli-Topsakaloğlu, 1958: 28). Menderes’in cevabi mektubu aynı zamanda Vatan Gazetesi’nin 22 Eylül 1945 tarihli baskısında ilk sayfada da yayınlandı (Vatan, 22.09.1945).

Menderes bu uyarılara rağmen 14 Eylül 1945’te Başbakan Saraçoğlu’nun daha önce gazetecilere vermiş olduğu demeci eleştirmeye devam etti. “ Hiç şüphe yok ki, Anayasaya tam uygun bir demokrasi kuramamış dahi olsak, memleketimizde yurttaşların ferdî ve şahsî hürriyet ve masuniyetleri teminat altındadır. Bu bakımdan Türkiye’yi diğer Nazi ve Faşist rejimlere benzetmek insafsızlık olur. Ancak yurttaşın siyasi hak ve hürriyetlerinin tahditlere uğratıldığı da su götürmez bir hakikattir. Kimse inkâr edemez ki, memleketimizde başta milletvekili seçimi, hemen bütün seçimler, gitgide tayin mahiyetini almıştır. Yine memleketimiz, sebepleri ne olursa olsun, tek parti sisteminden kendini henüz kurtaramamıştır" (Vatan, 14.09.1945).

CHP Divanı 21 Eylül 1945 tarihinde, Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu’nun başkanlığında TBMM binasında toplandı. O vakit, CHP Divanı, Genel Başkanlık Divanından, TBMM Başkanından, parti hükümet üyelerinden, Genel İdare Kurulu, Parti Grubu ve Parti Müstakil Grubu İdare Kurulu üyelerinden oluşuyordu. Divan bütün belgeleri gözden geçirdikten sonra Aydın Milletvekili Adnan Menderes ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü’nün hareket ve faaliyetlerini CHP’nin hareket ve faaliyetlerine zıt gördüğünden, bu iki milletvekilinin CHP ile “İlgilerinin kesilmesine” oybirliği ile karar verdi (Vatan, 22.09.1945).

Karar aynı gün radyodan okunduğu için, Köprülü ve Menderes haberi radyodan öğrenebildiler, ancak bu karar yazılı olarak da daha sonra Köprülü ve Menderes’e bildirildi (Tanyelli-Topsakaloğlu, 1958: 29). Bu karar kamuoyunda ilgi ile izlenirken, F. Rıfki Atay, Ulus’taki 22 Eylül 1945 tarihli "Rejime Hakaret Edilemez" başlıklı yazısında, kararı savundu ve "Partiler kurulmak isteniyor da olamaz mı, diyoruz. Partiler kurulmuştur da seçime katılmaktan mı men ediyoruz. Millet Meclisi’ni bir tayin edilmiş memurlar toplantısı diye teşhir eden zevzeklerin bile ağzını kapamıyoruz. Bunlar gazeteci adı altındaki bir iki kâğıt tüccarı, Millet Meclisi’nin bu memlekette ve

memleketler arası itibarını kırmak için birbirleriyle yarış edip durmaktadırlar" (Ulus, 22.09.1945) diyerek, muhalifleri eleştirdi.

Asım Us, anılarında, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün partiden ihraç edilmesinin nedeninin Mecliste yaptıkları eleştiriler değil, Vatan Gazetesi'ndeki yazıların olduğunu yazmaktadır. Us, Menderes ve Köprülü'nün CHP'den niçin çıkarıldığını ve kabahatlerinin ne olduğunu sorduktan sonra sözlerine şöyle devam etmektedir: "Eğer hükümeti tenkit etmiş olmak bir suç olsaydı hükümeti onlardan daha ağır tenkit edenler yine bugün (Eylül 1945) parti içindedirler. Bu iki arkadaşın suçları, Ahmet Emin Yalman'ın Vatan Gazetesine girerek mevcut rejimi çürütmeye çalışmalarıdır. Onlar rejimin esasını baltalamaya çalışan bir gazete ile işbirliği yapmakla partiden ayrılmışlardır. Önce kendileri Halk Partisinden istifalarını vermeleri ve ondan sonra Vatan gazetesinde parti aleyhinde yayın yapmaları lazım gelirdi" (Us, 1966: 650).

Oysa Menderes'in 13 Eylül'de Vatan Gazetesi'nde Başbakana yönelik bir yazı yazmadan bir hafta önce, CHP Genel Sekreterliği'nden hareketlerindeki amacının kendisinden sorulduğu bir uyarı mektubu almıştı. Dolayısıyla, Menderes'in yazılarından önce CHP'den çıkarılacağını bildiği, hatta beklediği söylenebilirdi (İnan, 2002: 99). Bu gelişmelerden sonra, CHP'nin bütün okları Dörtler'e yöneltilmişti. Köprülü ve Menderes'in içine düşürüldüğü eleştiri ve suçlama yazılarını dikkatle izleyen Celal Bayar da, Basın Yasası'ndaki haberleşme özgürlüğünü sınırlandıran 17. ve 50. maddelerin değiştirilmesi isteği ile hazırladığı yasa tasarısının, parti grubunda reddedilmesini gerekçe göstererek 26 Eylül 1945 tarihinde İzmir milletvekilliğinden istifa etti (Erer, 1966: 226).

Bayar'ın İzmir milletvekilliğinden istifasını Menderes ve Köprülü'nün partiden ihracına bir tepki olarak değerlendirenler de oldu. CHP üyeliği ise hâlâ devam ediyordu. Bu konudaki ilk haber, Vatan Gazetesi'nin 28 Eylül 1945 tarihli nüshasında bir rivayet şeklinde çıktı (Vatan, 28.09.1945). Ertesi günkü Vatan gazetesi ise, Bayar'ın milletvekilliğinden istifa ettiği haberinin doğru çıktığını bildirmekteydi (Vatan, 29.09.1945). Böylesine önemli bir haberin gazetecilerce üç gün sonra öğrenilmesinin sebebi, Bayar'ın istifasının sebeplerine dair açıklamayı yapmak istememesi ve bu yüzden gazetecileri kabul etmemesi olarak gösterilmekteydi. Bayar'ın şahsi dostlarından ve yakınlarından öğrenilen, sadece, istifa dilekçesini 26

Eylül günü posta yoluyla Meclis Başkanlığına gönderdiği'dir. Söz konusu istifa dilekçesi, ancak 30 Eylül günkü gazetelerde yer aldı. Bayar, milletvekilliğinden istifa dilekçesini, İstanbul'da yazmış ve oradan postaya vermişti (İnan, 2002: 99-100).

Bayar'ın istifasından sonra, 'takrirciler' arasında bir tek İçel Milletvekili Refik Koraltan'ın durumu belirsizliğini koruyordu. Fakat o da Vatan Gazetesi'ne vereceği Menderes ve Köprülü'yü destekleyen demeciyle parti işlerindeki tavrını göstermiştir. 2 Ekim 1945 günü, Vatan Gazetesinin ilk sayfasında Refik Koraltan'ın şu sözleri yer almaktadır: "Ben ve üç arkadaşım (Bayar, Menderes ve Köprülü), milli hâkimiyet esaslarının ve parti prensiplerden ayrılan biz değiliz, iki arkadaş (Menderes ve Köprülü) hakkında ihraç kararı verenlerdir (Vatan, 02.10.1945). Koraltan, ayrıca, Menderes ve Köprülü'nün ihraç kararının verilmesinden sonra partinin tüzüğünü uzun uzadıya incelediğini, görüşlerine inandığı arkadaşlarıyla görüştüğünü ve hiçbirinin bu ihraç kararının parti tüzüğünün açık hükümlerine uymadığını söylediklerini belirtmiştir (Vatan, 02.10.1945). Koraltan şöyle sormaktadır: "Tamamıyla lüzumsuz gördüğüm bu savaş karşısında müdafaa için yazı yazarı kabahatli ise, ilk hücumu yapan niçin kabahatsiz sayılıyor?" (Vatan, 02.10.1945). Koraltan'ın Vatan Gazetesine yaptığı bu beyanatı, CHP'den çıkartılmasının gerekçesi olmuştur. Nitekim 3 Kasım 1945'te CHP Genel Sekreterliği, Koraltan'a tezkere göndererek açıklama istemiştir (Vatan, 04.11.1945). Koraltan, CHP Genel Sekreterliği'ne cevabını, 4 Kasım 1945 günü verdi. Koraltan, cevabında Parti Genel Sekreterliği'nin kendisine sual sormaya yetkisi olmadığını, böyle bir sorunun ancak parti grubu tarafından sorulabileceğini bildirdi (İnan, 2002: 102).

27 Kasım 1945 günü, CHP Meclis Grubu Genel Kurulu, Başkan Vekili ve Kütahya Milletvekili Recep Peker'in başkanlığında toplanarak Refik Koraltan'ın savunmasını dinledi. Koraltan, savunmasında, öncelikle Menderes ve Köprülü'nün partiden çıkarılmasının yanlış olduğunu, tüzük hükümlerine göre böyle bir karar hakkının Parti Grubuna ait olduğunu, amacının da bu konuda Parti makamlarının dikkatini çekmek olduğunu ve ayrıca, Vatan Gazetesi'ndeki yayını, gidilmesi gereken yolu gösterir mahiyette telakki ettiğini söylemiştir (Yalman, 1970: 1314). Ancak, CHP Meclis grubu, Koraltan'ın Vatan gazetesinde çıkan demecindeki düşünce ve sözlerinin parti

tüzük hükümlerine aykırı gördüğünden kendisinin CHP'den ihracına karar vermiştir (Ulus, 28.11.1945).

Bu karar üzerine, Koraltan, Vatan gazetesine: “Verilen bu karar beklenmekte idi ve beklendiği şekliyle de oldu. Hakikat, parti çoğunluğu ile gerek tüzüğün, gerekse programının anlaşılmasında bizden ayrılmış bulunuyorlar,” diye demeç verdi (Vatan, 28.11. 1945). Koraltan da bu davranışı nedeniyle 27 Kasım'da CHP'den çıkarılınca Dörtlü Önerge'nin sahipleri CHP'den "tasfiye" edilmiş oldular. Öyle ki, Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM'in 7. Dönem, Üçüncü Toplanma Yılı'nı açarken yaptığı konuşmada: "Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar iktidarı tayin edecektir. O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa, bunun Meclis için de mi, Meclis dışında mı, ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraflar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; Milletın menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur," derken, adeta 7 Temmuz'da kurulmuş olan Milli Kalkınma Partisi'ni de ciddiye almadığını, güçlü bir muhalefet partisinin, kurulmasını istediğini, bunun da Dörtler tarafından kurulması gerektiğini ima ediyordu. Artık yeni bir muhalefet partisinin kurulması için bütün koşullar hazırdu (Albayrak, 2004: 57-59).

Yine aynı konuşmada İnönü, “Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda geçmiş tecrübeler vardı. Hatta, iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır” demişti (Cumhuriyet, 02.11.1945). İnönü'nün bu sözleri, Bayar ve arkadaşları Menderes, Köprülü, Koraltan'ın bir muhalefet partisi halinde örgütlenmeye davet etmek şeklinde yorumlandı (Timur, 2003: 16).

Yeni partinin kurulmasına ilişkin haberler, 1945 yılının Kasım ayında yoğunlaştı. 28 Kasım tarihli gazeteler, kurulacak yeni partide takircilerden başka, eski

Başbakanlardan Rauf Orbay'ın da katılacağını ve parti isminin "Milli Demokrat Partisi" olacağını yazıyordu (Vatan, 28.11.1945). Yeni partiyle ilgili haberler 30 Kasım günü kesinlik kazanmaya başladı. Gazeteler, Celal Bayar ve arkadaşlarının yeni parti kurmaya karar verdiklerini, kurulacak partinin Kemalizm ilkelerine sadık kalacağını ve artık kesinlik kazanan bu partinin, program ve tüzüğünün hazırlanmakta olduğunu yazmaktaydı (Vatan, 30.11.1945). Kurulacak yeni partinin başında Bayar'ın olacağı haberi CHP'de memnurlukla karşılanıyordu (Ahmad, 1996: 26).

1945 Aralık ayının sonunda, partinin kurulacağı hakkındaki bütün çalışmalara rağmen, hâlâ bir türlü faaliyete geçememesi halk arasında söylentilere yol açmıştı. Bunun üzerine Celal Bayar 28 Aralık'ta şu demeci verdi: "Biz faaliyetimizi sınırlamak değil, aksine hızlandırmış bulunuyoruz. Ancak, kabul etmek gerekir ki, bir partinin kurulması, tüzüğünün hazırlanması sanıldığı kadar kolay değildir. Daha partimiz kurulmadan muarızlarımız söylentiler çıkarmaya başlamışlardır. Kısa zamanda partimizin kurulduğunu göreceksiniz" (Vatan, 29.12.1945).

3 Aralık 1945'te Bayar, milletvekillikten sonra CHP'den de istifa etti. İstifa dilekçesini CHP Genel Merkezine bizzat giderek Genel Sekretere verdi. Metin Toker, Bayar'a milletvekilliğinden istifa ettiğinde neden CHP'den istifa etmediğini sorduğunda şöyle cevap vermişti: "CHP'den ayrılmak benim için son derece zordu. Bu kendi evimden ayrılmak gibi bir şeydi. Onu ancak, bütün kararlarımız verildikten sonra yapabiliyordum" (Toker,1990: 74).

DP'nin kurulma aşamasında bulunan gazeteci Zekeriya Sertel hatıralarında kuruluş aşaması ile ilgili şunları yazmaktaydı. " Birkaç günlük toplantıdan sonra önce partinin, Cumhuriyet Demokratik Partisi' adını taşıması kararlaştırıldı. Partinin amacını gösteren ilk maddesi de şöyle kaleme alındı: "Cumhuriyet Demokrat Partisi, Türkiye Cumhuriyetinde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve genel politikanın demokratik bir görüş ve anlayışla yürütülmesine hizmet amacıyla kurulmuştur. (...) O sıralar Ahmet Emin'e fazla yüz vermiyorlardı. Celal Bayar, Bu adam kaypak bir gazetecidir, sözüne inanılmaz, diyordu. Partinin sonradan kurucuları olarak gösterilen Köprülü Fuat ile Refik Koraltan ise ortada görünmüyorlardı. Biz bu konuşmaları yaparken Refik Koraltan hala Halk Partisindeydi. Neden sonra partiden kovuldu ve bu gruba sığındı" (Sertel, 1977: 253).

Bu sırada Demokrat Parti'nin programı üzerindeki çalışmalar da devam etmekteydi. Parti programı çalışmaları tamamlandıktan sonra, Celal Bayar, programın Cumhurbaşkanına sunulması gerektiği ve hükümete iletilmeden önce Milli Şef'in düşüncesinin alınmasının yerinde olacağı görüşündeydi. Burada asıl amacın, ülkede gücü elinde bulunduran Milli Şef'in "olur"unu almak olduğu söylenebilir. Bu görüş doğrultusunda parti programı Celal Bayar tarafından Çankaya'ya sunuldu (Uzun, 1995: 77).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, kurulacak yeni partinin lideri olacağı anlaşılan Celal Bayar'ı yemeğe çağırarak görüşmelerde bulundu (Goloğlu, 1974:408). İnönü'yle aralarında şu konuşma geçti: İnönü: "Terakkiperverler'de olduğu gibi 'itikadı diniyeye biz riayetkârız' diye bir madde var mı?" Bayar: "Hayır, Paşam. Laikliğin dinsizlik olmadığı var." İnönü: "Ziyanı yok. Köy Enstitüleri'yle, ilkokul seferberliğiyle uğraşacak mısınız?" Bayar: "Hayır." İnönü: "Dış politikada ayrılık var mı?" Bayar: "Yok." İnönü: "O halde tamam...." (Toker, 1990: 112-113).

İnönü, Celal Bayar'ı teşvik ederek "Bu iş yürür. Güzel bir muhalefet teessüs ederse şerefi sana ait olacaktır" der (Erim, 2005:144). 17 Temmuz 1946'da ise Menderes, Aydın'da yaptığı konuşmada, iktidarın kendilerine Doğu vilayetlerinde teşkilat kurmamaları konusunda telkinde bulunduğunu söyleyecektir (Albayrak, 2004: 87-88).

Böylece Türkiye'nin siyasal yapısı yeniden; ama eski alışkanlıkların doğrultusunda belirleniyordu. Laiklik konusu ile dini ve sosyal talepler, Doğu ve Güneydoğu konusuyla da etnik ve kültürel talepler siyaset alanı dışında bırakılıyor eğitim konusuyla Batılı modernleşme biçimi sürekli hale getiriliyor ve devletin dış politikası sorgulanamaz, tartışılmaz bir konu olarak devlet alanı içinde bırakılıyordu. Bu konuları siyasi partiler aracılığıyla ifade etmek, dini istismar etmek, gericilik, bölücülük ve vatan hainliği olarak değerlendirilecek ve bu sistem on yıllar boyu devam edecektir. Başka bir deyişle bu alanlar siyaset dışı kalmış, devlet alanı içerisinde bırakılmıştı. Siyasi partiler geriye kalan alanlarda politika üretebileceklerdi. İdeolojik alanın İnönü ve Bayar tarafından bu kadar dar tutulması aynı zamanda siyasi partilerin kişi partisi olmasına da neden olacaktı. Çünkü Türkiye'de partilerin kişi partisi gibi görünmesi ideolojik olarak dar bir siyasal sisteme mahkûm olmasından kaynaklanıyordu.

İnönü'nün direktifi üzerine CHP sözcüsü Falih Rıfkı Atay, Ulus Gazetesi'nde 3 Aralık 1945 günü yayınlanan yazısında "Celal Bayar'ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz de en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz. Celal Bayar bizim partimizde fazileti, dürüstlüğü ve ülkücülüğüyle şöhret kazanmıştır. Karşımızda bu vasıfta bir liderin muhalefet partisini kurmasından memnun olmamak imkânı var mıdır?" (Ulus, 03.12.1945) diye yazarak kurulacak muhalefet partisini sistemin de onayladığını ilan etmiş oluyordu.

Bayar'la İnönü arasında siyaset alanının belirlenmesi konusunda mutabık kalındığına dair bir örnek de, Bayar'ın ağzından Yakup Kadri'nin eserinde anlatılır: "Bursa'da laikliği uzun uzadıya müdafaa eden bir nutuk söylemiştim. Sebilürreşad Mecmuası bu nutku, -her sözümü ayrı ayrı kötüye yorumlayıp- beni dinsizlikle itham ederek, sayfalar dolusu yayınlamıştı. Sonra ne oldu bilir misiniz? Halk Partisi, mal bulmuş mağribi gibi, bu mecmuadan hemen binlerce nüsha satın alıp memleketin dört köşesine dağıttı. Bunun üzerine ben de İsmet Paşa'ya gittim. Kendisine, reddi imkânsız delillerle bu hadise hakkında lazım gelen malumatı verdim ve dedim ki: 'Paşam, hani parti mücadelelerinde din istismarcılığı yapmamak hususundaki sözleşmemiz nerede kaldı?' Önce, bu işten haberi olmadığını söyledi. Sonra, benim 'izahat' istemekteki ısrarım karşısında öfkelenerek 'Ne yapalım, bizim arkadaşlar senin bir zaafından istifade etmişler,' dedi" (Karaosmanoğlu, 2002: 1162).

Bayar ile İnönü arasında görüşmeler hep oluyordu. Demokrat Parti'nin Sivas İl Kongresi'nde Bayar, kendisi ile İnönü'nün, oyunun kuralları konusunda bir anlaşmaya vardıklarını bile açıklıyordu (Ahmad, 1996: 37). Görüldüğü gibi, DP'nin kuruluşunda İnönü-Bayar anlaşması açıktır ve bu anlaşma çeşitli biçimlerde uzunca bir süre devam etmiştir (Timur, 2003: 32). DP ile CHP arasında, kapalı kapılar arkasında bir diyalog hep sürdürüldü. Bu diyalogun başlıca oyuncularını, 1946-50 arasında iktidardan Faik Ahmet Barutçu ile Nihat Erim, muhalefetten Adnan Menderes ile Fuat Köprülü idi. 1950-54 arasında ise temaslar daha ziyade Menderes-Barutçu arasında geçti (Toker, 1990: 66).

Eğer bir muvazaa iddiası aşırı bulunuyorsa; en yumuşak biçimiyle ifade edecek dahi olsak, DP'lilerin, sınırlarını bizzat tek parti yönetiminin çizdiği bir tartışma ortamını

kabul etmeleri ve bunu devam ettirme konusunda işbirliğine girişmeleri şeklinde değerlendirilecektir bu durum (Timur, 2003: 43). Muhalefet partisinin eski CHP'lilerce kurulmasının pratik yararları da vardı. Bu kişiler kendilerinin de içinde yer aldıkları CHP yönetimini çok fazla eleştiremeyecekler, temel politikalarda farklı düşünmeyeceklerdi. Böylece kontrollü bir muhalefet oluşturulacak ve savaş yıllarının sıkıntılarıyla birlikte keskinleşen muhalefet kanalize edilmiş olacaktı (Dursun, 1999: 46). Muhalefet partisinin kurulması belki de bütün bu nedenlerden dolayı CHP çevrelerinde endişe yaratmadı. Partinin önderleri, vurgular farklı olmakla birlikte muhalifleriyle aynı temel felsefeyi savunan eski Kemalistler'di (Ahmad, 2002: 135).

Demokrat Parti savunduğu politikalara Atatürkçü dayanaklar göstermiş, siyasal söylemini 1924 Anayasası üzerinde oluşturmuştu. Kurtuluş Savaşı'nın askeri açıdan büyük bir zaferle sonuçlandığını, ancak Atatürk devrimlerinin başarılamadığını, savaştan sonra özgürlük ve demokrasi hamlesinin kesintiye uğratıldığını, Atatürk devrimlerinin tamamlanabilmesi için yeni bir atılım başlatma amacıyla olduklarını savunuyorlardı (Kılıç, 1995: 44-45). Demokrat Parti'ye göre Atatürk hayata gözlerini kapatır kapatmaz onun programı yok edilmişti. Atatürk'ün hazırlattığı tarih kitapları değiştirilmişti, onun yazdığı önsöz kaldırılmıştı. Atatürk felsefesi sanki unutturulmaya çalışılmıştı. İşte Demokrat Parti'nin kuruluş nedenlerinden biri, Atatürk'ün felsefesini geri getirmek, ihmal edilmiş imajını canlandırmaktı. Bunun göstergesi olarak da ilk icraatı, resmi dairelere Atatürk resmi koydurmak olacaktı (Mengi, Vatan, 23. 08. 2003).

Muhalefet partisinin kurulması yolundaki çalışmalar ilerleyince, yeni partinin adının ne olacağı basında merak konusu oldu. 28 Kasım 1945 tarihli gazetelerde, Rauf Orbay'ın da yeni partiye katılacağı ve partinin adının "Milli Demokrat Parti" olacağı açıklanmışsa da, Rauf Bey, kendisinin de bu partide görev alacağı yolunda basında çıkan haberleri yalanlamıştır (Erer, 1966: 226). Öte yandan Bayar, 18 Aralık'ta Samet Ağaoğlu'na gönderdiği bir mektupta ise, kuruluş aşamasında olan bu partinin adının "Demokrat Halk Partisi" olacağını açıklamıştı. Samet Ağaoğlu'na göre; sonradan "Halk" kelimesinin kaldırılmasının nedeni, "belki de Halk Partisi ile bir ilişkisi olduğu sanısını verir düşüncesi" olmuştu (Ağaoğlu, 1972: 87).

Muhalefet partisinin adı Aralık ayında da basını meşgul etti. Basın yeni partinin adı için; "Demokrat Halk Partisi", "Kemalist Demokrat Parti", "Köylü ve Çiftçi Partisi", "Milli Demokrat Parti" ve "Demokrat Parti" gibi isimler üzerinde durulduğunu yazdı (Toker, 1990: 111). Gazetesinde Dörtler'in yazılarına yer veren A. Emin Yalman da, 3 Aralık 1945 tarihli Vatan'daki "Yeni Bir Parti Kurulurken" başlıklı yazısında, Amerika'da 1825 yılında liberal görüş yanlılarının kurdukları Demokrat Parti'den ilham alınarak, yeni partinin adının "Demokrat Parti" olmasını önerdi ve Bayar'la beraber bu isim üzerinde durduklarını yazdı (Toker, 1990: 111).

Ahmet Hamdi Başar'ın anılarına göre ise; yeni bir parti için çalışmalar, 1945 yılı Ağustos ayında başlamıştır. Başar'ın kendisi de, Dörtler'e "beşinci" kişi olarak katıldıktan sonra, yeni partinin programını Refik Koraltan ile bazen İstanbul'da Florya'nın sıcak kumlan üzerinde kimi zaman da evinde, "gözlerden uzak" çalışarak hazırlamışlar. Başar, Ağustos sonuna doğru Koraltan'a daktilo ile yazılmış bir program vermiş, hatta burada partinin adı "Cumhuriyetçi Parti" olarak belirlenmiştir (Albayrak, 2004: 59). 4 Ocak günü Celal Bayar şunları söylemiştir: "Partimizin ismini tespit ettik: Demokrat parti. Program ve tüzüğümüz tamamıyla hazırlanmıştır. Seksen kadar madde etrafında toplanan programımızı yayınlamak üzere, önümüzdeki Pazartesi günü (7 Ocak 1946), basına vereceğiz. Partimizin merkezi Yenişehir'de Antalya Milletvekili Cemal Tunca'ya ait bir apartmanın dairesidir" (Vatan, 05.01.1946).

Devlet başkanının ve dolayısıyla iktidar partisinin de onayını alan kurucular, nihayet 7 Ocak 1946'da resmen Demokrat Parti'yi kurdular (Eroğul, 2003: 29). Demokrat Parti'nin simgesi DP ve halk dilindeki adı Demirkırat idi (Demokrat, halkta "Demikrat" olarak telaffuz edilmiş, elit kesim bunu "Demirkırat" olarak anlamış olması gerekir.) Merkezi; Ankara'da, Sümer Sokak'ta, Antalya Milletvekili Cemal Tunca'nın 8 numaralı binasıydı. Dr. Cemal Tunca, DP kurulur kurulmaz CHP'den ayrılmış, evini DP kurucularının emrine vermiş, kuruculardan sonraki ilk DP'li olmuştu. (Goloğlu, 1982: 41) Dörtler'den Refik Koraltan, kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a sunmasıyla önemli bir adım daha atılmış olacaktı (Karpat, 1967: 135). Demokrat Parti'nin programı, hükümete verilmezden önce, Cumhurbaşkanı Milli Şef İsmet İnönü'nün vize'sinden de geçmişti. Bunu, ona bizzat Celal Bayar götürmüştü (Gevgilili, 1987: 41-42).

Dar, sınırlı bir çevreye göre Demokrat Parti, ulusun istediği muhalefeti yapmak için değil, “majestelerine bağlı bir göstermelik siyasal oyun” sonucu kurulmuştu. İnönü, Türkiye’ye demokratik bir düzen getirmekten çok, Batı dünyası için göstermelik bir muhalefet yaratmış; başına da eski Başbakanlarından “mutemet adamı” Celal Bayar’ı “münasip” görmüştü. Bayar, Milli Şef’in bu eğilimine boyun eğmiş, Demokrat Parti “bir muvazaa” partisi olarak siyaset sahnesine girmişti. Bayar muhalefeti, İnönü iktidarıyla ülke gül gibi yönetilecekti. Milli Şef, sürekli olarak Bayar’a ne yapması gerektiğini gösteren “talimatını” iletliyordu (Arcayürek, 1985: 155).

Kurulduğunun ertesi günü, yani 08.01.1946’da DP kurucuları, Büyük Kongre’nin yetkilerine sahip olarak toplandılar. Demokrat Parti’nin Genel Başkanlığı’na, beklendiği gibi, yapılan gizli oylama sonucunda oybirliğiyle Celal Bayar seçildi. Genel İdare Kurulu üyeliklerine de yine gizli oylama sonucunda, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Cemal Tunca seçildiler (Ulus 09.01.1946). DP Başkanı seçilen Celal Bayar, aynı gün akşamüzeri İstanbul’a gitti (Goloğlu, 1982: 42).

Basın bu kuruluşa büyük yer verdi. Yeni partinin programı ve liderinin demeçleri geniş ölçüde yayınlandı (Eroğul, 2003: 29). Celal Bayar, DP’nin kuruluşunu anlatırken, “inkılapların yerleştiği” ve Batılılaşmanın artık “Devletten millete değil, milletten Devlete” olması gerektiği şeklindeki fikirlerini, “Arkadaşlarımla, uzlaşma gereğini duymadan anlaşabildiğimiz temel düşünceler” diye niteledi. Daha sonra da, DP’nin toplumsal dayanaklarıyla ilgili olarak şu açıklamayı yaptı: “Türkiye toplum yapısının, Batı milletleri toplum yapısına uymadığını görüyorduk. Bir kere, memleketimizde sınıflar, keskin çizgilerle birbirlerinden ayrılmamışlardır. Tersine, birbirlerinin içinde, birbirleriyle mütedahil olarak yaşarlar. Patron işçi ile ağa çobanla hem menfaat hem hayat görüşü bakımından Batı’daki gibi bir çatışma içinde değildir” (Timur, s. 37-38).

Demokrat Parti’nin Programını, iki ana başlık altında toplamak mümkündür: birinci başlık Demokrat Parti’nin Kuruluş Amacı ve Temel İlkeleri’dir. Demokrat Parti’nin Kuruluş Amacı bu partinin programında şöyle belirlenmişti;

"Madde 1- Siyasi hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasimizin geniş ve

ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetiyle yürütülmesine hizmet maksadı ile kurulmuştur," denilmekteydi. Parti programında; Demokrat Parti'nin; cumhuriyetçi, demokrat, sosyal adaletçi, çalışma grupları arasında işbirliğini ve işçilere grev hakkının verilmesini savunan, insan haklarının garanti altına alınmasına inanan, gizli oy tek dereceli ve serbest seçimi zorunlu gören bir parti olduğu, üniversite öğretim üyeleri dışındaki devlet memurları için, siyaset yasağı öngören, totaliter ve bölücü dernek ve partilerin kurulmasını yasa dışı kabul eden bir parti olduğu söylenmekteydi (2-12. maddeler) (Albayrak,2004: 65.)

DP programında; "demokrasi esaslarına en uygun devlet şeklinin Cumhuriyet" olduğu (md. 1), Milliyetçilik anlayışının tarih, kültür ve ülkü birliğine dayandığı, din ve ırk farkı gözetilmediği (md. 13); Laikliğin; "Devletin siyasette, dinle hiç ilgisi bulunmaması ve hiç bir din düşüncesinin yasaların düzenlenmesi ve uygulanmasında etkili olmaması... Laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış yorumunun.." reddedilerek din özgürlüğünün tanınması, gerek dini eğitim ve gerekse din adamlarının yetiştirilmesi için uzmanlarca esaslı bir program hazırlanarak, üniversite içinde, bir İlahiyat Fakültesi kurulması ve bunların, Milli Eğitim Bakanlığı'nın benzer kurumları gibi özerk olması, dinin siyasete alet edilmesine kesinlikle hoşgörü gösterilmemesi şeklinde açıklandığını görülmektedir (Md. 14) (Albayrak, 2004: 65).

Demokrat Parti programındaki ikinci bölüm ise; "Hükümet İşleri" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm on altı başlık ve altmış üç maddeden oluşmaktadır (Albayrak, 2004: 66). Parti programı toplam 85 maddeden oluşuyordu. Bu maddeler temel olarak çeşitli başlıklar altında açıklanıyordu. Bu başlıklar; Genel Prensipler, Adalet İşleri, Milli Eğitim İşleri, Sanayi İşleri Ticaret İşleri, Tarım İşleri, Orman İşleri, Maliye İşleri ve Bayındırlık-Ulaştırma ile ilgili konuları maddeler halinde açıklıyordu. Demokrat Parti'nin programından, özellikle Genel Prensipler başlığından hareketle, partinin ideolojisinin liberalizm ve demokrasi olduğu yönünde değerlendirmeler yapılıyordu (Şahin, 1991: 50). Programda yer alan demokrasi bahsinde ise, demokrasi temel olarak partinin kuruluş amacı olarak belirtilmiş, Demokrat Parti'nin Türkiye'de demokrasinin yerleşmesine katkıda bulunmak amacıyla kurulduğu ifade edilmişti. Bu amaç doğrultusunda tek dereceli seçim ve yönetimin halk tarafından denetlenmesi gereği üzerinde durulmuştu (Uzun, 1995: 78).

Atatürk'ün altı ilkesini biraz değişik bir yorumla içine alan DP'nin programı, amacının Türkiye'de demokrasiyi geliştirmek olduğunu bildiriyor, hükümetin nüfuzunu ve davranışını kontrol edeceğinden ve halktan gelen bir kuvvet yaratacağından söz ediyordu. Ekonomik siyaseti açıkça belirtilmiyordu. Özel teşebbüs ve sermayeyi teşvik edecek, fakat aynı zamanda devletçilik ilkesini koruyacaktı (Cumhuriyet, 09.01.1946).

Demokrat Parti'nin devletçilik görüşü programının 17. maddesinde belirtilmişti. DP, devletçilik anlayışıyla, iktisadi alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an önce doldurmayı amaçlıyordu. İş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için devletin gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlayma, teşvik ve yardımlarıyla özel teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife almasını ifade ediyordu (Kılıç, 1995: 49-50).

“Özel teşebbüs ve sermaye faaliyet ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlaşması, özel teşebbüs menfaatleri ile genel menfaatin telifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz, iktisadi şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur” (Kılıç, 1995: 50) diyordu. Ekonomik yolu adlandırırken, liberal deyiminin yanına bir de devletçilik deyimini konması Anayasa gereği idi. Çünkü 1937'de yapılan bir değişiklikle, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Altı Ok denen altı ilkesi Anayasa'ya konmuştu. Ki, bu altı ilkedен biri devletçilikti. Bu nedenle her parti devletçi olmaya ya da görünmeye mecburdu (Goloğlu, 1982: 41-42). DP iktidara gelirse “bin yıllık geleneğimizin içinden gelen koruyucu devlet felsefesi” uyarınca “milli ekonominin temelini tarıma dayayan” bir anlayışla hareket edecekti.” Öncelikle köylünün ürününü değerlendiren bir politikayı sonuna kadar izleyecekti (Şahin, 1991: 53).

Programın 20. maddesinden başlayıp, 26. maddesine kadar olan bölümünde yönetim, yönetim politikaları, yerel yönetimler ve memur sorunları ele alınmıştır. 20. maddede; halkın yönetime katılması ve yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesi görüşü açıklanmış, valilerin ve il yönetimindeki memurların yetkilerinin artırılması konusu işlenmişti (Kılıç, 1995: 51).

Demokrat Parti, din özgürlüğünü temel insan haklarından kabul ederek, din özgürlüğüne kıymet biçmiş, ancak dinin siyasete alet edilmesini, vatandaşlar arasında sevgi ve barışı bozacak biçimde propaganda malzemesi yapılmasını (md.1) reddetmişti (Karpata, 1967: 348). Dış politikada ise, milletlerin hukuk eşitliğine, milletlerarası siyasi, iktisadi ve kültürel işbirliğine, kolektif güvene, iyi komşuluk ilişkileri esasına dayanmayı esas almıştı. Dış politika konusunda CHP'den farklı bir devlet politikası açıklanmamıştı (Kılıç, 1995: 50).

Demokrat Parti'nin ana prensipleri cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, laiklik, ılımlı devletçilik, liberal koruma ve teşvikçilik, devrimcilik, sendikalistlik ve anti komiterncilik olarak açıklanmıştır (Kılıç, 1995: 47). Politik analizcilerin öngördüğü gibi, yeni partinin programı eski partininkinden neredeyse hiç farklı değildi. Demokrat Partililer, Kemalizmin altı ilkesini, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laiklik ve inkılapçılık ilkelerini—her birine farklı vurgu ve yorum katmalarına karşın— benimsiyordu. Esasında, bu ilkeleri kabul etmek zorundaydılar: böyle yapmamak, Anayasanın teknik ihlali olur ve Cumhuriyet Halk Partili aşırılarına yeni partiyi kapattırma bahanesi verirdi. Bu altı temel çizginin ötesinde Demokrat Partililer, kendilerini partilerinin "demokrasiyi geliştirme" görevine adanmışlardı. Demokrat Partililer, ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla özel sektöre inançlarını da vurguluyorlardı ve özellikle Batılı gözlemciler arasında, en çok dikkati çeken konu da buydu (Ahmad, 1996: 27).

Demokrat Parti'nin hükümete verilen ve yayımlanan tüzüğüne göre; merkezde üç organ vardı: Parti Başkanı, Genel Yönetim Kurulu, Merkez Haysiyet Divanı. Bunların hepsini Büyük Kongre seçecekti. Büyük Kongre'ye kadar, tüm yetkiler kuruculara ait olacaktı. Her ilden gönderilecek üçer temsilci ile istişari nitelikte Küçük Kongre de toplanabilecekti (Goloğlu, 1982: 41). Parti Genel Başkanı ve 14 üyesi olan Genel İdare Kurulu'nun seçilmesi, 11 üyesi bulunan Yüksek Haysiyet Divanı'nın belirlenmesi ile 7 üyenin yer aldığı Merkez Haysiyet Divanı üyelerinin gizli oylama yöntemiyle seçilmesi gibi önemli işler de Büyük Kongre'nin görevleri arasında yer almakta idi. (Md. 17) (Albayrak, 2004: 72).

Toplam olarak 84 temel madde ve bir geçici maddeden oluşan DP Tüzüğü, gerek bütün yönetim organlarının seçilmesinde uyguladığı gizli oy yöntemi ve gerekse taşra

örgütlerine tanıdığı yetki ve haklar ki; bunlar arasında milletvekili adaylarının yüzde 80'inin bu örgütler tarafından belirlenmesi kabul edilmişti, daha demokratik ve parti tabanına daha çok dayanan bir görünüm ortaya koymakta idi. Bu nitelikleriyle de DP, CHP'den önemli farklılıklar göstermekteydi (Albayrak, 2004: 75).

Demokrat Parti Tüzüğü'ne göre; partiye üye olabilmek için, ulusal bütünlüğü bozmayı hedef tutan veya demokratik ilkelere aykırı bulunan ideolojilere saplanmamış olmak, ağır hapis ya da onur kırıcı bir suç yüzünden hapis cezasıyla mahkûm olmamak veya ağır hapisle mahkûm olup da hakları geri verilmiş olmak ve halkça kötü tanınmamış olmak; Türk kültürünü ve partinin ilkelerini kabul etmek; daha önce bir partiden çıkarılmamış ve yasal siyasi derneklere girmek hakkına sahip yaşta bulunmak gerekiyordu. Bu niteliklere sahip olan kadın ve erkek her Türk yurttaşının partiye girmesi kabul edilmişti (md. 3) (Albayrak, 2004: 72). Hazırlanan tüzüğün 43. maddesine göre, büyük kongreye kadar, kurucular Genel İdare Kurulunu oluşturacaklardı. Tüzüğün öngördüğü merkez örgütünü oluşturan üç organ olan Parti Başkanı, Genel İdare Kurulu ve Merkez Haysiyet Divanı doğrudan doğruya büyük kongre tarafından seçilecekti. İki yılda bir toplanacak olan büyük kongreden sonra, parti içinde en yetkili organ on kişiden oluşan, Genel İdare Kurulu idi (Şahin, 1991: 50).

7 Ocak 1946 Demokrat Parti kurulduğunda genel Başkanlığına Celal Bayar seçilmişti. Büyük Kongre, kurul üyelerini seçene kadar kurucular, Genel İdare Kurulu'nu teşkil ettiler. Bu parti her iki yılda bir toplanıp ana kararlarını alan demokratik bir teşkilat olacaktı. Tüzüğe göre parti örgütü şu organlardan meydana geliyordu (Md. 8).

- a) Büyük Kongre,
- b) Genel İdare Kurulu; (Merkez İdare Kurulu),
- c) Yüksek Haysiyet Divanı,
- ç) Merkez Haysiyet Divanı ve İl Haysiyet Divanları,
- d) Parti Meclis Grubu,
- e) İl, İlçe, Bucak ve Ocak Kongreleri,

f) İl, İlçe, Bucak ve Ocak İdare Kurulları (Albayrak, 2004: 72).

Parti Tüzüğüne göre, Parti Genel Başkanı'nın Cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda, parti başkanlığından çekilmiş sayılacağı kabul edilmişti (md. 18). Haysiyet Divanı, il kongresince seçilen 5; Merkez Haysiyet Divanı, Büyük Kongrece seçilen 7 ve Yüksek Haysiyet Divanı da yine Büyük Kongrece seçilen 11 üyeden oluşuyordu (Albayrak, 2004: 73). Parti Meclis Grubu, partinin bütün milletvekillerinden meydana geliyor ve üyelerin mutlak çoğunluğu ile toplanıyordu (md. 67-68). Parti Başkanı milletvekili olduğu takdirde, bu kişi Grubun da tabî başkanı idi. Ancak Meclis Grubu'nun ayrıca bir başkanı, bir ikinci başkanı ve 7 üyeden oluşan idare kurulu vardı. Bu kişiler meclisin her toplanma devresi başında gizli oyla seçilirler ve görevleri, gelecek toplanma devresine kadar sürerdi (md. 69) (Albayrak, 2004: 73).

Demokrat Parti'nin kuruluşu kamuoyunda geniş ilgi uyandırmış, siyasal mücadeleye büyük bir ivme kazandırmıştır. DP'nin kuruluşuna değişik yaklaşımlar getirilmiştir; DP'yi Cumhuriyetten sonraki dönemde kurulmuş olan iki siyasal partiye benzetenler ve özellikle Serbest Fırka'nın bir devamı gibi görenler olmuştur. Bu açıdan DP'ye "muvazaa partisi" gözüyle bakmışlardır (Kılıç, 1995: 41).

Demokrat Parti'nin kurulduğu 7 Ocak 1946 gününde, Basın Birliği'nin de Ankara'da kongresi vardı. Kongrenin birçok üyesi DP merkezine giderek Celal Bayar ile görüştü. Gazeteciler, özellikle Demokrat Parti'nin bir muvazaa partisi (iktidarla anlaşmalı parti) olup olmadığını sordular (Goloğlu, 1982: 42). Bayar, bir gazetecinin; "Serbest Fırka hikâyesi hatırlarda olduğuna göre; Demokrat Parti'nin de bir danışıklı dövüş mahsulü bulunmadığını temin edebilir misiniz?" yolundaki sorusuna verdiği yanıtta; Serbest Fırka'nın bir "muvazaa partisi" olmadığını belirttikten sonra, görüşlerini şöyle açıkladı; "Zihinlerde müphem suallerin yaşadığını biz de biliyoruz. Muvazaa hafiflidir. Ne bunu teklif edecek, ne bu teklifi kabul edecek kimseler olmadığı gibi, memleketin muvazaalı işlere de tahammülü yoktur... Biz partiyi kendiliğimizden kurduk. En büyük kuvveti de Türk Milletinin siyasi olgunluğunda bulduk," diye cevaplıyordu (Albayrak, 2004: 63).

Bayar'ın değerlendirmelerine göre Serbest Fırka bir muvazaa partisi değildi. Aslında Bayar verdiği cevapla Serbest Fırka benzerliğini inkâr etmiyor gibiydi. Demokrat

Parti'nin, Cumhuriyetçi Serbest Fırka'nın 1930'da ve Müstakil Grup'un Savaş sırasında davrandığı gibi, meşruluğuna fiilen meydan okumadan, hükümeti uyanık tutacak sembolik bir muhalefet olarak davranacağı umuluyordu. İnönü'nün, Bayar'ı muhalefetin başına geçmeye zorlamasının nedeni de buydu. Bu nedenle başlangıçta DP halk tarafından bir "denetim partisi", halktan gelen düşmanca duyguları giderecek ve bir halk ayaklanmasını önleyecek bir emniyet vanası olarak görüldü. (Ahmad,2002:136) Bayar yıllar önce kendisine teklif edilen CHP Grup Başkanlığı yerine Müstakil Grup Başkanlığı'nı zaten istemişti. Müstakil Grup, parti içi denetim görevini yüklenmek için 29 Mayıs 1939'da toplanan V. Büyük Kurultay'da kurulmuştu (Timur, 2003: 13). Gazetecilerin ısrarla Demokrat Parti'yi, Terakkiperver Fırkası'yla değil de Serbest Fırka'yla kıyaslamaları ve bununla ilgili Bayar'a sorular sormaları da bu değerlendirmelerin sonucu ortaya çıkıyordu.

DP'nin, CHP'den ne gibi farkları olduğunu soran bir Amerikalı gazeteciye parti Genel Başkanı Celal Bayar'ın verdiği yanıt da, iki parti arasındaki farkı açıklamak bakımından önemlidir. Bayar bu yanıtında; "Farklarımız iki partinin nizamnamelerinde ve işleyiş tarzlarında kendini gösterir. Adli, mali ve iktisadî prensiplerimizde umumiyetle tatbikat şekillerinde ayrılıklar vardır. Bunlar her iki partinin siyasi program ve nizamnamelerini yan yana koyup gözden geçirildiği zaman açıkça anlaşılır. Bizimkiler daha demokratik esaslara dayanmaktadır. Bizce amme menfaati içinde hususî teşebbüs ve sermaye esas diye kabul edilmiştir," derken, partilerinin CHP'den önemli ayrılıkları olduğunu anlatmak istiyordu. Bayar'ın çizdiği bu tablo, liberal çerçeveye uygun düşmektedir. DP'nin, o yılların Türk siyasi yaşamına ve Türk Ulusuna getirdiği en önemli slogan "demokrasi" olmuştur (Albayrak, 2004: 71).

Basının en çok merak ettiği konulardan birisi yeni partinin CHP'den farkları idi. Bir gazetecinin, "Halk Partisi'nin sağında mı, yoksa solunda mısınız?" şeklindeki bir sorusuna Bayar, politik ve çok net olmayan aşağıdaki yanıtı vermeyi yeğledi; "Parti programı siyasi, iktisadî, içtimaî sahaları ihtiva ettiğine göre, Cumhuriyet Halk Partisi'ne nispetle bu sahaların hangisinde sağda, hangisinde solda olduğumuzu kesin olarak tespit etmek zordur. Programımızda bu hususlar daha sarıh olarak görülmektedir. Biz Türkiye'nin geçirmesi gereken bir demokratik safhada olduğuna kaniiz. Sınıflar arasında mücadelelerin zarurî olduğu nazariyesini kabul etmiyoruz. Kül

halinde millet menfaatini korumak kararındayız" (Albayrak, 2004: 63).

Menderes ise; "Belki de Halk Partisi'nden iki parmak soldayız, bazı hallerde iki parmak sağda..." (Albayrak, 2004: 63) diye cevap veriyordu. Daha sonra Bayar da, daha önceki politik tutumunu sürdürmekte ısrar etmekle birlikte şöyle bir yaklaşımda bulunuyordu; "Sağ ve sol çok nispi bir ölçüdür. Eğer soldan maksat ammenin menfaatini azami derecede korumak, hiçbir sınıf ve zümreye imtiyaz vermemekse, partimiz tamamıyla soldur" (Albayrak, 2004: 63). DP kurulurken, Menderes, "Halk Partisi'ne nazaran iki parmak daha soldayız" diyordu. 1946 seçimlerinden sonra da DP milletvekilleri, Meclis'teki "sol" sıraları istemişlerdi. Partinin kuruluşu sırasında sol eğilimli aydınlarla geniş temasları olmuş ve bunların dergilerine yazı ve sermaye vaat etmişlerdi. Ancak bunlardan da önemlisi, yer yer sol temalar işlemişlerdi (Timur, 2003: 44). İzmir'de DP'li Burhan Belge ile General Sadık Aldoğan'ın "Demokrat Parti solcudur" diye propaganda yapıyorlardı (Erim, 2005: 115). Oysa 1945 yılı, siyasal hayatta hızlı liberalleşmenin yanı sıra sola karşı baskının doruğa yükseldiği bir yıl oldu. Demokrasiye geçiş, solun ezilmesine bağlı olarak gerçekleştirilmekteydi (Eroğul, 2003: 20).

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi ve bunları destekleyen altı gazete ile dergi sıkıyönetim kararıyla kapatıldı. Solcu partilerin liderleri ve bir kısım üyeleri tutuklandı. Türkiye'de demokrasi hâlâ tehlikeli bir oyun niteliğini muhafaza ediyordu. Ama Demokratlar, yılmadan eleştirilerine devam ediyorlardı (Eroğul, 2003: 41).

Halk Partisi'nin karşısına çıkan bu üçüncü büyük partinin (DP) doğumu diğer ikisinden (TCF, SCF) yine de tamamen farklıydı. Daha önce kurulmuş iki partinin doğumları, tamamen iç dinamiklerin etkisiyle ve memleket bünyesindeki değişiklik arzularından yahut muhalefetinden meydana gelmişti. SCF'nin güdümlü kurulmuş olması da bu gerçeği değiştirmemekteydi. Neticede SCF'nin kuruluşunun açıklanması da iç dinamikler üzerinden olacaktı. Halbuki yeni parti(DP) hem iç dinamiklerin hem dış dinamiklerin etkisi ve baskısı sonucu ortaya çıkıyordu (Erer, 1966:197).

Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi içinden çıktığı düşünüldüğünde, çok farklı bir ideolojiye sahip olduğu söylenemez. Kaldı ki farklı bir ideolojiye sahip

partilerin kurulması bu dönemde mevcut siyasal yapı nedeniyle zaten mümkün olmazdı (Uzun, 1995:126). Demokrat Parti'nin temeli CHP'ye dayanıyordu. Cumhuriyet'e, rejime, milli mücadeleye, laikliğe bağlılık açısından CHP'den farklı değildi (Mengi, Vatan, 22.08.2003). İnönü'nün damadı Metin Toker CHP ile DP arasındaki ilişkiyi şöyle anlatıyordu: “Herkes sanırdı ki CHP ileri gelenleriyle DP ileri gelenleri birbirleriyle kanlı bıçaklıdır. Ne münasebet? Çoğu, “kuzu sarması” idiler. Neden? Kökenleri aynıydı, aynı yerden gelmişlerdi. CHP'den... Üstelik çoğu eski arkadaşları” (Toker, 1990:135).

Celal Bayar'a kendi partisiyle CHP arasındaki farklılıkların ne olduğu sorulduğunda, hep aynı benzetmeyi yapıyordu. İki partiyi helva yapan aşçılara benzetiyor, Demokratlar'ın daha iyi bir tarif ve daha büyük bir beceriyle daha iyi helva yaptıklarını söylüyordu. Arada hiçbir ideolojik farklılık olmadığını ve her iki partinin de Türkiye'yi modern ve müreffeh bir ülke haline getirme programına bağlı olduğunu kabul ediyordu (Ahmad, 2002: 141-142). Menderes, parti programları arasındaki benzerliği şu şekilde mazur göstermiştir: “Amerikan demokrasisini zaman zaman nöbetleşe idare eden Cumhuriyetçi ve Demokrat partililer arasında da esaslı ve külli farklar müşahade olunmuyor.” Ekleyelim ki, CHP'ye karşı Demokrat Parti adının seçiminde de Amerika modeli rol oynamıştır (Timur, 2003: 48-49).

Ayrıca Koçak, “İsmet İnönü, Celal Bayar isimleri, bu devrin birer faslıdır ki, aralarında ruh ve renk itibarıyla hiçbir fark yoktur. (...)” (Koçak, 2003: 68) Gerek İsmet İnönü, gerek Celal Bayar, Büyük Şefin en yakın ve en sevdiği arkadaşlarıdır. (...)” diyerek iki lider arasında da aslında pek büyük fark olmadığını işaret etmekteydi (Koçak, 2003: 73). DP'nin CHP'ye bu denli benzemesi Türkiye'deki “partiler demokrasisi” bir “ikiz partiler demokrasisi” haline gelmiştir, yorumlarına yol açmıştır (Timur, 2003: 82). DP'liler, tamı tamına CHP'lilerle aynı görevi tamamlamaya çalıştıklarını kabul etmişler, fakat bunu daha etkili bir şekilde yerine getirebileceklerine inanıyorlardı (Ahmad, 1996: 128).

İdeoloji bakımından Demokrat Parti ile Halk Partisi arasında pek bir fark görülmemesi tabii sayılmaktadır. Çünkü Celal Bayar, Atatürk'ün yanında Cumhuriyet Halk Partisini

kurma ve teşkilatlandırma vazifesini gören devlet adamlarımızdan biri idi. Yirmi yıldan fazla hizmet ettiği partiden ayrılırken temel fikirlerini de orada bırakması kendisinden beklenemezdi (Şahin, 1991: 46). DP'nin ortaya çıkışının ideolojik boyutta gerçekleşmediği ve partilerin birbirine benzeştiği görülmekteydi. Toplumun farklı katmanlarının, ülkedeki tek siyasal parti olduğu için CHP'de birleşmesi gibi CHP'nin karşısındaki bütün muhalefet de DP'de birleşiyordu. Daha sonra toplumsal tabanın istekleri doğrultusunda farklılaşmış talepler açısından temsil kabiliyetleri farklı partiler de olacaktı (Çakılıkoyak, 1998: 129).

Demokrat Parti yöneticileri, partinin fikir kadrosuna değil, halk düşüncesinin temellerine dayanacağını, Atatürk'ün bütün yaşamı boyunca bunun özlemine çektiğini açıklamışlardı. "Hak tefekkürünün temellerine" dayanan (Cumhuriyet, 09.01.1946) bir yönetimin oluşturulmasında mutlaka başarılı olunması gerektiğini savunuyorlardı. DP'nin bu, neredeyse CHP'den daha fazla ve sık, Atatürkçülük vurgusu, kendi muhalefetinin rejime yönelik olmadığını ve olmayacağını altını çizmekti.

Nihat Erim, "Demokrasi yükselen değer olunca onu Atatürk'le birleştirme kurnazlığını ilk Bayar gösterdi," diyordu. Ali Fuat Cebesoy ise "Celal Bayar kalkmış Atatürk zamanını demokrasi diye izaha çalışıyor. Biz işin içyüzünü bilmiyor muyuz" diyordu (Erim, 2005: 84-85).

Muhalefetin, iktidara karşı, güven uyandırması için Cumhuriyet'in büyük yasaklarına dokunmaması gerekiyordu. Bu yasaklar ise, rejimin güvenliği için şart olarak kabul ediliyordu. Laiklik ve anti-komünizm rejimin güvenlik duvarlarını oluşturuyordu. (Şahin, 1991: 52). Demokrat Parti, muhalefet olarak kurulduğu andan itibaren, rejim içi bir çizgide ilerlemeye özen gösterdi. Sol aleyhtar girişimlerinde de hükümeti sürekli destekledi. Rejimin liberalleşmesinin, solun ezilmesine bağlı olduğu görüşünde hükümet ile birikti. Kurucuları, siyasal yaşantımızın o güne kadar geliştirdiği çizgiye tamamen sadık kişilerdi. Ayrıca Demokrat Partili yöneticiler ne kadar sert muhalefet uygularlarsa uygulasinlar, yine de yasal yollardan dışarı çıkmamaya çok dikkat ettiler. Üstelik iktidarın, DP'ye muhalefet döneminde büyük baskılar yapması karşısında, parti tabanından gelen yasadışı karşı koyma isteklerine karşın (Şahin, 1991: 52).

CHP içindeki muhalefetin CHP dışında gidebilecekleri başka bir partinin bulunması iktidar partisini rahatlatmıştı. Ancak Manisa Milletvekili Hikmet Bayur'un 284 milletvekilinden 280'inin onayıyla CHP'den çıkarılmasından sonra DP'ye geçeceği yolunda söylentiler çıkmasından sonra, Celal Bayar konu ile ilgili yorumunu isteyen gazetecilere: "Halk Partisi'nden çıkan veya çıkarılan herkesin bizim partiye geçecek sanılması yanlıştır. Demokrat Parti, üye almakta çok titiz davranmaktadır. Kendi düşüncesine uymayanları, Halk Partisi'nden çıkarılmıştır diye mutlaka kabul eder durumda değildir" demişti (Goloğlu, 1982: 41-42).

Demokrat Parti'nin ilk il şubesi, 01.02.1946'da, Atatürk'ün Milli Mücadele için Anadolu'ya gelişinde karaya ayak bastığı Samsun'da, Emekli Albay Şefik Avni Özüdoğru'nun başkanlığında kuruldu. Tüm Demokrat Partililer, ilk il şubesinin Samsun'da kuruluşunu, demokrasi mücadeleleri için hayırlı bir işaret saydılar. (Cumhuriyet, 01-14.01.1946). 31 Ocak 1946'da, Ethem Menderes Aydın'da ve Zühtü Velibeşe de Ankara'da parti merkezleri kurdu. (Cumhuriyet, 01.02.1946 ve 04.02.1946). İstanbul İl Merkezi ise, Kenan Öner'in öncülüğünde 15 Şubat'ta kuruldu (Ahmad, 1979: 17). Ankara ilçe örgütü ise, 25 Şubat'ta açılabilir (Ulus 26.02.1946). Bunu Tüccar Mehmet Erkazancı'nın Burdur'da, (Cumhuriyet, 01-14.01.1946). kurduğu teşkilat izledi. DP İzmir il örgütü de Dr. Ekrem Hayri Üstündağ'ın öncülüğünde, 12 Şubat'ta kuruldu. (Tanyelli-Topsakaloğlu, 1958: 32). Uşak ilçe merkezi kurucuları ise; Tüccar Hakkı Gedik, Tüccar Halit Sağcan, Nuri Okkaoğlu, Çiftçi Kemal Tekaş, Tüccar Sadık Soruoğlu ve Tahsin Kırhallıoğlu'ndan meydana geliyordu (Ulus, 26.02.1946) DP'nin örgütlenme çalışmaları, başta Batı Anadolu olmak üzere, beklenenden daha hızlı oluyordu.

Çeşme 8 Mart'ta; Giresun, Rize ve Yenişehir ilçe örgütleri 10 Mart'ta (Ulus, 11.03. 1946); Kırklareli il ve Seyhan ilçe örgütleri 12 Mart'ta (Ulus, 13.03. 1946); Karaburun, Eğridir, Terme ilçe örgütleri ile Kütahya il örgütü 14 Mart'ta (Ulus, 15.03.1946); İskenderun, Kırıkhan, Reyhaniye, Bâlâ, Menemen ve Sungurlu İlçe örgütleri de 15 Mart'ta açılmışlardır (Ulus, 16.03.1946). Demokrat Parti yurt içinde hızla örgütlenmeye çalışırken, DP'li milletvekilleri de Meclis içinde düzenli bir grup durumuna girmişler ve 16.01.1946'da, Halk Partisi Müstakil Grubu'na ait olan ve bu kez kendilerine verilen grup odasına yerleşmişlerdi (Us, 1966: 668).

Bu sırada; CHP'nin eski bakanlarından Yusuf Kemal Tengirşenk ile Refik Şevket İnce DP'li oldular. Eskişehir Milletvekili Emin Sazak da CHP'den DP'ye geçti. Aydın'da 15 yıl CHP Başkanlığı yapmış olan DP Başkanı Ethem Menderes, birçok Halk Partili'yi Demokrat Parti'ye geçiriyordu. Bursa DP örgütünün de, 16.03.1946'da Avukat Hulusi Köymen kurmuştu. Böylece; Mart 1946 sonunda Demokrat Parti 16 il ve 36 ilçede örgütlenmişti (Cumhuriyet, 09-14.3-4.1946). 1946 yılı Haziran ayına gelindiğinde ise DP'nin örgütünü kurduğu il sayısı 40'ı, ilçe sayısı da 200'ü aşacak ve pek çok bucak, köy ve mahallede kurucular kurulları oluşturulmuş olacaktı (Vatan, 27.06.1946).

Oysa CHP'nin 1938 yılı sonunda, yani partinin kuruluşundan 15 yıl sonra dahi, Ağrı, Diyarbakır, Elazığ, Muş, Mardin, Siirt, Urfa, Van, Bingöl, Bitlis, Hakkari ve Tunceli illerinde parti örgütü yoktu. Dolayısıyla bu on iki ilin delegesi de yoktu ve bu iller mebuslar tarafından temsil ediliyordu. Bu dönemde toplam il sayısı 63 idi. Bu, CHP'nin her beş ilden birinde parti örgütü kurmadığını gösteriyordu (Koçak, 2003: 157-158). CHP'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde örgütlenmemesi ve aynı şeyi yeni kurulan DP'ye de telkin etmesi bu bölgedeki toplumsal taleplerin siyaset alanına taşınmasının mevcut rejim için tehlikeli görülmesinden kaynaklanıyordu.

DP'nin bu hızlı gelişmesi karşısında CHP çevreleri, çoğu yerlerde; DP'nin Serbest Parti'nin uğradığı sona uğrayacağı yolunda haberler çıkararak, bu partiye üye kaydını engellemeye çalışıyorlardı. Bu kişiler, DP'ye giren vatandaşların güç durumda kalabileceği haberini yayıyorlar, nerede ise, "Demokrat Parti'ye girmeyi, vatan hainliği seviyesinde gösterdikleri bile oluyordu" (Bayar, 1969: 51). DP büyüyüp illere yayılırken, parti niteliğini de değiştirmeye başladı. Parti'nin tek varlık nedenini tek partili devlete düşmanlık olarak gören halk, Parti'ye katılıyordu. Demokrat Parti liderlerinden farklı olarak bu üyeler, en azından CHP'lilerle özdeşleşen bürokratik devleti ortadan kaldırmayı gerektirecek esaslı bir reform programını gerçekleştirmek için iktidara gelmek istiyorlardı. Bunların temel meselesi, CHP yönetimini sona erdirmek ve kendilerine eziyet edenlerden intikam almaktı (Ahmad, 1996: 28).

Demokrat Partinin ilk mesajları; basın hürriyeti ilgili kanunların değişmesi, Cemiyetler Kanunu ile Ceza Kanununun değiştirilmesi, Polis Kanununun Emniyet kuvvetlerine, tehlikeli gördükleri şahısları müddetsiz alıkoyma ve mahkeme kararı olmadan evlerde arama yapma yetkisini veren 18. maddenin yeniden düzenlenmesi, niversite özerkliği, tek dereceli seçim, cumhurbaşkanının parti başkanlığından ayrılması gibi ilk hamlede düzeltilmesi gereken acil konulardı (Sönmez, 1998: 12).

Ağaoğlu, Demokrat Parti'nin iktidara gelişinde asker ve sivil bürokrasinin katkısı olduğunu, ayrıca basın ve niversite çevresinin de buna nedenleri farklı olsa bile destek verdiğini, söylüyordu (Ağaoğlu, 1972: 226). DP bu haliyle bir sınıf partisi değil, bir "milli birlik" partisi gibi gözüküyordu (Timur, 2003: 38). Zaten DP'liler bir sınıf partisi olarak kategorize edilmekten kaygı duymaktaydılar. Fakat, bir tutum almadan, partiler arasında hiçbir fark olmadığı iddiasına karşı da savunmasız kaldılar. Bu iddiayı sürekli yalanlarken, asla inandırıcı farklılıkları ne ęıkaramadılar. Bu durum, DP'lileri şikâyet etme, eleştirme ve iktidar partisinden ödün üstüne ödün isteme politikasına zorladı (Ahmad, 1996: 31).

Askerlerin, özellikle subayların DP'ye umutla baktıkları, Milli şef iktidarının sona ermesini istedikleri görülmektedir. Daha İkinci Dünya Savaşı yıllarında başlayan cunta toplantıları, 1947'de iyice yaygınlık kazanacak, gizli örgüt lideri konumundaki askerler DP yöneticileriyle temas imkânları arayacak, hatta onlardan biri, General Fahri Belen, ilk DP kabinesinde Bayındırlık Bakanlığı'na getirilecektir (zdemir, 1989: 88).

Halk Partisi'nin müdahaleci iktisat politikasından tedirgin olan, özellikle iş çevreleri kendilerini güven içinde hissetmiyorlardı. Öte yandan, halkın çoğunluğu sefalet içindeydi. Savaş yılları büyük bir kıtlık dönemi olmuştu. Köylüler jandarma baskısından şikyetiydiler. Sabit gelirli bir grup olan memurlar da savaş içinde fiyatların dört misline fırlamış olması yüzünden iktisaden son derece zavallı bir duruma düşmüşlerdi (Eroğul, 2003: 86).

Öte yandan DP zel girişime programında vaat ettiği büyük hakların yanı sıra, o zamanlara kadar göz ardı edilmiş bulunan kırsal kesimdeki ęifti ve öteki halk kesimlerine destek, refah ve özgürlük sözü veriyordu. Dinsel bazı kısıtlamalardan dolayı, Türk Devrimi'ne karşı pek sempati duymayan çevrelere de, daha rahat bir

yaşama ortamı getireceğini ima ediyordu. DP programında, yalnızca bürokratlarla ilgili parlak vaatler yer almıyordu. Çünkü DP'nin tabanının bu kesime dayanması öngörülmemiştir. Ayrıca öteden beri bürokratlar ve askerler devletçi-merkeziyetçi kanadın tabanını oluşturuyorlar, tek-parti, tek-şef modeline ve CHP'ye sadakatle bağlı bulunuyorlardı (Albayrak, 2004: 71). Bunların dışında bazı küçük gruplar da iktidara muhalifti. Örneğin dini idare taraftarları "Allahsız Parti"yi ilk fırsatta devirmeye hazırıldılar. Gayrimüslim azınlıkların ise, 1942'de uğradıkları Varlık vergisi felaketini kolay kolay unutmalarına imkân yoktu. Bütün bunlara yirmi yılı aşkın bir iktidarın olağan yıpranması da eklenince, Halk Partisi'ne muhalefetin eriştiği yoğunluk kolaylıkla tahmin edilebilmekteydi (Eroğul, 2003: 86).

Yeni kurulan çok partili düzende sol kanat öngörülmemiştir. Bu, yalnızca sağ cepheden oluşan bir "demokrasi" olacaktı. Üstelik sağın tüm eğilimlerinin burada temsili de söz konusu değildi. Osmanlı düzenine dönmek isteyen gericiler, laikliğe karşı olan şeriatçılar ve Nazilere özenen faşistler, bu yeni yasallığın dışında tutulmuşlardı. Sonuç meşru olarak, kabul edilen tek muhalefet, ideolojisi iktidardaki tek partiden fazla ayrılmayan yarı-liberal bir sağcı muhalefetti (Çakıllıkoyak, 1998: 65).

Demokrat Parti'nin, savaş sırasında zenginleşen büyük ve geleceği parlak işadamlarının partisi olduğu düşüncesi, geniş bir geçerlilik kazandı. Özellikle, DP'lilerin "Türk liberaller" olarak nitelendiği Batı'da, bu düşünce popülerdi. Daily Mail'de yayımlanan ve Türk basınında da çıkan bu konudaki bir makale, DP'nin önemli sözcülerinden biri olan Menderes'in bir yanıtını içeriyordu. Menderes, kendi partisinin işadamlarının ve tüccarların partisi olduğunu reddediyor ve bu grupların her iki partideki oranının aşağı yukarı aynı olduğunu iddia ediyordu. DP'lilerin, kendi bencil çıkarları peşinde koşan grupların temsilcileri olmadığını; tek parti sistemine son vermek isteyen herkesin temsilcisi olduklarını söylüyordu (Ahmad, 1996: 30).

Çok partili sisteme tek parti döneminde yapılmış olan 1924 Anayasası ile geçilmişti. 1924 Anayasası'nın tek partili dönemin anayasası olmasına rağmen çok partili hayata geçişte bir engel oluşturmamıştır; çünkü 24 Anayasa'sında tek partililiğin anayasal bir ilke olarak yer almaması, aksine demokratik bir ruh taşıması, dolayısıyla muhalefet partilerinin kurulmasını engelleyecek bir hüküm taşıması çok partili parlamenter rejime geçişi kolaylaştıracak etkenlerden biri olmuştur (Uzun, 1995:127).

Çok partili sisteme geçişte dış dinamiklerin etkisi de yadsınamazdı. Nitekim tam bu sıralarda söz konusu olan Amerikan yardımının demokratik bir siyasal yapıya geçme şartına bağlandığı İnönü'nün beyanlarında görülmekteydi. Nitekim Cumhurbaşkanı İnönü, Amerikan yardımının ilk günlerinde Associated Press muhabirine verdiği demeçte yardım konusunu demokrasiye bağlamaktadır. İnönü, "Amerikan yardımının demokrasiyi korumak yolunda bir adım olduğunu ve Türkiye ile Birleşik Devletler arasında daha sıkı münasebetler kurulmasının demokrasinin Türkiye'de sağlam yerleşmesine yardım edeceğini" belirtmiştir (Avcıoğlu, 1969: 248-249).

Eroğul, DP'nin kuruluşunu "Dünyaya damgasını vuran bloklar politikası ve soğuk savaş bu yılda doğmuş, Türkiye'de biçimsel demokrasi, yine bu yılda hızla oluşmaya yüz tutmuştur. Demokrat Parti, tam anlamıyla, bu yeni düzenin bir ürünüdür," diye açıklamaktadır (Eroğul, 2003: 15). Timur ise, "Savaş yıllarında uygulanan politika toplumun çeşitli kesimlerinde bir muhalefet ortamı yaratmakla beraber, bir muhalefet partisi girişimi bizzat yönetici zümrenin teşvikiyle, yine yönetici zümre içinden gelmiştir. Bu suretle Türkiye'de otoriter rejim, bir yandan iç huzursuzluğa, diğer yandan da uluslararası gelişmelere bir "güdümlü demokrasi" ile yanıt vermeye çalışmıştır," diye açıklamaktadır (Timur, 2003: 33).

Gerçekten de DP'nin kuruluşunda asıl dikkat çeken nokta yönetici zümrelerin işbirliğidir. DP'den önce ve sonra bu işbirliğinden yoksun olarak kurulan partiler, ya derhal kapatılmış ya da hiçbir varlık gösteremeyecek derecede baskı ve kontrol altında bulundurulmuştur. Örneğin, yine böyle bir işbirliğinin ürünü olan Serbest Fırka'nın bunca sözü edilmişken, onunla birlikte kurulmuş diğer iki partiyi kimse bilmemektedir. Çünkü Ahali Cumhuriyet Fırkası ve Türk Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Partisi adındaki bu partiler hemen kapatılmıştır. Ağaoğlu'nun belirttiği gibi, "Bu partilerin hükümet tarafından hemen kapatılmasının belli başlı sebebi belki de yönetici kadro ile hiçbir ilgilerinin bulunmamasıydı." Daha sonra da Milli Kalkınma Partisi, Temmuz 1945'te kurulduğu halde, yönetici zümrenin desteğinden yoksun olduğu için 1 Kasım 1945 söylevinde İnönü, hâlâ "Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır" diyordu. Buna karşılık DP, yönetici zümrenin onayı ve desteğiyle kurulduğundan, çok daha uygun bir gelişme ortamı bulmuştur (Timur, 2003: 34-35).

3.3. DP'nin Kurucuları

7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti kurulmadan daha birkaç ay öncesine dek, kurucusu olan dört isim de -Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü- CHP üyesiydiler. Yeni partinin başkanı olan Celal Bayar, Atatürk'ün son başbakanı ve CHP Genel Başkan Vekili'ydi. DP'nin kuruluş süreci içinde İnönü ile sürekli ilişki içinde olmuştu. Kurucuların ne sola, ne de meşru olmayan sağa, hiçbir yakınlıkları yoktu. Kısacası, parti kurmalarında hiçbir sakınca olmayan kişilerdi.

Birçok DP'li, herhangi bir CHP'li kadar Kemalizm'e sahip çıkabilirdi. DP'liler, gerçekte amaçlarının, 1938'de Atatürk'ün ölümünden önce olduğu gibi, Kemalizm'i canlı bir ideoloji haline getirmek olduğunu iddia ediyorlardı (Ahmad,1996: 54). Hal böyle olunca CHP'den farklı bir geleneğin temsilcileri olarak değerlendirilecek olan DP kurucularının biyografilerine kısaca bir göz atmak önemli olmaktadır.

3.3.1. Celal Bayar

93 Harbi de denilen savaş boyunca, savaşın zulmünden kurtulmaya çalışan bir çok Türk ailesi dramatik bir göç dalgası halinde Anadolu'ya sığınmıştır ki, Bayar'ın öyküsü de tam bu noktada başlamaktadır. Çünkü Bayar'ın ailesi de göç dalgasına katılarak bir ırmak halinde Anadolu'ya akan ve öyküleri belirsiz binlerce adsız aileden birisidir (Şenşekerci, 2000: 19).

Bayar'ın babası Abdullah Fehmi Efendi (ölm. 1918) Plevne Türklerinden idi. Soyu, Horasan'dan Konya'ya göç etmiş ve bir süre sonra da Rumeli fetihleriyle Tuna boylarına geçerek, Bulgaristan'ın fethinden sonra Plevne kasabasına yerleşmiş bir aileden gelmekteydi (Şenşekerci, 2000: 19). Abdullah Fehmi Efendi, Gemlik'te yerleştikten sonra, burada Müftülük, Umur Bey'de rüştiye öğretmenliği yaparken, oğlu Mahmut Celal'i de Bursa'daki bir Fransız okulu olan Colloge Francaise de L'assomption'a göndermişti. Celal, burada Fransızca öğrenirken, babasından da Arapça ve Farsça dersleri almış, kısa bir süre sonra da 1905 yılında bir Alman bankası olan Deutsche Orient Bank'ta memur olarak çalışmaya başlamıştır. Celal Bey, memuriyet hayatına başladıktan kısa bir süre sonra, ihtilalci bir örgüt olan İttihat ve Terakki'ye üye olmuş, önce bu örgütün Bursa, daha sonra da İzmir "Katib-i Mesulü" seçilmiş ve böylelikle siyasi yaşamın içinde genç yaşta yer almıştı. Birinci Dünya Savaşı sonunda,

İttihat Terakki'nin kapanmasından sonra, aynı siyasi çizgide kurulan " Teceddüt Fırkası" İzmir Katib-i Mesulü olarak görev yaparken, aynı zamanda Kuvay-i Milliye yanlısı Halka Doğru Gazetesi'nde çalışmıştır. İttihat ve Terakki'nin mallarına el konulması ve Ermeni tehciri meselesinden dolayı yargılanmasına karar verilmesi üzerine de, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi öncesinde, bu kentten ayrılarak, Batı Anadolu Kuvay-i Milliyesi'ne, "Galip Hoca" takma adı ile katılmıştır. Galip Hoca, bir süre sonra efelerin güvenini kazanmış ve Çine Heyet-i Milliyesi'nin kurulmasının yanı sıra, Aydın'ın geri alınması sırasında görev yapmıştı. Daha sonra da Demirci Mehmet Efe'nin danışmanı olmuştu. Kuvay-i Milliye'ye katılmaktan dolayı, hakkında tutuklama emri çıkarılmış, ancak bu emir yerine getirilememiştir (Albayrak, 2004: 48).

1903'te yaptığı evlilikle Bayar, yaşamını son derece varlıklı ve köklü bir ailenin, İnegöllü zade Rafet Beyin kızı Reşide Hanım ile birleştirmişti (Şenşekerci, 2000: 26)

Bayar, önemli bir bölümünü eski İttihat ve Terakki yanlılarının oluşturduğu Batı Anadolu Kuvay-i Milliyesi'nin 16 Eylül 1919 tarihinde topladığı İkinci Balıkesir Kongresi tarafından, 37 oy ile Akhisar Cephesi Komutanlığı'na seçildi (Albayrak, 2004: 48). Batı Anadolu Kuvay-i Milliyesi içindeki başarılı çalışmalarından dolayı Mustafa Kemal Paşa'dan büyük övgüler alan Celal Bey, 1919 yılında Meclis-i Mebusan için yapılan seçimlerde Saruhan'dan milletvekili seçilmiş, ancak Meclis-i Mebusan'ın kapatılması üzerine; milletvekili olarak, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmış ve bu Meclis tarafından, 21 Mayıs 1921'de İktisat Bakanlığı'na getirilmiştir. Bayar bu görevini, 14 Ocak 1922 tarihine kadar sürdürmüştür. 6 Mart 1924 yılında Mübadele, İmar ve İskân Bakanı olarak görev yaparken de bu görevinden istifa etmiş ve Mustafa Kemal'in emirleri ile, "Kurtuluş Savaşı için Hint Müslümanları'nın bağışlamış oldukları parayı" kullanarak, ilk Türk Bankası olan Türkiye İş Bankası'nı kurmakla görevlendirilmiş ve aynı bankanın ilk Genel Müdürü olmuştur. 9 Eylül 1932'de yeniden İktisat Bakanlığı'na seçilmiştir (Aydemir, 1979: 160-61).

İktisat Bakanlığı zamanında Devletçilik uygulamasının ateşli bir taraftan olan Bayar, Birinci Sanayi Plânı'nın uygulanması sırasında önemli görevler yaptığı gibi, 1936'da

hazırlanan İkinci Sanayi Plânı'nın hazırlanmasında ve uygulamaya konmasında da çalışmıştır. İktisat Bakanlığı görevini, Başbakanlığa atandığı 8 Kasım 1937 tarihine kadar sürdüren Bayar'ın, Atatürk ile İnönü arasındaki anlaşmazlık nedenlerinden birisi olan, N'yon Antlaşması'na kabul oyu verdiği anlaşılmaktadır (Albayrak, 2004: 48).Ekonomik görüş olarak ılımlı Devletçilik yanlısı olduğu söylenen Bayar, Atatürk'ün ölümü üzerine, Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü tarafından, 11 Kasım 1938'de yeni kabineyi kurmakla görevlendirilmiş, bu defa Başbakanlık görevi, 15 Ocak 1939'a kadar, üç ay süre ile devam etmiştir (Mazıcı, 1996).

Bayar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Bursa Sorumlu Saymanı (1909), Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın Akhisar Cephesi Alay Komutanı (1919), son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Saruhan Mebusu (1920), Mütareke Dönemi'nin Galip Hocası (1918-1920), ilk TBMM'nin Manisa Milletvekili (1921) ve resmi Türkiye Komünist Fırkası'nın yöneticilerinden birisidir. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise, Mübadele, İmar ve İskan Bakanı (1924), İş Bankası'nın kurucusu (1924), İktisat Bakanı (1932-1937), Başbakan (1937-1939), Demokrat Parti'nin kurucularından (1946) birisidir (Mazıcı, 1996: 1-2).

Kendisini bir ara “devletçi sosyalist” diye tanımlayan, Yeşil Ordu'nun kuruluşunda rol alan Bayar, 1939'dan beri CHP sıralarının arkalarında küskün oturdu (Gevgilili, 1987: 37-38). Başbakanlık'tan sonra da 1945 yılına değin 5-6 yıl bir kenara çekilmiş ve susmuştu. Bayar, İsmet Paşa cumhurbaşkanı olunca, onunla hiç bir zaman takışmak istememişti. Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka denemelerinden biliyordu ki İsmet Paşa ile takışmak kimseye hayır getirmez. İsmet Paşa'nın, hasımları için kinci, acımasız ve kıyıcı olduğu kafasında yer etmişti. Zaten Bayar, CHP'den, arada bunca parti kurulmasına karşın hiç bir zaman ayrılmayı düşünmemişti. CHP'nin dışına düşenlerin ne eziyetler çektikleri Bayar'ın gözleri önündeydi (Kemal, 1982: 24).

Arzık, Bayar ve İnönü arasındaki bu ilişkiyi şöyle anlatmaktadır: “CHP'li Bayar, CHP toplantılarında: ‘Ben parti kurmak istemem. Memlekette, muhalif partilerin akıbetini biliyorum,’ demişti. Kısa bir süre sonra milletvekilliğinden ve partiden ayrıldı. DP'yi kurdu. İsmet Paşa, muhalif partilerin akıbetleri hakkında korkusunu yok edecek teminat verdi mi kendisine bilinmez” (Arzık, 1966: 39).

Bayar'ın Başbakanlık sonrası yaşamıyla ilgili Zekeriya Sertel hatıralarında “Celal Bayar, iktidardan düşünce karaya vurmuş balık gibi sersemlemişti. Ne yapacağını bilmiyordu. Ankara’da sokaklarda yürüyor, Akba adındaki bir kitapçıya uğrayarak orada gençlerle temasa çalışıyordu...Gösterişsiz bir hayat yaşıyor, kendisini mağdur ve parasız göstermeye çalışıyordu. İhtiyacını karşılamak için elinde bulunan değerli şeyleri satmak zorunda kaldığını söylüyordu. Hatta karısının kürkünü bir tanıdık aracılığıyla bana satmaya kalkmıştı. Oysa Bayar’ın İstanbul’da Moda koyunda demirli özel bir yatı vardı. İstanbul’a geldikçe bu yatla Marmara’da dolaşır ve bu gezintilere dostlarını da davet ederdi. Hatta biz bile onun bu yat gezintilerine birkaç kez davet edilmiştik, » diye yazıyordu (Sertel, 1977 : 235).

Celal Bayar, İzmir milletvekili olarak TBMM’de Altıncı ve Yedinci devrelerde görev yaparken, parti içinde ve hükümette aktif görev almadığı gibi, düzenli olarak Meclis çalışmalarına ve oylamalara da katılmadı. Saraçoğlu Kabinesi zamanında kendisine önerilen Parti Meclis Grup Başkanlığı görevini de kabul etmemiş, bir ara Müstakil Grup Başkanlığı'nı kabul edebileceğini söylemiş ise de, daha sonra, bu isteğinden de vazgeçtiğini Cumhurbaşkanı İnönü’ye açıklamıştır (Koçak: 2003: 346-47).

Milli Şef döneminde Bayar'ın, hükümetlere karşı sessiz bir muhalefet hareketi yürüttüğü ve 1944 Mali Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu'na kırmızı oy veren tek kişi olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonra da Bayar 1945 yılı yedi aylık bütçe yasa tasarısına, red oyu veren CHP içindeki yedi muhalif milletvekilinden birisi oldu (Ahmad-Turgay, 1979: 13).

Dörtlü Önerge'den sonra gelişen siyasi ortam içinde, bir muhalefet partisinin kuruluş çalışmalarına başlayan Bayar, 3 Aralık 1945 tarihinde CHP'den istifa etti. Kişilik olarak "son derece inatçı, direngen ve cesur bir adam..." olan Bayar için, Atatürk'ün "...Bu memlekette, bir gün, kansız bir ihtilal olacaksa ve bu ihtilale biri de liderlik edecekse, o adam Celal Bayar olacaktır," dediği ileri sürülmüştür (Albayrak, 2004: 49)

Siyasi eğitimine, Cumhuriyet'in bütün kurucuları gibi, İttihat Terakki Cemiyeti'nde başlamış, daha sonra bir İmparatorluğun çöküşüne, Kurtuluş Savaşı ile de yeni bir Türk Devleti'nin kuruluşuna ve Türk Devrimi'ne tanık olmuş, olayların bizzat içinde yer almış olup Atatürk'e ve onun felsefesine bağlılığı ile tanınmıştı (Albayrak, 2004:

47-48-49).

DP kurulurken Tan gazetesi olayından sonra DP ileri gelenlerinin tutumları nedeniyle Moskova Radyosu, Celal Bayar'ı hedef tutan büyük bir yayın yaptı. Eski Başbakan Bayar, Sovyetlere düşman olmakla suçlanıyordu. Sovyetlere dost bir politika güdecek bir parti kurarken böyle bir yayınla karşılaşmak, Celal Bayar'ı üzdü. Zekeriya Sertel'e "Moskova Radyosu beni Sovyet düşmanı olmakla suçlandırıyor. Oysa, bilirsiniz, ben Atatürk'ün adamıyım. Onun ölüm yatağında bana yaptığı vasiyeti yerine getirmek en kutsal görevlerimden biridir. Onun için ben Sovyet düşmanı olamam," der (Sertel, 1977: 257). Hatta CHP'li Faik Öztrak gibi "Celal Bayar tamamıyla Rus taraftarıdır" diyenler de eksik değildir (Gevgilili, 1987: 44).

Çok partili siyasal hayata geçerken Bayar'ın da katkısıyla sistem; bürokratik vesayet altında çalışmaya aday demokratik kurumlar şeklinde oluşturulmaya çalışılacaktı. Bu nedenle Bayar, İnönü için de en uygun adaydı. Ölene kadar İttihatçı kalacağını söyleyen Bayar'a, hiç de yabancı olmadığı bu bürokratik yönetim anlayışı önce İttihat ve Terakki'den, sonra da Kemalizm'den miras kalacaktı.

Bayar'ın ittihatçılığı öylesine güçlüydü ki partinin ekonomik görüşü olarak ortaya koyulan teşebbüs hürriyeti ve özel sektörün teşviki birçok araştırmacı tarafından liberalizm olarak değerlendirilmesine karşın uygulamalarda bu özelliği de görmemek mümkün değildi. Bu nedenle DP bir "piyasa liberalizm"inden çok "ittihatçı liberalizm"ın temsilcisi oldu.

Bayar'ı, Mustafa Kemal ve İnönü'den ayıran büyük ayrımlar yoktur. Herkesin de bildiği gibi Bayar'ın "İttihatçılığı" ve "Atatürkçülük"ü üzerinde yerli yabancı bütün aydınlar tarafından oluşturulmuş bir icma vardır. Bayar'ın değil dostları muhalifleri bile onun Atatürkçülüğünü teslim etmişler ve Bayar için en ufak bir rejim kaygısı taşımamışlardır.

Celal Bayar, Osmanlı'da devrim yapan İttihatçılar kuşağındandı. İkinci Meşrutiyet, bir gizli örgüt tarafından kotarılan bir devrimdi ve bunların içinde Bayar da vardı (Kemal, 1982:5). DP'nin önde gelen isimlerinden Samet Ağaoğlu'na göre Bayar için Atatürk'ü seviyor muydu diye bir soruya ihtiyaç yoktur. Bayar, Atatürk'ü seven adamdır, dostunun da, düşmanının da birleştikleri noktalardan biri budur. İnönü ile arasındaki

hissi uzaklığın belli başlı sebeplerinden biri belki yine budur (Ağaoğlu,1972:147). Atatürk için “Seni sevmek milli ibadettir,” diyen Bayar, İnönü’ye karşı da siyasi iktidar mücadelesine girişmemiş, aksine bir takım gizli ve açık tertiplere iltifat etmeyerek İnönü’ye Cumhurbaşkanlığı’nın yolunu açmıştı (Akandere, 1998:44-45).

İnönü için ise Bayar özeldi. Öyle ki Dörtlülü Önerge sürecinde öteki imza sahipleri; Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan Halk Partisi'nden çıkarıldıkları halde, Celal Bayar partiden çıkarılmamış ve buna hiçbir suretle teşebbüs edilmemişti (Bozdağ, 1975: 23).

Demokrat Parti’nin iktidar yıllarında her ne kadar Bayar için “Sultan Reşat” benzetmesi yapılmışsa da Bayar, hiçbir zaman ipleri tam anlamıyla bırakmış değildir. Güçlü İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde padişah olan Sultan Reşat, sadece İttihat ve Terakki’nin yaptıklarını imzalayan bir noter memuru gibi gözükmüşse de ömrünün sonuna kadar İttihatçı kalmakla övünecek olan Bayar’ın hiçbir zaman böyle pasif bir görevde olamayacağı İttihatçılık iddiasıyla bağdaşmayacaktı zaten. Bayar her ne kadar cumhurbaşkanı seçilince Demokrat Parti Başkanlığı’ndan ayrılmışsa da, 1954, 1957 seçimlerinde de görüldüğü gibi DP amblemlili bastonuyla DP için oy toplamaya çıkacak ve DP’nin üzerinden hiçbir zaman elini çekmeyecektir.

Altındal’a göre ise Bayar’ın 27 Mayıs sonrası cezasının infaz edilemeyişi görünür nedenlerin dışında başka nedenlere dayanıyordu. Altındal’ın verdiği bilgilere göre; Papa 23. John, Türkiye’de yıllarca bulunmuştu. 1930’lu yıllarda Türkçe öğrenmişti. En yakın dostlarından biri Celal Bayar’dı. Bayar 1958’de eski dostu Papa seçilince Vatikan’a giderek onu makamında kutlayan ilk ve son Müslüman devlet adamı olmuştu. 27 Mayıs 1960’da yapılan askeri darbe sonucunda Celal Bayar idama mahkum edilince, 23. John derhal müdahale etmiş ve askeri cuntadan Bayar’ı idam etmemesini yoksa tüm Katolik alemini Türkiye’ye karşı boykota çağıracağını resmen bildirmişti. Bayar böylece idamdan kurtulmuştu. Altındal’ın iddiasına göre Bayar, Mason’du ve Gül ve Haç Örgütü ile çok yakın ilişki içindeydi (Altındal, 2002:109).

3.3.2. Adnan Menderes

Menderes, Aydın'da Sarayıcı Mahallesinde büyük dayısı Sadık Bey'in konağında 1899 yılında İbrahim Ethem Bey'in oğlu olarak dünyaya geldi (Sarol, 1983: 9). Babasının hukuk öğrenimi gördüğü, kâtiplik yaptığı ve Menderes Nehri'nin çevresinde 40 bin dönüm dolaylarında arazisi bulunan Hacı Ali Paşa'nın kızı Tevhide(Tevfika) Hanım ile evlendiği bilinmektedir (Kısakürek, 1986; 153-54). Fakat sağlığı doğumlarla büsbütün bozulan genç annesi iyi değildir. Babaanne Fitnat Hanım gelini ve torunlarını yanına alarak İzmir'e gider. İzmir'de yerleştikleri ev, dar bir sokak içindedir, havasızdır, Menderes'in annesinin hastalığı için uygun değildir. Genç annenin ateşi yükselir, öksürüğü artar, tükürüğüne kan da karışır. Tedbirler, ihtimamlar, ilaçlar fayda sağlamaz. Tevfika Hanım hayata veda eder. Baba da ana gibi veremdir. Ayrıca kalbinden de hastadır. Ethem Bey de eşinden kısa bir süre sonra vefat eder. Menderes ve ablası Melike babaannelerine kalır. Bu arada verem, ablası Melike'nin de ciğerlerine yerleşmiştir. Melike altı yaşına kadar bir yandan Menderes'e küçücük yapısına rağmen manevi annelik yapar bir yandan da hastalıkla pençeleşir, sonunda vereme yenik düşerek ölür (Sarol, 1983: 9).

Adnan, çok küçük yaşta veremden anne-babasını kaybetmiş ve Babaannesini Fitnat Hanım tarafından büyük bir özenle yetiştirilmiştir (Aydemir, 1969: 19). Adnan, önce İttihat ve Terakki Mektebi'ne devam etmiş, burada ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra, İzmir Kızılçullu'daki Amerikan Koleji'ne gönderilmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, öğrenim hayatını yanda bırakmak zorunda kalmıştı. Menderes, İzmir'in işgalinden sonra Yörük Ali Efe'nin yanında Kuvay-i Milliye'ye katılmış, Aydın, Ödemiş ve Akhisar Cephelelerinde görev almıştır (Aydemir, 1969: 31-32).

Adnan Bey, Atatürk'ün yakın arkadaşlarından ve eski Başbakanlarından Fethi (Okyar) Bey'in, 5 Ağustos 1930 tarihinde kurduğu Serbest Laik Cumhuriyet Fırkası'na katılarak, bu partinin Aydın İl Başkanı seçilmiştir. Aynı yıl içinde Serbest Parti'nin kapatılması sonrasında Aydın'a gelen ve bu ildeki CHP örgütünü ziyareti sırasında Atatürk'ün dikkatini çeken Adnan Bey, Atatürk tarafından "şayanı dikkat bir genç" olarak övülmüştü (Aydemir, 1969: 89). 1931 seçimleri yaklaşınca da Atatürk, Adnan Menderes'in adaylığını emretmişti (Goloğlu, 1982: 29). 1931 yılında CHP'den aday

olan Adnan Bey, yine aynı yıl Aydın milletvekilliğine seçilmiştir. (Goloğlu, 1982: 29). Milletvekili olduktan sonra Ankara Hukuk Fakültesi'ne devam ederek, bu okulu bitiren Adnan Bey'in, 1934'te Soyadı Yasası çıkınca, önce Ertekin soyadını aldığı, ancak daha sonraki yıllarda bunu, Menderes olarak değiştirdiği anlaşılmaktadır. Menderes, 1938 yılına gelindiği zaman evli, bir çocuklu, hukuk mezunu olmasına karşın, ihtisasını " çiftçilik" olarak kabul eden genç bir milletvekili idi. Atatürk'ün, "bana bir Tarım Bakanı bulamadınız..." diye yakındığı yıllarda, Tevfik Rüştü Araş, "damadım" diye tanıttığı Menderes'i, bu göreve hazırlamaya çalışmıştı (Toker, 1990: 69). CHP içinde ve Meclis Komisyonları'nda görev alan Menderes, 1946 yılına kadar Arzuhal Encümeni'ninde çalışmış, milletvekilliğinin bu döneminde etkili çalışmaları ile dikkat çeken; "hatta kendisinden biraz da çekinilen biri..." olmuştu (Aydemir, 1969: 103).

Siyasi yaşamda yeterince deneyim kazandıktan sonra bir defasında Alaattin Tiritioğlu aracılığıyla, Saraçoğlu Kabinesi'ne Tarım Bakanı olarak alınmasını rica etmiş, fakat bu isteği kabul edilmemişti (Baban, 1970: 130). Uzun bir süre CHP Parti Müfettişi olarak görev yapan Menderes, 1945 yılı yedi aylık bütçe yasa tasarısına kırmızı oy veren yedi kişiden biri olmuş ve o günlerde Bayar ile olan yakınlığı artmıştır (Bayar, 1969: 29-30).

Çiftçiyi Topraklandırma Yasası'nın görüşülmesi sırasında, bu yasa tasarısını en ağır eleştiren milletvekili Menderes olmuş, özellikle de Başbakan Saraçoğlu ve CHP ileri gelenlerinden Recep Peker ile sert tartışmalarda bulunmuşlardı. Bu yasanın TBMM'de görüşülmesinden önce, hazırlık çalışmalarının başladığı anlaşılan Dörtlü Önerge'nin hazırlanmasında en önemli kişinin Menderes olduğu söylenebilir. Menderes, Dörtlü Önerge'nin verilmesinden sonra, CHP ileri gelenlerinin kendilerini sert şekilde eleştirmeleri üzerine, 13-14 Eylül 1945 tarihlerinde Vatan Gazetesinde yayınlanan "Başbakan'ın Demeci Münasebetiyle" başlıklı yazısında, bu eleştirilere ve Başbakan'ı şu sözleriyle eleştirmişti; "Bütün dünyaca meşhur olan dört hürriyetin ve siyasi, iktisadi, içtimai bütün veçheleriyle demokrasinin yurdumuzda yerleşmesinin gaye olduğunu Başbakan'ın lisanında pürüzsüz ifade olunduğunu işitmek isterdik..." (Vatan, 13-14.09. 1945). Bu yazı üzerine, zaten parti yönetimiyle arası açık olan Menderes'in yazılı olarak savunması istenmiş ve CHP Parti Divanı, 21 Eylül'de kendisinin partiden çıkarıldığını bildirmiştir (Ahmad,1979: 15). Böyle bir gelişimin beklendiği o günlerde

Menderes yeni bir muhalefet partisinin kurulması için hazırlıklarını tamamlamış görünmektedir.

Başar, Menderes'i dış görünüm olarak; "Güler yüzlü, sempatik tavırlı, orta boylu, yuvarlak çehreli, zeki bir taşra çocuğuydu. Mütevazı gözüküyor, lüzumundan fazla nezaket gösteriyordu. İnsanın üzerinde, her tarafta rastladığımız orta ve basit düşünceli münevver tesiri yapıyordu. Basit hürriyet ve serbesti fikrine bağlı idi," diye tanımlıyor (Başar, 1960: 32). Diğer tanımlamalara göre; kimi zaman çok sert ve en yakın arkadaşlarına karşı bile kinci olabiliyordu. Usta bir söylevci olup; "Çekici, söylev verme gücü yüksek, rahat, seçmenlerin hoşuna gitme konusunda endişeleri olmayan bir kişiliğe sahipti. Halk düzeyine inmeyi biliyordu... Kibirli, aşırı duygulu bir kişiliği vardı. Bütün bunların yanı sıra, aşırı duygusal, heyecanlı ve çabuk kırılan bir kişiliği olan Menderes, daha Başbakanlığının ilk aylarında, bir ara Cumhurbaşkanı Bayar'a kızdığı için, Ankara'yı terk ederek, Aydın'daki Çakırbeyli Çiftliği'ne çekilip ortadan kayboluvermişti" (Baban, 1970: 52-53).

Menderes'in siyasi yaşamı, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda tek partili sisteme karşı bayrak açmakla başlamış ve çıraklığını bu partide, kalfalığını Cumhuriyet Halk Partisi'nde yapmış ve ustalık devresinde de, Demokrat Parti içinde yerini almıştı. Menderes, 1930 yılında liberal düşünceleri yansıtmak amacıyla kurulan SCF'de olduğu gibi, yeni kurulacak ve yine liberal amaçlara hizmet etmesi düşünülen Demokrat Parti'de düşüncelerine uygun bir ortam bulmuştu (Albayrak, 2004: 50-51). Demokrat Parti kurulurken Atatürk döneminin güçlü İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı da çağırılmışlardı. O, daveti reddetmiş. Adnan Menderes'e de "Adnan Bey siz yumuşak ve uysal bir insansınız. Bu iki değirmen taşı arasında sizi öğütürler," demişti. İki değirmen taşı dediği de İsmet İnönü ile Celal Bayar'dı (Esin, 2005:163). Tarih, Şükrü Kaya'yı maalesef haklı çıkaracaktı.

Menderes söylenildiği gibi hiçbir zaman Demokrat Parti içinde tek adam olamadı. En güçlü dönemleri diye bilinen 1955 yılında bile DP'nin "ispat hakkı" meselesiyle bölünerek içinden bir Hürriyet Partisi çıkması, daha sonra da grupta Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı'yla başlayıp Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'la devam eden istifaların yaşandığı bir hükümet bunalımı ve dördüncü hükümetini kurmak için Bayar'ın yardımına gereksinim duyması, Menderes'in hiç de öyle söylenildiği gibi tek

adam, en güçlü adam olmadığını gösteriyordu. Yine Menderes'in 27 Mayıs darbesinden kısa bir süre önce istifa etmek istediği ve bunun Bayar tarafından engellendiği de dönemle ilgili kaynaklarda yer almaktaydı.

Menderes, bir rivayete göre, toplam 40.000 dönüm olan dede yadigârı çiftliğin bir kısmını hediye, diğer bir kısmını taksitle ve bir bölümünü de uzun vadeli satışlarla Çakırbeyli köylülerine mal etmiştir. Öldüğünde Menderes'in elinde, bir kolu Çine çayı ile Menderes nehri arasında yekpare takriben 3.500 dönümlük düz, ova gibi bir toprak parçası kalmıştır (Sarol, 1983: 22).

3.3.3. Refik Koraltan

1891'de Divriği'nde doğdu. 1914'te İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1914-1918 arası savcılık ve emniyet müfettişliği yaptı. 1920'de Konya'dan milletvekili seçildi. Bir süre sonra tekrar resmi hizmete döndü. Çorum (1935), Trabzon (1937) ve Bursa'da (1939-1942) valiliklerinde bulundu. 1942'de Bursa'dan milletvekili seçildi. 1946'da Dörtlü Takrir'i imzalayarak CHP'den ayrıldı (Larousse, 1972: 486).

Savaşı sırasında, TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile kurulan ve Türkiye'deki komünist girişimleri denetlemek ve bu arada Sovyetler'i de rahatsız etmemek amacıyla, örgütlenmesine izin verilen resmi nitelikli Komünist Partisi'nin üyeleri arasında yer almış, Cumhuriyetin ilk yirmi yılı içinde, Atatürk'ü ve CHP'yi hararetle desteklemiş, bir ara da İstiklal Mahkemesi'nde Başkanlık görevinde bulunmuştu (Karpat, 1967: 344-45).

Koraltan, dönemi anlatan bazı hatıralarda gizli servise mensup bir milletvekili olarak anlatılmaktadır. Üç-dört milletvekilinin koridorda veya encümende görüşürken Refik Koraltan yanlarına geldi mi bahsi derhal değiştirdiklerinden bahsedilmektedir (Göldaş, 1997: 77-78).

Refik Koraltan, TBMM'de İçişleri Encümeni Mazbata Muhabirliği, Başkanlık Divanı Kâtipliği ve Yozgat İstiklal Mahkemesi üyeliği görevlerinde de bulunmuştu. Siyasi yaşamı çok kısa süren ve 1930 yılında Fethi Bey tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na sert eleştiriler yönelten Koraltan, milletvekilliği görevini 1935 yılına kadar sürdürmüştü. 1935-42 yılları arasında ise; Artvin, Bursa ve Trabzon valilikleri yapan Refik Koraltan, 1942 yılında İçel milletvekili olarak yeniden

parlamentoya girmişti (Albayrak, 2004: 52-53).

Cumhuriyet Halk Partisi içindeki muhalefetine Dörtlerle başlayan Koraltan, 1945 yılı yedi aylık bütçe yasa tasarısına kırmızı oy vermiş ve Çiftçiyi Topraklandırma Yasası görüşmeleri sırasında bu yasaya karşı yaptığı sert çıkışları ile tanınmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra, daha çok Bayar'a karşı sempati duyan Koraltan ile Bayar, "ikili" oluşturmuşlardı. Koraltan'dan, Dörtlü Önerge'ye imza koymasını Bayar istemişti (Toker,1990: 70). Dörtlü Önerge'den kısa bir süre sonra, Menderes ve Köprülü'nün CHP'ye karşı muhalefetine dikkatle izlemiş ve 21 Eylül 'de bu iki arkadaşının CHP'den çıkarılmaları üzerine yaptığı bir açıklamada; "Ben ve üç arkadaşım, milli hâkimiyet esaslarının ve parti prensiplerinin kuvvetlenmesine çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan biz değiliz, iki arkadaş hakkında ihraç karar verenerlerdir" (Erer, 1966: 223) diyerek, CHP yönetimini protesto etmiş, bunun üzerine CHP Meclis Grubu Genel Kurulu, Başkan Vekili ve Kütahya Milletvekili Recep Peker Başkanlığı'nda toplanarak, Koraltan'ın savunmasını dinledikten sonra, l'e karşı, 208 oyla CHP'den çıkarılmasına karar vermişti (Tanyelli-Topsakaloğlu, 1958: 30-31).

Refik Koraltan, fizik olarak, normalden biraz daha iri yapılı, soğuk esprileriyle ün yapmış bir halk adamı olarak tanıyor, ancak "o heybetine rağmen çok ince, çok zarif bir insan," olarak biliniyordu. Dörtlü Önerge'ye imza koyan öteki üç arkadaşından daha az konuşan, yazan ve daha az tanınan bir kişidir (Albayrak, 2004: 52-53). Demokrat Parti'nin dörtlüsünden biri olan Koraltan iktidar yıllarında Demokrat Parti'nin değişmez Meclis Başkanı'dır. Refik Koraltan da Atatürk'ün samimi arkadaşlarındandı. Atatürk güvendiği adam olarak Refik Koraltan'ı İstiklal Mahkemeleri'nde vazifelendirmiş ve ehemmiyet verdiği birçok vilayetlere de vali yapmıştı. Yine rivayete göre samimiyetleri o kadar ileriye ki, hususi toplantılarda birkaç defa Atatürk ve Koraltan güreşe tutuşmuşlar, şakalaşmışlardı (Erer, 1966:209).

3.3.4. Fuat Köprülü

Osmanlı İmparatorluğu'nun ünlü Sadrazamlarından Köprülüzade Mehmet Paşa'nın soyundan olan Fuat Köprülü, 4Aralık 1890'da İstanbul'da, Beyoğlu 2. Ağır Ceza Mahkemesi Başkatipliğinden emekli Faiz Bey'in oğlu olarak dünyaya geldi. Mercani İdadisi'ni bitirdikten sonra bir süre Hukuk Fakültesi'ne devam etti, ancak bu fakülteyi

bitirmeden ayrılarak, Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmeye ağırlık verdi (Köprülü, 1987: 1). Aile silsilesinin onuncu kuşakta Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'ya ulaştığı söylenir. Ali Emiri Efendi ise Fuat Köprülü'nün Köprülülerden değil, paşanın kayını Kibleli Mustafa Paşa'nın soyundan geldiğini söylemektedir (Akün, 2003: 471).

Genç yaşında edebi yazılar yazmaya başlayan Köprülü'nün ilk yazısı, 15 yaşında iken, Musavver Terakki'de yayımlanmıştı. Edebiyata olan merakı giderek artınca, önce 1908 yılında kurulan Türk Derneği, daha sonra 1911 yılının Ağustos ayında çalışmalarına başlayan Türk Yurdu Cemiyeti üyeleri arasında yerini alarak, Türk Ocağı Kültür Kurulu'nda görev yapmaya başladı. Bu arada "Mehasin", "Servet-i Fünun" dergileri ile "Tanin" gazetesinde düzenli olarak şiir, edebiyat, sosyoloji, eleştiri yazıları yazdı ve 20 Aralık 1913'te de Halit Ziya (Uşaklıgil)'dan boşalan İstanbul Üniversitesi Türk Edebiyatı Profesörlüğü'ne atandı (Köprülü: 1987: 1-2). Köprülü, adını kısa süre içinde edebiyat ve tarih alanında duyurmaya başladı ve Türk Edebiyatı Tarihi ve Türkiye Tarihi üzerine yaptığı çalışmaları önemli yankılara neden oldu. Köprülü'nün, bu çalışmalarında İkinci Meşrutiyet döneminin tanınmış Türkçülerinden ve bir tarih bilgini olan Yusuf Akçura'nın savunuculuğunu yaptığı, "Bir Türk orta sınıfı, bir milli burjuvazi yaratmak... " görüşlerini, temel alan düşünceleri benimsedi (Akün, 2003: 471).

Köprülü, Cumhuriyet kurulduktan sonra, 1924 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarlığı'na atanmış, aynı zamanda da Türkiyat Enstitüsü Müdürlüğü görevini yürütmüş ve Sovyet İlimler Akademisi Muhabir üyeliğine seçilmiştir. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Türk Dini Tarihi (1924); Mülkiye Mektebi'nde, Siyasi Tarih (1923-1929); Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Medeniyet Tarihi (1926-29) derslerini okutmuş; Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde, Orta Çağ Tarihi ve Siyasal Bilgiler Okulu'nda da Türk Müesseseleri Tarihi Kürsüsü'nün Başkanlıklarını yapmıştır (Köprülü: 1987: 4-7).

Köprülü, fiziksel olarak ufak- tefek, elinden hiç bırakmadığı bastonu ve ağzından hiç düşürmediği sigarası ile adeta bütünleşmiş bir insan olup kendisine özgü, zor beğenen bir kişiliğe sahipti. Lewis'e göre Köprülü; "seçkin bir bilgin, tarihçi ve Türkiye'nin entelektüel hayatında önde gelen bir sima..." idi (Lewis, 1993: 303). Atatürk'ün bir grup ilim ve fikir adamını kendi yakın çevresinde ve TBMM'nin çatısı altında

toplamak istemesinin bir sonucu olarak Köprülü de o zamana kadar siyasete uzaktan yakından bir ilgisi olmadığı halde, 1935'te yapılan bir ara seçimi ile Kars'tan milletvekili seçilmişti (Köprülü, 1987: 5). Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Atatürk'ün daha verimli çalışabilmeleri için kendilerine milletvekilliği imkânı sağladığı üniversite hocalarını bu iki vazifeden birini seçmek zorunda bırakınca 1941 yılının sonlarında Köprülü seçimini milletvekilliğinden yana kullandı (Akün, 2003: 478).

Köprülü'nün 1935 yılında başlayan siyasi hayatı, bir aralık Meclis'te Maarif Komisyonu Başkanlığı yapmasına rağmen, biçimsel bir milletvekilliğinden ileri gitmemişti. 1943 Şubat'ında ise CHP grubunda yaptığı uzun bir konuşmada, Türkiye'nin o sıralarda Almanya aleyhine harbe girmesinin memleketin yüksek çıkarları bakımından son derece mahzurlu olacağı fikrini savunmuş ve Bayar da dahil olmak üzere, diğer bazı arkadaşlarıyla birlikte böyle bir kararın alınmasını engellemişlerdi (Köprülü, 1987: 7).

II. Dünya Savaşı sonrasında memleket şartları Köprülü'yü aktif politikaya çekti. İlim adamı diye memleketteki gidişata kayıtsız kalamayacağını ifade ederek tek parti ve şeflik karşıtı görüşlerini ifade etmeye başladı. Vatan gazetesi başta olmak üzere çeşitli yayın organlarında, bu dönemde yazdığı yazılar daha sonraları yabancı öğrenciler için Türkiye'yi tanıtmaya yardım edecek bir ders kitabı olarak Columbia Üniversitesi tarafından *On the Way to Democracy* adıyla 283 makalelik bir eserde bir araya getirildi (Akün, 2003: 478).

1945 yılı içinde CHP'deki muhalefet arasında yer alarak, 1945 yılı yedi aylık bütçe yasa tasarısına kırmızı oy verdi. Dörtlü Önerge'nin hazırlanmasında aktif rol alarak, bu Önerge'yi o dönemin Meclis Başkanı Kazım Özalp'a bizzat götürmüştür. Dörtlü Önerge'den sonra, CHP'li partizanlarla ve özellikle de, Falih Rıfkı Atay ile çok sert yazı tartışmalarına girmiş, onun tek partili sisteme karşı açık isyanı kabul edilen ve Atay'a çatan "Açık konuşalım" başlıklı yazısı önemli tepkilere yol açmış, 21 Eylül 1945'te Menderes ile birlikte yazılı savunması alındıktan sonra CHP'den çıkarılmıştı (Tanyelli-Topsakaloğlu, 1958: 27).

Köprülü kendisini methetmeyi seven biriydi. DP'nin kurulmasında aktif görev alan Köprülü "DP'yi ben kurdum. Celal Bey o kafa ile kuramazdı" diyordu (Erim, 2005: 344-345). Partinin dört kurucusundan biri olan Fuat Köprülü 6 Eylül 1957'de, Demokrat Parti'den istifa etti. Aynı yıl kısa bir süre Hürriyet Partisi içinde faaliyet gösterdi. 1958'de Amerikan tarih ve Türkoloji çevrelerinin teşebbüsü ile Harvard ve Columbia üniversitelerinde araştırmalar yürütmek, konferanslar vermek üzere Amerika'ya gitti (Akün, 2003: 479).

27 Mayıs askeri müdahalesinin ardından 6-7 Eylül hadiseleri sebep gösterilerek 1960 yılı sonlarında tutuklanıp Yassıada'ya gönderildi. Amerikan üniversitelerindeki bazı ilim adamları Devlet başkanına bu durumu protesto eden bir mektup gönderdi (Akün, 2003: 479). Ayrıca İnönü Yassıada Mahkemeleri'ne Köprülü'nün suçsuzluğu yönünde mektuplar yazdı (Baban, 1970:342). Dört ay süren tutukluluğu beraatla neticelendi. 18 Aralık 1961'de Yeni Demokrat Parti'yi kurdu. Ancak partinin daha adından başlayarak hemen hemen her siyasi faaliyeti müdahaleye uğradığından siyasi hayattan çekilmeyi uygun gördü (Akün, 2003: 479).

15 Ekim 1965'te Ankara'da geçirdiği bir trafik kazasından sonra bakımındaki bazı hata ve ihmaller yüzünden ortaya çıkan komplikasyonlar neticesinde nakledildiği İstanbul Baltalimanı Hastanesi'nde 28 Haziran 1966'da vefat etti. 1 Temmuz Cuma günü İstanbul Üniversitesi merkez binasında sade bir törenin ardından doğduğu evin pek yakınında atalarının yattığı Köprülüler Türbesi'nde toprağa verildi (Akün, 2003: 479).

3. 4. Yeni Siyaset Alanında DP'nin Meşruiyet Kazanma Süreci

Bayar, partinin kuruluş günlerinde birçok kişiden mektuplar aldığını, bu arada H.Cahit Yalçın'ın da kendisine yazdığı bir mektupta; "Daha barış gelmemiştir, memleket ateş ve kan içine düşebilir. Bu takdirde partinizin durumu ne olacaktır? Bence parti kurmak için zaman erkendir ve bundan vazgeçin..." dediğini belirterek, kendisinin de verdiği yanıtta; "Biz partiyi kuracağız, kendimize güveniyoruz. Millete sonsuz itimadımız var. Memleketin başına bir savaş felaketi gelecekse, o zaman kendimizi ilk ateşe atacak olanlar da biz olacağız. Bundan emin olunuz." (Bayar, 1969: 37-38) diye yazdığını açıklamaktadır. Yalçın'ın sözünü ettiği konu Türk-Sovyet ilişkilerinin yarattığı gerginlik ortamıdır. Üstelik o günlerde, Tan Matbaası başta olmak üzere, bazı Sovyet

yanlısı kitapevlerine zarar verilmesi iki devlet arasındaki ilişkileri büsbütün gerginleştirmişti. Bayar, herkesin merak içinde olduğu günlerde, 15 Aralık 1945'te bir açıklama yaparak, partisinin, "Kemalist düşünceye ve politikaya bağlı, yalnızca düşünce olarak Halk Partisi'nden farklı olacaklarını," söyleyecekti (Albayrak, 2004: 61).

DP, 7 Ocak 1946'da kurulduğunu resmen açıkladıktan sonra CHP'li Necmettin Sadak, Akşam Gazetesi'nin 9 Ocak 1946 günlü sayısında "Demokrat Parti'ye Hoş Geldiniz Deriz" başlıklı yazısında DP'nin programı için, "İlk okuyuşta yarattığı tesir, CHP esaslarından farklı olmamasıdır. Halk Partisi altı oku gibi, DP de cumhuriyetçi, laik, inkılapçı, halkçı, devletçi, milliyetçidir....", devletçilik hakkında da, "... devletçilik bahsinde iki program arasında hemen hemen bir fark yoktur. Aynı vuzuhsuzluk, aynı müphemlik yeni partinin programında da göze çarpıyor..." dedi ve sözlerini şöyle bağladı: "DP memlekette yeni bir devlet sistemi, yeni bir sosyal meslek, bir devrim programı getirmek iddiasında değildir. Bu partinin hedefi, aynı ana prensipler çerçevesi içinde hükümet ve idare mekanizmasında yenilik ve düzeltim istemektedir" (Ahmad-Turgay, 1979: 16-17).

İktidar, DP kurulduktan yaklaşık bir hafta sonra, 16 Ocak 1946'da, CHP Müstakil Grup Odası'nı Meclis içinde düzenli bir grup haline gelmiş bulunan bu partiye ayırarak, muhalefete sıcak bir jest yaptı (Albayrak, 2004: 77). DP kurulduğu sıralarda CHP'liler demokrasiye geçiş olgusunu gerçekleştirebilmenin onuruyla, yeni partiye sıcak bakıyorlar, hatta yaşaması için destekliyorlardı (Şahin, 1991: 56). 6 Mart 1946 çok partili politika hakkında basına bir demeç veren başbakan Saraçoğlu "Bir muhalefet partisinin varlığı halkın hükümete karşı güven ve inancını arttırmaktadır," diyordu (Ahmad-Turgay, 1979: 18). Muhalefet partisinin kurulması CHP çevrelerinde endişe yaratmıyordu. Partinin önderleri vurgular farklı olmakla birlikte muhalifleriyle aynı temel felsefeyi savunan eski Kemalistlerdi (Ahmad, 2002: 135).

İnönü, "Celal Bayar'ın Kemalizm davasına ve Türk devrim geleneklerine uygun bir muhalefet partisi kurmaya ve işletmeye muvaffak olmasını biz de en aşağı kendisi ve arkadaşları kadar dilemekteyiz. Celal Bayar bizim partimizde fazileti, dürüstlüğü ve ülkücülüğüyle şöhret kazanmıştır. Karşımızda bu vasıfta bir liderin muhalefet partisini kurmasından memnun olmamak imkânı var mıdır?" diyordu (Gevgilili, 1987: 39). İnönü muhalefet liderine bir otomobil tahsis ettirmeyi ve Başbakan gibi tahsisat

verdirmeyi düşünüyordu. Hatta Bayar Sivas'a giderken teşyi ettirmeyi dahi düşünmüştü. Fakat "Şimdilik kalsın," diyerek vazgeçmişti (Erim, 2005: 144).

"Bu memlekette muhalefet, ihtilal demektir" diyen İnönü'nün DP muhalefetini, kuruluş aşamasında böylesine desteklemesi çeşitli yorumlara da yol açıyordu (Eroğul, 2003: 89). "CHP Genel Başkanı bir fikre ısrarla bağlanmaz. Hayatı boyunca kendi yaptığını kendi yıktığı çok görülmüştür," diyenler olduğu gibi (Ahmad, 1996: 108), "Buna şaşmamalı. İsmet Paşa, her şeyden evvel maharetli bir taktikçidir. Atatürk devrinde uzun yıllar iktidarda tutunabilişini en ziyade bu kabiliyetine borçludur. O devir boyunca liderle Büyük Millet Meclisi arasında -kâh birine kâh öbürüne dayanmak suretiyle- uyguladığı baskül hünerlerini yakından görmüş olanlar bu müşahedemin ne kadar doğru olduğunu tasdikte tereddüde düşmezler sanırım," diyenler de vardı (Karaosmanoğlu, 2002: 55). Bir zamanların "Milli Şef"inin, çok partiye geçme kararını partiler üstü bir işlevi koruyacağını düşünerek aldığını söyleyenler de vardı (Timur, 2003: 153).

Çok partili siyasal hayata geçişi İnönü'nün fikrîsel dönüşümüne bağlayanlar da oluyordu. Barutçu'nun anılarında İnönü'den aktardığı özeleştirisi bu yönde değerlendirilebilir. Barutçu'nun aktardığına göre İnönü şöyle diyordu: "Demokratik yönetim, insanlık yönetimidir. Biz bu yönetimi bütün çizgileriyle geliştireceğiz. Demokratik kurumlarımız tamamdır. Bir eksiğimiz, ikinci partidir. Bu işin tarihçesi şudur: Eğer, İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf girişimini her ne pahasına olursa olsun, anlayışla karşılayabilmiş olsaydı, iki parti geleneği ve eğitimi şimdi yerleşmiş olacaktı. Sonradan Hürriyet ve İtilaf, iş başına geçti ve kör tutkuları onları hainliğe kadar götürdü. Cumhuriyet döneminde Terakkiperver Fırka'sını bizim arkadaşlarımız kurdular. Şeyh Sait İsyanı bizi korkuttuğu için, yeni olan devrimi koruma kaygısıyla bu partiyi kapattık, ama bu iyi bir şey olmamıştır. Onu koruyacaktık, hata ettik. Korusaydık, şimdi bu gelenek de yerleşmiş olacaktı. Serbest Fırka girişimine gelince, bunu ben aşıladım, bu gereği Atatürk'e ilk ben anlattım. Çünkü kendi partimizin içinde gizli amaçların zaman zaman kendini gösteren belirtilerinden usanmıştık. Taraftarlarımız kimlerdi, bize karşı konuşacaklar kimlerdi, ne amaçla konuşacaklardı... Bunları bilemezdik, pusudan çıkar gibi çıkarlardı. Serbest Fırka kuruldu. Fethi Bey, 1931'de iktidara gelmek istiyordu. Kendisine, 1935'de iktidara gelmek üzere

çalışmasını ve 1935'te iktidarı kendi ellerimle teslim edip muhalefete geçmekle, nöbet değiştireceğimizi söyledim, kabul etmedi. Bu da onun hatası oldu. Atatürk, kuvvetli ve korkusuz bir adamdı. Ama isminin dedikodu konusu olmasına katlanamazdı. Bir gazete Serbest Fırka büyüklerinin Rumelili olduklarını, Genel Sekreterin Selanikli olduğunu yazdı. Rumelili, Anadolu... Hedefin kendisi olduğunu anlayınca, tepkisi şiddetli oldu. Ama yine de hata ettik. Her ne pahasına olursa olsun, koruyacaktık ve ikinci partiyi yaşatacaktık. Yaşatsaydık, şimdi bu eksliğimiz de olmayacaktı. Bu eksliği tamamlayacağız. Bu kadar devrim yapmış olanlar, bunu da başaracaktır. Bu kuvveti ben kendimde görüyorum. Yalnız on yıllık bir uğraş ister. Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bütün uluslar, Sırlar, Bulgarlar, Yunanlılar, hatta Araplar ve Mısır becerirler de Türkler yapamazlar mı? Böyle şey olur mu? Mutlaka bunu da yapacağız. Baskı yönetimi kolaydır, önemlisi insanlık yönetimi olan demokrasiyi işletmektir. İkinci partiyi koruyacağım, büyük partiye ezdirmeyeceğim. Bu parti Meclis'te kurulursa, ona karşı da durumumuz aynı olacaktır. İnönü bu konuda uzun uzun güzel sözler söyledi. Demokrasinin gelişme yollarını gösterdi. CHP'lilere gelişmenin zorunlu ve doğal olduğunu anlattı" (Barutçu, 1977: 285-286).

CHP'nin iki sebeple böyle bir partinin kurulmasını teşvik ettiği de ileri sürülmekteydi. İlki muhalif bir partinin kurulmasıyla gerek yurt içinde gerek uluslar arası siyasette totaliter bir parti olduğu eleştirisini karşılamış olacaktı. İkincisi, Halk partililer partiyi içeriden zayıflatan bazı gayri memnun unsurlardan kurtulacaklardı(Karpat, 1967: 345). CHP'lilerin bütün bu teşvikleri karşısında Celal Bayar da daha DP'nin ilk Büyük Kongresi'nde şunları söyleyecekti: "Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca, iktidar partisinin geniş bir müsamaası, hatta teşviki ile karşılaşmış bulunduğumuzu itiraf etmek lazımdır" (Timur, 2003: 32).

CHP'de, DP'nin ilk kuruluş günlerinde, muhalefetin daha uzun yıllar iktidara geçemeyeceğini, demokratik bir süs olmaktan ileri gidemeyeceğini düşünenler de vardı (Cumhuriyet, 18.07.1946). Bayar ise bu konuyla ilgili olarak "Başvekilim Menderes" adlı eserinde; "Ta başından beri iktidar, Demokrat Parti'yi 'Gölge Muhalefet' olmaya zorluyordu. Kuruluş günlerindeki güler yüzlülüğü bundandı. Demokrat Parti'nin iki saatte kurulmasına müsaade etmeleri bundandı. Ajansın ve radyonun ilk kuruluşlarımızı yayın bültenlerine almaları bundandı," diyordu (Sönmez, 1998: 48).

Türkiye’de 1945’te doğup gelişen muhalefetin başarıya ulaşması için iki büyük şart vardı. Birincisi, Cumhuriyet’in büyük yasaklarına dokunmaması, ikincisi ise kamuoyuna iktidarın bir oyunu olarak görünmemesi idi. Cumhuriyet idaresi, yirmi iki yıllık bir uygulamadan sonra, siyasal hayatımızı iki kalın duvar arasında tutmaya hayati bir önem vermişti. Rejimin güvenliği için şart görülen bu duvarlar, laiklik ve antikomünizm idi. Öte yandan kamuoyu, Serbest Fırka denemesinden sonra yapay muhalefet hareketlerinden çekinmeyi öğrenmişti. Yeni bir hareketi desteklemesi için, gerçek bir muhalefet olacağına inandırılması şarttı (Eroğul, 2003: 87).

Fakat CHP’lilerin, yeni parti ile kendi partileri arasında önemli bir farklılık olmadığını savundukları ve DP’yi, kontrol partisi gibi göstermek istedikleri anlaşılmaktadır. Oysa DP hızla büyümeye ve CHP’deki muhalifleri kendi içinde toplamaya başlamış, bu noktadan olmak üzere, Dışişleri eski Bakanlarından Yusuf Kemal Tengirşenk ile Adalet eski Bakanlarından Refik Şevket İnce DP’ye girmişler ve 21 Ocak 1946 tarihinde GİK’e üye seçilmişlerdi (Albayrak, 2004: 64-65).

DP çeşitli toplumsal sınıfları harekete getirmişti. Buna karşılık CHP, tek parti dönemi uygulamalarının sonucu olarak kitlelerden uzaklaşmış ve bürokratik bir kuruluş halini almıştı (Timur, 2003: 67). CHP bu imajını gidermek için, Demokratların propagandasını yaptığı liberalleşme silahını elinden kapmaya çalışırken, toplumsal tabanda da olumlu yeni izlenimler yaratmak üzere çeşitli yeniliklere girişti. İlk aşamada köylüler gözetilerek hazırlanan Toprak Kanunu gündeme getirildi. Ardından 23 Ocak 1946’da, toprak mahsulleri vergisi kaldırıldı. Bu vergi savaş sırasında konulmuştu ve köylüler arasında CHP aleyhtarlığının doğmasına neden olmuştu. (Ahmad-Turgay, 1979: 17) Aynı dönemde, işçilerin yararına olarak işçi sigortaları kanunu yürürlüğe kondu. Çalışanların sosyal güvencelerinin sağlanması ve genel seviyelerinin yükseltilmesini amaçlayan, Çalışma Bakanlığı Kuruluş Kanunu kabul edildi. 5 Nisan’da İstanbul’a gelen Missouri savaş gemisine benzeri görülmemiş bir karşılama töreni düzenleyen CHP, Demokratlar kadar Amerikalılar yanında saf tutabileceklerini de gösterdiler (Şahin, 1991: 59). Bir başka açıdan söyleyecek olursak DP’nin ürettiği politikalar veya topluma deklare ettiği vaatler CHP’nin de gerçekleştirmekten kaçınmayacağı politikalar halini aldı.

Demokrat Parti'nin kurulması ve kendini sistem içinde tanımlama ve kimliklendirme çalışmalarına karşın CHP de kendini kurulacak yeni modele göre yeniden konumlandırma girişimlerine başladı. Bu amaçla 27 Nisan 1946'da CHP Genel Başkanı İnönü, partisini 10 Mayıs'ta olağanüstü bir toplantıya çağırdı. 10-11 Mayıs 1946 günleri yapılan Olağanüstü Kurultay'da ele alınacak konu başlıkları şunlardı;

- 1) Tek dereceli seçimi kabul için parti programı değiştirilecekti,
- 2) Cemiyetlerin ve partilerin sınıf esasına göre kurulmasını yasaklayan madde kaldırılacaktı. Bu çok önemliydi, çünkü cumhuriyet idaresinde geç de olsa işçilerin örgütlenmesine kanunen izin veriliyordu. Bununla birlikte, daha sonra görüleceği gibi, işçilerin yoluna başka birçok engeller konulacaktı. Fakat CHP bu değişikliği yaparken İnönü şöyle diyordu: "Biz kendi programımızda sınıf mücadelesini istemeyen ve sınıf çıkarları arasında uyum arayan esasta kalacağız."
- 3) 'Milli Şef' ifadesi ve 'Değişmez Başkan'lık kaldırılacak; Genel Başkan her dört yılda bir Kongrede seçimle atanacaktı.
- 4) CHP içindeki müstakil grup sistemi kaldırılacaktı.
- 5) Yeni seçim kanunu kabul edilince, meclis kuvvetini kaybedecek; yani yeni seçimlerin yapılması gerekecekti (Cumhuriyet, 11.05.1946).

Kurultayda İsmet İnönü tekrar Genel Başkanlığa seçildi. Başkan Vekilliğine Başbakan Şükrü Saraçoğlu; Genel Sekreterliğe Nafi Atıf Kansu ve Genel İdare Kuruluna da 12 üye seçildi (Cumhuriyet, 12.05.1946). Olağanüstü Kurultay'da ele alınan konuları DP'ye karşı taviz olarak gören CHP'liler oldu (Ahmad-Turgay,1979: 19). CHP, DP'nin kuruluşuna karşı tepkisini kendini yeniden tanımlayarak veriyordu. Bu durum aynı zamanda siyaset alınının yeniden tanzim edildiğine ve siyasi aktörlerin yeni rol paylaşımına işaret ediyordu.

İktidar partisinin bu tutumu demokratikleşme yönünde olumlu bir adım olarak nitelendirilebilir. Ancak bu olumlu gelişmenin yanı sıra Cumhuriyet Halk Partisi yöneticileri, ülkeyi 23 bölgeye ayırarak her bölgeden sorumlu olacak parti görevlileri tayin etti. Bu partililer, Demokrat Parti'nin, iktidarın teşviki ile kurulduğunu ve aynen

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda olduğu gibi bir süre sonra kapatılacağı ve o zaman Demokrat Parti'yi destekleyen vatandaşların çok güç bir duruma düşeceği şeklinde propaganda yapmaya başladılar (Bayar, 1969: 51).

Saraçoğlu'nun 6 Mart'ta basına verdiği demeçten ve yaşanan muvazaa iddialarından sonra, Bayar 13 Mart 1946'da devlet bürokrasisinin partileri üzerindeki baskılardan dolayı basına şikâyetlerini bildirdi. Bazı kimseler partisinin, Serbest Fırkası gibi muvazaa eseri olduğunu ileri sürüyorsa da bunun doğru olmadığını, DP'nin bağımsız bir siyasal parti olduğunu söyledi (Cumhuriyet, 14.03.1946). Adeta DP'nin bir muvazaa partisi olmadığını ispat etmesi gerekiyordu. Bu muvazaa iddialarından sonradır ki CHP-DP arasında sert polemikler yaşanmaya başladı; ama bunların hiçbiri rejime veya mevcut siyasal sistemin temellerine yönelik olmadı.

DP büyüyüp illere yayılırken, niteliğini de değiştirmeye başladı. DP'nin tek varlık nedenini tek partili devlete düşmanlık olarak görmeye başlayan halk, DP'ye katılıyordu. Demokrat Parti liderlerinden farklı olarak bu üyeler, en azından CHP'lilerle özdeşleşen bürokratik devleti ortadan kaldırmayı gerektirecek esaslı bir reform programını gerçekleştirmek için iktidara gelmek istiyorlardı. Bunların temel meselesi, CHP yönetimini sona erdirmek ve kendilerine eziyet edenlerden intikam almaktı (Ahmad, 1996: 28). DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner "Bizim seçim propagandamız, Halk Partisi'nin bugüne kadar yaptıklarıdır" (Goloğlu, 1982: 60) diyordu. Mareşal Fevzi Çakmak'ı da listesine alan DP halkın hızla kendisine yaklaşmasını sağlıyordu. Vatandaşlarla daha yakından ilişki kurabilmesi de dikkat çekiyordu (Cumhuriyet, 10.08.1946).

DP Başkanı Celal Bayar, durmadan dinlenmeden geziyor ve konuşuyordu. Ankara'da "Denetimli yeni bir hayat başlıyor, oyunuzu atarken yalnız vicdanınızla baş başa kalınız" derken İzmir'de "Bu bir muhalefet hareketi değil, bir ihtilal hareketidir" diyordu. Refik Koraltan güney bölgesini dolaşıyor, Mareşal Fevzi Çakmak konuşmalarında cumhurbaşkanının doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesini ileri sürüyordu (Sönmez, 1998: 23).

CHP sözcüleri muhalefet partisinin vatandaşı iktidara karşı isyana teşvik ettiği yolunda iddialarda bulunmaya başlamışlardı. Falih Rıfkı Atay “DP bir siyasi parti olmaktan çıkmıştır. Bu bir yıkıcılar ve intikamcılar hareketidir” diyordu (Ulus, 04.07.1946).

Demokrat Parti kurucularından Adnan Menderes, iktidarın muhalefet karşısında değişen tavrının nedenlerini bir konuşmasında şöyle dile getiriyordu: “Partimizin ilk kuruluş zamanlarında iktidar partisi yumuşak ve samimi göründü. Kısa bir müddet sonra, partimizin yurdun dört bir tarafında kurulmaya başladığını ve güçlendiğini görünce, bu durum birden bire değişti. Anlaşıyor ki, Halk Partisi’nin, kuruluş zamanlarındaki oldukça yumuşak ve tahammüllü hareketi, partimizin hükümet ve iktidar partisi karşısında bir türlü yetişemeyeceği, gelişemeyeceği ve güçlenemeyeceği düşüncesinden ileri gelmekte imiş. Halk Partisi uzun seneler milletin kendisi ile beraber olduğuna, yaptığı yoğun propagandalara kendisi dahi o kadar inanmış bulunuyordu ki, partimizin birkaç vilayet merkezinden başka hiçbir yerde kurulamayacağına, üyesinin çok sınırlı kalacağına, kasabalar, hele köylere asla giremeyeceğine kendileri de inanmış bulunuyorlardı” (Uzun, 1995: 81).

14 Mayıs 1946’da Türkiye Sosyalist Partisi kuruldu. Bu olay sınıf esasına dayanan partilerin kurulmasına 11 Mayıs’ta CHP Olağanüstü Kurultayı’nda izin verilmesinin ilk sonucu idi. Fakat bu parti 16.12.1946 tarihinde kapatıldı (Tökin, 1965: 81-82). 29 Mart 1946’da da 20 günlük kısa bir dönemden sonra Sosyal Demokrat Partisi, hükümet tarafından kapatılmıştı. Milletlerarası gruplarla, özellikle Bulgaristan’daki Sosyal Demokratlarla, ilişki kurmakla suçlanmışlardı (Cumhuriyet, 30.03.1946). 16 Aralık 1946’da Sıkıyönetim, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ve Türkiye Sosyalist Partisini ve bu partilerin çıkardığı gazete ve dergileri kapattı. Bu iki partinin mahkemede davaları senelerce sürdü ve sonunda Türkiye Sosyalist Partisi beraat etti. 1950’de tekrar kurulan parti 1952’de gene kapatıldı. Bu kez dava 8 sene sürmüş ve parti mahkemede gene beraat etmişti. Böylece, Sosyalist partilerin kurulmasını yasaklayan bir kanun olmamasına rağmen bu çeşit partiler aşağı yukarı 15 yıl çeşitli baskılar altında bulundurulmuştu (Ahmad-Turgay, 1979: 27-28).

Bu süreçte tüm solu ve meşru olmayan sağ siyaset alanı dışında tutan bir demokrasi modeli oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu yargının sosyolojik açıdan ifadesi ise toplumun bir kesiminin veya toplumsal taleplerin/değerlerin bir bölümünün siyaset

alanı dışında tutularak kendine özgü steril bir iktidar alanının CHP ve DP tarafından oluşturulmak istendiğidir. Buna karşın Demokrat Parti, kurulur kurulmaz, basın, iş çevrelerinin, aydınların ve geniş halk kitlelerinin desteğini hızla kazanarak, tüm yurtta hızla yayılmaya başladı. Bu durum toplumsal algının, DP'nin kendisini topluma sunduğu dilin çok ötesinde olduğuna işaret etmektedir.

Birçok partinin yasalara uygun olduğu halde kapatılmasına rağmen DP'ye böyle bir uygulamada bulunulmamasının sebeplerinden biri de İnönü'nün DP'yi kendi eserlerinden biri olarak görmesiydi. 10 Ekim 1946 günü İnönü'nü Antakya'da Demokrat Parti üyelerine hitaben verdiği demeç, demokrasi yolunda önemli bir adım olarak nitelendirilmişti: "Bütün siyasi ve askeri hayatımdaki vazifelerin hiçbirini düşünmeden diyebilirim ki, öldüğüm zaman Türk milletine iki eser bırakmış olacağım: Bunlardan biri köy okulları, diğeri de müteaddit partilerdir" (Cumhuriyet, 11.10.1946).

Avcıoğlu CHP'nin, toplumsal taban olarak eşraf ve memura dayanan tarihsel bir çizgi izlediğini belirtir. Avcıoğlu, "CHP, eşraf-memur işbirliğine daha doğrusu uzlaşmasına dayanan karakterini yakın zamana kadar sürdürmüştür" demektedir. Tunçay'a göre de 'Bizim Tek parti deneyimimizde, ilkece bütün halkı kapsama, onun yararına olma niyetine karşın, CHP egemen sınıflara dayanmaktan kurtulamamıştır,'der (Çakılıkoyak, 1998: 77). Eroğul ise Demokrat Partiyi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'de, iktidara tamamen sahip olabilmek için "bir halk hareketini araç edinen asalak egemen sınıfların siyasal örgütü" olarak tanımlamaktadır (Eroğul, 2003: 94). Birçok kişi DP ile CHP arasında temel felsefi farklar aramıştır. DP popülist, kır partisi olarak, CHP elitist, aydınların desteklediği kent partisi olarak nitelendirilmiştir (Ahmad, 1996: 56). Eski Başbakanlardan Rauf Orbay ise DP'leri "Bunlar da aynı okuldandır," diyerek CHP'lilere "Siz türdeşsiniz, bunlar değildir; siz deney sahibisiniz, bunlar değildir," diye değerlendirmektedir (Barutçu, 1977: 469).

DP'nin kuruluşu karşısında yapılan bütün bu değerlendirmeler siyaset-toplum ilişkisinde köklü bir değişikliği öngörmeyen, belirlenmiş siyaset alanı içerisinde yeni kurulacak bu partinin kabul edilebileceğini, meşru görüleceğini ifade etmektedir. Kurucularının determinel siyaset-toplum ilişkisini o güne kadar tek meşru siyaset yapma biçimi olarak görmesi ve bu yapıyı özümsemiş kişilerden olması da DP'nin yeni siyaset alanında kendine meşruiyet kazandırması için etkili olmuştur.

3. 5. Siyasi Sosyalleşmede Yeni Süreç: 1946 Seçimleri

1946 seçimleri Türkiye’de siyasi sosyalleşme açısından yeni bir miladı temsil etmektedir. Ayrıca değişen siyaset ve toplum arasındaki ilişkinin de ilk işaretidir. Araştırmacıların neredeyse hemen hepsi 46 seçimlerini yapılan baskı ve hileler açısından ele almaktadır. Seçim sonuçları ilan edildikten sonra yakıldığı için kesin sonuçları da resmi ayrıntılarıyla bilememekteyiz. Oysa spekülasyonlara açık bu alanlar dışında Türk demokrasi tarihinde ilk kez seçimlerin tek dereceli yapılması ve birden çok partinin bulunması ve siyaset alanına rekabet unsurunun girmiş olması siyasi sosyalleşme sürecinde bir farklılık olduğunu, siyasi sosyalleşmenin hem hızlandığı hem arttığı bir döneme girildiğini göstermektedir. Siyasi sosyalleşmede yaşanan bu yeni süreç siyaset ve toplum ilişkisinde de yön ve biçim açısından bir değişime yol açacak kadar önemlidir.

DP Başkanı Bayar’ın 22 Nisan 1946 tarihli Tasvir gazetesinde bir beyanatı yayınlandı. Bayar, demokratik nizama ters düşen konularda değişiklik yapılırsa, seçim öne alınsa bile hazır olduklarını söylüyordu. Bu beyanattan hemen üç gün sonra, 26.04.1946’da toplanan CHP Meclis Grubu, Eylül’de yapılması gereken belediye seçiminin hemen Mayıs ayında yapılmasına ve bunun için gerekli yasa tasarısının meclise getirilmesine karar verdi (Ahmad-Turgay, 1979: 15).

Meclis görüşmelerinden sonra seçimi öne alan tasarı 450 kabul 3 ret oyuyla kanunlaştı. CHP’nin seçimleri öne alma taktiği etkisini göstermiş, DP’de bocalama başlamıştı. Erkene alınan belediye seçimlerine katılıp katılmama konusunda bir karara varılamıyordu. Çünkü DP henüz kuruluş dönemindeydi. Gerçi CHP’lilerin göstermek istediği gibi yavaş değil umulandan hızlı geliyordu ama aradan geçen zaman da henüz dört aydı. Bu arada Milli Kalkınma Partisi seçimlere katılacağını açıkladı (Sönmez, 1998: 17). Demokrat Parti ise, teşkilatına yolladığı bir genelgede seçimlerin ileri alınmasının bütün halkça ve Demokrat Parti Genel İdare Kurulu’nca üzüntü ile karşılandığını bildiriyor ve bunun gerçek sebebinin yeni partilerin gelişmelerini durdurmak olduğunu öne sürüyordu (Burçak, 1977: 72). DP bunalımlı günlerden sonra, 08.05.1946’da belediye seçimlerine katılmayacağını açıkladı (Cumhuriyet, 10.05.1946). Bayar’ın 23 Nisan 1947’den önce, olacağı söylenen seçimlere dair verdiği demeç CHP’liler tarafından zekice kullanılmış ve Demokratların hazır

olmadığı bir zamanda erken seçime gidilme kararı alınmıştı (Ahmad-Turgay, 1079: 19).

Celal Bayar, 8 Mayıs 1946'da seçimler hakkında bir bildiri yayınladı. Bu bildiriye göre: a) DP Belediye seçimlerine katılmayacak, b) seçimler eğer 1947'de yapılsaydı DP sadece büyük seçime katılacaktı. Bayar, hükümetin yeni parti üzerindeki yasa dışı baskısından ve seçim reformu yapılmadığından şikâyet etti (Cumhuriyet, 09.05.1946).

Bu bildirin, özellikle İngiliz ve Amerikan gazetelerinin Türkiye'deki siyasal durumdan daha çok söz etmelerine yol açtığı için, İnönü'yü kızdırdığı söylenir. Başbakan Saraçoğlu, muhalefetin şikâyetlerini cevaplandırdı; ama bu cevaplar DP'yi tatmin etmedi (Ahmad-Turgay, 1979: 20).

Demokrat Parti tarafından 13 Mayıs 1946 tarihinde yayımlanan bir genelgede "iktidarın erken seçim yapılması için öne sürdüğü bahanelerin" tutarlı olmadığı savunuldu. Bildiride; Cumhurbaşkanı İnönü'nün, TBMM'yi açış konuşmasında, seçimlerin 1947 yılında yapılacağını açıkladığı anımsatılarak, aşağıda açıklanan nedenlerle, DP'nin, belediye seçimlerine katılmayacağı savunuldu.

- 1- Milli iradenin gereği gibi tecellisini engelleyen hükümler kaldırılmadan seçimlere gidilmiş olması,
2. Seçimlerin öne alınmasıyla güdülen maksadın, partilerin teşkilatlanması için kısa bir zaman dahi bırakılmaması,
3. Yazı, söz, toplanma ve cemiyet kurma gibi vatandaşın siyasi hakları yeteri kadar teminat altına alınmadan, rey ve seçim serbestisinden bahsetmenin zor olacağı,
4. Cumhurbaşkanının CHP Genel Başkanı olması yüzünden, tarafsız davranamayacağı, bu nedenle Cumhurbaşkanlığı ile CHP Genel Başkanlığının ayrılması gerektiği (Albayrak, 2004: 83).

Demokrat Parti'nin, iktidar partisinin tüm ikazlarına rağmen belediye seçimlerine katılmayacağını açıklaması Milli Şef İnönü'yü de hiç memnun etmemişti. İnönü yurt gezilerinde yaptığı konuşmalarda muhalefete verdiği gözdağının az geldiğini düşünüyordu. Bu durumu telafi etmek için TBMM'de toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultayında iç ve dış etkiler nedeniyle yerel seçimlerin öne

alındığını ve genel seçimlerin de bir iki ay içinde yapılacağını açıklıyordu (Toker, 1990: 103-104).

İnönü yurt gezilerine devam etti. Yurttaşları 26.05.1946'da yapılacak belediye seçimlerine katılmaya çağırdı. Sivas, Erzurum ve Erzincan'da da bu tür konuşmalar yaptı. Halk Partisi ile Milli Kalkınma Partisi'nin adayları ilan edildi. Demokrat Parti; açıkladığı kararı gereğince seçime katılmıyor ve üyelerini diledikleri gibi davranmakta serbest bırakıyor, ancak seçimleri kontrol etmelerini de istiyordu. Seçim sandıklarının, oylamadan sonra, belediye şubelerindeki seçim kurullarına götürülmeyip oy verilen yerde sayım yapılması gerektiğini de iddia ediyordu (Cumhuriyet, 23-27.05.1946).

Gazetelerin 1. sayfasında boydan boya: "Reyini CHP adaylarına ver" yazıyordu (Sönmez, 1998: 19) Bu siyasi atmosfer altında Belediye seçimleri 26 Mayıs 1946'da yapıldı. Olaylı geçen seçimlerde partiler birbirini suçladı: CHP, DP ve MKP'yi işe fesat sokmakla suçlarken, muhalefet, CHP'yi hile ve baskı yapmakla suçluyordu (Ahmad-Turgay, 1979: 21).

Belediye seçimleri, eskisi gibi iki dereceli yapılmıştı ve 26.05.1946 sabahı oylamanın başlaması ile birlikte yolsuzluk yakınmaları da başlamıştı. Öğleden sonra ise, bu yakınma ve itirazlar çok arttı ve Milli Kalkınma Partisi bir bildiri yayımlayarak seçimlerden çekildi (Toker, 1990: 154). Dolayısıyla CHP seçimlere tek başına girmiş oldu.

İstanbul'daki seçimin tümüne fesat karıştırıldığı iddia edildi. Cide'de seçim sandığının bulunduğu odanın dolabına gizlenmiş bir adam yakalandı. Tüm ülkede seçime katılma oranı çok düşük oldu. Adana Valisi seçime katılma oranını artırabilmek için DP'lilerden yardım istedi. Dikili Kaymakamı, aynı amaçla, kasabaya giriş-çıkışı yasaklamaya kalkıştı. Mamak'taki sandıktan sadece 5 oy çıktı. Etimesgut'taki sandıktan çıkan oyların hepsi CHP adaylarına aitti ama hepsinin de üzeri çizilmişti. Ankara'nın merkezinde halkın polis ve bekçiler tarafından zorla sandık başlarına götürülmek istendikleri iddia edildi. Bağımsız Milletvekili Hikmet Bayur, olayı bir soru önergesi ile Meclis'e getirdi. Soruyu cevaplayan İçişleri Bakanı Hilmi Uran; seçimlerin dürüst yapıldığını, seçime katılma oranının yüksek olduğunu, bazı büyük şehirlerde düşük olması sebebinin listelerdeki yanlışlıklardan ileri geldiğini, adını

listede bulamayanlara yardım için de polis ve bekçilerin evleri dolaştığını ve fakat zor kullanmadığını, kapalı oy verme usulünün kabul edilmiş olmasına rağmen isteyen vatandaşın açık oy vermekte de serbest olduğunu, seçimler hakkında fazla bir şikâyet gelmediğini, gelen şikâyetlerden bir bölümünün kişisel olduğunu ve hepsinin incelendiğini söyledi. Soru sahibi Hikmet Bayur ise; büyük şehirlerde seçime katılma oranının çok düşük olmasının Halk Partisi'ni protesto olduğunu söyledi. Başkent Ankara'da hem de polis zoru ile yapılan seçimlerde Halk Partisi'ne çıkan oyların ancak % 16 oranında bulunmasının iktidar partisi için fiyasko olduğunu söyledi (Goloğlu, 1982: 49).

1946 yılındaki belediye seçimleri CHP'nin çok partili politika hakkındaki düşüncelerini ciddi olarak etkiledi ve Nihat Erim gibi CHP'liler bu yeni çok partili politika denemelerinden bir süre için vazgeçmenin zorunlu olacağını düşündüler (Ahmad-Turgay, 1979: 21).

İşte bu ruh halini yaşayan CHP'li Profesör Nihat Erim, 29 ve 30 Mayıs 1946 günlerinde CHP'nin yayın organı Ulus Gazetesi'nde iki yazı yayınladı. Anayasanın vatandaşlara verdiği hakları ret ve inkar eder nitelikte görülen bu yazıların birinde aynen şöyle deniyordu: “Şu noktayı da belirtmeliyiz ki, sosyal bünyede derin rahatsızlıklar belirdiğinden bunun giderilmesi yolu, bir süre için Özgürlük Tanrısı'nın üzerine bir şal (!) örtmek ve yukarıdan aşağı bir otorite kurmaktır. Politik bilim ve politik sanat üzerinde kafa yormuş, devlet nazariyelerini ortaya atmış olan belli başlı yazarların ortak kanısı budur.” Bu yazılarından sonra bir süre Erim'den “Şalcı Erim” diye bahsedildi (Yalman, 1970: IV, 72-74).

28 Eylül tarihli Tan gazetesinde, siyasi gelişmelerle ilgili daha çok söylentiye dayalı haberlere yer verilmişti. Buna göre, Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda değişiklik yapılacak ve TBMM toplantısından sonra da seçime gidilecekti. Dahası, bu arada seçim kanunu da değişecek ve tek dereceli seçim sistemi kabul edilecekti. Ayrıca, hükümette de değişiklik yapılacağına ilişkin haber, yorum ve tahminler ardı ardına sıralanıyordu (Koçak, 2003: 73).

Bu söylentilerin gerçek olduğu CHP Olağanüstü Kurultayı ile ortaya çıkıyordu. CHP Meclis Grubu 27 Nisan 1946'da, geleneksel olarak dört yılda bir yaptığı ve 1947 yılında yapılması gereken Büyük Kurultay'ı bir yıl erken toplantıya çağırdı. 10 Mayıs 1946'da yapılan bu olağanüstü toplantıda üç konu tartışmaya açıldı:

1. Tek dereceli genel milletvekili seçimine karar vermek,
2. Sınıf esasları üzerine cemiyetler kurulmasını mümkünleştirmek,
3. Parti tüzüğündeki "Değişmez Başkan" maddesini tadil etmek (Kılıç, 1995: 57).

Kurultayda Cumhurbaşkanı ve parti başkanı İsmet İnönü bir konuşma yaptı. İnönü önce tek dereceli ve erken seçim konularına değinerek, "Sayın üyeler, sizleri Türk halk iradesinin yeni bir aşamasına karar vermeniz için çağırdım. Bu tek dereceli seçimdir. Bu seçimi doğal olarak 1947'de düşünüyorduk. Dış ve iç politika gerekleri, ülke yönetimini bir an önce kararlı kılmak zorunluluğunu gösterdi. Dünyanın hali, daha bulanık ve karanlık olarak, uzun bir sürünceme yolu tutmuştur. Bu yolda ne gibi ihtimaller karşısında kalacağımızı kestiremiyoruz. Bir yıldan beri memleket içinde Büyük Millet Meclisi'nin otoritesi üzerinde saygılı olmayana tartışmalar olmuştur. İçeride ve dışarıda hiçbir politika, otoritesinden kuşku duyulan bir millet meclisi ile yürütülemez. Bunun doğal sonucu, hızla bir seçime gitmek olacaktır. Bu düşünceler gösteriyor ki, eğer bir iki ay içinde olağanüstü bir engel çıkmazsa, yeni seçime gitmek kararındayız" şeklinde bir konuşma yaptı (Şahin, 1991: 61).

Kurultayda alınan kararlar doğrultusunda yapılacak düzenlemeler sayesinde tek dereceli seçimler ile TBMM doğrudan halk tarafından seçilmeye başlanacak; örgütlenme hakkına getirilen kısıtlamalar kaldırılarak demokratikleşme süreci hızlandırılacak; Parti her kurultayda başkanını seçmek olanağına kavuşturulacaktı. CHP açısından önemi açık olan bu konuların yanı sıra yapılan hazırlıklardan biri de, genel ve yerel seçimlerin öne alınması olmuştu. CHP Olağanüstü Kurultayı öncesinde, 5 Mayıs 1946'da, Akşehir'de bir konuşma yapan Cumhurbaşkanı İnönü, bu yıl içinde "büyük seçimlerin yapılmasına karar verdiklerini" zaten açıklamıştı (Ulus, 06.05.1946).

Tek dereceli milletvekili seçim tasarısı 31 Mayıs 1946'da kabul edildi. Mecliste çok sert tartışmalar oldu ve demokratlar belediye seçimlerindeki şikâyetlerini tekrarladılar. Menderes şöyle dedi: “Belediye seçimine hâkim olan zihniyet ve ruh bu kanunun tatbikinde de hâkim olacaksa eseflenmemek mümkün değildir” (Cumhuriyet, 01.06.1946). DP'liler gerekirse milletvekili seçimlerine de katılmayabileceklerini açıkladılar. Buna karşın tek dereceli milletvekili seçimi kanunu 5 Haziran 1946 tarihinde Meclis'te kabul edilerek yasallaştı (Kılıç, 1995: 58).

Böylece; 4918 Sayılı Kanunla, Türkiye Cumhuriyeti'nde iki dereceli seçim usulü tarihe gömülmüş, demokrasiye geçiş döneminin en büyük aşamalarından biri yapılarak tek dereceli seçim usulü kabul edilmişti. Adnan Menderes yapılan tartışmalar esnasında nispi temsil usulünün düşünülmemiş olmasını eleştirmişti. CHP'li Şemsettin Sirer; “Nispi temsil usulü, sınıflara ayrılmış toplumlarda bir çare diye düşünülmüştür ama Türkiye'de böyle bir şey olmadığına göre asla bu sisteme gidilemez” dedi (Goloğlu, 1982: 50-51). Meclis'te yeni seçim yasası ile ilgili yapılan tartışmalarda DP'liler yasanın, oyun gizliliğini ve güvenliğini sağlamaya yeterli olmadığını, seçimlerin yargı güvencesinde yapılması gerektiğini, oysa söz konusu yasanın yargı denetimine kapalı olduğunu açıklamışlar, seçim kanununu değişik açılardan eleştirmişlerdi (Karpat, 1967: 140). DP Başkanı Celal Bayar, İsmet İnönü'nün CHP Kurultay'ında yaptığı konuşmaya karşı çıkarak, seçimlerin erkene alınmasını gerektirecek bir neden olmadığını, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılmaması durumunda yapılacak seçimlerin güvenliğinin olamayacağını savundu (Goloğlu, 1982: 48). DP'liler seçimlerin erkene alınma sebebinin kuruluş halindeki DP'nin gelişmesini engellemeye yönelik olduğunu belirtti (Kılıç, 1995: 58-59).

Tasarı üzerinde, esastan çok, politik konuşmalar yapıldı. Sonunda, toplantıya katılan 278 milletvekilinden 277'sinin oyları ile kabul edildi. 177 milletvekili oylamaya katılmamış, yani tek dereceli seçim kanununa oy vermemişti (Goloğlu, 1982: 50). 4918 sayılı kanun “Seçimin İlanı”, “Seçmen Defterlerinin Tanzimi”, “Seçmenlik Şartları”, “Milletvekilliğine Seçilemeyecek Olanlar”, “Seçim Şartları”, “Seçim Kurulları”, “Seçim Komisyonları”, “Seçim Gününün Yayınlanması”, “Seçim Kurul ve Komisyonlarının Görevleri”, “Milletvekili Sayısının Tesbiti ve Seçimlerin Ne Yolda Yapılacağı”, “Adaylık İlanı” ve “Seçim Giderleri” bölümlerinden oluşuyordu (Kılıç,

1995: 61). Seçim sisteminde önemli bir değişiklik yapan 4918 sayılı bu yasaya göre; seçimler tek dereceli, açık oy, gizli sayım yöntemiyle yapılacak (md. 24); sayım yapıldıktan sonra da seçmen pusulaları yakılacaktı (Albayrak,2004: 84). 4918 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun iki temel sakıncası vardı. Birincisi, seçimi yönetmek ve kontrol etmek üzere oluşturulan “Seçim Kurulları” belediye başkanları ve belediye meclisi üyelerinden oluşturulduğu için, bunlar CHP'ye mensup kişilerdi. Seçim sonuçlarını bu kurullar açıklama yetkisine sahipti. Burada bir yargı denetimi yoktu. Seçimi hükümetin memurları yönetmekteydi. İkincisi, oyun gizliliği tam anlamıyla sağlanamamıştı. Seçim kanununda, seçmenlerin oylarını, her türlü baskı ve telkiden uzak bir şekilde gizli biçimde kullanabileceğine ilişkin açık bir madde yoktu. Bilakis, seçmenler, oylarını, Seçim Komisyonları'nın önünde açık olarak kullanılabiliyordu. Bu nedenle 1946 seçimlerinin tam demokratik bir seçim olduğu söylenemez. Çünkü seçimlerde yargı denetimi ve oyların gizliliği sağlanamamıştır (Kılıç, 1995: 63).

Meclis 10 Haziran 1946'da, Ekim 1947 yerine, 21.07.1946 tarihinde genel milletvekili seçimlerinin yapılmasına karar verdi. Yeni meclis 01.08.1946 tarihinde toplanacaktı. CHP yeni seçimlerin gerekli oluşunun sebeplerini şöyle açıkladı: “Memleket idaresini ve politikasını içerde ve dışarıda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik...” (Toker, 1990: 145). DP, kendi partisi zayıf bir halde iken, CHP'nin seçime gitmek istediğini düşünüyordu. Çünkü Demokratlar sadece 34 ilde ve 160 ilçede teşkilat kurmuşlardı (Cumhuriyet, 12.06.1946).

Cumhuriyet Halk Partisi grubunun seçimlerin öne alınmasına ilişkin aldığı karar iktidar muhalefet ilişkilerini sertleştirdi. Demokrat Parti içerisinde seçimlere katılıp katılmama konusunda görüş ayrılıkları belirdi (Uzun, 1995: 86). DP Genel İdare Kurulu seçimleri boykot etme kararındaydı. Muhalefetin, seçimlerin erkene alınmasına karşı çıkmaları üzerine İsmet İnönü, bazı memleketlerde muhalefetin seçimi boykot etme taktiği uyguladıklarını, bunun yabancılara karşı memleketi suçlama anlamına geleceğini, Türkiye'de de böyle bir durumun olması durumunda vatandaşların bunu hoş görmeyeceklerini açıkladı (Cumhuriyet, 11.05.1946).

Celal Bayar, İnönü'nün bu açıklamalarını DP'nin kapatılabileceğine ilişkin bir tehdit olarak yorumladı. Bayar, söz konusu günlerde DP'nin geniş baskılara maruz kaldığını, telefonlarının dinlendiğini, mektuplarının açılıp okunduğunu, teşkilata gönderdikleri

yazıların postada yok olduğunu, DP ocak ve bucaklarındaki levhaların jandarmalar tarafından toplanıp karakollara taşındığını, bu tür uygulamaların siyasal baskı sınırını aştığını söylüyordu (Bayar, 1969: 55). Bütün bu olanlara karşı teşkilatına bir genelge yayınlayarak talimat veren DP, Anayasa'nın meşru sınırında nefis mücadelesinde olduklarını, daima meşru yollarla ve yasal araçlarla mücadeleyi prensip edindiklerini ve bundan kimsenin şüphe etmeğe hakkı olmadığını açıkladı (Bayar, 1969: 56). Bayar'ın seçim dönemindeki konuşmaları, eleştirileri dış basında kendine yer buldu.

Demokrat Parti, 16 Haziran'da başlayıp üç gün süren toplantılardan sonra seçime katılmaya karar verdi. Toplantı sonunda yayınlanan bildiride "bütün olumsuz unsurlara rağmen seçime katılma" kararının alındığı kamuoyuna açıklandı (Uzun, 1995: 86). Demokrat Parti Genel Merkezi'nin, taşra örgütü kurucuları ile üst yönetim 16 Haziran 1946 tarihinde yapılan toplantıda, özellikle Batı Anadolu'yu temsil eden kurucuların seçimlere katılmak istedikleri görüldü. Aynı toplantıda yapılan gizli oylama sonucunda, DP yönetimi, seçimlere girilmesi konusunda oybirliği ile karar aldı ve seçim için gerekli hazırlıklara başlandı. Ayrıca toplantı sonunda bir bildiri yayınlanarak; "Halk Partisi'nin ne pahasına olursa olsun, memlekette ciddi bir muhalefete yer vermemek maksadıyla hareket ettiği..." anımsatılarak, hâlâ yürürlükte olan anti-demokratik yasaların değiştirilmediği, yurttaşların oy serbestisinin güven altına alınmadığı, seçmenler üzerinde baskıların devam ettiği, Cumhurbaşkanı'nın CHP Başkanı olarak yaptığı çalışmaların üzüntü yarattığı, bu durumun Cumhurbaşkanlığı ile Parti Başkanlığı'nın aynı kişide birleşmesinin sakıncalı olduğunu kanıtladığı; ancak bütün bu olumsuzluklara karşın, DP'nin "ülke çıkarlarını gözetten bir fedakârlıkla" seçimlere katılmaya karar verdiği belirtildi (Albayrak, 2004: 85).

1946 yılının Haziran ayına gelindiğinde DP'nin örgütünü kurduğu il sayısı 40'ın, ilçe sayısı da 200'ün biraz üstündeydi. İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın imzası ile 3 Temmuz günü yayınlanan iki satırlık bir bildiri, seçimlerin 21 Temmuz'da yapılacağını açıklıyordu. Milletvekili seçimlerine hazırlık için muhalefete sadece 18 gün bırakılmıştı (Bayar, 1969: 56).

1946 milletvekili seçimlerinin, seçim kampanyası, seçim kanununun kabul tarihi olan 5 Haziran 1946'dan bir hafta sonra başladı. Seçimlerle ilgili açıklamalar 10-11 Mayıs CHP Parti Kurultayı'ndan beri yapılıyordu. Ancak asıl seçim kampanyası DP Genel

İdare Kurulu'nun 16 Haziran'da, partinin seçimlere katılacağını açıklamasından sonra hız kazanmıştı (Kılıç, 1995: 64). 14 Haziran 1946'da, seçimlerden önce meclis tatile girmiş, seçim kampanyası başlamıştı. İnönü'nün, çok partili politika denemesi ülkeyi anarşiye götürecektse, bundan vazgeçeceğini, bildirdiği söyleniyordu (Toker, 1990: 128).

Erim'in yazdığı makalelerde belirttiği gibi, Demokratlar, CHP'nin çok partili politika deneyimine son verme tehditlerinden korkmuşlardı ve bunun için, özellikle İnönü'yle olmak üzere, uzlaştırıcı bir yol tutmaya çalışıyorlardı: "Halk Partisi, Milli Şef'i nereden aday gösterirse DP de o bölgede Milli Şef'in ismini aday listesinin başına getirecekti." Aynı zamanda şöyle diyorlardı: "Devlet Başkanının fiilen bir partinin başkanlığında bulunması, diğer partileri zor bir mevkide bulundurmaktadır." Her şeye rağmen Demokratlar yeni seçimlere katılmaya karar vermişlerdi (Cumhuriyet, 17-18-19.06.1946).

Demokrat Parti, 27 Haziran 1946'da Mareşal Fevzi Çakmak'ı müstakil aday olarak listesine aldı. Bu, Demokratlar'ın seçim kampanyasında önemli bir başarısı idi (Ahmad-Turgay, 1979: 22). CHP Mareşal Fevzi Çakmak'a birkaç defa milletvekilliği teklifi götürmüştü. Fakat Çakmak "Ben askerim. Mecliste işe yaramam. Ben memlekete cephede hizmet edebilirim. Meclis'e girip Kazım Karabekir'in vaziyetine düşmek istemem" demişti (Erim, 2005: 59).

Halk Partisi'nin birkaç kere yaptığı milletvekilliği teklifini kabul etmeyen Mareşal Fevzi Çakmak'ın Demokrat Parti listesinde bağımsız aday olacağını duyulması, Demokrat Parti'ye karşı olan güveni artırdı ve güçlendirdi. İstanbul'a giden Çakmak için, 12.07.1946 günü, binlerce Ankaralı tren istasyonunu doldurdu, büyük sevgi ve bağlılık gösterilerinde bulundu. İstanbul'da da büyük bir kalabalık tarafından karşılanan Çakmak'ın elini öpmek isteyenler birbirleriyle yarıştılar (Us, 1966: 679-680).

Mareşal, kendisine DP tarafından yapılan bağımsız adaylık önerisini kabul ederek, bu partiyi desteklediğini açıkça ortaya koydu. Mareşal buna gerekçe olarak; "DP ile CHP arasında bir fark gözetmemekle beraber, kendisinin amacının, partiler arasında bir

denge sağlamak olduğunu, güçlü olan CHP'ye karşı, DP'yi desteklemesinin bir özveri olacağını söyledi (Albayrak, 2004: 85).

Ülkede seçim atmosferi hızla yayılırken, partiler de bir yandan milletvekili adaylarını belirlemeye çalışıyordu. Mareşali, Ankara, İstanbul, İzmir ve Erzurum'dan liste başı olarak aday göstermişti. Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar, Bursa, İzmir ve İstanbul'dan adaydı. Adnan Menderes ise Aydın, Manisa ve Kütahya'dan aday olarak gösteriliyordu (Uzun, 1995: 87).

Muhalefetin sürekli olarak idari baskılardan söz ettiği ve daha seçimler yapılmadan yolsuzlukların gündeme geldiği bir ortamda, partiler aday listelerini ilan etmişlerdi. CHP'nin aday listesinde 152 yeni isim yer almıştı. Seçime az bir zaman kala DP 41 ilde ve 200 ilçede örgütlenmesini tamamlayabilmişti. DP adaylarından 52'si avukat, 41'i toprak sahibi, 40'ı doktor, 39'u iş adamı, 15'i emekli general, 14'ü mühendis, 13'ü öğretmen ve geriye kalanları da farklı meslek dallarından olmak üzere, toplam aday sayısı 272'yi buluyordu. CHP adayları ise; çoğunlukla emekli asker, tanınmış siyasi kişilikler veya yüksek idari görevlilerle, kısmen de serbest meslek sahiplerinden meydana geliyordu (Karpaz, 1967:143).

CHP bütün illerde seçime katılırken; DP; Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van olmak üzere 16 ilde, örgütlenme fırsatı bulamadığı için, seçimlere katılamıyordu (Toker, 1990:169). Seçimler öncesinde, DP Genel Başkan Vekili Refik Şevket İnce imzasıyla, illere gönderilen 15 sayılı genelgede, milletvekilliği seçiminin nasıl yapılacağı, seçmenlerin görevleri, DP'lilere düşen görevler açıklandıktan sonra; seçim propagandaları sırasında, dinin siyasete alet edilmemesine özen gösterilmesi, CHP'lilerin bu şekilde davranmaları durumunda ise, derhal savcılığa şikâyette bulunulması istendi (Albayrak, 2004: 86).

Bayar, Adana parti merkezinde yaptığı sohbet toplantısında, kendilerine karşı yöneltilen ve seçim yaklaştıkça yoğunlaşan komünistlik nitelemesini de cevaplandırmıştı (Karpaz, 1967: 143). Bu konuda Bayar: “Nizamnamemiz sarihtir. Partiye kızıkları, komünistleri almıyoruz. Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun bir siyasi programımız var... Söylenenler iftiradır...biz, ne meşrutiyetin Said Mollası, ne

de son senelerin komünist kırıntılarıdır. Biz, millete hizmet için ortaya atılmış Türk evlatlarıdır. Memleketin selametini hangi politikada görürsek, o politikanın taraftarıdır" diyerek, "dini politikaya alet etmeyi asla hatırlarından geçirmediğini..." söyledi (Albayrak, 2004: 86). Yine bir başka konuşmasında "Arkadaşlar; Demokrat Partinin Rus parası ile kurulduğunu söylediler. Böyle propaganda yapan bir valiyi mahkemeye vermiş bulunuyoruz," dedi (Vatan, 18.07.1946). Bayar, Demokrat Parti mitinglerde daha çok halkın "Bizi aç bıraktınız, çıplak bıraktınız. Ölülerimizi saracak kefen bulamaz olduk" ifadelerini dile getiriyordu (Karaosmanoğlu, 2002: 157).

DP ile CHP'nin parti çalışmaları, yurt gezileri, propaganda konuşmaları devam ederken, Milli Kalkınma Partisi kuzu ziyafetleri veriyor ve DP'yi de CHP gibi devletçi olmakla suçluyordu. Demokrat Partililer ise; devlet işlerindeki yolsuzlukları etkili bir şekilde propagandalarına araç yapıyorlardı (Goloğlu,1982: 62). Bu sırada DP'nin seçim propagandası afişleri asıldı. Birinde havaya kalkmış bir el ve üzerinde Yeter, Söz Milletindir yazısı vardı (Milar, 1988).

Seçimlerle birlikte birlikte bir sosyal mobilizasyon süreci başlamıştı. Halk DP ne yaptı ki ondan yana oluyorsunuz? diyenlere; sizi ayağımıza getirdi ya, diyordu (Goloğlu, 1982: 63). Cumhuriyet Halk Partisi, partilerinin cumhuriyeti kurduğunu ve Atatürk'ün partisi olduğunu, devrimlere öncülük ettiklerini ve dünyanın içinde bulunduğu bu kritik dönemde iktidarda deneyimli bir partinin bulunması gerektiği üzerinde duruyordu (Uzun, 1995: 87). Cumhurbaşkanı ve Halk Partisi Başkanı İsmet İnönü ise, radyoda yaptığı konuşmaya kadın ve erkek vatandaşlarım diye başladı ve muhalefetin eleştirilerini özetle şöyle cevapladı: "Bugünkü Anayasa'ya göre doğru olan, parti başkanının cumhurbaşkanı olmasıdır. Bu başkan, partisi ile beraber düşer. Bunu da bilmek gerekir. Muhalifler, beni yüceltip Partimi kaybettirmek istiyorlar," diyordu (Goloğlu, 1982: 64).

Bir aydan biraz fazla süren seçim kampanyası o zamana kadar ulaşılması güç boyutlarda cereyan etti. Kampanyaya renk katan muazzam kalabalıklara ulaşan DP mitingleri, bir yerde tek parti idaresinden memnun olmayan vatandaşların muhalefet saflarında yer aldığı bir göstergesiydi. Bu mitingler iktidar çevrelerinde büyük kuşku ve tedirginlik yarattı. Bunun sonucu olarak, muhalif partilere uygulanan baskı arttı. CHP sözcüleri alışık olmadıkları bu gösterilerin anarşi hareketi olduğunu,

muhalefet partisinin vatandaşı iktidara karşı teşvik ettiği yolundaki iddialarını basında yayınladılar. Hükümetin yayınladığı bir tebliğe göre, köylere giden politikacıların parti kartlarının kontrolü idari amirlere bırakılınca, pek çok DP’li propagandacılar köylere giremez oldu. Hükümet bu kararı komünistlerin faaliyetlerini önlemek amacıyla aldığını ileri sürdü (Ulus, 11-12.07.1946) ise de bu karar muhalefetçe, iktidarın kendilerini köylerde faaliyet yaptırmamak için yapılmış bir tertip olarak değerlendirildi (Vatan, 10.07.1946).

DP’nin genellikle işlediği konular, hayat pahalılığı, özgürlüğün kısıtlı oluşu, demokratik olmayan kanunlar ve yönetim organının yaptığı yolsuzluklardı. Demokratlar seçime sistemli bir seçim programı ve sosyo-ekonomik konularla ilgili olarak iyi işlenmiş düşünceleri yoktu. Temel olarak, bütün devrimler boyunca ve savaş yıllarında görülen kusurların, duyulan sıkıntı ve hoşnutsuzluğun sorumluluğunu Halk Partisi’ne yükleyerek muhalefet yapıyorlar ve var olan hoşnutsuzluktan yararlanmayı biliyorlardı (Şahin, 1991: 68). DP’liler demokratik sistemin yerleştirilmesi noktasında yapısal sorunlar yerine, çatışmaya dayalı bir siyaset anlayışını geliştirip güçlendiriyorlardı.

CHP kendi şubelerine bir genelge göndererek, seçimlerde zor yöntemlerin kullanılmasından çekinilmesini istedi (Cumhuriyet, 25.06.1946). Bu yönde bir bildiri de İçişleri Bakanlığı’ndan yapıldı. Bakanlığın yayınladığı bildiri ile vatandaşların hiçbir engelle uğramaksızın oylarını kullanabilmeleri konusunu vurgulanmış, bu hakkın altı çizilmiştir (Cumhuriyet, 02.07.1946). Fakat uygulama bu yönde olmamıştır. Akçakoca Kaymakamı Fuat Arna’ya Bolu valisinin gönderdiği yazı ile Bolu’da CHP adayının kazanması için parti teşkilatı ve parti müfettişi ile işbirliği yapılması emri belgesiyle açıklanmıştır (Sönmez, 1998: 25).

6 Temmuz 1946 tarihli Vatan gazetesinde, CHP’nin Mahri Mehmet Ali, Boşnak Vehbi, Silahçı Mustafa, Yalınayak Cafer, Zekeriya, Elbiseci Hakkı, Efe Hüseyin, Zeybek Mehmet gibi İzmir’in tanınmış eli bıçaklı sabıkalıların propaganda teşkilatına alındığını yazıyordu (Vatan, 06.07.1946).

Demokrat Parti’ye karşı uygulanan propaganda olaylarından biri de; Düzcü’nin Cuma camiinde gerçekleşti. Düzcü Müftüsü Mehmet Saktı Otluoğlu vaazında; “Ey cemaati

Müslimin, Ben buraya bir vazife ile gelmedim. Allah'ın emirlerini sizlere tebliğ ve sizleri irşat için bu kürsüye çıktım. Bazı abdestsiz Demokrat parti mensupları her tarafta halk içine girerek bir tefrika ve fesat tohumu ekmeğe çalışıyorlar. Bunlar mektepleri kaldırmağa ve bu suretle halka yaranmağa çalışmaktadırlar. Sakın bunların iğfalatına kapılmayınız. CHP'den ayrılmayınız. Doğru yol budur,” şeklinde konuşuyordu. Bir başka deyişle Demokrat Partiyi devamlı dini siyasete alet etmekle suçlayan CHP bu seçimlerde aynı aleti kullanıyordu (Sönmez, 1998: 26).

Yine 24 Mart 1947'de bazı gazetelerde yer alan bir haberde vaiz halka şöyle seslenmekteydi: “Ey cemaat sizlere çok mühim bir şey söyleyeceğim. Memlekette muhtelif partiler kuruluyor. Böyle müteaddit partilere ne lüzum var? Diğerleri batıldır. Diğerlerine girmek İslamiyet'e sığmaz. Ulu Tanrıma her zaman itaatle mükellefiz. Peygamber emirlerine riayet ediniz ve başımızda Cumhuriyet Halk Partisi oldukça başka partiye girmeyiniz” (Erer, 1966: 203). Bir başka örnek de Muş'ta yaşanmıştı. Vali Bekir Suphi Aktan'ın vilayetin önde gelenlerine, ‘Demokrat Parti’ye oy verenler ya asılacaktır ya da sürülecektir. Hepinizin kendi mıntıkasında nüfuzu var. Herkes bölgesine sahip olacak, DP'ye bir tek oy çıkmayacak. Aksi halde siz mesulsünüz’ demişti (Sönmez, 1998:113).

Buna karşın Başbakan Saraçoğlu, 8 Temmuz 1946'da radyodaki seçim konuşmasında; beşer yıllık üç plan uygulayarak ülkeyi geliştireceklerini vaat etti. Bu, Saraçoğlu'nun Seçim kampanyası sırasında yapıcı nitelikteki sayılı konuşmalarından biri olarak nitelendirildi (Cumhuriyet, 09.07.1946).

Kampanya boyunca Demokrat Partililer görüş ve düşüncelerini halka ısrarla anlatmışlar yoğun bir çalışma hızı tutturmuşlardı. Bayar, Osmaniye gezisinde, hükümetin politikalarını eleştirerek, kendilerinin devletçilik görüşünü şöyle dile getirmişti: “Atatürk zamanındaki devletçiliğimizin amacı devlete hizmet etmektir. İtiraf etmek lazımdır ki bu iş böyle olmadı. Tamamen tersine döndü... Demokrat Parti devletçiliğe taraftardır. Yapılan fabrikalardan devlet kapitalizmi menfaatleşirse bugünkü neticeler doğar. Bir vatandaş fabrika yaptığı zaman devlet sermayesi ile ona rakip olmamak lazımdır” (Vatan, 01.07.1946). Bayar, böylece devletçiliğe değil, devlet kapitalizmine karşı olduklarını açıklamış oluyordu.

Diğer yandan da Bayar, Ödemiş ve Aydın'da verdiği nutuklarda partilerin birbirlerini muhakkak şuurdu bir şekilde kontrol etmelerini söylüyor "Murakabe edilmeyen kuvvet kim olursa olsun muhakkak hataya sapar. Eğer iktidar partisinin karşısında bir murakabe partisi vücuda gelirse diğer parti daha iyi hareket etmeye mecbur olur, memleket fayda görür," diyerek (Şahingiray, 1955: 38) siyaset alanında DP'ye bir meşruiyet kazandırmak istemektedir.

1946 seçimlerinin, II. Meşrutiyet döneminin ünlü 1912 seçimleri kadar uzun bir süre tartışılan, dürüstlüğünden kuşku duyulan bir seçim olduğunu belirten Çavdar, Seçim Kanununun gerekli güvenceleri sağlayamamasının, özellikle Anadolu'da birçok hileler yapılmasına yol açtığını söylemektedir. Seçimlerdeki baskı ve hileler, Demokrat Parti muhalefetinin de sertleşmesine neden oldu. Bu sertleşme açısından Demokrat Parti'nin seçim kampanyası boyunca yüksek desteğini gördüğü toplumsal muhalefetin verdiği cesaretin de önemli rolü olduğu söylenebilir. Çünkü geniş yığınlar, verdikleri oyun, gerçek sahipleri tarafından savunulmasını istiyorlardı. Özellikle parlamento dışındaki muhalefetin dozu, Demokrat Parti'yi tutan basın organları tarafından artırılıyordu (Uzun, 1995: 90-91).

Seçim sonuçları açıklandığında sakın geçen seçim gününü izleyen günlerde ortalık karıştı. Çünkü seçim sonuçlarını duyan pek çok kimse düş kırıklığına uğruyor ve itiraz ediyordu. DP'nin oyları şehirlerde ilerideydi ancak kırsal alanlardan gelen seçim sonuçlarının ezici çoğunluğu CHP lehineydi. Muhalefet, seçim sonuçlarının İstanbul için gizli görüşmelerden sonra CHP lehine değiştirilmiş olduğunu iddia ediyordu. Üstelik İstanbul'daki 27 milletvekilliğinin 18'ini DP adayları kazanmıştı. Bütün ülke için alınan sonuçlara göre ise, 465 milletvekilliğinin, 395'ini CHP, 64'ünü DP, 6'sını da bağımsızlar kazanmıştı (Şahin, 1991: 67).

Demokratların bu seçim sonuçlarına tepkileri sert oldu. Genel Başkan Bayar, iktidarı kendilerine baskı yapmakla suçlayarak, seçimlerde yolsuzluk yapıldığını şu sözlerle dile getirdi; "İşte ben iddia ediyorum, hatta itham ediyorum; seçim işlerine fesat karıştırılmıştır. Seçimler memleketin hakiki iradesini göstermekten uzaktır. Şayet kanunsuz hareketler ve vatandaşların üzerinde yapılan türlü tazyikler azami hadde çıkarılmamış olsaydı, yurdun her tarafında seçimleri partimizin kazanmamasına imkân yoktu... Yapılan bunca tazyik ve kanunsuzluklar kâfi gelmediği içindir ki; iktidar

partisi sahte mazbatalarında tahrifat yapmağa mecbur kalmıştır. Bu sarih iddiaları ispat edecek çok kati delillerimiz, olduğu gibi, milletçe de bilinmektedir. Halk Partisi iktidar mevkiini ancak seçimlerden önce ve seçimler esnasında tatbik ettiği zorlamalara dayanan usuller ve seçim evrak ve mazbatalarında tahrifat yapmak sayesinde muhafaza etmektedir." Bu demeç, iktidar çevrelerinde hoş karşılanmadığı gibi, demeci yayınlayan Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri de İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldı ve seçim sonuçlarının basında eleştirilmesi yasaklandı (Albayrak, 2004: 90-91).

Demokrat Parti, 1946 genel seçimi sonuçlarına 37 ilde itirazda bulundu. İktidar da bu itirazları incelemek amacıyla, 27 Ağustos 1946 tarihinde bir inceleme Komisyonu kurdu ve sonuçları inceletti. Demokratlar, hiç olmazsa İzmit'te seçimlerin yenilenmesini önerdiler. Ancak bu istekleri de iktidar tarafından kabul edilmedi. Bu konuda TBMM'de yapılan görüşmeler de on beş buçuk saat sürmüş ve sonuçta, 350 milletvekilinin seçim tutanağı, iktidar milletvekillerinin oylarıyla kabul edilerek kesinlik kazanmıştır (Albayrak, 2004: 91).

İlk hesaplara göre; 395 Halk Partili, 66 Demokrat Partili ve 4 bağımsız milletvekilinin seçildiği sanıldı. Sonradan 2 yerden kazanan 2 DP'liden 2 yer boşanacak, Meclis'e katılmadan istifa eden 1 DP'linin yerine bir CHP'li Meclise girecek, 3 DP'li ile 1 CHP'linin tutanakları reddedilmekle bunların yerine 1 DP'li ile 3 CHP'li gelecek, bağımsızların kesin durumları da saptanınca Kırkaltı Seçimi sonunda Meclis'te 403 CHP'li, 54 DP'li, 8 bağımsız milletvekilinin bulunduğu anlaşılacaktır (Goloğlu, 1982: 65).

Demokrat Parti kentlerde iyi sayılabilecek sonuçlar almasına rağmen, iktidarın kontrolünü daha kolay yapabildiği küçük yerleşim merkezlerinde bir varlık gösteremedi. Özellikle iktidar partisinin tekeli altındaki Doğu Anadolu'da Cumhuriyet Halk Partisi büyük oy topladı (Ahmad-Turgay, 1979: 23). Kurulduğundan beri DP'nin toprak ağalarıyla ve gerici unsurlarla işbirliği yaptığı iddia edilmekteydi. Oysa 1946'da CHP bütün illerde seçime katılmış; DP ise Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çoruh, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Van, gibi Doğu ve Güneydoğu illerinde teşkilatı olmadığı için seçime katılamamış, dolayısıyla buralardan

milletvekili dahi çıkaramamıştı. Halbuki bu bölgeler toprak ağası ve gerici unsurların yer aldığı yerler olarak görülmekteydi.

1946 seçimlerinin sonuçları çok uzun dönem süren tartışmalara yol açmıştır. Muhalefet, seçimlerin sonuçlarından memnun kalmamış, seçim sonuçlarının bilinçli olarak tahrif edildiğini ileri sürmüştür (Bayar, 1969: 28). Seçime katılma oranı %75 olarak gerçekleşmiş, toplam 8.551.548 kayıtlı seçmenden 6.373.543'ü oy kullanmıştır (Karpat, 1967: 143). Resmi seçim sonuçlarının aksine, Demokrat Parti sandık gözlemcilerinin açıkladığı sonuçlar ise çok farklıdır. Buna göre DP 279, CHP ise 186 milletvekilliği elde etmiştir (Kılıç, 1995: 72).

Seçimlerden sonra TBMM Başkanı seçilen Kazım Karabekir'in seçim öncesinde yaptığı bir açıklama muhalefetin şaibe iddialarına dayanak oluşturmuştur. Karabekir bu açıklamasında, Meclis'te 60-70 muhalif milletvekili bulunmasının yeterli olabileceğini belirtmiştir. DP'liler, bu demeçten, CHP'nin seçimlerden önce DP için bir kontenjan belirlediğini, bu kontenjanı tutturmak için de devlet gücünün kullanıldığı sonucunu çıkarmışlardır (Bayar, 1969: 62).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 24 Temmuz 1946'da seçim sonu bildirisinde, "Şimdi Türkiye'nin milli hayatında yeni bir devreye giriyoruz... Seçim zamanının sinirli sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatanda huzur, çalışma devrinin açılması ilk vazifedir," dedi (Ahmad-Turgay, 1979: 23). Celal Bayar, 25 Temmuz 1946'da bu bildiriye karşılık vererek hükümeti, duruma müdahale etmek ve seçimlere hile karıştırmakla suçladı. Sıkıyönetim olduğu halde bu cevap, 25.07.1946 tarihinde üç gazetede yayınlandı. Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri sıkıyönetimce kapatıldı; fakat CHP yanlısı Tanin kapatılmadı (Ahmad-Turgay, 1979: 23-24).

Seçim sonrasında Türkiye'de siyasal ortam daha da gerginleşti. Demokratlar seçime hile karıştırıldığını açıkça öne sürüyorlardı. DP Genel Başkanı Celal Bayar'a göre partisinin gerçek kazancı 279 milletvekilliği idi ve CHP'nin parlamentoda hak ettiği yer sayısı 186'dan ibaretti (Çakıllıkoyak, 1998: 94). 1946 seçimleri genel bir kanaate göre adil bir şekilde geçmemişti. Hatta o güne kadar CHP'nin yılmaz destekçisi olarak bilinen askerler bile, CHP'yle ters düşüp Demokrat Parti'ye yaklaşmaya başlamışlardı (Ahmad, 1996: 33). CHP ise seçimlerin adil koşullarda yapıldığını ve dürüstlüğünü

savundu. Yapılan eleştirileri demagoji ve aşırı propaganda saplantıları olarak değerlendiren dönemin İçişleri Bakanı Hilmi Uran, muhalefetin ve basın olayları kasten çarpıttığını, oysaki bu özgürlük ortamını CHP'nin sağladığını, halktan hiçbir yakınma gelmediği halde, DP'nin uydurma gerekçelerle protesto mitingleri yaptığını açıkladı (Kılıç,1995: 75).

Demokrat Parti, seçimlerde görevli gözlemcilerinin gönderdiği raporlara dayanarak, seçim sonuçlarına itiraz etmesine rağmen bu iddialar yerinde bulunmayarak reddedildi. Seçim sonuçlarına itirazlar artarak devam etmesi karşısında İnönü, eski Milli Şef tavrını takınarak:"Ortada bizi telaşa düşürecek bir şey yok... Parti teşkilatımız çok iyi çalışmış ve seçimi kazanmışızdır," dedi (Karaosmanoğlu, 2002: 157).

Ardından İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı bir bildiri yayınlayarak, "bazı gazetelerin özellikle seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü ve bu yüzden ülkenin huzurunu bozucu ağır neşriyata devam ettiği" ve "sıkıyönetim bölgesinde bu gibi tahriklerin devamına müsaade edilmeyeceği"ni bir uyarı niteliğinde kamuoyuna duyurdu (Toker, 1990: 126).

Bu seçimlerden sonradır ki bazı sivil ve askeri bürokrat İnönü rejiminin yıkılmasının ve DP yönetiminin daha iyi günler getireceğini umdular. Fakat hileli 1946 seçimlerine tanık olunca, mecbur bırakılmadıkça CHP'lilerin iktidarı terk etmeyeceğine inanmaya başladılar. Demokrat Partideki birçok kişi de, çok partili siyasi yaşamın geleceği konusunda, özellikle CHP'lilerin nispi temsil sistemi önerisini geri çevirmesinden sonra, kötümserdi. Aralarında Samet Ağaoğlu, Mükerrerem Sarol ve Tevfik İleri'nin de bulunduğu bazı genç parti üyeleri, CHP'de tek parti zihniyeti egemen olduğu sürece yasal bir siyasi mücadele yürütmenin olanaksız olduğu görüşüne varmıştı. Hükümete karşı askeri müdahale düşüncesi bunları sarmıştı ve kendi saflarında hareket etmeye istekli kimi subaylarla ilişki kuracak kadar ileri gittiler (Ahmad, 1996: 150).

Cumhuriyetin 8'inci Meclisi 5 Ağustos 1946'da açıldı. Meclisin açılış günü Ankara tarihi bir gün yaşadı. Demokrat milletvekilleri başlarında Bayar ve Menderes olduğu halde Ulus meydanında Atatürk anıtına bir çelenk koyduktan sonra toplu bir halde meclise yürümüşler ve halk tarafından çılgınca alkışlanmışlardı (Sönmez, 1998: 31). Halk Partili milletvekilleri, salonun sol yanında oturmuşlardı. Demokrat Partililer de

sağ yanda oturdular. Bu oturuş düzenini solcu parti oldukları gerekçesi ile Halk Partililer istemişti (Goloğlu, 1982: 70).

Kazım Karabekir Paşa 379 oyla Meclis Başkanlığı'nı kazandı. DP'liler de Yusuf Kemal Tengirşenk'i aday göstermişlerdi. Yusuf Kemal Tengirşenk 58 oy aldı. Sonra Başkanlık Divanı'nın öteki üyeleri seçildi. Hepsini çoğunluktaki Halk Partisi adayları kazandı. Geçici Meclis Başkanı Ali Münif Yegena başkanlık görevini tamamlamıştı, başkanlık kürsüsünü Başkan Kazım Karabekir Paşa'ya bıraktı. Cumhurbaşkanlığı seçimine geçildi (Goloğlu, 1982: 71).

Cumhuriyet'in ikinci cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1943 seçimlerinde de 455 üyenin 435'inin oyunu alarak ikinci defa cumhurbaşkanı seçilmişti. 1946 yılında çok partili hayata geçtikten sonra yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine 451 milletvekili katıldı. Mareşal Çakmak'a 59 rey verilmişti. Yusuf Kemal 2 rey aldı. 2 rey pusulası da boş çıkmıştı. İsmet İnönü 388 oyla cumhurbaşkanı seçildi. Fevzi Çakmak, oyunu kullandıktan sonra Meclis'i terk etmiş, evine gitmişti. Bu suretle onun, seçimden sonra yeni Cumhurbaşkanı'nı tebrik etmek istemediği anlaşılmaktaydı (Aydemir, 1979: 448).

Meclis Başkanı Kazım Karabekir Paşa oturuma ara vererek İsmet İnönü'yü çağırılmaya gitti. Saat 20.00'de İsmet İnönü Meclis'e geldi. Fakat bu gelişinde her zamanki normal yolu izleyemedi. Çünkü Meclis binasının bulunduğu Ulus Meydanı ve bu meydana gelen bütün yollar halkla dolmuştu. Vatandaşlar, Meclis'e gelecek Demokrat Parti milletvekillerine sevgi gösterilerinde bulunmak için erken saatlerden beri meydan ve sokaklarda bekliyordular. Bu nedenle Cumhurbaşkanı'nın arabası arka yollardan Meclis'e gelmek zorunda kaldı. Fakat Anadolu Ajansı durumu şöyle bildirdi: "Cumhurbaşkanı Meclis'e gelişlerinde ve gidişlerinde yollarda toplanan halk tarafından sevgi gösterileriyle karşılanmıştır" (Us, 1966: 684).

Cumhurbaşkanı Meclis'e gelip salona girince Cumhuriyet Halk Partili milletvekilleri ayağa kalktılar ve and içmek için kürsüye çıkıncaya kadar kendisini ayakta alkışladılar. Demokrat Partili milletvekilleri ise, derin bir sessizlik içinde yerlerinden kıpırdamadılar. Bu yüzden Ulus Gazetesi Demokrat Partililer'e ateş püskürdü, yabancılar bile ayağa kalkarken DP'lilerin kalkmamasını kınadı, "Komünistler bile bu durumda ayağa kalkarlar" diye yazdı. Bu olay gelenekleşecek ve 1950'de Demokrat

Partili Cumhurbaşkanı Celal Bayar da and içmek için toplantı salonuna geldiği zaman Demokrat Partili milletvekilleri ayağa kalkacak, Halk Partili milletvekilleri yerlerinde oturacaktır. Kütahya Milletvekili Memduh İspartalığı'ın bu yüzden DP'den ayrıldığı söylenir (Us, 1966: 686).

İsmet İnönü tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiş, Emekli General Kazım Karabekir, Meclis Başkanlığına seçilmişti. Başbakanlığa ise Şükrü Saraçoğlu'nun yerine Recep Peker atandı. Çok partili siyaset ve CHP'nin çatışmaları yönünden bu tayin çok önemliydi (Ahmad-Turgay, 1979: 24). Peker, Başbakan olmakla birlikte, Saraçoğlu Genel Başkan vekilliğini sürdürdü. İsmet İnönü'nün böyle bir yol izlemesi dikkat çekiciydi (Aydemir, 1979: 452).

46 seçimlerinde görülen baskı ve hileler siyaset alanının yenilenmesine rağmen determinel siyaset-toplum ilişkisinin devam etmesi gerektiği anlayışının bir tezahürü olarak görülebilir. Taşıdığı bütün olumsuzluklara rağmen 46 seçimleri bir yandan siyaset alanının yeniden tanzim edildiği bir yandan da siyasi sosyalleşmede yeni bir sürece girildiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

3. 6. Siyaset Alanının Sert Denetimi: Peker Hükümeti

8. Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplantısı devam ederken, Cumhurbaşkanı'nın and içmesinden hemen sonra, Cumhurbaşkanlığı'ndan gelen tezkereler okundu. Başbakan Şükrü Saraçoğlu istifa etmiş, yerine Recep Peker atanmıştı. Başbakan Recep Peker hükümetini kurmuş ve kurulan hükümet Cumhurbaşkanınca onaylanmıştı. (Goloğlu, 1982: 71) Cumhurbaşkanı, böylelikle Recep Peker'in de parti içi muhalefetini gidermek istemişti. Aslında İnönü de, Peker'in "geçimsiz bir zat olduğu ve kendisi ile işbirliği yapmanın çok müşkül olacağını" bildiği için; bu görevi ona, "kerhen" vermişti. Bu nedenle, eski bakanlar görev kabul etmemişler ve Peker, bir tek Tahsin Çoşkan'ı ikna etmeyi başarmıştı. Öte yandan hakkı olmasına karşın, CHP Genel Başkan Vekilliği Peker'e bırakılmamış, bu göreve Şükrü Saraçoğlu getirilmişti (Uran, 1959: :457-58).

Hükümeti kurma görevinin Recep Peker'e verilmesi, Peker'in siyasetle ilgili bilinen bürokratik seçkinci görüşleri ve bakanlığı sırasındaki uygulamalarından dolayı, 46 seçimleriyle ivme kazanan siyasi sosyalleşme sürecinin siyaset alanının sınırlarını

tahrip etmesini önlemek olarak değerlendirilebilir. Determinal siyaset-toplum ilişkisinin en önemli savunucularından biri olan Peker, siyaset alanının bütün toplumsal taleplere açılması halinde siyaset-toplum ilişkisinde geri dönülemez bir aşamaya geçilmesini önlemek için sert tedbirler alabilecek nitelikte biridir.

Tek parti taraftarı olan Recep Peker'in Başbakanlığa atanması, CHP'lilerin devlet denetiminde radikal bir reform politikasından yana olduğu şeklinde yorumlanıyordu. Savaş sonrasında ekonomik krizini çözmek için radikal bir politika acilen gerekiyordu ve bu, Necmettin Sadak'ın belirttiği gibi, bir kaç karar ve önlem almayı değil, devletin koordine ettiği uzun ve sürekli bir programı gerektiriyordu. Peker, görevi büyük bir şevkle yerine getirmeye kararlı gibi görünüyordu (Ahmad, 1996: 33).

Diğer bir yoruma göre ise İnönü, 1946 seçimlerinden sonra işbaşına getirdiği resmi ideoloji'nin gelenekçi uygulayıcısı Peker'in iktidar darboğazını aşamayacağını iyi biliyordu. Ne var ki, Peker'in sertliği, İnönü'ye bunalmış Demokrat Partililerin şükranını kazandırabilirdi. Böylece Peker ile birlikte simgelediği tek partici ideoloji erirken CHP, daha genç Batı sistemine yakın görünen ellere geçer; hem de İnönü, DP ile CHP'nin aynı anda sevgisini kazanarak Çankaya'da gerçek bir ulusal önder olabilirdi (Gevgilili, 1987: 57). Bir başka yorum ise 1946 seçimlerinden sonra otoriter bir sistemden yana olan Recep Peker'in başbakanlığa getirilmesi, İsmet İnönü'nün muhaliflere karşı disiplinli bir hürriyet istediği şeklindeydi. Recep Peker hükümetine "Binbaşılar hükümeti" diyorlardı (Erim, 2005: 102).

Nitekim, demokrasiye geçiş döneminin bu ilk yılında; sağ eğilimli Liberal Demokrat Parti, Çiftçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Arıtma Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi, Yurt Görev Partisi ile sol eğilimli Sosyal Adalet Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kurulmuşsa da bir takım gerekçelerle kapatılmış, veya kendiliklerinden kapanmışlardı (Albayrak, 2004).

Peker'in başbakanlığa atanmasının ertesi günü, 06.08.1946'da, Demokrat Parti Meclis Grubu toplandı. Grup Başkanlığı'na İstanbul Milletvekili Celal Bayar, Grup Başkanvekilliği'ne İstanbul Milletvekili Fuat Köprülü, Yönetim Kurulu üyeliklerine Kütahya Milletvekili Adnan Menderes, Eskişehir Milletvekili Emin Sazak, Sinop

Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk, İstanbul Milletvekili Fuat Hulusi Demirelli, Kütahya Milletvekili Ahmet Tahtakılıç, İçel Milletvekili Saim Ergenekon seçildiler (Cumhuriyet, 07.08.1946). CHP'nin geleneğine göre Başbakan aynı zamanda partinin de Genel Başkan Vekili oluyordu. Ama ilk defa bu gelenek bozuluyor, Peker Başbakanlığa atansa da CHP Genel Başkan Vekilliği'nde Şükrü Saraçoğlu bırakılıyordu. Bu nedenle Peker, partinin idaresini eline alamadı. Peker'le İnönü arasındaki rekabette bu durum önemli bir konu haline geldi (Ahmad-Turgay, 1979: 24).

Recep Peker'in programı 14 Ağustos 1946 günü Meclis'te okundu. Peker, “yeni meclisin başlıca iki partiden ve bağımsız milletvekillerinden kurulmuş olması devlet işlerinin daha iyi görülmesini ve daha isabetli neticelere varılmasını sağlayacaktır. Geçirdiğimiz son günlerin zorluklarını, yeni partilerin doğuşu ve bir dereceli seçim sisteminin kuruluşu devrinin kaçınılmaz neticesi olarak kabul ediyoruz,” dedi (<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP15.htm>).

Peker sözlerine “Sonu parlak fakat güzergâhı sarp ve çetin olan bu yolda mesafe alırken karşımıza çıkacak sayısız güçlükleri yenmek için elimizdeki kanun vasıtalarını cesaretle kullanacağız. Bütün vatandaşların hakkı olan hürriyeti, hürriyet düşmanlarından korumak lazımdır. Her iyi şeyin suiistimalinden zararlar doğacağı pek belli bir gerçektir. Fakat bir cemiyet için düşünülebilecek nimetlerin en değerlisi olan hürriyetin suiistimalinden doğacak tehlikeler günümüzün şartları içinde hiçbir benzeriyle ölçülemeyecek kadar büyüktür. İdeolojik mefhumların tağşişe uğradığı bir zamanda yaşıyoruz. Yurttaşın Anayasada gösterilmiş ve kanunlarla sınırları çizilmiş olan hürriyet hakları yanında bu hürriyetlerle beraber bütün devlet varlığının teminatını teşkil eden meşru ve kanuna dayanan otorite, ekseriye totaliter zihniyetle karıştırılarak çürütülmek isteniyor. Haklarına ve şereflerine hürmet edilen insan kümelerinin rejimi olan demokrasideki hürriyetten bahsolunurken de anarşizm ideolojisinin meşru otorite düşmanlığına varan ve bir cemiyeti nizamlı halde yaşatmanın bütün meşru yollarını tıkayan dağıtıcı ve parçalayıcı telkinler alıp yürüyor. Bilmek lazımdır ki hürriyet içinde yaşamak, vatandaşlar için kıymetli unsur olan huzur ve emniyeti baltalamak değildir. Bilhassa yakın tarih milli hayatında hürriyet ve otorite mefhumlarını yan yana yaşatmanın yolunu bulamayan büyük küçük bedbaht milletlerin kanlı ve dehşet verici

maceraları ile doludur. Bütün bu felaketlerin belli başlı sebebi hürriyet veya otoritenin ifrat veya tefrit yolu ile suiistimal edilmiş olmasıdır,” diyerek devam etti (<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP15.htm>).

Peker, “Bizim bahsettiğimiz ve mutlaka hürmet edilmesini isteyeceğimiz otorite, şahısların hâkimiyeti değil tatbiki şimdilik bizlere emanet edilen kanunların otoritesidir. Kanunun durduğu yerde evvela sokağa sonra da dağ başlarına şekavetin hâkimiyeti başlar. Kanunlara aykırı gürültülü istekler ne kadar zorlayıcı gösteriler halinde görünürse görünsün gözümüzü kırpmadan vazifemizi yapacağız. Ve ancak mevcut kanunlar devlet nizamını tutmağa yetmezse yeni kanun teklifi ile huzurunuz geleceğiz,” diyordu (<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP15.htm>).

Okunması 75 dakika süren bu ilginç Hükümet programı üzerinde söz alan DP Meclis Grup Başkanvekili Fuat Köprülü, partisinin eleştirilerini bildirebilmesi için programı incelemesi gerektiğini belirtti ve bu incelemeyi yapabilmek için de program üzerindeki görüşmelerin iki gün sonraya ertelenmesini istedi. Hemen bütün Halk Partililer bu isteğe karşı çıktılar. Süreyya Örguevren, Hasan Fehmi Ataç, Sırrı İçöz; her partinin memleketin iç ve dış meselelerinde önceden bilgi sahibi olması gerektiğini ileri sürdüler ve şimdi erteleme isteğinde bulunanların Halk Partisi’nde iken böyle bir istekte bulunmadıklarını söylediler. DP’li Refik Koraltan; eskiden yani tek parti döneminde her işin önce parti grubunda görüşüldüğünü, sonra Meclis’e geldiğini, bu nedenle Meclis’te ayrıca incelemeye ve hatta görüşmeye gerek kalmadığını, bu yüzden Halk Partisi’nde iken erteleme isteğinde bulunmadıklarını, şimdi ise ayrı bir parti grubu olarak programı incelemek istediklerini belirtti ve bütün dünya parlamentolarında uygulanan bir usulün reddedilmesinin doğru olamayacağını bildirdi. CHP’li Süreyya Örguevren, Sedat Pek, Muhiddin Baha Pars; Anayasa hükümlerinden yararlanarak erteleme isteğinin yersizliğini anlatmaya çalıştılar, karşılıklı erteleme istekleri ile görüşmelerin bir sonuca varamadan uzayıp gideceğini ileri sürdüler, görüşmelerin hemen başlatılmasını istediler. DP’li Fuat Köprülü tekrar söz aldı ve “Yeni Meclis hayatının ilk safhasında zehirli bir hava yaratmak isteyen insanların iyi niyetlerinden şüphe gerekir” dedi, erteleme isteğinde direndi. Fakat kabul edilmedi. Hükümet programı üzerindeki görüşmeler başladı (Goloğlu, 1982: 74-75).

Demokratlar görüşmelerin ertelenmesi konusunda önerge verdiler; ama reddedildi (Ahmad,-Turgay, 1979: 25).

Söz alan Refik Koraltan; “Daha ilk günden böyle kurulmuş bir hükümetin programı hakkında muhaliflere konuşmak fırsatı verilmezse demokratik ilerlemeler vadedenler için bu güzel bir başlangıç olur mu? Bu hareket ancak şu manayı istemeyerek ortaya koyar, o da tek parti konuşma hürriyetine asla hürmet etmiyor demektir,”(Vatan, 15.08.1946) dedi.

Halk Partililer programın bir an önce görüşülüp kabul edilmesi için acele ederlerken muhalefet, program hakkındaki görüşlerini açıklamak için süre istedi. DP teklifine rağmen, Peker Hükümetinin programı halkçuların oyu ile kabul edildi. Peker hükümeti için 14.08.1946 günü yapılan güven oylamasında 465 üyeli TBMM’de, kullanılan 431 oydan 378’i kabul, 58’i retti.

Recep Peker kabinesine karşı muhalefet seçim itirazlarında bulunarak, itirazlarının dikkate alınmasını, bu itirazlar dinlenmezse, DP’liler olarak toptan istifa edeceklerini açıkladılar (Cumhuriyet, 11.08.1946). Seçime hile karıştırılması sorununun yol açtığı gerginlik DP listesinden Meclis’e giren kimi milletvekillerinin mazbatalarının kabul edilmeyerek üyeliklerinin düşürülmesi üzerine tırmandı. Bu milletvekilleri Zeki Sporel ile A.Münip’tir. Mazbataların kabul edilmeyişine gerekçe olarak Sporel’in askerliğini yapmaması, Münip’in de vergi borcu olması gösterilmiştir (Vatan, 26.12.1946). Daha sonra Burhan C. Morkaya adında üçüncü bir DP milletvekilinin askerliğini yapmadığı ileri sürülerek milletvekilliği kaldırılmıştır (Vatan, 04.02.1947). DP grubunun ileri sürdüğü gerekçeler de kabul edilmemiştir. 21 Temmuz seçimlerinden sonra Başbakanlığa seçilen Peker’in muhalefete karşı tutumu, muhalefet ile olan ilişkileri ve meclisteki ilişkileri zaman zaman gerginleştirmiş, bazen de kopma noktasına getirmiştir.

1946 sonbaharına girilirken, Türkiye’de ekonomik açıdan da ilginç bir olay yaşanıyor. Bu, sonradan 7 Eylül kararları adı verilen büyük oranlı devalüasyon deneyidir. Savaş yıllarının enflasyon, vurgun ve olağandışı spekülasyonları nedeniyle Türk parasının iç ve dış değerleri arasında beliren büyük farkı gideren 7 Eylül 1946 devalüasyonu, gerçekte, Türkiye ile Uluslararası Para Fonu (IMF) arasında kurulan

bağın da ekonomiye ilk yansımasıdır (Gevgilili, 1987: 47-48). Başbakan Recep Peker başkanlığında 4 ve 5 Eylül günleri üst üste toplantılar yapıldı. 6 Eylül'de Mecliste gizli oturum gerçekleşti. 7 Eylül'de de devalüasyon açıklandı (Ulus, 09.09.1946).

Seçim sonrasında Peker Hükümetinde Maliye Bakanı Nurullah Esat Sümer değişmiş, yerine Halit Nazmi Keşmir atanmıştı. Dolayısıyla devalüasyon sırasında Maliye Bakanı Halit Nazmi'ydi. Halit Nazmi'ye iki teknisyen, Sait Naci Ergin ve Zeki Siberman ödemeler dengesini yeniden anlattılar. Yeni bakan «benim de temayülüm zaten bu yoldadır» diyerek, kendisine sunulan öneriyi benimsedi. Bunun üzerine 1945 sonundan bu yana hazırlanan ilk devalüasyon seçenekleri yoğunlaştı. Türk Lirası o tarihte dolar karşısında 128 kuruştı. Uzmanlar 3 liradan başlayan ve 4.5 liraya dek düşen dört ayrı seçenek hazırlarlar. Halit Nazmi «280 kuruş olsun» dedi ve bu öneriyi Bakanlar Kurulu'na götürdü. Her şey çok gizli yapıldı. Ancak, Bakanlar Kurulundan sonra ilk kez Ticaret Bakanı Atıf İnan İzmir Fuarı'nın o yılki açılış töreninde «yeni ve önemli ekonomik kararlardan» söz etmişti. Ticaret Bakanı'nın bu sözleri daha sonra DP tarafından kullanıldı ve Ticaret Bakanı'nın «devalüasyondan kazanç sağladığı» yolunda iddialara ve Meclis tartışmalarına yol açtı. Bu iddialar kanıtlanamamakla birlikte, DP muhalefetinin payandalarından birini oluşturdu (Doğan, 1987: 59-60).

Yapılan devalüasyon % 117 oranındaydı. Ayrıca, ithalat geniş ölçüde serbest kılınmakta, Ticaret Bakanlığı «tebliği ile yurt dışına verilecek mal siparişlerinin piyasanın ihtiyaçlarına göre ayarlanması doğrudan doğruya ithalatçılarımızın görüş ve sezişlerine» bırakılmaktadır (Ulus, 08.09.1946). Aynı gün CHP'den yapılan açıklamada şöyle denilmektedir :“... Milletlerarası ticaretimizin inkişafını sağlayacak, olan Bretton Woods anlaşmasına, bu anlaşmanın ruhunu teşkil eden prensiplere uygun hazırlıkla ve Birleşmiş Milletler arasında yüksek itibara layık görülecek bir para sistemi ile girmek asıl niyetimizdir” (Ulus, 08.09.1946).

Kararlar Ulus Gazetesinde dört gün arka arkaya Hazine Genel Müdürü Sait Naci'nin imzasız yazılarıyla kamuoyuna anlatıldı. Paranın değeri yeniden belirlenirken, bunda başlıca iki neden vardı: «İlki, kazanmak mecburiyetinde olduğumuz Anglo-Amerikan dünyası fiyatlarıyla, milli fiyatlarımız arasındaki mühim ayrılığın ihracatımızı zorlaştırarak bizi iktisadi bir buhranla karşı karşıya getirmesi; diğeri ise Bretton Woods

para ve maliye anlaşmasına iltihakımızın bir gün meselesi haline gelmiş olmasıdır» (Doğan, 1987: 59-60).

Başbakan Recep Peker “Uluslararası Para Fonu'na gireceğiz, ancak kararımızı uygulamadan önce Türk Lirasının değeri üzerinde bir ayarlama yapmak gerekiyor,» diyor ve ekliyordu: «Ünlü İngiliz iktisatçısı Keynes'in de Bretton Woods'ta söylediği gibi...” Bu sözler üzerine Millet Meclisi genel kurulunda görüşmeleri izleyen milletvekilleri yine birbirlerine dönüyorlar «Kim bu Keynes yahu? Deli mi, divane mi?.. Neler, söylemiş bu Keynes mi, ne?» diye soru sormaktan kendilerini alamıyorlardı (Doğan, 1987: 54).

Peker Hükümeti'nin bu kararları almaktaki amacı; "Serbest rekabet yolu ile iç fiyatları dünya piyasası fiyatlarına uydurmak ve böylece ekonomiye istikrar verip barış devri şartlarına uymasını sağlamaktı. Bunun sonucu olarak ithalât serbest bırakıldı ve harp yıllarında birikmiş dövizler ithalâtla ihracatı denkleştirmeye bakmaksızın, ithalâta harcandı. Ayrıca ithal muameleleri oldukça hafifletildi ve Merkez Bankası'nda altın satışı serbest bırakıldı" (Karpaz, 1967: 151-52).

Bretton Woods Anlaşması uyarınca 7 Eylül 1946'da Türk parasının devalüasyonu, ithalatta nisbi bir serbestiye gidilişi ve Merkez Bankası'nda altın satışının serbest bırakılışı ile başladığı söylenebilir. 7 Eylül Kararları ile 0.56 dolar olan Türk Lirası'nın değeri 0.36 dolara indirilmiştir. Başka bir deyişle, 1 doların karşılığı 2.80 Türk Lirası olarak tespit edilmiştir. Böylece, savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan ihracat güçlüklerinin giderilebileceği, dış ticarete müdahale ihtiyacının azalacağı ve Türkiye'nin yeni milletlerarası para nizamına uymasının kolaylaşacağı umulmaktadır. Altın satışlarının serbest bırakılması ise, Türk parasına güven sağlama amacını güden bir tedbir olsa gerektir. Ne var ki, bu tedbirler, ihracatta umulan artışların sağlanamayışı, fiyat yükselmeleri ve spekülasyon dolayısıyla hayal kırıklığı yaratmıştır. Karpaz, 7 Eylül Kararları'nın sonuçlarını şu sert sözlerle eleştirmektedir: "Bu tedbirler, memleketin içinde bulunduğu gerçek toplumsal ve ekonomik şartlara dikkat edilmeksizin alınmıştır. Paranın birkaç elde toplanmış olduğu ve ekonomik olmayan maksatlarla harcandığı gözden kaçırılmış, halk kitlelerinin satın alma kuvvetinin çok düşük olduğu unutulmuştur. Bu tedbirler, nispeten küçük bir grup teşkil eden işadamlarının ihtiyaçlarına cevap vermiş görünmektedir. Bu işadamlarından

bazıları kararların alınacağını önceden öğrenerek bundan faydalanmak üzere gerekli tedbirleri almışlardı bile. Paranın değerinin düşürülmesi otomatik olarak ithal mallarının fiyatlarını yükselttiğinden bu çeşit malları alanlar, onları elden çıkarmayıp saklayarak, daha sonra büyük kârlar sağlamışlardır. İthal malları kıtlaşarak, fiyatlar birkaç hafta içinde yüzde 50 nispetinde yükseldi. Altın satışları o kadar arttı ki (ihtiyat altının üçte biri satıldı), satışlar nihayet durdu. Birkaç ay içinde yeni zenginler türedi, eskiler daha da zenginleşti (Avcıoğlu, 1969: 276).

1930'ların devletçilik yılları sırasında Sovyet kredileriyle Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları'nı uygulayabilen Türkiye, İkinci Savaş'tan sonra yeni bir kalkınma planı düzenlemekteydi. Sovyetler bu kez kredi açmak bir yana, Ankara'ya ancak notalar vermekteydiler. CHP iktidarı için bu koşullarda başvurulacak tek seçenek, Batı ve ABD'den kredi istemek oluyordu. Liberal kur politikaları öneren Para Fonu'yla anlaşabilmenin tek yolu, yıllardır dengesi bozulmuş bulunan Türk parasının değerini düşürmekten ibaretti. 1 ABD dolarının değeri bu kararla 2.80 TL olarak belirleniyor ve dışalım malları birkaç haftada %50 pahalaniyordu. Devalüasyon tüm kamu ürünleri fiyatlarına zincirleme zamları birlikte getirecek; geçim pahalılığını daha da şiddetlendirecekti. Bunun yararınıysa, dış borç bekleyen iktidardaki CHP yerine, parlayan DP muhalefeti görüyordu. Bayar ve DP, devalüasyona yayılım ateşi açıyordu. (Gevgilili, 1987: 48) DP'liler fiyat artışlarını eleştiriyorlardı; ama başlangıçta Eylül önlemlerine şaşkıncu bir şekilde sessiz kalıyorlardı (Ahmad, 1996: 34). Kararlar karşısında yabancıların tepkisi ise değişiktir. 14 Eylül 1946 tarihli ünlü İngiliz Dergisi The Economist şunları yazar: "Türkiye Londra Bankerlerini bile şaşkıncu çeviren ani ve ağır bir devalüasyon yapmıştır. Türkiye'nin bu adımı IMF'nin kur değerlerini gerçekçi biçimde saptamaları için üyelerine yaptığı çağrıyla bağlantılı olarak attığı sanılıyor. Türkiye Maliye Bakanı ülkesinin henüz IMF'ye üye olmamasına karşın, Bretton Woods anlaşmasına uymayı ilke edindiğini açıklamıştır" (Doğan, 1987: 62).

The Economist'in 5 Ekim 1946 tarihli sayısında ise şunlar yazıyordu: "Ankara Hükümeti devalüasyonla birlikte ABD'den büyük bir dolar kredisi alabileceğini sanıyor. Washington'daki görüşmelerde söz konusu edilen 300-500 milyon dolarlık krediyle devalüasyon şokunu gidermeyi planlıyor. Ancak, umutları gerçekleşmedi. Türkiye'nin ivedi isteklerine hayır diyen ABD yetkilileri Türkiye'nin kısa süre sonra

Bretton Woods anlaşmasına üye olacağını hatırlatarak, o zaman IMF ve Dünya Bankasından kredi sağlayabileceğini belirttiler. Bu cevap Batılı dostlarından platonik dostluk söylevleri yanı sıra, somut ve maddi destek bekleyen Türk Hükümeti için pek zayıf bir teselli oldu.” Türkiye bu devalüasyondan sonra IMF'ye üye olmak için başvurdu. Kesin üyeliğe girişi 1947'dir. Ne var ki fona daha girmeden onun koşullarını yerine getirmeye başlamıştır (Doğan, 1987: 63).

1946 ile 1950 yılları arasında CHP'liler, Türkiye'de liberal bir ekonomik sistem kurmak için birçok önlem aldılar. 1946'nın "7 Eylül kararları", bu yöndeki ilk adımdı. Kasım ayının sonunda Başbakan Peker, hükümetin bütün önlemlerinin rekabet ve serbest liberal sistem ilkelerine dayandığını basına söyledi. DP'liler serbest girişimin mezziyetlerini yükseltirken, CHP'liler devlet mülkiyeti yapısını yavaş yavaş bozuyordu. Süreç ihtiyatlıydı; çünkü CHP'de devletçilerle liberaller arasında liberallerin zaferiyle sonuçlanan bir mücadele vardı. DP'liler iktidara geldiğinde, bir dizi ekonomik düzenleme zaten yapılmış olacaktı ve bunlar DP'nin ekonomik politikasının temelini oluşturacaktı. İki rakip partinin seçim bildirgelerinde zaten temel hiçbir farklılık yoktu. Ne var ki, Batı'da serbest girişimin şampiyonu olarak ilan edilen DP oldu ve bu Türkiye'de de aynen kabul edildi (Ahmad, 1996: 128).

7 Eylül kararlarının CHP iktidarı yakınlarına önceden bildirildiği, CHP kodamanlarının piyasa oyunu yaptırdığı, açıktan milyonlar kazandırılarak komisyon alındığı söylentileri o dönemde ayyuka çıkmıştı. Celal Bayar aradan yıllar geçmesine rağmen hatıratında bu olaya değinmekten kendini alamamakta, halkın DP'yi desteklemesinde 7 Eylül kararının da payı olduğunu söylemekteydi (Cem, 1995: 376).

Diğer yandan parti içinde Nafi Atıf Kansu'nun yerine, 15 Ekim 1946'da CHP Genel Sekreterliğine Hilmi Uran getirildi. Bu değişiklik CHP içindeki Pekerciler'e karşı bir tedbir olarak nitelendiriliyordu (Ahmad-Turgay, 1979: 26).

Mecliste 18 Aralık 1946 günü 1947 Bütçe görüşmeleri yapıldı. DP adına Menderes söz aldı. İktidarı, bütçe açığı nedeniyle eleştirdi. Mali kaynakların verimsiz kullanıldığından söz ederek, devlet memurları kadrosunun çok geniş olduğu ve tarımın desteklenmediğini muhalefetin görüşü olarak dile getirdi, (Şahin, 1991: 75) hükümeti eleştirdi. Bayar, Menderes ve öteki DP'liler, bütçe açıklarının çığ gibi büyüdüğünü,

mali durumun bozulduğunu, enflasyonun olağanüstü arttığını, köklü önlemler gerektiğini 1946 sonlarında Meclis kürsülerinden ifade ederken, Türkiye’de yepyeni bir muhalefet töresini yaratmaktaydılar. Eleştiri ve tepkilerden olağanüstü huzursuz olan devletçi Başbakan Peker, en sonunda Menderes’e 18 Aralık 1946’da Meclis kürsüsünden “psikopat” diye haykırdı (Gevgilili, 1987: 49).

Menderes’in eleştirilerine Hükümet adına cevap vermek üzere ayağa kalkan Recep Peker, "Muhterem arkadaşlarım, Demokrat Parti adına dinlediğimiz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde (soldan sürekli alkışlar) şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir Devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik..." dedi. DP lideri Celal Bayar ve arkadaşları salonu terk ederken, CHP'lilerin gürültüleri ve "uğurlar olsun..." sesleri arasında, Meclis salonundan dışarı çıkmışlardı (Albayrak, 2004: 97-98). Bu çekişme mecliste ilk büyük siyasal bunalımın doğmasına neden oldu ve DP’li milletvekilleri Meclis’i terk ettiler (Ahmad-Turgay, 1979: 28).

Bu olayı Emin Karkuş şöyle aktarır; “Psikopat” sözü Recep Peker’in ağzından çıkarken Celal Bayar ayağa kalkmış bütün DP milletvekillerini Meclis salonunu terk etmeye çağırmişti. Emin Sazak’la Fuat Köprülü “Bir başbakan böyle konuşmaz” diye bağırırken, CHP’den İşçi milletvekili Senih Yürüten birbirlerinin üzerine yürüyorlardı. Kavga zorlukla önlenmişti. Bütün bunlar olurken Recep Peker, hala kürsüde konuşmak istiyordu. Rengi kül gibi olmuştu. “Bundan sonra günlerce “psikopat” sözünün hakaret olup olmadığı üzerinde duruldu. Gazetelerde anketler açıldı. Demokratlar kendilerine taziyeye verilmesini istiyorlar, bu yapılmadıkça Meclise girmeyeceklerini söylüyorlardı. Meclis Başkanı Şükrü Saraçoğlu araya girdi. Bir türlü başarı sağlayamıyordu (Sönmez, 1998: 40).

Başbakan Recep Peker’in 1947 yılı bütçe kanunu tasarısı üzerinde yaptığı konuşmada kullandığı psikopat ve maraz sözcükleri üzerinde başladığı sanılan, gerçekte “Muhالیf Parti’nin bütün fikirleri baştan aşağı haksız” deyimini üzerine patlak veren ve muhalif milletvekillerinin geçici bir süre Meclis toplantılarını terk etmelerine sebep olan olay, demokrasiye geçiş tarihinde Psikopat Olayı diye anılmıştır. İşte bu Psikopat Olayı üzerine, Meclis toplantılarını terk eden DP milletvekilleri ertesi günü Parti Meclis

Grubu'nu toplayarak 8 saat süre ile durumu görüştüler, tüm fikirleri baştan aşağı haksız görülen bir muhalif parti olarak gelecekteki davranışlarını saptamaya çalıştılar ve Meclis toplantılarına girmeyerek kendi grup toplantılarını sürdürdüler (Goloğlu, 1982: 147).

Bu olay, muhalefetin TBMM toplantılarına katılmaması ile daha da gergin bir durum aldı. Demokratlar, Başbakan Peker'in, Menderes'ten özür dilememesi ve sözlerini geri almaması durumunda Meclise girmeyeceklerini açıkladılar. Ayrıca yurdun pek çok yöresinden, Peker'e protesto telgrafları çekildi (Albayrak, 2004: 97-98). Peker ise, muhalefeti suçlayarak, muhalefetin tutumunu "ekalliyetin ekseriyete tahakkümü" olarak nitelendiriyordu (Albayrak, 2002: 24).

Kısacası, partiler arası ilişkiler tümü ile kopacak hale geldi. Demokrat Parti'nin Meclis'ten tamamen çekilme kararı vermesi halinde demokrasiye geçiş dönemi olduğu yerde kalabilir ve hatta tekrar tek partili yönetimine dönülebilirdi. Bu nedenle, araya girenler oldu. Demokrat Parti liderlerini Meclis'te Başbakan Yardımcısı ile görüştüler ama yarar çıkmadı. Bu kez olaya Cumhurbaşkanı ve Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü el koydu. 22.12.1946 gecesi DP Başkanı Celal Bayar ile Meclis Grup Başkanı Fuat Köprülü'yü Çankaya Köşkü'ne çağırıp bir görüşme yaptı. Fakat bu görüşme de olumlu sonuç vermedi. Bu sırada Meclis toplantıları devam ediyor ve DP milletvekilleri toplantılara katılmıyorlardı. Bununla beraber Demokrat Partililer de Meclis'ten tamamen çekilme hakkında bir karara varamıyorlardı. 25.12.1946'da İsmet İnönü, Celal Bayar ve Fuat Köprülü ile bir görüşme daha yaptı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, bu görüşmelerden yararlanarak, Halk Partisi Başkanlığı'ndan uzaklaşıyor ve partiler üstü bir kişilikle iki partiyi uzlaştırmaya çalışıyordu (Goloğlu, 1982: 148).

DP'lilerin meclis boykotu 9 gün sürdü. Her geçen gün bunalım daha da derinleşiyordu. Parti örgütünün DP'li milletvekillerini desteklemeleri de olaya rejimin tehlikeye düşecek bir nitelik kazanmasını sağlıyordu. İsmet İnönü bu duruma müdahale ederek, Celal Bayar'ı konuşmak üzere tekrar davet etti. Demokratlar böyle durumların tekrarlanmaması için İnönü'den güvence aldı (Şahin, 1991: 70). Kriz beklenildiği gibi uzun sürmedi. Cumhurbaşkanı İnönü ve Celal Bayar arasında yapılan bu görüşmeden sonra sorun çözümlendi. İnönü, bir bildiri yayınlayarak, karşılıklı saygı ve iyi niyetin geliştirilmesini istiyordu (Toker, 1990: 159:-160).

DP grubu 27 Aralık 1946 Meclis'e döndü, fakat bu dokuz gün içinde siyasal gerginlik gittikçe arttığından, İnönü, Bayar ve Peker'le ayrı ayrı görüşmüştü. İnönü'nün partiler üstü tutumu CHP'nin içindeki Peker grubu için bir yenilgi, DP için bir zafer olarak görüldü (Ahmad-Turgay, 1979: 28). Bütçe ise 30 Aralık'ta 354 güvenoyuyla kabul edildi. Bu olayın sonucunda muhalefetin de, artık rejim üzerinde söz sahibi olduğu anlaşılıyordu. DP ilk yılını gergin bir siyasal ortam içinde, hedefleri yönünde önemli yollar kat ederek tamamlamıştı (Şahin, 1991: 70). Toplum kendisine sunulan muhalefet etme olanağına biraz tereddütten sonra sahip çıkmaya başlıyordu. Önemli bir konu da hükümetin muhalefeti tamamen yok etme niyetinde olmadığı, aksine, güç şartlar içinde de olsa olsa yaşaması için yardımcı olacağına anlaşılmasıydı (Şahin, 1991: 70).

Şubat 1947'de yapılan muhtar seçimleri, seçimlerde tekrar baskı ve hile yapıldığına dair iddiaları gündeme getirdi. Seçimlerden sonra yaptığı bir basın toplantısında Bayar, seçimleri bir "zor darbesi" olarak nitelendirdi. Ortaya çıkan bu son durum karşısında Demokrat Parti, yakında yapılacak olan milletvekili ara seçimlerine katılıp katılmama konusunda tereddüde düştü. İktidar partisi, muhalefetin seçimlere katılmasını sağlamak amacıyla, muhalefete seçimlerin dürüst yapılacağı vaadinde bulundu. Başbakan Recep Peker ise alışılmış üslubuyla, gerekirse muhalefeti zorla seçimlere sokma yanlısı idi (Uzun, 1995: 99). Recep Peker, 1 Nisan 1947 tarihinde İzmir'deki bir konuşmasında, yapılacak ara seçimler konusuna da değinerek, seçimlere katılmanın muhalefetin yapması gereken bir görev olduğunu İstiklal Mahkemeleri'nin daha kaldırılmadığını hatırlatarak, Demokratlar'ı tehdit etti (Ahmad-Turgay, 1979: 31).

Buna karşın Demokrat Parti genel idare kurulu, 6 Nisan'da İstanbul, Tekirdağ, Balıkesir ve Kastamonu'da yapılacak seçimlere katılmama kararı aldı. Bu karar üzerine seçimlere tek parti olarak giren iktidar partisi bu illerde seçimleri kazandı. Ara seçimlerde ilginç olan nokta katılım oranının düşük olmasıydı. Cumhuriyet Halk Partisi yöneticilerine göre %60 olan katılım oranı aslında bu oranın yarısı kadardı; hatta İstanbul'un bazı semtlerinde bu oran %10'lara kadar düşmüştü (Toker, 1990: 174-175).

Başbakan Peker, basın aracılığıyla gittikçe gelişen muhalefeti engellemeye yönelik bir girişimde bulundu. Bu girişimiyle muhalefeti tutan basını susturma amacı güdüyordu.

Bu yasanın tartışılması sırasında Mecliste muhalefet ve iktidar milletvekilleri arasında sert tartışmalar oldu. Recep Peker, Mecliste tasarımı savunurken, “devletin, insanın bildiği en yüksek örgütlenme biçimi olduğu”, “devletin anarşiye karşı savunulması gerektiği”, “yalan ve insan onuruna saldıran yazıların basın hürriyeti kapsamına alınamayacağı”, “herkesin gazete çıkaramayacağı, gazete çıkarma koşulunda asgari bazı şartlara bağlanması gerektiği” gibi görüşlerin arkasına sığınıyordu. Adnan Menderes ise, yaptığı konuşmada, devlet menfaatlerini korumak amacıyla, hükümete muhalif gazetelerin dize getirilmek istendiğini söyleyerek, tasarının ardındaki gerçek amacın bu olduğunu söylüyordu (Uzun, 1995: 94).

Muhalefetin gittikçe sertleşen propagandası karşısında Peker’in izlediği politikalar CHP içinde, muhalefete karşı izlenecek politikaların belirlenmesi konusunda iki ayrı grubun varlığını ortaya çıkardı. Bunlardan biri otoriter karakterde ve başını Recep Peker’in çektiği grup, diğeri ise daha liberal politikaların yürütülmesini savunan gruptur (Kılıç, 1995: 77).

CHP yanlısı olan yayın organlarının da Peker’e destek vermemeleri, Peker Kabinesi’nin sallantıda olduğunun işaretlerinden biri olarak görülüyordu. Örneğin; Hüseyin Cahit, Tanin’deki, "Celal Bayar’ın Sivas’taki Beyanati" yazısında, muhalefetin şiddetli saldırılarına katılmamakla beraber, Halkevleri’nin birer kültür kurumu olması, DP’nin de radyodan iktidar gibi yararlanabilmesi, seçim güvenliğinin sağlanması ve sıkıyönetimin kaldırılması yolundaki, DP liderlerinin önerilerini olumlu bulmakta ve artık Demokratlara yapılan "Komünistlik iddialarının yersiz ve dayanıksızlığının" kabul edilmesi gereği üzerinde durmakta idi (Albayrak,2004: 120).

Bu arada İnönü’nün de hükümetin düşmesinden hoşlanacak gibi görüldüğü, en yakınındakiler tarafından ifade ediliyordu (Erim, 2005: 174). Peker kendisine karşı oluşan bu geniş muhalefet nedeniyle, Temmuz’un 15’inde İstanbul Tarabya’dan uzun bir istifa mektubu gönderdi. Peker, Halk Partisi içinde zaaf eserleri gördüğünü, partinin vazifesini yapmadığını kaydediyor, Muhalefete fazla yüz verildiğini söylüyordu. Bunu memleket için iyi telakki etmiyor ve çekilmek arzusunu bildiriyordu. İnönü bu mektuba 17 Temmuz’da mektupla cevap verdi. Recep Peker’i okşayıcı sözler söylüyor, iç ve dış politikada başarılarından dolayı kendisine teşekkür ediyordu (Erim, 2005: 231).

Peker, 12 Temmuz'dan sonra İnönü'ye gelip çekilme tasarısını açıkladığı halde, Cumhurbaşkanı daha bir süre yerinde kalmasını önermişti. İnönü, bir yandan İstanbul'a giderek orada Şemsettin Günaltay'la konuşuyor, öte yandan da, DP'li Köprülü'yle yakın ilişkisi bulunan Erim aracılığıyla Demokrat Parti yönetimiyle sıkı ilişkilerini sürdürüyordu (Erim, 2005: 231).

Truman Dokrtini, ABD Kongresi'nde konuşulurken Ohio Temsilcisi George Bender'in Ankara'dan "küstah bir diktatörlük" biçiminde söz etmesi; Ankara'nın o dönemlerdeki en varlıklı kişisi Vehbi Koç'a, Amerika'ya yaptığı bir gezide Amerikan işadamlarının öncelikle Türkiye'de huzurlu bir "iktidar/muhalefet ilişkisi" istediklerini söylemeleri, Çankaya açısından zaten yeterli ölçüde anlamlı bildirimler olmuştu (Gevgilili, 1987: 61-62).

Bu sırada Cumhurbaşkanı ile Peker arasında, kapatılan gazetelerin yeniden açılması konusunda karşılıklı sert mesajlar verildi. Ağustos'un 6'sında İstanbul'da Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Sedat Simavi, İnönü'ye bir arıza ile başvurdu. Kapalı bulunan Tasvir ve Yeni Sabah gazetelerinde çalışan yazıcı ve işçilerin geçim durumlarının kötüleştiğinden bahsederek cezanın kâfi görülerek gazetelerin açılmasını rica ediyordu. İnönü'ye: "Sizi yüksek bir hakem olarak tanıyoruz," diyordu. İnönü bu arizayı, altına yazdığı birkaç satırla Başbakan Recep Peker'e havale etti. Ondan da sıkıyönetim komutanlığına müsait mütalaa ile havalesini istiyordu. Başbakan Peker, 8 Ağustos tarihli bir tezkere ile İnönü'ye cevap verdi. Merci tecavüzü ederek İnönü'yü üst hakem tanıyan müracaatı doğru bulmadığı için ve bir müddet önce İnönü'nün gazetelerin açılması meselesi hakkında "Henüz vakti gelmedi" diyerek müsait mütalaa vermediği halde, şimdi müsait mütalaa vermesine de telmih ederek, tezkereyi sıkıyönetim kumandanlığına havale etmekte mazur olduğunu bildirdi. İnönü buna cevap verdi. Evvelce gazetelerin açılması için müsait mütalaa vermiş olduğunu ve Başbakan'ın yanlış hatırladığını söyledikten sonra "Mademki benim mütalaama uyararak açmadın, şimdi niçin benim mütalaam ile sıkıyönetime havale etmiyorsun?" dedi. Neticede Başbakan Recep Peker havaleyi yapmadı. Fakat Sedat Simavi kendisine cumhurbaşkanlığı umumi kâtipliğinden yapılan tavsiye üzerine doğrudan doğruya sıkıyönetim komutanlığına müracaat etti ve sıkıyönetim komutanı gazeteleri açtı.

Böylece Başbakan Peker fiili olarak devreden çıkarılmış oluyordu (Erim, 2005: 231-232).

CHP Meclis Grubunun 26 Ağustos 1947 toplantısında Peker, siyasi görüşünü açıkladı ve güvenoyuna başvurulmasını istedi. 35 kişinin aleyhte oy vermesine rağmen, Peker'e güvenoyu verildi (Cumhuriyet, 27.08.1947). Nihat Erim, Kasım Gülek, İsmail Rüştü Aksal gibi CHP'de çoğu liberal eğilimli diye nitelendirilen gençlerden oluşan ve Ali Fuat Cebesoy'un da kendilerine katıldığı yeni bir milletvekili kuşağı, Peker'e kırmızı oy vermişti. Sayıları 34 olan kırmızı oyculara, sonradan Memduh Şevket Esenal'da katılıyor ve CHP içinde 35'ler olayı böylece sahneye çıkıyordu. (Gevgilili, 1987: 63-64)

İnönü'nün iradesine karşı çıkanları simgeleyen ad, Recep Peker'di. İnönü parti içinde ağırlığı olan Peker'i ilk planda hırpalamayı, sonra saf dışı bırakmayı planlıyordu. Siyasetin inceliklerindeki ustalığıyla, Peker'in kurduğu hükümete karşı, 35'ler CHP grup toplantısında salvo ateşi açmışlardı. Sonuçta Peker hükümetine CHP grubu güvenoyu vermişti. Vermişti ama, alışıl gelmişin dışında bir sonuç alınmıştı. Her zamanki gibi hükümete mutlak sayıda güvenoyu çıkmamıştı. Recep Peker, görülmedik, alışılmadık bu görünüm karşısında Çankaya köşküne doğru yola çıktı. Ya çekilecek, ya da Milli Şef'ten hükümetine karşı mutlak güveni sağlamasını isteyecekti. İnönü yemekteydi. Yanında, o günkü grup toplantısında Peker'e karşı ağır konuşmaların önemlisini yapan insan oturuyor, İnönü, Nihat Erim'le baş başa yemek yiyordu (Arcayürek, 1985: 122).

27 Ağustos 1947 günü CHP'li Nihat Erim bu kez DP'li Köprülü'yle birlikte Menderes'le de görüştü. Menderes, CHP'de resmi ideoloji yanlısı güçleri tasfiye'yi gerçekleştirdiği takdirde, "İnönü'nün yanında yer alacağını" söylüyordu (Gevgilili, 1987: 64). Bir darboğaza sıkıştırılan Peker, 35 kırmızı oya karşılık aldığı güvene dayanarak yine de kabinesinin derhal yenilemek isteyince, İnönü, ona, bu işi de CHP Grubu'na haber verip Meclis'ten geçirmeden yapamayacağını söyledi. Peker, Gruba gittiğinde, çetin bir eleştiri kampanyasıyla daha karşılaşıyordu. Başbakan bu kez istifa niyetiyle Çankaya'ya geldiğinde, İnönü buna da yanaşmayacak; gidip Grup'tan yeni kabine için de güvenoyu istemesini yineleyecekti. Grup'taki son toplantılarda Erim bile, bizzat İnönü'den aldığı direktifle Peker'i şiddetle eleştirdiği halde, İnönü "böyle

celselerde hep muhalifler konuşur” diyerek Başbakan’a güven verecekti. Ertesi gün, “İnönü’nün istifasını kabul etmediği” söylentilerini yayarak CHP Grubu’na giden Peker’se başvurduğu oylamada “kabine değiştirmek” için 194 olumlu oy alırken, kırmızı oyların 47’ye çıktığını görüyordu. 35’ler, başka bir deyişle 47’ler olmuşlardı (Gevgilili, 1987: 64). İnönü, açıkça geleneksel kadroyu sarsıyor, kendisine bağlı Batı’ya dönük, liberal genç politikacılardan oluşan yeni bir yönetici grubunu, eskileri eze eze, sahneye sürüyordu. Hem de yine kendi eliyle işbaşına getirdiği resmi ideolojinin son en büyük kahramanı Recep Peker’ karşı (Gevgilili, 1987: 64).

4 Eylül’de tekrar yapılan oylamada muhaliflerin sayısı 47’ye çıkmıştı. (Erer,1966: 222) Bu durum karşısında daha fazla 35’lere mukavemet edemeyeceğini anlayan Recep Peker, 9 Eylül 1947’de sağlık nedenleri ileri sürerek istifa etti. Daha inanılır bir neden de, İnönü’nün düşmanlığı karşısında Peker’in hükümeti başarıyla yürütememesi oldu. Peker bir yandan Demokratların, diğer yandan da CHP’deki ılımlıların saldırısına uğradı. Hasan Saka’ya yeni kabineyi kurma teklif edildi. Recep Peker’in düşüşü, DP taktiklerinin başarısı sayıldı (Ahmad-Turgay, 1979: 35-36). Bunaltıcı koşullarda 399 gün başbakanlık yapan Peker, geleneksel kadronun acımasız tasfiye işlemine zor katlanacak ve 3 Nisan 1950’de sessizce yaşama veda edecekti. Kırık, acılı ve umutsuz olarak... Çankaya’daysa, İnönü, Peker’in ayrıldığı gece, Bayar, Köprülü, Menderes ve Koraltan’la baş başa yemek yiyordur (Gevgilili, 1987: 65).

Ulus Gazetesi’nin ünlü başyazarı ve Peker’in Baş Kalemi Falih Rıfkı Atay ise, CHP için; Batı tipi demokrasiyi reddederek, "münevver istibdadı" ile "azların vasiliği" görüşünde ısrar ederek, demokrasiyi "modası geçmiş bir kadın şapkasına" benzetti. İnönü ile uyuşmadığı için de 30 Ekim’de CHP Genel Sekreterliği’ne bir mektup yazarak, önce partiden, 4 Kasım’da da Ulus Gazetesi’nden ayrıldığını açıkladı (Ulus, 04.11.1947).

Recep Peker’in istifası olayını araştırmacılar Peker’in otoriter tavrıyla 12 Temmuz Beyannamesinde ortaya çıkan yumuşama politikasının çatışması olarak değerlendirmektedirler. (Us, 1966: 725).

3. 7. Yeni Siyaset Alanında Yeni Siyasi Sosyalleşme Aracı Olarak DP: DP’nin I.

Büyük Kongresi (1947)

1946 seçimleriyle siyaset alanı içerisinde meşruiyetini kazanmış yeni bir siyasi aktör olarak DP, ilk kongresinde iktidar karşısında bütün toplumsal taleplerin taşıyıcısı olarak görülmeye başlandı ve bu algılamaya yeni siyasi sosyalleşme sürecine ivme kazandı. Oysa DP, siyaset ve toplum ilişkisinin farklılaşmasına pek de müsaade etmeyen, sınırları daraltılmış bir siyaset alanında var olmayı kabul ederek meşruiyetini sağlamıştı. Bu nedenle rejim için tehdit potansiyeli taşıyan toplumsal talepleri süzerek, mevcut siyaset alanının kabul edebileceği hale getirilebilen taleplerin taşıyıcısı olabilecekti. Bu nedenle daha I. Büyük Kongresi'nde ayrışmalar başlayacaktı.

1946 sonlarında Demokrat Parti'nin il kongreleri tamamlanmış, 26.12.1946'da İstanbul Kongresi de yapılmıştı. Birinci Büyük Kongre, DP'nin kuruluşunun ilk yıldönümünde yani 07.01.1947'de Ankara'da, Ulus Meydanı'ndaki Ulus Sineması(Yeni Sinema) salonunda toplandı. Bina bayraklarla donatılmış ve Ulus Meydanı binlerce Ankaralı ve Demokrat Partili ile dolmuştu (Goloğlu, 1987: 151).

DP ilk büyük kongresini yapmaya hazırlanırken bazı güçlüklerle karşılaşyordu. Bu konuda Bayar şöyle diyordu: "Hükümet, kongrenin yapılmaması için elinden ne geliyorsa esirgemiyordu. Koca Ankara şehrinde kongremizi yapacak salon bulamadık. Hangi salon sahibine başvursak, önce kabul ediyor, ertesi günü bin dereden su getirip salonu veremeyeceğini söylüyordu. Oteller de aynı durumda idi (Sönmez, 1998: 43-44). Delejelere yer bulmanın imkânı yoktu. Yaptığımız bütün rezervasyonlar, ertesi günü iptal ediliyordu. Sonunda Ankara Demokratları, gelecek delegeleri evlerinde misafir etmeğe karar verdiler. Tedbirlerin kar etmediğini gören idare baskıyı kaldırdı ve oteller rezervasyonlar için bize müracaat etmeğe başladılar. Salon da bir gün içinde sağlandı" (Bayar, 1969: 67).

DP'nin İstanbul, Trakya, Kocaeli delegeleri 6 Ocak 1947 günü Atatürk'ün muvakkat kabrine çelenk koymak istemişler, fakat idari makamlar tarafından izin verilmeyince, çelengi Ulus meydanındaki Atatürk anıtına koymak durumunda kalmışlardı. Bu konuda Ahmet Kemal Silivri şunları söylüyordu: "İdare başında bulunanlar maalesef Atatürk'ün kabrini ziyaret etmeğe müsaade etmemişlerdir. Bunlar Atatürk'ün yalnız

kendilerine ait olduğunu zannediyorlar. Biz üvey evlat mıyız? Atatürk bütün milletindir. Yazık olsun böyle dar düşünenlere” (Şahin, 1991: 70-71).

Kongre Ankara’da toplandı ve 11 Ocak sabahına kadar aralıksız olarak sürdü. Kongreye 906 DP delegesi katıldı. İktidar partisi de kongreye davet edilmişti (Şahin, 1991: 70-71). İnönü, Celal Bayar ve Fuat Köprülü ile konuştuğu zaman kongrede bulunmayı arzu ettiğini ima etmişti. "Yeni Sinema salonunda Cumhurbaşkanı için bir loca vardı, duruyor mu?" demişti. Hatta Köprülü’ye "Beni de çağırarak mısınız?" diye açıkça sormuştu. Köprülü de "Efendim, kongremiz serbesttir, her isteyen gelebilir" dedi. Fakat İnönü’yü kongreye davet etmediler. Davet yapmamalarına sebep Mareşal’in mukavemeti ve İzmir, İstanbul gibi bazı vilayetlerin delegelerinin karşıtlığı görülüyordu. Ama yine de DP’liler kongre günü İnönü için özel bir loca ayırmayı ihmal etmediler (Erim, 2005: 81-82).

Kendisine beş loca ayrılmasına rağmen, CHP’den bir kişi bile kongreyi takip etmedi. Salonun hıncahınc dolu olduğu kongrede en ön sırada sağ başta Fuat Köprülü, yanında Adnan Menderes, sonra Refik İnce, onun bitişiğinde Celal Bayar, sonra Fevzi Çakmak ve onun yanında Yusuf Kemal Tengirşenk oturmaktaydı (Sönmez, 1998: 44). Kongre başkanlığına İzmir delegesi Dr. Ekrem Hayri Üstündağ ve İstanbul delegesi Kenan Öner adaylıklarını koymuş ve Kenan Öner kongre başkanı seçilmişti (Erer, 1966: 178).

Kongrenin birinci gününde Genel Başkan Bayar bir konuşma yaptı. Bayar, Demokrat Parti’nin müteşebbis heyet döneminden çıkıp tam kuruluş haline geldiğini, böyle bir kongre üyeliğinin büyük bir şeref olduğunu belirtti. Milletın Demokrat Parti’ye karşı gösterdiği sıcak ve candan ilgiye Parti adına teşekkür etti. Demokratik gelişmenin ancak Atatürk’ün eseri olan Anayasa ile mümkün olduğunu, bu Anayasa’nın totaliter devletlerin anayasasına benzemediğini, çünkü ulusal egemenlik temeline dayandığını, büyük sosyal değişmeler sırasında bazen Anayasa’dan zorunlu ve geçici sapmalar olmuşsa da buna her milletin hayatında rastlanabileceğini, bu nedenle hoş görmek gerektiğini, tek partili ve denetimsiz yönetimin uzun zaman devam etmesinin ulusal yapıda zayıflıklar doğurduğunu, bunu gören halkın denetimsiz yönetimden kurtulmak için DP’yi yaratıp kurduğunu, İktidar Partisi’nin de kuruluşu hoşgörü ile karşıladığını ve bu yüzden muvazaa söylentilerinin doğduğunu, DP’nin ciddi davranışı ile söylentilerin kısa sürede durduğunu ve DP’nin hızla geliştiğini, bunun üzerine İktidar

Partisi'nin davranışlarının birdenbire değiştiğini, gelişigüzel kararlar aldığını, hemen Büyük Kongre'yi toplayarak seçimlerin öne alınmasının kararlaştırıldığını ve DP'nin yurt çapında örgütlenmeyi tamamlayamadan seçime gidildiğini, yolsuzluklarla dolu bir seçim yapan CHP'nin dört yıllık bir zaman daha kazandığını, bir yandan da yolsuzlukları örtbas etmek ve söylentileri durdurmak için türlü tedbirler aldığını, sıkıyönetim aracılığı ile gazeteleri kapatıp basını susturduğunu, Meclis'te DP milletvekillerine saldırgan davranışlarda bulunulduğunu, parti başkanının aynı zamanda devlet başkanı olmasından idare mekanizmasının yansız kalamadığını, bu nedenle devlet başkanının kesinlikle parti başkanlığından ayrılması gerektiğini, demokratik gelişmeyi engelleyen ve anayasaya aykırı olan kanunların kaldırılmalarının zorunlu olduğunu, ekonomik durumun düzeltilebilmesi için partilerin ortak çalışmasına ihtiyaç bulunduğunu ve fakat Halk Partisi'nin böyle bir çalışmaya yanaşmadığını, bu takdirde devlet otoritesinin zayıflayacağından korktuğunu, oysa ki Demokrat Partililer'in devlet mekanizmasını halkın üstünde değil yanında kabul ettiklerini anlattı. Atatürk'e minnet ve şükranlarını belirtirken delegeleri saygı duruşuna çağırdı. Delegeler, dinleyiciler ve herkes büyük bir sessizlik içinde saygı duruşunda bulundular (Goloğlu, 1982: 151-153).

Celal Bayar bu konuşmasında, Demokrat Parti'nin kurulması, 1946 seçimlerinde uğradığı haksızlıklar, yine idare tarafından Demokrat Parti'ye uygulanan baskıları dile getirirken, Demokratik engellerin ortadan kaldırılması ve milli hâkimiyetin tesis edilmesi için şu şartların yerine getirilmesi gerektiğini belirtiyordu.

“ 1- Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve Anayasamızın metnine veya ruhuna uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması,

2- Vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hâkimiyet prensibini teminat altına almak maksatlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması.

3- Devlet reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü” (Sönmez, 1998: 45). Bayar aynı zamanda “idari cihaz ile partiler arasında münasebetler” sorununu, yani bürokrasinin DP üzerinde baskı yaptığını da ileri sürüyordu (Bayar, 1969: 55-67).

Kongre sırasında söz almak isteyen herkes düşünceleri kısıtlanmaksızın konuşma fırsatı bulmuş ve bu durum kongrede herkesin o güne kadar üzerinde hissettiği baskıyı haykırmaya neden olmuştu. Halk Partisi şiddetle eleştirilmiş, bu eleştirilerin boyutları, provokasyon halini alan konuşmaların ve gösterilerin sonunda CHP'yi tüm kötülüklerin anası şeklinde ilan etmelerine neden olmuştu (Şahin, 1991: 71-72). Tek Parti döneminde fikirlerini duyuramayan delegeler bu komisyonda her konuda fikirlerini söyleme imkânı buldular. Bu sözler bazen disipline olmaktan da uzaktı. Örnek olarak, Cumhurbaşkanı'nın milletin seçmesi gerektiğini savunan Sıtkı Yırcalı, "Devlet otoritesi diye bir şey yoktur, ancak ve ancak millet otoritesi vardır" derken, Kocaeli delegesi Ragıp Kurt; cumhurbaşkanı'nın millet seçemez demesi üzerine salonda şiddetli bir infial baş gösterdi. Delegeler "İn oradan! Böyle konuşma!" diye bağırıyorlardı. Kendisi birkaç kere "Müsaade edin konuşayım!" dediyse de, bu sözleri "Milletin kabiliyetine inanmayan konuşamaz" sözleri arasında boğuluyordu. Osman Bölükbaşı İnönü'ye "Kızıl Sultan" diye sesleniyordu (Ağaoğlu, 1992: 43).

Komisyonunda bir nevi ihtilal havası esmekteydi. Samet Ağaoğlu, Dr. Mükerrer Sarol, Osman Kapanı başta olmak üzere bir grup, meclisten çekilerek sine-i millete dönülmesini istiyordu. Kurultayın son gününde bu konuda bir takrir verilerek "Anayasaya aykırı bulunan kanun hükümlerinin kaldırılmasını istiyoruz. Bu hususta Demokrat Parti Meclis Grubu tarafından Meclis'e verilecek önerge CHP tarafından kabul edilmediği takdirde Meclis Grubunu Meclis'ten çekerek milletin sinesine dönmek kararını vermeğe Genel Merkezi salahiyyetli kılıyoruz. Bu takdirde CHP'yi kendi kader ve mesuliyetleriyle baş başa ve büyük hâkim, milletle karşı karşıya bırakıyoruz," deniliyordu (Sönmez, 1998: 47).

Kongre sırasında en büyük ilgiyi, iktidara karşı daha sert bir politika izlemesini savunan ve aralarında; Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan, Samet Ağaoğlu, Mükerrer Sarol, Kenan Öner, Mustafa Kentli, Osman Kapanı ve İsmet Bozdağ gibi aşırıların yer aldığı bir grup toplamıştı. Bu grup, DP'li milletvekillerinin istifalarını vererek, hep birlikte "sine-i millete dönülmesini ve CHP iktidarının "gayri meşru ilan edilmesini" istiyorlardı (Albayrak, 2004: 104). Komisyonun çalışmaları sırasında aşırı görüşleri savunan "müfritler grubu", içinde bulunulan durumu Fransız İhtilali'nin koşullarına benzeterek, "bir halk ayaklanmasının bile düşünülebileceğini söyleyince", ılımlı tarafın

temsilcisi olan Menderes, bu düşüncede olanlara karşı çıkarak, şunları söylemişti; "Durun efendiler..., biz bu partiyi yalnız ve yalnız kanun yollarından yürümek şartıyla kurduk. Bunun ötesinde bir hareket şekli kabul etmiyoruz, edemeyiz. Hatta böyle bir bahsin konuşulmasına bile tahammülümüz yoktur. Aksini düşünenler ayrılır gider, kendilerine göre bir parti kurarlar" (Ağaoğlu, 1967: 49).

DP'nin büyük kongresinde CHP ve İnönü'nün aleyhinde konuşulduğu gece CHP'nin belli başlı erkânı Çankaya'daydı. Emniyet memurlarının kongrede tuttıkları notlar Cumhurbaşkanı'nın elindeydi. İnönü sıkıntılıydı. Bir ara yanındaki Nihat Erim'e: "Gene benimle uğraşmışlar. Emeklerimiz boşa mı çıkacak?" diye dert yandı. CHP'li büyük idarecilerden bir kısmı ümitsizdi. Bir kısmı ise, önceden dediklerinin çıkmasından dolayı adeta memnundu. Bunlar "biz demedik miydi?" demeye getiriyorlardı. Recep Peker babacan bir tarzda İnönü'yü teselli etti. "Sen merak etme Paşam, biz bunları alıştırırız. Halkı sırayla otobüse binmek için turnikeden geçmeye nasıl alıştırdık, sonra turnikeleri kaldırdıysak bunlara da öyle yapacağız," dedi (Toker, 1990: 163).

9 Ocak 1947 tarihli üçüncü gün yapılan oturumda, daha önce kurulan çalışma komisyonlarının raporları üzerinde durulmuştu. Bu raporlarda, seçim yasasında yapılacak değişikliklerin, DP Meclis Grubu üyelerinin de katılacağı bir komisyon tarafından belirlenmesi, cumhurbaşkanı seçiminin tek dereceli seçimle meclis tarafından yapılması, bir kişinin yalnızca iki defa cumhurbaşkanı olabilmesi, 40 bin kişi yerine 75 bin kişi için bir milletvekili seçilmesi, Meclisin üye sayısının 240 olarak sınırlanması, Temsilciler Meclisi'nden başka ikinci bir meclis daha kurulması (Senato), yasaların burada yeniden bir süzgeçten geçirilmesi, yasaların Anayasa'ya aykırı olup olmadığının seçim sonucu kurulacak bir meclis tarafından incelenmesi, bir yüksek mahkeme kurularak, yasaların yorumu hakkının buraya verilmesi (Anayasa Mahkemesi), Bakan yerine eskiden olduğu gibi, Vekil kelimesinin kullanılması, bakanların meclis dışından da seçilebilmesi, parti programına devletin ticaret yapamayacağına dair bir maddenin konulması gibi konular üzerinde durulmuştu (Albayrak, 2004: 102).

Adnan Menderes bu hâkim hava içinde 10 Ocak günü yaptığı konuşmasında önceden üyesi olduğu partiyi "Devlet Partisi, devlet kılıcını kuşanmış, hükümet arabasına

binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır” şeklinde tanımlamıştı. Kongre yapılan heyecanlı konuşmalardan fırsat buldukça, önüne gelen konuları karara bağlıyordu. Bu arada kurucular tarafından hazırlanan tüzüğün birkaç maddesi değiştirildi. Milletvekili adaylarının genel idare kurulu tarafından seçilmesi ile ilgili yürürlükteki tüzüğün 13. maddesi, demokrasi adına yapılan bu büyük kongrede tepeden inmecilik olarak değerlendirilerek, büyük tepki yarattı. Delegeler adeta ayaklanarak adayların örgütçe saptanmasını istediler. Yöneticiler bu olayların gelişmesi üzerine zor durumda kaldı. Celal Bayar bunun üzerine bir öneri ortaya atarak, örgütün, yerel sorunları iyi bilen adayları çıkarmasını, genel merkezin ise, ufku geniş, dünyayı ve ülke sorunlarını bilen adayların meclise girmesini sağlaması görüşünü gündeme getirdi. Sonuç olarak madde komisyonda görüşülerek, burada kongrenin havasına uygun yeni bir metin hazırlandı. Yeni metne göre esas girişim örgütten geliyor, ancak genel merkeze belirli ölçülerde müdahale olanağı tanınıyordu. Konu bu şekilde sonucu bağlanarak, örgütün, genel merkeze olan baskınlığı ortaya çıkıyordu. Bu olay aynı zamanda delegelerin, özgürlük ve demokrasi adına yöneticilerine karşı çıkacak kadar keskinleştiğini gösteriyordu (Şahin, 1991: 71-72).

Konuşmalardan sonra Başkanlık, Genel Yönetim Kurulu ve Haysiyet Divanı üyelikleri seçimlerine geçildi. Genel başkanlık için yapılan seçimde 548 oydan 541’i Bayar’a, 2’si Köprülü’ye, 2’si Menderes’e verilmiş, 3’ü de boş çıkmıştı (Ulus 11.01.1947). Celal Bayar yeniden Demokrat Parti Başkanı oldu. Adnan Menderes, Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç, Celal Ramazanoğlu, Fuat Köprülü, Hasan Dinçer, Refik Koraltan, Refik Şevket İnce, Samet Ağaoğlu, Yusuf Kemal Tengirşenk Genel Yönetim Kurulu’na üye seçildiler. Yeni seçilen idare kurulunun üyelerinin aldıkları oy sırasına göre sıralamaları ise şöyleydi: Emin Sazak, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Refik Şevket İnce, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Cemal Tunca, Yusuf Kemal Tengirşek, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Enis Alaygın, Samet Ağaoğlu, Cemal Ramazanoğlu ve Hasan Dinçer (Cumhuriyet, 12.01.1947). Haysiyet Divanı üyeliklerine de; Abdurrahman Münip Berkan, Enis Akaygen, Fuat Hulusi Demirelli, Hâmit Şevket İnce, Hulusi Köymen, Kenan Öner, Necati Erdem, Osman Nuri Köni, Sadık Aldoğan getirildiler (Goloğlu, 1982: 156).

Kongre bitince; Demokrat Parti Meclis Grubu 14.01.1947'de, Fuat Köprülü'nün başkanlığında toplandı ve Grup Yönetim Kurulu'nu seçti. Başkanlığa Celal Bayar, Başkanvekilliğine Fuat Köprülü, üyeliklere Dr. Mithat Sakaroğlu, Hâzım Bozca, Faruk Nafiz Çamlıbel, İsmail Hakkı Çevik, Kamil Gündeş, Suphi Batur, Hakkı Gedik getirildiler. Demokrat Parti Meclis Grubu Haysiyet Divanı'na da; Fikri Apaydın, Kemal Özçoban, Hasan Polatkan, Abidin Potuoğlu, Osman Nuri Köni seçildiler (Erer, 1966: 406).

Kongre sonucunda hazırlanan komisyon raporunda; Anayasa'nın tam olarak uygulanmasının, Anayasa'ya aykırı kanunların değiştirilmesinin, Seçim Kanunu'nun demokratik şekle sokulmasının, devlet başkanının yansız olması için devlet başkanlığı ile parti başkanlığının ayrılmasının, iyi bir hükümet mekanizması kurulmasının İktidar Partisi'nden istenmesi bunlar yapılmazsa DP milletvekillerinin Meclis'ten çekilmelerinin (yani sine-i millete iltica edilmesinin) gerektiği ve Kongre'ye ait olan bu karar yetkisinin de Genel Yönetim Kurulu'na bırakılmasının karar altına alınması bildiriliyordu (Goloğlu, 1982: 155). Bu isteklerin bir bildiri haline getirilerek, adına "Hürriyet Misakı" denilmesi yolunda, İzmir delegesi Mustafa Kentli'nin verdiği öneriyi benimsemişti (Ulus, 11.01.1947).

Hürriyet Misakı şu üç maddede toparlanabilirdi.

- "1. Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve Anayasamızın ruhuna ve metnine uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması,
2. Vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hâkimiyet prensibini teminat altına almak maksatlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması,
3. Devlet reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü" (Ulus, 13.01.1947).

DP'nin kongresi basında büyük yer tuttu. Gazetelerdeki yorumlara göre DP'nin kavgası, "hürriyet" kavgasıdır ve bu açıdan, kendilerine göre, Ulusal Kurtuluş Savaşımızın bir devamıdır. Partinin birinci Büyük Kongresi'nde kabul edilen Hürriyet Misakı, Milli Misak'ın tamamlayıcısıdır ve bu düşünceyle kaleme alınmıştır, deniliyor, (Timur, 2003: 39) Gazeteci Mümtaz Faik Fenik de bu kongreyi Erzurum ve Sivas

kongrelerine benzetiyordu (Eroğul, 2003: 45). Nihat Erim, bazı gazetelerin aşırı ve ölçüsüz neşriyatı, bazı muzır propagandalar işi anarşiye götürecektir deyince, İnönü "Buna imkân vermem. Ben ihtilalci ve Kuvay-i Milliyeci İsmet'im. Bu devleti yoktan bu hale getirdik. Üç-beş çapulcuya maskara ettirmeyeceğiz. Yaptığımız bir tecrübedir. Muvaffak olursa ne ala. Olmazsa vazgeçer birkaç sene daha eski usulde gideriz. Sonra yeniden tecrübe ederiz" diyordu (Erim, 2005: 59).

İnönü : "Onların kafasında benim bütün yaptıklarımı İngiliz ve Amerikalıların baskısına veren düşünce yaşadıkça rahat çalışamayacağız. Bir de 'seçimlerde iktidarı alabilecek iken kaçırdık, binaenaleyh dört yıl beklemeyelim' düşüncesi devam ettikçe bu iş sürmeyecek. Onun için şimdi şu Meclis'i terk etme tehdidini kullansınlar ve Meclisi terk etsinler yahut etmesinler. Her iki şıkta da mesele halledilecek. Eğer memleketin herhangi bir yerinde karışıklık çıkarmaya kalkarlarsa onu da göze aldım," diyordu (Erim, 2005: 94).

İnönü ihtiyatı elden bırakmak istemiyordu. DP'nin birinci büyük kongresinden dört ay sonra Mayıs ayında orduyu teftiş için çıktığı geziye Nihat Erim'i de "Kumandanlarla nasıl konuştuğumu ve tesislerini görsün" diye yanına almıştı. Hadımköy'de birlikte uğradıkları karargâhta subay gazinosunda İnönü, alay kumandanlarına iç ve dış durumu izah etti. Rusya'nın politikası, Amerikan yardımı, Türkiye'nin tutumu hakkında konuştu. Sözü iç politikaya getirdi. 1945'ten beri yaşanan gelişmeleri anlattıktan sonra "Muhafızlar vakıa şirretlik ediyorlar. Ama aldığımız mesafe büyüktür. Başaracağımızdan ümitliyim. Eğer bir tehlike görürsem bütün memleketi ikaz ederim. Ben devlet reisi olarak ettiğim yemin ile devleti her tehlikeden kurtarmaya vazifeliyim" dedi. Bir saat süren bu konuşmadan sonra bir çay içmek için çekildiği odada, Nuri Yamut, Asım Tınaztepe, İshak Avni, Şahap (Gürler), Birinci Ordu Kurmay Başkanı, bir de Nihat Erim vardı. Kumandanlara: "Hiç hayal yapmayınız, muhafızlar apaçık ihtilale tahrik etmektedirler. Bu işte ordu metin durmalıdır. Küçük rütbeli subay veya aileleri öte tarafa meyilli görünüyorlarmış. Ordu politikaya karışmamalı. Hususi konuşmalar esnasında da kanunlara riayet etmek lazım geldiğini söylemeli. Onlar zannederler ki ayaklanırlarsa ordu kendilerine silah atmaz. Hatta bunu size sorabilirler. 'Atarız çünkü biz kanuna riayet bekçisiyiz' demelisiniz. Hususi konuşmalarınızda da böyle yapmalısınız" dedi (Erim, 2005: 120). Fakat İnönü bir

yandan da çok partili sistemin gerekliliğini yeri geldikçe vurguluyordu. Yine Çankaya'da bir akşam yemeğinde Demokratların bir ayaklanma aradıkları üzerinde konuşurken "Bunlar suikast dahi yapabilir" denildi. İnönü "Mümkündür. Bu takdirde dahi Demokrat Parti'yi kapatmayınız. Elebaşlarını cezalandırır, geri kalanlara dokunmazsınız. Bunu hepimiz iyi hatırlınızda tutunuz" diyordu (Erim, 2005: 112).

Kongre dağıldıktan sonra CHP adına makale yazan Nihat Erim, Ulus gazetesinde; DP kongresinin CHP'ye hücum etmek üzere toplanmış bir kongre olmadığını belirtmekle birlikte, Hürriyet Misakı'nı yermiş ve Meclisin hiçbir baskıya boyun eğmeyeceğini ifade etmişti. Ocak ayının sonuna doğru İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, bir konuşmasında muhalefete gözdağı vermeye çalıştı. Sökmensüer, yaptığı bir açıklamada 1919'dan o güne kadarki komünist faaliyeti özetleyerek, 21 Temmuz seçimlerinden sonraki komünist taktiğinden söz edip meşru muhalefetin, gayrimeşru muhalefete alet olabileceğini ima etti (Şahin, 1991: 73-74). Komünist taktiği olarak belirttiği şey: seçimlerdeki yolsuzlukları ileri sürerek meclis ve hükümetin meşruiyetini gölgelemek, meclisten çekilmek ve özellikle mücadeleyi halk içine götürme tavrıydı (Şahin, 1991: 74). Gazeteci Şükrü Esmer yazısında Demokratların hürriyet misakına, "Hürriyet baltalama misakı" dedi. Bu tanımlama İnönü'nün pek hoşuna gitti (Erim, 2005: 90).

CHP'lere göre DP'liler Hürriyet Misakı adını verdikleri kararlarla Meclis'i tehdit eder bir durum almışlardı. DP ileri gelenleri ise "Müfritleri önlemek için bu kadar fedakârlıkta bulunmaya mecbur idik" demişlerdi (Erim, 2005: 88-89). CHP'nin sözcüsü durumundaki Ulus gazetesinde "Tantanalı bir tarzda Hürriyet Misakı adı verilen karar, iyi aksettirilebildi ise; şudur; Demokrat Parti Kurultayı bazı konularda muayyen değişiklikler istemektedir. Şayet Büyük Millet Meclisi, Kurultayın bu arzusuna boyun eğmezse, Demokrat milletvekilleri meclisi terk edeceklerdir..." diyerek, bu tutumun demokrasi ile devlet fikrini ucuzlaştırdığını, demokratikleşmeden yana olan bir siyasi partinin bu şekilde hareket etmesini doğru bulmadığını, ancak DP Başkanlığı'na Celal Bayar gibi "olgun ve yurtsever bir devlet adamının seçilmiş olmasını..." demokratik gelişmeler için bir güvence saydığını açıklıyordu (Albayrak, 2004: 109).

DP çok partili sisteme geçildikten sonra, Cumhuriyet tarihinde bir yıllık siyasi

yaşamını tamamlayarak, büyük kongresini gerçekleştirebilen ilk muhalefet partisi oldu. Kongre, basın tarafından büyük bir ilgi gördü (Albayrak, 2004: 107). Aslında bütün bu süreç meşruiyetini iktidarın çizdiği sınırlar içerisinde birden çok partinin faaliyetini sağlamaya yönelikti.

3. 8. Siyaset Alanının Yeniden Tanziminin Belgesi 12 Temmuz Beyannamesi

1946 seçimlerinden sonra gerek CHP gerek DP, sistemin öngördüğü şekilde kendilerini revize etme gereği duydular. Çünkü Soğuk Savaş'ın ve komşu Yunanistan'da iç savaşın patlak vermesiyle birlikte her iki parti de, Batı'nın siyasal bakımdan istikrarlı bir Türkiye istediğini düşünüyorlardı (Ahmad, 2002:140).

Bayar'la İnönü'nün iki parti arasındaki ilişkilere dair görüşmelere başladığı 9 Mayıs 1947 tarihli gazetelerde yer almaya başladı (Cumhuriyet, 09.06.1947). Daha sonra 15 Haziran 1947'de İnönü'nün, Bayar'ı Çankaya Köşkü'ne davet ederek bir görüşme yapıldığı da yazıldı. İnönü partiler üstü bir tutum içinde Bayar'la Peker arasında aracılık yapmak istiyordu. (Cumhuriyet, 16.06.1947) Bu görüşmede Başbakan Recep Peker ve Devlet Bakanı Mümtaz Ökmen de hazır bulundu. İki taraf karşılıklı olarak iki buçuk saat tartışılar ve görüşme, "başladığı noktada bitti" (Ulus, 12.07.1947).

Bu görüşmeyi 17 Haziran, 21 Haziran, 23 Haziran ve 27 Haziran'da yapılan görüşmeler takip etti (Tökin, 1965: 215). Bu görüşmelerden sonra 27 Haziran'da İnönü, Bayar'ı tekrar köşke davet etti. Bu tarihte Bayar'la İnönü yalnız olarak görüştü. İnönü kabinedeki toplantılardan dolayı, demokrasinin yerleşmesindeki zaruretlerden bahsetmiş ve kabihatli aramanın fayda getirmeyeceği, her iki tarafın ana şartlar üzerinde birleşmesi gerektiğini söylemişti. Bayar da Demokrat Parti'ye karşı yürütülen baskı ve sindirme politikasından vazgeçildiği takdirde düşüncelerini unutmaya hazır olduğunu belirtmişti (Bayar, 1969: 83). Bayar, İnönü'yle yaptığı bu görüşmeden sonra gazetelere verdiği demeçte "Cumhurbaşkanı'ndan baskının kaldırılması için delaletlerini rica ettim; herhalde hükümetle görüştüğümüzden sonra olacak, baskının kaldırılacağını hükümetin vaat ettiğini söylediler..." dedi (Cumhuriyet, 28.06.1947).

Peker Kabinesi, muhalefetin eleştiri alanını ve ölçüsünü genellikle kendi denetimi altında tutmak istemişti. Bunun için de, basın kanunu değişikliklerinde olduğu gibi bazen antidemokratik kanunlar çıkarmış, bazen de İstiklal Mahkemeleri'ni anımsatarak

açık tehditlerde bulunmuştu. DP'nin Birinci Büyük Kongresi'nden hemen sonra Meclis'te İçişleri Bakanı yıkıcı faaliyetlerin tarihi hakkında uzun açıklamalar yaparak DP ile ilgili imalarda bulunmuştu. DP ise, sıkıyönetim altında devam ettirilen bu tehdit ve yıldırma kampanyası karşısında sinmemiş, zaman zaman ara seçimleri ve parlamentoyu boykot ederek de sert bir mücadele yöntemi benimsemişti (Timur, 2003: 74).

Peker Hükümeti'nin uygulamaları DP'liler tarafından şiddetli bir şekilde eleştiriliyordu. Bir yandan Fuat Köprülü'nün Kuvvet gazetesinde çıkan yazıları diğer taraftan Menderes ve Bayar'ın gazetelere yansıyan demeçleri bu doğrultuydu. Bayar'ın 8 Temmuz 1947'de Vatan gazetesinde çıkan demeci DP'nin Peker Hükümeti'ne bakışını özetler gibiydi. Bu demecinde Bayar "Bu kabinenin memleketi demokratik gelişme bakımından geriye götürdüğüne ve zihniyetin siyasi bir irticaa çok müsait olduğuna dair deliller herkesçe bilinmektedir," diyordu (Vatan, 08.07.1947).

İnönü, Mümtaz Ökmen aracılığıyla Demokratlarla temas kurmaya çalıştı. Kendi başkanlığında hükümetten üç, Demokrat liderlerden üç kişi çağırıp karşılıklı tenkitleri dinlemek, sonra bir tebliğ neşretmek istiyordu. Recep Peker toplantıya değil ama tebliğ neşrine itiraz ediyordu. "Hükümet zayıf düşer" diyordu (Erim, 2005: 138).

Cumhurbaşkanı'ndan yayınlanacak bildirinin örneğini alan Celal Bayar, DP Genel Yönetim Kurulu'nu 10 Temmuz 1947 günü için toplantıya çağırdı. Toplantıda, Cumhurbaşkanı ile olan görüşmelerini anlattı ve bildiri örneğini açıkladı. Bu metin üzerinde DP Genel Kurulu'nda uzun tartışmalar yapıldı ve sonuç İnönü tarafından sabırsızlıkla beklendi. Hatta bu toplantı sırasında İnönü, Çankaya'dan dört kez telefonla sonucu öğrenmek istedi (Burçak, 1979: 132).

DP Genel Yönetim Kurulu ikiye ayrıldı. Üyelerin bir bölümü; bir buçuk yıllık kötü işlerin ve baskının dayanılmaz hale geldiğini, vatandaşın DP'ye girmekten korktuğunu, yayımlanacak bildirinin bu korkuyu kaldırması bakımından yararlı olacağını söylüyordu. Karşı düşüncede olanlar ise; İsmet İnönü'nün devlet başkanlığı ile parti başkanlığından hiçbirisini bırakmadan demokrasi oynamak istediğini iddia ediyor ve bildirinin kabul edilmemesini, görüşmelerin kesilmesini istiyorlardı. Bu düşüncede olanlardan Yusuf Kemal Tengirşenk'e göre; İnönü'nün böyle bir bildiri yayınlamaya

sifat ve yetkisi yoktu. Bildirinin kabul edilmesiyle, onun yasadışı davranışı kabul edilmiş olacaktı. Ahmet Tahtakılıç da aynı düşünceyi savundu. Celal Bayar ile Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'ye göre; bildiri bir bağlantının belgesidir. Cumhurbaşkanı ile Başbakan'ı bir noktada olsun bağlamaktadır. Kabulünde yarar vardır. İktidarın, bu bildiri ile, Demokrat Parti'yi parçalamak hesabı olsa bile, fiili şartlar karşısında bildiriye reddetmek de Demokrat Parti'yi parçalamaktan kurtaramazdı. Sonunda; Refik Şevket İnce'nin de ılımlılar tarafını tutması ile DP Genel Yönetim Kurulu üyelerinin büyük çoğunluğu bildirinin kabulüne karar verdi. Karar şöyle idi: "İnönü-Bayar konuşmaları etrafında başkanca yapılan açıklamalar dinlendi. Devlet Başkanı tarafından yayımı düşünülen ve bir örneği partimize verilen bildirinin metni üzerinde uzun tartışmalar oldu. Sonunda; metin üzerinde yapılması istenilen değişikliği Devlet Başkanı'nın kabul etmesine göre bildirinin sonuna bildirinin yayımından önce Başbakan ile Muhalif Parti Lideri görüşmüşlerdir kaydının konması şartı ile kabul edilmesi 1 aykırı oya karşı çoğunlukla kabul edilmiştir" (Goloğlu, 1982: 169-170). Sonuçta, DP Genel Kurulu bildiri metnini; Yusuf Kemal Tengirşenk'in muhalefet şerhine karşılık; Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Ahmet Oğuz, Enis Akaygen, Ahmet Tahtakılıç, Samet Ağaoğlu, Cemal Tunca, Refik Şevket İnce, Hasan Dinçer, Celal Ramazanoğlu ve Fevzi Lütüfi Karaosmanoğlu'nun olumlu oylan ile kabul etti (Albayrak, 2004: 120).

12 Temmuz beyannamesinden hemen önce İnönü, Amerikan askeri heyetiyle görüşmüştü. Amerikalı askerlerle konuşurken "Bütün vatandaşlarım fevkalade şeyler cereyan etmekte olduğunun farkındadır. Ağır mesuliyetler yüklenildiğinin farkındadır," demişti. Daha sonra bu konuşmayı Nihat Erim'e şöyle aktardı: "Şunu demek istedim: Siz parayı veriyorsunuz ama biz de az yük taşımıyoruz. Bunu şimdilik kapalı söylüyoruz. İleride paraları almaya başladıktan sonra daha açık konuşuruz" (Erim, 2005: 153).

İnönü'nün Devlet Başkanı olarak 11 Temmuz 1947'de radyoda okunan beyannamesi 12 Temmuz 1947'de basında yayınlandı. Siyasi tarihimize "12 Temmuz Beyannamesi" olarak geçen bu beyannamede, partiler üstü bir başkan rolü takınan İnönü, Peker'in ihtilalci bir parti olmakla suçladığı DP'yi savunarak, Peker'e karşı çıktı. "... İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metotları ile çalışan muhalif partinin,

iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde ben, Devlet Reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görüyorum...”diyordu (Ahmad-Turgay, 1979: 34).

Beyannamenin radyodan okunduğu sırada, Çankaya’da bazı CHP milletvekilleri de vardı: Nihat Erim, Cemal Hüsnü, Hilmi Uran, Şükrü Sökmensüer, Hasan Ali Yücel, Halit Onaran, Münir Hüsrev Göle, Kemal Gedeleş. İnönü herkesin fikrini sordu. Bu sırada Yaver Kudret Kasar bir mesaj getirdi. DP’nin kurucularından Refik Koraltan mesajı telefonla yazdırmıştı. Beyannameden dolayı İnönü’yü övüyordu. İnönü yavere: "Teşekkür ettiğimi söyle. 'Bu sözlerini neşrettireyim mi' diye soruyor de" dedi. Cevap telaşla "Neşredilmesin" diye geldi (Erim, 2005: 157). DP’liler en azından kamuoyu önünde İnönü hakkında güzel sözler söylüyor olarak gözükmek istemiyorlardı.

Cumhurbaşkanı İnönü'nün bizzat hazırladığı bu bildiri, 12 Temmuz tarihinde gazetelerde yer aldığı için, "12 Temmuz Beyannamesi" olarak bilinir. İnönü bu bildiri; 7 Haziran 1947 tarihinden itibaren iktidar ile muhalefeti uzlaştırmak için harcadığı çabaları ayrıntılı olarak açıkladıktan sonra, her iki taraf için adeta bir kördüğüm haline gelen ilişkilerin çözülmesini zorunlu saydığını belirtiyordu (Albayrak, 2004: 120).

İnönü'nün iktidar ile muhalefet arasında başlattığı diyalog, 1947 Haziran ayı başından itibaren 11 Temmuz tarihine kadar devam etmiş ve 12 Temmuz Beyannamesi adı verilen tarihi bir uzlaşma bildiriyle sona ermiştir. İnönü, Türkiye'nin içinde bulunduğu iç ve dış sorunları değerlendirerek böyle bir sonuca varmıştı. Çünkü o günlerde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik, siyasi ve toplumsal koşullar ve dünya içindeki yeri, Sovyet tehditlerinin yenilenmesi nedeniyle, demokratik bir sistemi gerektirmekteydi. İnönü'yü harekete geçiren en önemli nedenlerden biri, bu sorunları çözmekte Türkiye’de demokratik bir sistemin görünür olmasıydı. İç politikada gergin bir durum yaşanıyordu. Dış politikada ise, Sovyet tehdidi yenilenmişti. Bu arada Türkiye'nin büyük ümitler bağladığı Amerikan yardımı gündemde idi. Polis Yetki Yasası'nın görüşülmesi sırasında, Türkiye'deki rejim ve basın özgürlüğünün yetersiz oluşu, Amerikan Senatosu'nda Ohio Temsilcisi Senatör George H. Bender tarafından şiddetle eleştirilmiş ve Senatör Bender : "Bugünkü Türkiye'de basın hürriyetinin mevcut olmadığı kesinlikle bilinirken, tutup, Amerikan gazeteleri için basın hürriyetini

teminat altına alacak bir kanun getirmeye kalkışması bu Meclis için eşi görülmemiş bir ikiyüzlülük olur. Kendini beğenmiş Türk askeri diktatöryası Kongrenin koyduğu şartlardan hiçbirini yerine getirmemek niyetinde olduğu halde, bunu bile bile, bizden para istemektedir," demekteydi (Karpas, 1967:165).

Siyasal tarihimize 12 Temmuz Beyannamesi adıyla geçen cumhurbaşkanlığı bildirisi, çok partili rejimin yerleşmesi açısından 1 Kasım 1945 meclis açılış nutkuna bedel bir aşama mahiyetindeydi. İnönü bu beyannamesinde hükümetle muhalefet arasında düzenlediği temasları anlatmış ve gayesinin iki taraf arasında bir güvenlik duygusu yaratmak olduğunu bildirmişti. Şöyle ki: iktidar, muhalefetin kanun dışı yollara gitmeyeceğinden emin olacak, buna karşılık muhalefet, iktidarın kendisini boğmak istemediğini bilecek. Beynamede iktidar baskısının olmadığı söylenmiyor, yani Demokrat Parti tekzip edilmiyor, buna karşılık muhalefetin ihtilalcı olmadığı söyleniyor, dolayısıyla daha bir gün önce Peker'in yine ortaya attığı iddialar açıkça yalanlanıyordu. Ayrıca şu cümleyle, partiler arasında fark yaratıldığı örtülü olarak kabul ediliyordu: "İhtilalcı bir teşekkül değil bir kanuni siyasi partinin metotlarıyla çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır." Beyanname bir mütarekeden ibaretti (Eroğul, 2003: 58- 61).

Bu beyannameyi, Türk demokrasi tarihinde dönüm noktası teşkil eden bir olay olarak değerlendirenler de vardır. Çünkü Cumhurbaşkanı, mensubu bulunduğu iktidar partisi ile Demokrat Parti arasında tarafsız bir konumu kendi girişimiyle benimseyerek, hem çoğulcu demokrasinin gerçekleşmesi hususunda içtenliğini göstermiş, hem de devlet sistemi içinde cumhurbaşkanlığı makamının demokrasinin gereklerine uygun bir kurumlaşmaya dönüşmesi yolunda ilk adımı atmıştır. Ayrıca siyasal muhalefet de herhangi bir baskıya uğramaksızın güvenceli bir statü içinde iktidar mücadelesi yürütebileceğinden emin ve rahat olacaktı. Cumhuriyet artık, hiç değilse siyasal çoğulculuğu resmen kabullenmiş oluyordu (Erdoğan, 1992: 265-284). Toker'in yazdığına göre, Beyanname'nin ilk metni DP'nin çok daha lehineymiş ve muhalefet partisine karşı "fazla iltifatkâr" kısımlar Başbakan Recep Peker'in isteğiyle metinden çıkarılmış (Timur, 2003: 79).

12 Temmuz Beyannamesi Moskova'daki İngiliz, Amerika, İsviçre elçileri tarafından takdirle karşılanmıştı. (Erim, 2005: 200) Ayrıca İnönü, demokratikleşme sürecinde

Amerika'nın Türkiye büyükelçisi Wilson tarafından sürekli teşvik edildiğini söylüyordu. (Erim, 2005: 160) Nitekim, Türk-Amerikan Yardım Anlaşması, İnönü'nün 12 Temmuz tarihli demecinden bir gün sonra imzalandı (Ahmad, 1996: 38). 12 Temmuz Bildirisi'nin yayımlanması iki partide de; hem olumlu, hem olumsuz etkiler yaptı. Ulus Gazetesi'nde CHP'li Falih Rıfki Atay, Kuvvet Gazetesi'nde DP'li Fuat Köprülü olumlu yazılar yayımladılar. Bildiriyi tutmayan CHP'lilerin başında Başbakan Recep Peker vardı ve bildirinin ruhuna aykırı bir takım tedbirlerin hazırlığını yapıyordu. Bildiriye karşı olan DP'lilerin öncüleri ise, Milletvekili Sadık Aldoğan ile Parti Müfettişi Osman Bölükbaşı idiler (Toker, 1990: 267).

Bu bildiri, Demokratlar'ın ılımlı kanadında olumlu karşılandı. Başkan Bayar, bu bildiriye "istikbale ait yapılacak bir işin vadesinde ödenmesi lazım gelen senedi" olarak nitelendirdi ve burada kendilerine verilen sözlerin adım adım takip edilerek, "ödeme zamanı geldiğinde bunun ödenmesini isteyeceğiz" diyecekti. Fuat Köprülü de, Kuvvet Gazetesi'ndeki 12 Temmuz 1947 tarihli yazısında, Peker Kabinesi'nin tasfiyesini memnuniyetle karşıladı ve İnönü'yü "samimiyetle ve cesaretle kavrayan tarafsız bir devlet reisi(nin), en buhranlı bir dakikada aldığı..." bu karardan dolayı kutladı (Albayrak, 2004: 121).

Cumhurbaşkanı'nın bildirisi, gelecekte iktidar partisiyle, muhalefet partileri arasındaki ilişkilerin yeni esaslara dayandırılması gerektiğini açıkça belirtiyordu. Bu görüşü ve olayları yorumlama tarzı ile İnönü, Recep Peker hükümetinden ayrılıyor, muhalefetin, hükümet baskısına ve taraf tutmasına karşı yaptığı şikâyetleri dolaylı olarak desteklemiş oluyordu (Şahin, 1991: 80).

Peker'e göre 12 Temmuz Beyannamesi aşırı derecede çekişmeleri yatıştırmak ve görevlerini anlayışla yerine getirmeleri için her iki partiye verilmiş bir öğüttü. Hükümetin görevlerini ve anayasa gereğince Meclise karşı sorumluluğunu değiştirebilecek içerikte ve etkide bir belge değildi. Bunun için de ömrü kısa olmaya mahkûmdu (Şahin, 1991: 80-81). Beyanname, Peker Hükümeti tarafından pek olumlu karşılanmadı. Başbakan Peker, İnönü'nün "demokrasiyi kurtarma" amacına yönelik bu tutumunu, paradoksal bir şekilde bizzat demokrasiye, daha doğrusu 1924 Anayasası'nın demokratik niteliğine aykırı bularak eleştirdi. 1924 Anayasasına göre başbakanı devlet başkanı tayin etmekle beraber, bu tayinden sonra hükümet, artık

devlet başkanına karşı değil parlamentoya karşı sorumlu oluyordu. Öte yandan, devlet başkanının “partileri uzlaştırıcı” nitelikteki çabaları emredici bir nitelik taşıyamazdı ve ancak bir tavsiyeden ibaretti. Bu bakımdan, Peker Hükümeti kendini 12 Temmuz Beyannamesi ile bağlı saymıyordu (Timur, 2003: 79).

12 Temmuz Bildirisi, Demokrat Parti'nin fanatik cephesini de harekete geçirmişti. DP Birinci Büyük Kongresi'nde, iktidara karşı daha sert bir tutum içine girilmesini savunan üyeler, DP'nin, 22-24 Temmuz 1947 tarihleri arasında 30 Milletvekili ve illerden gelen 115 delegenin katılımı ile Ankara'da toplanan Küçük Kongresi'nde parti yönetimini şiddetle eleştirdiler. Kongre sonrasında yayımlanan bildiri de; "...şekli bir muhalefet ve murakabenin mevcudiyeti memleket için çok zararlı olduğu bütün müzakerelerde uzun uzadıya belirtilmiş bulunan bugünkü gidişin ıslahına değil, aksine olarak idame ve tedibine yarayacağı hükmüne varılmıştır," denildi (Albayrak, 2004: 123-124).

DP'nin istişari nitelikteki Küçük Kongresi'nin bildirisinde; özellikle Anayasa'nın gelişigüzel bir değişikliğe uğratılmasından duyulan kuşku ile bu değişikliğin ancak vatandaşlarca rejim meselesinin belirlenmesi amacı ile seçilecek yeni bir meclis tarafından yapılabileceği belirtiyordu (Goloğlu, 1982: 173). Toplantı sonunda yayımlanan bildiri oldukça sert bir nitelik taşıyordu. Biçimsel bir muhalefetin sürdürülmesinin bugünkü kötü rejimi zayıflatmayıp aksine pekiştireceği bildiriliyordu. Dolayısıyla sadece iktidar değil muhalefet yöneticileri de uyarılıyordu (Uzun, 1995:102).

DP'nin bu bildirisi olumlu ve olumsuz etkilere sebep oldu. Cumhurbaşkanı'nın 12 Temmuz Bildirisi'ni, DP liderince Halk Partisi Başkanı'na verilmiş bir taviz belgesi kabul eden DP Müfettişi Osman Bölükbaşı, İstişari Kongre'nin bu bildirisini de yetersiz bularak, bildirinin yayımlandığı gün DP'den istifa etti (Goloğlu, 1982: 173). DP Küçük Kongresi görüşme tutanakları gizli tutuldu. '12 Temmuz Beyannamesi'nden' sonra siyasi havada bir sessizlik hüküm sürüyordu. Bu Kongre, DP'nin Peker Hükümetine saldırıya geçişinin başlangıç noktası da oldu. 24.07.1947 tarihinde DP sert bir bildiri yayınladı: "... İnönü'nün beyannamesinde izhar olunan iyi niyetlerin tahakkuk ettirilmesine yetecek bir zaman geçmemiş olması mütalaa

edilmiş, fakat bir müddet kısa dahi olsa bile başlangıç sayılabilecek bazı tedbirlerin alınmış bulunması imkânsız görülememiştir” (Ahmad-Turgay, 1979: 34) deniliyordu.

12 Temmuz Beyannamesi'nin Hükümeti eleştiren bir biçimde kaleme alınması ve muhalefeti haklı göstermeye çalışması, İnönü'nün, Başbakanını gözden çıkardığının bir işareti olarak görüldü. Bundan sonra artık Peker, aynı zamanda Cumhurbaşkanı İnönü ile de karşı karşıya gelmiş bulunuyordu. Bu nedenle Başbakan Peker; "Şikâyet ve tazallüm yoluna gitmekten ise, Mecliste kendisine bir taraftar çoğunluğu sağlamak suretiyle, İnönü'nün vesayetinden sıyrılmak ve o vesayeti sıfıra indirmek hususunda," çaba göstermeye başlayacaktı (Uran, 1959:476). Bu çaba CHP'de bir ikileşmeye yol açtı ve İnönücüler" ile "Pekerciler" diye adlandırılan iki grup ortaya çıktı. İnönücü Grup, Nihat Erim'in liderliğinde olup, daha genç ve liberal bir yapıya sahipti.

İnönü ile Peker'in anlaşamayacakları, 23 Temmuz 1947 gecesi Çankaya'daki yemek esnasında daha net bir şekilde ortaya çıkmıştı. Peker bir beyanname neşredip, hem kendi anlayışına göre 12 Temmuz Beyannamesi'ni izah etmek hem de bunu İnönü'ye tasvip ettirdiğini de ilan etmek istiyordu. İnönü ise 12 Temmuz Beyannamesi üzerine söz söylenmesine razı olamayacağını söyledi. Aralarındaki tartışma şiddetli oldu. Ağır sözler söylendi. Nihayet İnönü "Konuşmaya devam edersek birbirimizi inciteceğiz, ayrılalım" dedi. İnönü, ertesi gün H. Saka'yı çağırdı. "Eğer istifa etmek istiyorsa kabul ederim, bunu anladı mı?" dedi. O gün Peker, İnönü'ye geldi, beyanname neşrinden vazgeçtiğini söyledi (Erim, 2005: 237). Ancak, Hükümet Başkanı, Parti Başkanı'nın desteğini kaybettikten sonra, yavaş yavaş gerilediğini görmüştü (Timur, 2003: 79).

Anıldığı şekliyle bu 12 Temmuz Deklarasyonu, Başbakan Peker'in hemen istifasına yol açması gerekirdi; fakat Peker savaştan gitmeyi kabul etmedi. Prestijini yeniden kazanmaya ve durumunu Parti Meclis Grubuna getirerek İnönü'nün düşmanlığını nötralize etmeye çalıştı (Ahmad, 1996: 38). Peker'in kendisine güven tazelemek için 26 Ağustos 1947'de başvurduğu CHP Grup toplantısında kabineye otuz beş güvensizlik oyu çıktı. Buna karşın Peker Kabinesi, Grupta, 303 oy ile güven almayı başardı (Ulus, 27.08.1947). Bir süre sonra Başbakan Peker'in kabinesinde değişiklik yapmak için başvurduğu Meclis Grubu'nda, muhaliflerin sayısınının 49'a çıktığı görüldü, buna karşın Peker, kabine üyelerinin çoğunu değiştirdi ve yine CHP Grubu'ndan çoğunlukla güvenoyu aldı (Cumhuriyet, 05.09. 1947). Bütün bu olumlu gelişmelere

karşın, Peker rahat edemedi.

CHP Parti Divanı, 9 Eylül 1947 toplandı. Bu toplantıda, Büyük Kurultaya sunulacak tüzük tasarısının incelenmesi sırasında Peker, "Parti Genel Başkan Vekilliği'nin Hükümet Başkanlığı ile birleştirilmesi..." görüşünü savunacak ve bunu Parti Divanı'na kabul ettiremeyince de, "sağlık sorunu nedeniyle", istifa edecekti (Us: 1966: 716). Aslında bir kaç gün önce parti grubunda büyük çoğunlukla güvenoyu almış bulunan Peker, "İnönü ile mücadeleye taraftar değildi" (Albayrak, 2004: 122-123). Peker, 9 Eylül'de istifa etti ve onun ayrılması, Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki "tek parti zihniyeti"nin yenilgisi ve İnönü'nün zaferi olarak değerlendirildi (Ahmad, 1996: 38).

CHP'de Peker'in dışlanmasına karşılık olarak, DP'nin de partizanlarını, yönetimden temizlemesi bekleniyordu. 12 Temmuz Bildirisi sonrasında Menderes, İzmir'de ılımlı bir konuşma yapmıştı ama bu CHP çevrelerinde yeterli görülmedi. Örneğin; Falih Rıfkı Atay bu konuşmanın somut ifadesi olarak, Sadık Aldoğan hakkında disiplin karan verilmesini ve "Mareşal'in müphem teşviklerine Demokrat Parti ocaklarının vasıta kılınmaktan vazgeçilmesi gibi, fiili neticeler beklediklerini" açıkladı (Ulus, 01.10.1947). Bundan kısa bir süre sonra Cumhurbaşkanı İnönü, bir yurt gezisine çıkmaya karar verdi. İnönü bu gezi ile Türk kamuoyuna iktidar ile muhalefetin uzlaştığı kanısını da vermek amacını güdüyordu. Bu nedenle İnönü, DP'den de bir milletvekilinin kendisine eşlik etmesini istedi. Bunun üzerine, 10 Eylül 1947'de toplanan DP Genel idare Kurulu, Muğla milletvekili Nuri Özsan'ın geziye katılmasına karar verdi (Albayrak, 2004: 124).

İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi, sadece CHP'de ikilik yaratmamış, DP'de de ciddi sarsıntılara yol açmıştı. Bu sarsıntıların etkisi ikinci büyük kongreye kadar sürmüş ve bazı eski Demokratlar'ın yeni bir parti kurmasına yol açacak kadar ileri gitmişti (Eroğul,2003: 63).

Demokrat Parti'nin 12 Temmuz Beyannamesi'ne karşı tutumu değişik olmuştur. Merkezde beyanname desteklenmiş, Bayar, beyannamenin partinin manevi şahsiyetine mal edildiğini söylemiştir. Buna karşılık, Demokrat Parti örgütünün, beyannamenin iktidar partisi ile bir uzlaşmayı sağlayacak olması nedeniyle bu girişimi desteklemediği söylenebilir (Uzun, 1995: 102). Bu beyannameden sonra partilerin müfritleri ya

partilerinden ayrılmış ya da ikinci plana atılmıştır. Demokrat Parti’de bu müfritler, İnönü’nün demokrasiyi samimi olarak istemediği kanaatine sahiptiler ve müzakerelere bile karşı çıkmışlardı. Hatta Kenan Öner, “12 Temmuz Beyannamesini bir muvazaa” bir gizli uyuşma belgesi olarak görüyor ve Demokrat Parti yöneticilerinin teşkilatı sattığını iddia ediyordu. Bu sebeple de İstanbul Demokrat Parti Başkanlığından ve Demokrat Parti üyeliğinden istifa etti (Bozdağ, 1975: 34).

Temmuz 1947'den sonra CHP içindeki devletçi hizip nihai bir yenilgiye uğratıldıktan sonra iki parti istikrarı sağlamak için işbirliği yaptı. Önderler arasındaki işbirliği o noktaya vardı ki, izlenen siyaset pek çok Demokrat partili tarafından danışıklı dövüş olarak görüldü ve bazıları protesto amacıyla istifa etti (Ahmad, 2002: 140). CHP içinden devletçiler, DP içinden gerici ve müfritler(?), 12 Temmuz Beyannamesi sonrası temizlendiler. Siyasi tarihimize 12 Temmuz Beyannamesi olarak geçen hadise yine İnönü ile Bayar’ın mutabakatına, anlaşmalarına dayanıyordu.

İnönü, Demokrat liderlerinin kendisi ile yeniden temasa girmiş olmalarından memnun görünüyordu. Demokratlar da seçimlerin ertesinde İnönü'ye karşı hasmane bir tavır takınmış oldukları halde şimdi onun hakemliğini kabul etmiş bulunuyorlardı. Neticede bu son hadisede en mühim nokta ve kazanç bu olarak görülüyordu. Ayrıca Recep Peker takımına da iyi bir ders vermiş olunuyordu (Erim, 2005: 80).

12 Temmuz bildirisinden sonra İnönü ile Bayar daha da yakınlaştı. Öyle ki Nihat Erim “Günlükler”inin 27 Temmuz 1947 tarihli, yani 12 Temmuz beyannamesinden hemen sonra, sayfasına şunları not düşecekti: “Biz yemekte iken Celal Bayar'ın geldiğini haber verdiler. Paşa bizi bıraktı. Yirmi dakika konuştu... Celal Bayar'a (partiye) tamamen hâkim olması için daha ne kadar zamana ihtiyacı olduğunu sormuş. ‘Müsterih olayım mı?’ demiş. Çok samimi görüşmüşler. Ayrılırken İnönü kendisini öpmüş. İnönü diyor ki ‘Böyle devam ederse kısa zaman sonra bütün dertlerini benimle konuşmaya başlayacak’ (Erim, 2005: 166-167).

Bu arada 12 Temmuz Bildirisi ile ilişkili olayların Demokrat Parti içinde yarattığı ikilik sürüp gidecek, Sadık Aldoğan, bildiri aleyhinde Yeni Sabah Gazetesi’nde makale yayımlayacak ve bu yüzden 18.12.1947 gününde DP Genel Yönetim Kurulu’nca sorguya çekilecektir (Goloğlu, 1982:173-174). Bayar, DP’deki bu iç

çekişmeyi şöyle anlatıyordu: “Ne Genel Kurul’daki tartışmalar, ne teşkilattaki dalgalanmalar durmuş değildi. Anlıyordum ki Genel Kurul’da mizaçlarıyla uyuşamayan insanlar, 12 Temmuz Beyannamesi olmasa da başka konu bulacaklar, aykırılıklarını sürdüreceklerdir. Kanatlardan birini feda etmeğe mecburdum. Karar saati gelmişti. Önce General Sadık Aldoğan ve dört arkadaşını partiden çıkardık. Fırtına dinmedi, bu sefer Genel Kurul’dan dört yönetim kurulu üyesi haysiyet divanı yolu ile partiden çıkarıldılar. Bunu, 10 milletvekilimizin, Genel İdare Kurulu’nu tahakkümle suçlayarak Meclis’te ‘Müstakil Demokratlar’ adıyla bizden ayrılmalari takip etti. Böylece, 12 Temmuz Beyannamesi’nin su yüzüne çıkardığı ihtilaflar ve mizaç aykırılıkları, Demokrat Parti’nin küçükük grubundan 21 milletvekilinin eksilmesine mal olmuştu” (Bayar, 1969: 90).

12 Temmuz Bildirisi’ne parti içinden başka milletvekilleri ve üyeler tarafından da sert eleştiriler gelmesi üzerine beş milletvekilinin Haysiyet Divanı’na verilmesini isteyen karar, Genel Yönetim Kurulu’nda 9 olumlu oya karşı 6 karşı oyla alınmıştı. Genel Yönetim Kurulu’nda karşı hizipten altı kişi vardı. Nitekim bu 6 üye (Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç, Emin Sazak, Enis Akaygen, Hasan Dinçer, Yusuf Kemal Tengirşenk) Haysiyet Divanı’nın çıkarma kararı üzerine, Genel Yönetim Kurulu’ndan istifa ettiler. Bunun üzerine 23 Mart 1948 günü bu altı milletvekili de Parti’den çıkarıldılar (Goloğlu, 1982: 233). Bu durum karşısında, çıkarılanlardan yana olan 10 milletvekili (Ali Rıza Kırsever, Asım Gürsu, Bahaeddin Öğütmen, Behçet Gökçen, Fethi Ekrimçağ, Haydar Aslan, Mehmet Aşkar, Mehmet Öktem, Şahin Laçın, Hazım Bozca) ortak bir bildiri ile DP kurucularını diktatörlükle suçladılar. Çıkarılan arkadaşlarının tekrar Parti’ye alınmaları için Büyük Kongre’yi bekleyeceklerini ve Kongre gününe kadar grup toplantılarına katılmayacaklarını açıkladılar. 07.05.1948’de bu milletvekillerinin de Parti’den çıkarılması kararlaştırıldı. Bu arada Sinop milletvekilleri Suphi Batur ile Enver Kök, DP’den ayrıldılar. Bağımsız milletvekillerinin sayısı hayli arttı (Goloğlu, 1982: 233).

Bu bağımsız milletvekillerinden 13 tanesi (Ahmet Ali Çınar, Ali Rıza Kırsever, Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç, Behçet Gökçen, Fethi Ekrimçağ, Hasan Dinçer, Hazım Bozca, Haydar Aslan, Mehmet Aşkar, Mithat Sakaroğlu, Necati Erdem, Şahin Laçın)

Meclis'te ayrı bir grup kurdular, adına Müstakil Demokratlar Grubu dediler ve kendilerine tahsis edilen grup odasına yerleştiler (Goloğlu, 1982: 234).

Bu arada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 12 Temmuz beyannamesindeki sözlerini tatbik gayesiyle yeni hükümet kurulur kurulmaz doğu illerine bir gezi tertip etmiş ve geziye bir Demokrat Partili milletvekilini de davet etmiştir. Bu davete karşılık 19.09.1947 tarihinde parti yönetim kurulu tarafından, Muğla milletvekili Nuri Özsan'ın Cumhurbaşkanı ile birlikte geziye çıkmasına oy birliği ile karar verilmişti. Bu karar aşırı DP'liler tarafından hoş karşılanmayacak, Halk Partisi'nin oyununa gelindiği söylentileri devam edecek, 1949'daki ikinci DP Kongresinde bile tartışılacaktır (Sönmez, 1998: 63). Bu gezi sırasında İnönü, memurların yansız davranmalarını, halkevlerinden herkesin faydalanması gerektiğini, idare amir ve memurlarının da partilere yansız davranmaları gerektiğini belirtti. Ankara'ya döndüğünde DP Grup Başkanvekili Fuat Köprülü ve diğer Demokrat Partililer tarafından karşılandı (Us, 1966: 716).

Siyasi tarihimiz açısından 12 Temmuz Beyannamesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bildirinin sonuçlarını incelemek gerekirse, bu bildiri;

1. Her iki partideki demokrasiye yeterince inanmayan "müfrit" partililerin tasfiyesine yol açmış ve her iki tarafta da bölünmelere neden olmuştur.
2. Cumhurbaşkanı İnönü'nün, Peker ile demokrasi olmaz yolundaki görüşleri çerçevesinde, Peker ve kabinesi tasfiye edilmiştir.
3. Cumhurbaşkanı kamuoyu karşısında tarafsız bir görünüm vererek, kamuoyunun övgüsünü toplamıştır.
4. Demokrat Parti'nin daha ılımlı bir yola girmesinde etkili olmuştur. Böylelikle doğabilecek daha büyük gerginliklerin önü alınabilmiştir (Albayrak, 2004: 121).

Beyannamenin amacı konusunda çeşitli yorumların varlığına rağmen, bu belge Türkiye siyasal parti yaşamının gelişmesinde en önemli belgelerden biri olma niteliğindedir. Partilerin ilişkileri ve yaşaması konusundaki etkisi açısından çok değerli bir belgedir (Şahin, 1991: 81-82). Ayrıca 12 Temmuz Beyannamesiyle yeni siyaset alanının tek

partili değil çok partili olacağı ilan edilmiş olmaktadır. Fakat bununla birlikte siyaset ve toplum ilişkisinin değişimine işaret eden bir işarete rastlanmamaktadır.

3. 9. Geçiş Hükümeti: I. Saka Hükümeti

Recep Peker'in istifasından sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 9 Eylül 1947'de yeni hükümeti kurma görevini Hasan Saka'ya (1886-1960) verdi. Hasan Saka, eski bir politikacı ve Lozan Konferansı'ndan İnönü'nün arkadaşıydı (Uzun, 1995: 105). Peker Hükümeti'nde Dışişleri Bakanı olan Hasan Saka uzun yıllar maliye alanında görevler aldıktan sonra son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Trabzon Milletvekili oldu. Daha sonra TBMM'ye katıldı. Maliye (1921), İktisat (1922) Bakanlığı yaptı. Lozan Barış Antlaşması'ndaki görevinden sonra yine Maliye Bakanı (1925), Dışişleri Bakanı (1942) ve Başbakan (1947-1949) oldu (Barutçu, 1977: 582).

Saka, Peker'den farklı olarak, Paris'te eğitim görmüş ve İstanbul Siyasal Bilgiler Fakültesinde hukuk ve ekonomi dersleri de vermiş biriydi. Başbakan olarak ekonomik sorunları halletme niteliklerine sahip görülüyordu. Kabinesi birçok yeni simayı kapsıyordu ve "tek parti taraftarı olarak tanınan hiç kimse yoktu" (Ahmad, 1996: 39). Saka, yeni kurduğu hükümetin programını Meclise getirmeden önce bir iyi niyet gösterisi olarak Demokrat Parti'ye verdi. (Uzun, 1995: 105) I. Saka hükümetinin programı 13 Ekim 1947 günü mecliste okundu ve güven oylamasına gidildi (Ahmad-Turgay, 1979: 37).

Saka programında "Siyasi partilerin çoğunlukta veya azınlıkta, iktidarda ve muhalefette devlet idare teşkilâtı karşısında farklı muamele görmemelerini, kanunların kendilerine verdiği haklara dayanarak çalışma imkânları bulmalarını Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti, giriştiğimiz hayatın tabii bir icabı saymaktadır," diyordu.

"Bugün olduğu gibi, gelecekte de siyasi huzur ve emniyeti eksiksiz olarak, değişmez bir nizam ve bir ahlâk geleneği şeklinde yerleştirecek unsurları tamamlamaya çalışmak ehemmiyet verdiğimiz bir gayedir. Hükümetimiz, aynı zamanda bütün partilerin her şeyden üstün olarak cumhuriyet müesseselerine hürmet etmelerini demokrasi hayatının kuvvetli mesnedi bilmektedir," (<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP16.htm>) diyerek DP'yle ilişkilerin yumuşayacağı işaretini verirken, DP'nin de iktidarın çizmiş

olduğu siyaset alanı içerisinde kalması gerektiğini meşruiyetinin kaynağının bu siyaset alanı olacağını söylemektedir.

Saka'nın programından sonra söz alan CHP'li milletvekillerinden Rasih Kaplan, Feridun Fikri, Muhittin Baha, Ekrem Uran kapalı veya açık bir tarzda İnönü'yü ima ederek "Demokratlara teslim oluyoruz, her dediklerini yapıyoruz" dediler. Rasih Kaplan, Halk Partisi'nin, demokrasiyi bundan yirmi beş yıl önce kurup işi bitirmiş olduğunu söyledi. Ekrem Uran, Recep Peker'in sıhhi sebeplerden istifa ettiğine inanmadığını, hakiki sebebi öğrenmek istediğini söyledi (Erim, 2005: 203). Bunun üzerine Peker söz aldı. "Evvelce söz almaya niyetli değildim. Fakat arkadaşım sual sordu, cevap vermek mecburiyetinde kaldım" diyerek söze başladı. Hakikaten uzun zamandan beri rahatsız olduğunu, son günlerde rahatsızlığının arttığını, fakat vazife aşk ve şevkiyle düşüp cansız kalıncaya kadar işe devam eylemek azminde olduğunu, lakin ikinci grup toplantısından sonra istifa mektubunda da "Türlü sebeplerle ağırlaşan vazife mesuliyeti" tabiriyle devlet reisi ile kendisi arasında işaret eylediği durumun hasıl olduğunu söyledi. Kendisinin öteden beri hükümetin Meclis karşısında mesuliyet duygusu altında çalışmak fikrinde olduğunu, halbuki devlet reisinin işine karıştığını ima etti. Recep Peker'in cümlelerini önceden tertiplemiş olduğu belliydi. Zira imalarla "İnönü benim işime karıştı" derken üstü kapalı dolaşık cümleler kullanmıştı (Erim, 2005: 203-204).

Muhalefet adına parlamentoda konuşan Menderes ise programı şöyle tanımlıyordu: "Hükümet programı, müphem, mütereddit, vuzuhtan mahrum ifadeleriyle bir programsızlık örneğidir" (Ahmad-Turgay, 1979: 37). Buna karşın Celal Bayar, Hasan Saka hükümetini İnönü'ye yakınlıklarıyla bilinen 35'lerden bazılarını alması ve hükümet programında antidemokratik kanunların kaldırılacağına dair çalışmaların yapılacağı yaklaşımlarından dolayı Recep Peker hükümetinden farklı görmekteydi (İnan, 2002: 64).

I. Saka hükümeti 1 Bağımsız, 4 DP'li olmak üzere 362 milletvekilinin oyu ile güvenoyu aldı. Sekizi DP'li olmak üzere 54 milletvekili oylamaya katılmadı. Öteki bağımsız ve DP'li 49 milletvekili ise kırmızı oy kullandılar (Goloğlu, 1982: 185). Hasan Saka Hükümeti, demokratik bir oylama ile, büyük çoğunluktan güven oyu alarak çalışmalarına başladı. Bazılarına göre Hasan Saka Hükümeti, Cumhuriyet'in

ilanından beri, ilk kez doğrudan doğruya Meclis'e dayanan bir hükümet olmuştu (Us, 1966: 718).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Saka'yı Başbakanlığa getirirken Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar'la da görüşüp anlaşmıştı. Dolayısıyla Başbakanlığa Hasan Saka'nın getirilmesinden muhalifler de memnun kalmışlardı. Nitekim Hasan Saka, Başbakanlığı sırasında elinden geldiğince yansız olmaya çalışmış, bu yüzden kendi parti grubunda eleştirilere uğramıştı (Goloğlu, 1982: 180).

Saka Hükümeti'nin yaptığı ilk iş, muhalefet ile uzlaşma düşüncesine uygun olarak, muhalefetin şikâyet ettiği konulan incelemeye almak oldu. Bu amaçla, İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle, bucaklara kadar bildirilmek üzere, CHP Genel Müfettişliği ve Valilere bir genelge göndererek, şikâyetlerin incelenmesini ve sorumlular hakkında gerekli yasal işlemlerin yapılmasını istedi (Albayrak, 2004: 123). Saka hükümeti, bu genelge ile iktidar-muhalefet ilişkilerini yumuşatmak istiyordu. Aynı günlerde CHP, DP'yi örnek alarak, Ocak-Bucak örgütlerinin kurulmasına da hız verdi. CHP bu örgütlenme ile daha küçük toplumsal birimlere ulaşmayı ve böylelikle oy oranını arttırmayı planlamıştı (Albayrak, 2004: 123).

1 Kasım 1947'de İnönü, Meclis'in 8. döneminin II. toplantısını açtı. Açış konuşması muhalefeti hayli yatıştırarak bir havadaydı. Meclis Başkanı seçimi, aşırı CHP'liler için yeni bir darbe oldu; Kazım Karabekir 322 oyla seçilirken, Peker sadece 4 oy alabildi (Ahmad-Turgay, 1979: 367). 3 Kasım 1947'de Recep Peker'i destekleyen Falih Rıfkı Atay, 21 yıl çalıştığı Ulus gazetesinden ayrıldı. Yerini Nihat Erim aldı (Ahmad-Turgay, 1979: 37).

I. Saka döneminde İnönü'nün parti başkanlığından ayrılarak yansız bir cumhurbaşkanı profili çizme meselesi daha yoğun bir şekilde gündeme geldi. İnönü de bu yönde işaretler vermeye başlamıştı. Nitekim yurt gezisine DP'li bir milletvekilini de alması, gittiği yerlerdeki DP teşkilatlarını da ziyaret etmesi bu yöndeki işaretler olarak görüldü.

İnönü'nün CHP Genel Başkanlığından ayrılarak yansız bir cumhurbaşkanı olması Demokrat partililerin de ısrarla istedikleri bu durumdu. İnönü'nün parti başkanlığından ayrılması CHP içerisinde de karşılık bulmaya başladı ve tartışmalara neden oldu.

CHP'lilerin bazıları İnönü'nün parti başkanlığından ayrılmasını doğru bulurken bazıları ise doğru bulmuyor: "Demokratlar İnönü ayrıldığı takdirde bizden 150 kişinin ayrılıp onlara geçeceğini hesaplıyorlar. Bu yoldan iktidara gelmeyi düşünüyorlar" diyordu (Erim, 2005: 152).

I. Saka hükümetinden rahatsızlıklar her iki kesimden de dile getiriliyordu; ama kırılma noktası ABD dış yardımları konusunda oldu. Türkiye IMF'ye 11 Mart 1947 günü resmen üye olmuştu. Başkan Truman da 12 Mart 1947'de Türkiye ve Yunanistan'a «Sovyet-Birliği tehlikesini» göz önünde tutarak 400 milyon dolarlık ekonomik ve askeri yardım için ünlü doktrinini Kongre'ye sundu. Truman, Kongre'ye doktrinine ilişkin mesajını sunmuş, IMF üyesi olarak Türkiye'nin bu yardımdan yararlanması hemen kararlaştırılmıştı. 1947'nin ikinci yarısından sonraki, yani IMF'ye üyeliğinden birkaç gün sonrasındaki gazetelerde bu olay sevinçle karşılanmıştı (Doğan, 1987: 66).

14 Şubat 1947 tarihli Millet Meclisi oturumunda Türkiye'nin IMF'ye girişi tartışılıp hükümetin bu yöndeki yasa tasarısı görüşülürken Sinop Milletvekili Yusuf Tengirşenk şunları söylemişti: “Hükümetin esbabı mucibe lâyihasında söylediği gibi, her iki devlet, yani gerek İngiltere, gerek Amerika, ticaretin genişletilmesini istiyor. Kambiyo istikrarına ikisi de taraftar. Ticaretin genişlemesine mani olan şeylerin kaldırılmasını ikisi de istiyor. Yani hep ticaret. Ticaretin iyi yapılması, ticaretin doğru yapılması, ticaretin muntazam yapılması. (...) Fakat bana sorarsanız, deseniz, 44 devlet zeki adamlarını göndermişler, bunu kabul etmişler, sen ne uğraşıp duruyorsun?.. Cevabım şudur: Bu anlaşmalarla bağlanmada Türk milletinin istiklali, Türk milletinin hürriyeti mevzubahistir” (Doğan, 1987: 68). Tengirşenk'e göre iki önemli nokta vardır. Biri ülkenin «hürriyeti», diğeri de «kambiyo rejimi». Konuşmasını şöyle sürdürür : “Bence bu iki mühim noktanın ikisi itibariyle de milletlerarası para sandığına veya fonuna iltihak etmeliğimize mani bir cihet yoktur. Emniyetle, huzurla iltihak edebiliriz» (Doğan, 1987: 68).

Ankara Hukuk Fakültesinde iktisat dersleri vermiş olan DP milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk'ten sonra Tokat Milletvekili Nazım Poroy ise şöyle konuşur:“.. Zannederim ki, Meclisimizin ilk gününden beri iki parti arasında en tatlı müzakere bu olmuştur. (...) Memlekette Bretton Woods mukaveleleri hakkında hiçbir esaslı malûmat intişar etmemiştir. (...) Ama, birkaç büyük devletin tesiriyle, nüfuzuyla

filhakika yapılan bu mukavelelerin gayesi dünyanın iyiliğine, rahatına, terakkisine ma-tuftur» (Doğan, 1987: 68).

Parti grubunda, Marshall Planı'nda Türkiye'ye kredi veya yardım payı ayrılmasında hükümetin kusuru etrafında münakaşalar olmaya başlamıştı. Fahri Kurtuluş'un takriri üzerine konu görüşüldü. Vedat Dicleli, Cavit Oral, Sedat Pek de konuştular. Hükümet iyice hırpalandı. Bu kabinenin artık değişmesi lazım geldiğini söylediler. Amerika'dan yardım almak işinde beceriksizlik ettikleri iddia ediliyordu. Diğer sahalarda da büyük bir şey yapamamıştı. Yapacağı da yoktu. Recep Peker kabinesinden 6-7 bakanı devralan bu kabineden, zaten bir iş de beklenemeyeceği söyleniyordu. Peker'den sonra bir intikal kabinesi olarak görülüyordu. Bu yüzden görevde kalmasına artık gerek olmadığı ifade ediliyordu (Erim, 2005: 249).

Nihat Erim'e göre esasen demokratik sistemi tekemmül ettirici mahiyetteki kanunlar ve kararlar doğrudan doğruya İnönü'nün eseri idi. Onun devamlı gayretleriyle hem hükümete, hem de parti ileri gelenlerine adeta zorla kabul ettirilmişti. Hiçbir tedbiri ne Başbakan Hasan Saka ne partinin Genel Sekreteri Hilmi Uran inanarak almışlardı. Çünkü Hasan Saka başbakan olmadan daha bir hafta evveline kadar demokrasiye küfrediyordu (Erim, 2005: 249).

I. Saka hükümeti Peker'den sonra bir geçiş hükümeti olarak görülüyordu. Hükümetin istifasından önce Cumhurbaşkanı İnönü, muhalefet liderlerinin de görüşlerini aldı. 8 Haziran 1948'de Hükümetin istifası için de şu açıklama yapıldı. "Başbakan Hasan Saka içinde bulunduğumuz genel şartlara göre, hükümet durumunun yeniden tetkik ve mütalaalarına fırsat vermek üzere istifa etmiş ve istifası kabul edilmiştir. Aynı gün Hasan Saka'dan yeni hükümeti kurması istendi. 9 Haziran'da da Hasan Saka kabinesini açıkladı" (Toker, 1990: 211).

4. BÖLÜM: DP’NİN İKTİDARA GELİŞ SÜRECİ ve SİYASET-TOPLUM

İLİŞKİSİNDEKİ DEĞİŞİM

4. 1. Siyaset Alanının Yeniden Tanziminde CHP VII. Büyük Kurultayı

CHP’nin VII. Büyük Kurultayı 17 Kasım 1947 tarihinde 782 delegenin katılımıyla, Ankara’da toplandı (Vatan, 18.11.1947). 19 gün süren bu kurultay, CHP tarihinin en uzun süren kurultayı oldu. Demokrasiye geçiş döneminin tarihinde bu Kurultay’ın önemli bir yeri vardır. Çünkü bu Kurultay; yıllarca tek başına iktidarda kalmış ve buna alışmış, karşısına çıkan hiçbir kişiye ve topluluğa ve partiye göz açtırmamış olan bir partinin yani Cumhuriyet Halk Partisi’nin tek partili cumhuriyet ve milli şef dönemi zihniyetinden ayrılıp çok partili cumhuriyete yani demokrasiye ayak uydurma çabasını temsil etmekteydi. CHP Kurultayı’na bu yönü, İsmet İnönü’nün verdiği söyleniyordu (Us, 1966: 718).

Kurultayın açılışında İnönü’nün nutkundan şu özet çıkarılabilir: “Türkiye Cumhuriyeti birden fazla partiler ile idare edilen bir demokrasi rejimidir. Bu rejimin icabı olan mücadele kanun hududunu aşmamak ve milli birliği, güvenliği bozmamak lazımdır. Bu yolda iki senelik tecrübe Cumhurbaşkanı sıfatıyla benim partiler üstünde bir vaziyet almamı gerektirdi. Bunun için beni kurultayın genel başkan seçmemesi doğrudur. Şayet seçerse fiilen bu vazifeyi yapmak için ayrıca bir genel başkan vekili bulunmasına ve ona her türlü salahiyetlerin verilmesine zaruret vardır. 1950 senesinde yapılacak olan genel seçimi de o vekil idare edecektir” (Us, 1966: 722). “(...) Cumhurbaşkanı bulunduğum sürece Kurultay’ın seçeceği birinin, bütün yetkilerle, benim yerime Parti Genel Başkanlığı yapması zorunlu bir nitelik kazanmıştır,” diyordu (Goloğlu, 1982: 189).

VII. Büyük Kurultay’da ilk iş olarak Parti Tüzüğü’nün çok partili düzen esasına göre değiştirilmesi yoluna gidildi. Gerçi devlet başkanlığı ile parti başkanlığı tamamen ayrılmadı ama Genel Başkan’ın isteğine uyularak, bu makamların kullanılış şeklinde bir aşama yapıldı: Parti Başkanı eğer Cumhurbaşkanı olursa, Genel Başkanlığın bütün yetkileri Parti Genel Başkanvekili’ne kalacak ve Genel Başkanvekili’ni Kurultay seçecekti. Eğer Genel Başkanvekili de Hükümet’te görev alırsa, yerine başkası seçilecekti. (CHP Tüzüğü: Madde-73) (Goloğlu, 1982: 190).

Ayrıca; iki ayda bir toplanacak olan 40 kişilik bir Parti Divanı kurulacaktı. Kurultay’ca gizli oyla seçilecek olan Kırklar Parti Divanı, partinin yönetimini elinde tutacak ve parti ile hükümetin işbirliğini sağlayacaktı. Başbakan ile Meclis Başkanı da Parti Divanı’nın tabii üyeleri olacaklardı (CHP Tüzüğü: Madde-62) (Goloğlu, 1982: 190). Parti Divanı; yetkilerini kullanmak ve işlerini yürütmek üzere, kendi içinden 11 kişilik Yönetim Kurulu seçecekti. Yönetim Kurulu’nun da kendi arasından seçeceği Genel Sekreter, partinin yönetme ve yazışma görevini yapacaktı (CHP Tüzüğü: Madde-54). Yine bu Kurultay’da; milletvekili adaylarının tümünün Genel Merkez’ce saptanmasından vazgeçildi, % 30 merkez kontenjanı ile yetinildi (CHP Tüzüğü: Madde-148) (Goloğlu, 1982: 190).

Böylece; o güne kadar yukarıdan aşağıya yönetilen Cumhuriyet Halk Partisi, aşağıdan yukarıya gelen demokratik bir örgüt durumuna getirilmek isteniyordu. Seçimlere geçildi. 782 delegeden 595’inin oyları ile İsmet İnönü, Genel Başkan oldu, öteki aday Recep Peker 25 oy alabildi. Genel Başkanvekilliği’ni 328 oyla Hilmi Uran kazandı ve Recep Peker bu seçimi de 159 oyla yitirdi. Gençlerin adayı Hüseyin Cahit Yalçın ise 45 oy aldı. Sonra 40 kişilik Parti Divanı kuruldu. Genel Sekreterliğe Tevfik Fikret Sılay, Genel Sekreter yardımcılığına Cevat Dursunoğlu getirildi (Goloğlu, 1982: 190).

CHP’nin kendi içindeki fikir ayrılıkları Kurultay’da öylesine açıkça belirtilmişti ki, 6 Aralık 1947’de Recep Peker’i destekleyen aşırıların CHP’den ayrılarak ‘Kemalist Parti’yi kuracaklarına dair görüşler gazetelerde yer almaya başladı. İlimliler, Peker ve arkadaşlarının istifa etmesini istedi (Cumhuriyet, 06.12.1947). Bu istifa istekleri aynı zamanda kabinenin değişmesini de gerektiriyordu. Kurultay’da başarısızlığa uğrayan Peker ise, CHP Parti Divanı’ndan istifa etti (Yalman, 1970, IV: 125).

Demokrat Parti büyük kongresini 1947 yılının başlarında yaparken CHP de büyük kurultayını 1947 yılının sonlarında tamamlamıştı. Her iki kurultayda da ileri sürülen görüşler iki parti arasındaki çok büyük farklar olmadığını ortaya koyuyordu. CHP bu kurultayda inkılapçılık ilkesinin devrimci-radikal yanına vurguyu azaltırken evrimci-gelişmeci yönünü ön plana çıkarıyordu. Tunaya bu kurultayı “bütün bu konuşmalara karşın VII. Kurultay, gelenekçi cephenin tekliflerini reddetmek suretiyle devrimciliğini

belirtmiştir,” diye nitelendirdi (Tunaya, 1991: 182-183). Kurultay ayrıca partinin İslam’a karşı militan politikayı terk etmesini de kararlaştırıyordu (Ahmad, 1996: 40).

CHP iktidar partisi olarak yaptığı bu son Kurultay’da, savaş yıllarındaki çeşitli girişimleriyle kendisinden soğuttuğu sınıfları yeniden kazanmanın son çabalarını sarf etmiş ve bu konuda kararlar almıştı. Bu kararların en önemlilerinden biri de devletçilik ve laiklik ilkelerinin yeniden tanımlanmalarıyla ilgiliydi (Timur, 2003: 80).

CHP’nin bu kurultayında din öğretimi uzun tartışmalara yol açmış, okullarda din öğretimi yapılmasına karar verilmişti. Yine devletçilik konusunda CHP programı değiştirilerek, teker teker sayılan kamu hizmeti niteliğindeki işlerle sınırlandırılmış, bunlar "dışında kalan her türlü ekonomik işlerinin özel teşebbüsler eliyle kurulması, devletin bu teşebbüsleri teşvik etmesi, koruması ve bunlara gerekli yardımlarda bulunması" kabul edilmişti. Devlet, teker teker sayılan kamu hizmeti niteliğindeki alanların ötesinde, "özel teşebbüslerin başarmaya imkân bulamadığı yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri" üzerine alabilecekti. Bir sürü çiftliklere sahip olan devlet, "kâr kastıyla" tarım yapamıyacaktı. Ticaret de devlete kapanmaktaydı. CHP'nin ısrarla ele aldığı "Plan" dahi, her şeyden önce "özel teşebbüslerin tam bir güvenlik içinde çalışmasını" sağlamaya yönelmiş bir araçtı. Devlet fabrikalarının satılması (Ali Veziroğlu- Afyon), devlet işletmeciliği olmadan devletçilik yapılması (Sadi Irmak) gibi görüşler, DP kurultayında olduğu gibi CHP kurultayında da işitilmişti (Avcıoğlu, 1969: 250-251). CHP’nin bu çok önemli kurultayı 04.12.1947 günü sona erdi. Bu Kurultaydan sonra iki parti her zamankinden çok birbirine benzer hale geldi (Ahmad-Turgay, 1979: 38). Çok partili hayata geçişte bir aşama daha geçilmiş oluyordu.

CHP’deki bu değişimi Adnan Menderes şöyle değerlendiriyordu. “Denilebilir ki, iki Halk Partisi mevcuttur. Birisi 1945 senesine kadar olanı, diğeri de ondan sonra vücut bulmaya başlayanı. Aynı isim altında akla kara kadar birbirine zıt iki ayrı fikir ve felsefe temeline dayanan bu partinin bir fikir ve prensip partisi olmaktan ziyade tamamen iktidarı muhafaza etmek kaygısıyla her türlü fikir ve prensip olarak Demokrat Parti’nin vücut bulmasından sonra tadil edilen Halk Partisi programına bakmak, bu hakikatleri görmek için kâfidir” (Tökin, 1965: 63).

CHP'nin, özellikle 1947 sonrası bu açılımlarına halk ise kuşkuyla bakacaktır. Yakup Kadri, Panaroma adlı romanında Tahincizade'nin ağzından CHP'nin bu uygulamalarına halkın nasıl baktığını anlatmaktadır. "Hükümet bir kanunla ilkokullarda din dersleri koyar ve memleketin muhtelif yerlerinde İmam-Hatip Okulları açar. Tahincizade gibiler bu durumu işittiğinde: 'Yine bir fırıldak çeviriyorlar, bakalım ne çıkacak içinden?' diye düşünürler. Serbest Fırka oyununda olduğu gibi (Hacı Emin Efendi'ye göre, Serbest Fırka bir oyundan ibarettir), yine herkesin nabzını yoklayacaklar; çocuklarına, dinini diyanetini öğretmek isteyenleri yakalayıp hapselere tıkayacaklar; İmam-Hatip Okulları'na yazılmak teşebbüsünde bulunanları ipe çekecekler, diye düşünür. Zira, her tarafta, yeniden amme cüzleri, ilmihal kitapları, yangın ve yağmur duaları basılıp satılmaya, bazı yerlerde, tek tük sübyan mektepleri dahi açılıp hatimler indirilmeye başlanır. Tahincizade, gerçi Halk Partisi hükümetinin bu işe gönül rızasıyla cevaz verdiği kani değildir" (Karaosmanoğlu, 1987: 541).

Sonuçta CHP'nin VII. Büyük Kurultayında aldığı ve uygulamaya koyduğu kararlar yeniden tanzim edilen siyaset alanına CHP'nin kendini uyarlama aşaması olarak görülebilir.

4. 2. DP'nin Bölünmesi ve Yeni Siyaset Alanına Uyumlu Hale Getirilmesi

II. Büyük Kongre öncesi DP'nin bölünmesi, bir diğer deyişle "müfritler"den temizlenmesi ve bu süreçte CHP'nin de DP yöneticileri ile sürekli ilişki kurarak sürece ilgi göstermeleri gerek parti içerisinden gerek dışarıdan DP'nin yeni siyaset alanına uyumlu hale getirilmesi şeklinde görülebilir. Dolayısıyla DP'deki bölünme aynı zamanda siyasi iktidar tarafından DP'nin siyaset alanında meşruiyet kazanmasının önünü açmaktadır.

DP içinde iktidara karşı izlenecek politika konusunda derin görüş ayrılıkları vardır (Güler, 1999: 62). Demokrat Parti içindeki "aşırıları", Birinci Büyük Kongre'de CHP iktidarına daha sert önlemler alınmasını isteyerek, iktidar ile uzlaşmaya karşı olduklarını ortaya koymuşlar ve bir ihtilal havası estirmişlerdi. Cumhurbaşkanı'nın yayınladığı 12 Temmuz Bildirisi, CHP Yedinci Kurultayı'nın otoriter zihniyetin temsilcisi Peker'i tasfiye etmesi, yöneticilerin baskılarının azaltılması için çaba göstermesi, sıkıyönetimi kaldırarak, demokratikleşme yolunda atılan adımlar ve DP'li Nuri Özsan'ın da katıldığı yurt gezisi, Demokrat Parti'nin aşırı ucundaki

rahatsızlıkların artmasına yol açmıştı. Cumhurbaşkanı İnönü gezisi sırasında, iki parti ilişkilerinden de söz açarak, Nuri Özsan'a; "Ben aynı zamanda Parti Başkanı'yım, partinin içindeki müfritleri hallederim, fakat siz, mesela, Yusuf Kemal Tengirşenk işini nasıl halledeceksiniz?" diye sormuştu Aynı gezi sırasında, milletvekillerinin aylıklarına zam yapılması konusu, Erim tarafından gündeme getirilince de; N. Özsan, "kendi arkadaşlarının da geçim sıkıntısı çektiğini" söylemiş; İnönü de, konunun Meclis'e getirilmesini istemişti. Gezi dönüşü CHP tarafından hazırlanan milletvekillerinin maaşlarına zam önerisine DP'den Fikri Apaydın ve Haydar Aslan da imza koymuştu (Albayrak, 2004: 126-127).

Milletvekillerinin aylık ve yolluklarını artıracak olan 5142 ve 5143 Sayılı Kanun teklifleri Büyük Millet Meclisi'nde 1947 yılının sonlarında görüşüldü. Bilineceği üzere; kanunlar ya hükümet tarafından ya da milletvekilleri tarafından istenirdi. Hükümet tarafından Meclis'e verilen kanun taslağına tasarı, milletvekillerce verilenlere teklif denirdi. Özel af kanunlarını dilekçe komisyonu da teklif edebileceği gibi milletvekilleriyle ilgili kanun tekliflerini Meclis Başkanlık Divanı hazırlar ve idareci üyelerin imzaları ile Meclis Başkanlığı'na verirdi. Ancak; milletvekillerinin tümünün yararı ile ilgili tekliflerin kolaylıkla ve tartışmasız kanunlaşması için hazırlanan teklif her partiden birkaç milletvekiline de imzalatılırdı. Nitekim, milletvekillerinin aylıklarının ve yolluklarının artırılmasına ait kanun tekliflerini CHP'li milletvekilleriyle birlikte DP'li Fikri Apaydın ile Haydar Aslan da imza etmişlerdi (Us, 1966: 727).

Bu günlerde bir geziden dönen Bayar, bu öneriyi uygun bulmamış ve öneriyi imzalayanların, imzalarını geri almalarını istemişti. Bu gelişmelerden sonra zam tasarısı, Kasım ayında Bütçe Komisyonu'na gelince, DP'li üyelerden Hakkı Gedik ve Hasan Polatkan komisyondan ayrılmışlar, Ahmet Oğuz ise, tasarının altına muhalefet şerhi koymuştur (Albayrak, 2004: 126-127). Konu, Celal Bayar'ın başkanlığında DP parti divanında tartışılmış ve şu sonuca varılmıştı: "Aylık ve yolluklar hakkında yapılan zam teklifine karşı Demokrat Parti Meclis Grubu kırmızı oy kullanmak suretiyle muhalefette bulunacaktır" (Sönmez, 1998: 68). Demokrat Parti Grubu bu teklifin reddedilmesini kararlaştırmıştı. Ama bu karara rağmen iktidar partisinin desteklediği önerenin Meclis'te kabulü kesin gözükmüyordu. Bu durumda Demokrat Parti milletvekillerinin hangi yolu izleyeceği sorusu ortaya çıktı (Uzun, 1995:107).

Meclis çoğunluğunun CHP’de olması sebebiyle bu tasarının kabul edilmesi durumunda nasıl bir yol takip edilmesi hususunda bir kısım milletvekili paraların alınmamasını önerdi. Bayar “Paraları iade etmek fuzuli bir semahat olmaz mı?” derken Köprülü ise “Hem kırmızı oy veririz, hem de paraları cebe indiririz,” dedi (Sönmez, 1998: 68). Parti yöneticileri, zam teklifine olumsuz oy verilmesini, zamlar Meclis’ten geçtiği takdirde de maaş farklarının partiye bağış olarak geri ödenmesi kararı aldılar (Karpat, 1967: 187).

CHP’li milletvekillerinin, Meclis’e getirdiği milletvekillerinin aylık ve yolluklarını artıran 5142 ve 5143 sayılı kanunlar 22 Aralık 1947’de kabul edildi (Us, 1966: 729). DP’li milletvekilleri buna aleyhte oy vermişti; ama bu konuda DP’nin kendi içinde başlayan tartışmalar 1948’de DP’nin bölünmesine yol açacak olayların başlangıcı oldu (Cumhuriyet, 23.12.1947 ve 20.1.1948). Konu Meclis’e gelince CHP’li Fikri Düşünsel “Şimdi milletvekili aylığı 875 lira, ele geçen 560 liradır. Artarsa 1150 lira olacak ve ele 725 lira geçecektir. Fark 153 lira gibi küçük miktardadır. Zorunluluğun ifadesidir. Memurlarımız bunu politika dışında görecektir kadar olgundur demişti (Sönmez, 1998: 68). Meclis’te yapılan oylamada Demokrat Partili milletvekili İsmail Silivri, teklifin lehinde oy kullanarak, “aleyhte oy kullanarak zamları almaktansa, lehte oy kullanıp zamları almanın daha namuslu bir davranış olacağını” söyledi (Uzun, 1995:107).

“Muvazaa” iddialarından sonra, milletvekilleri maaşı sorunu da DP içindeki çatlağı su üzerine çıkarıyordu (Arcayürek, 1985: 175). Bununla birlikte 12 Temmuz Bildirisi ile ilişkili olayların Demokrat Parti içinde yarattığı ikilik sürüp gitmekteydi. Sadık Aldoğan da bu bildiri aleyhine Yeni Sabah Gazetesi’nde bir makale yayımlamıştı. Aldoğan bu yüzden 18 Aralık 1947 gününde DP Genel Yönetim Kurulu’nca sorguya çekilmişti (Ağaoğlu, 1967: 53). Diğer taraftan 9 Şubat 1947’den beri DP içinde, Fevzi Çakmak’ın başkanlığı konuşulmaya başlanmıştı. DP’nin başkanlığına Çakmak’ı getirme hareketi, partinin içinde Bayar grubuyla çatışmanın doğmasına neden olmuştu. Bu hareketin başarıya ulaşamamasından dolayı Dr. Mustafa Kentli İzmir İl İdare Heyetinden istifa etmişti. İstanbul’da da Kenan Öner, DP’nin içinde bir muhalefet cephesi teşkil ediyordu (Ahmad-Turgay, 1979: 30).

Bütün bunlar DP'nin görüldüğü kadar homojen bir parti olmadığını gösteriyordu. Merkezi önderliğinin doğrudan doğruya CHP'nin içinden çıkmasına rağmen, partinin vilayetlerden aldığı destek, muhalefetin 1946'da oluşmasından sonra ilk kez siyasete girmiş kişilerden geliyordu. Bu insanlar CHP yönetimi altında büyük acılar çekmişlerdi ve CHP'ye karşı kör bir nefret duyuyorlardı. Merkezden bağımsız yerel DP örgütleri kurdular ve iktidarın ele geçirilmesini zalimlerden intikam almak için bir fırsat olarak gördüler. Bunlar kendi önderlerini 1947'den sonra, yönetimdeki partiyle uzlaşmakla suçluyordu. Menderes vilayet parti kongrelerinde bu türden şikâyetleri tekrar tekrar işitti ve kendi partisinin içindeki muhalefetin resmi muhalefetten daha zorlu olduğunu gördü (Ahmad, 2002: 144-145).

Bayar, meşru olmayan her siyasi mücadele biçimini reddetmişti ve böyle bir mücadele yürütmek isteyenleri partiyi terk etmeye davet etmişti (Ahmad, 1996: 150). Demokrat Parti'deki kavga aslında bir yıldan fazladır gizli gizli sürüyordu. DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner Parti liderliğini partiye hükmetmekle ve iç muhalefeti, özellikle İnönü'ye düşman grupları bastırmakla suçluyordu. Bayar ile İnönü'nün gizlice anlaşmış olduğunu, ikisinin danışıklı dövüşmekten suçlu olduğunu, CHP'nin DP'lilere iyi davranmasının nedeninin bu olduğunu ileri sürdü. Ve son olarak, İnönü'nün liderlere kendi partilerini kurmak için mali yardım bile verdiğini iddia etti (Ahmad, 1996: 40-41).

Eroğul anlaşmazlığın örgüte yayılmamasını ayrışmanın ideolojik boyutta olmadığını göstergesi olarak görürken (Eroğul, 2003: 66) Menderes tahsisat zammı meselesinin bahane olduğunu, meselenin kökünün derin olduğunu söylüyordu (Erim, 2005: 260). Daha sonraki gelişmeleri dikkate alırsak, yaşanan süreç sonrası kurulacak olan Millet Partisi'nin merkezde gösterdiği büyüklük oranında il ve daha küçük ölçekli teşkilatlarda aynı oranda bir bölünmeye neden olmadığını; ama yayınladığı programla da DP'den ideolojik anlamda farklılık gösteren bir ayrışmaya işaret ettiğini söylemek mümkündür. Parti içindeki sürtüşmenin en önemli nedenlerinden biri de, genç milletvekillerinin, "Dört Kurucu'nun her dediğine boyun eğmemelerinden kaynaklanıyordu. Genç milletvekilleri ve onları destekleyenler arasında, Yusuf Kemal Tengirşenk, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz, Emin Sazak, Hazım Bozca, Suphi Batur ve Kenan Öner gibi isimler vardı ve bunlar; özellikle Menderes'in, Köprülü'nün de desteğini alarak, kendileri üzerinde gereksiz bir egemenlik kurmak istemesinden yakınıyorlardı

(Baban, 1970: 34).

Kurucular açısından bunalımın aşılabilmesi için partiden iki grubun tasfiye edilmesi düşünülüyordu. Bunlardan ilki, İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'i destekleyenler ve yeni bir parti kurmayı ya da başka bir partiye geçmeyi düşünenlerdi. İkinci grup ise, maaş ve yolluk farklarının partiye iadesi, kamuoyu önünde bir prestij meselesi olmuşken, bu farkları partiye geri vermeyen milletvekilleri idi (Karpaz, 1967: 186).

DP'nin içinde anlaşmazlıklar olduğuna değin haberler aslında 14 Ocak 1948'de gazetelerde yer almaya başlamıştı. DP'deki bölünmenin ilk somut işareti ise İstanbul İl Kongresi'nde yaşandı. İstanbul İl Kongresi 17-19 Ocak 1948 yapılmıştı. İl Başkanı Kenan Öner ile Fuat Köprülü arasındaki sert tartışmalar olmuş, Kenan Öner, DP İstanbul İl Başkanlığı'ndan istifa etmişti (Ahmad-Turgay, 1979: 39). Öner, iki gün sonra, 16 Ocak 1948'de de DP'den istifa etti. Bu durum DP'nin içindeki aşırılarla(Öner grubu), ılımlılar(Bayar-Menderes grubu) arasındaki mücadelenin bir sonucu olarak değerlendiriliyordu (Toker, 1990: 301).

Kenan Öner, Demokrat Parti'nin kuruluşunu, "Bayar'la İnönü'nün bir muvazaası şeklinde tecelli ettiğini" savunarak, bu iki şahsiyeti demokrasi oyunu oynamakla suçluyor, Bayar'ın, Fethi Bey'in yaptığı gibi, iktidardan destek alarak partisini kurduğunu iddia ediyordu. Öner'e göre; bütün bu gelişmeler "Tavşana kaç, tazıya tut" siyasetinden başka bir şey değildi. Öner, ılımlılığa karşı tavrı ile ve Birinci Büyük Kongre'de aşırı ucun liderliğini yaparak tanınmış, daha sonra da DP kurucularını, Hürriyet Misakı'nda alınan kararlara uymamakla ve bu kararlara uygun olarak "sine-i millete" dönmemekle suçlamıştı (Bozdağ, 1975: 38).

Kenan Öner'in istifasından sonra parti müfettişi Osman Bölükbaşı da DP'den istifa etti. Özellikle Kenan Öner'in istifası, CHP çevrelerinde memnuniyetle karşılandı (Sarol, 1983: 7). Kenan Öner'in istifasından sonra İstanbul İl Başkanlığı ve parti yönetimi için yeniden seçimler yapıldı. Seçimlerde İl Başkanlığı'na, Avukat A. Münip Berkman 67 oy alarak, oybirliğiyle, seçildi. Ayrıca Esat Çağa (46), Emin Nihat Sözen (39), Selahattin Güvendiren (34), Salih Keçeci (34), Mükkerrem Sarol (34), Bülent Danişment (29), Sait Şamil (28), Ahmet Merter (28) oy ile Yönetim Kurulu üyeliklerine getirildiler (Albayrak, 2004: 128).

İstanbul'daki parti içi sorun, bir süre için de olsa, çözümlenmiş gibi düşünülürken; bu defa da, DP Meclis Grubu'nda anlaşmazlık çıktı. Grup, Köprülü'ye 4 Şubat 1948 tarihli toplantıda şu suçlamaları yöneltti:

- a) Londra gezisi sırasında, CHP Genel Başkanı İnönü ve Nihat Erim ile olan sıkı ilişkilerinin kamuoyuna yazı ve fotoğraflarla açıklanmasına izin vermek,
- b) Kenan Öner ve Yusuf Kemal Tengirşenk aleyhine çalışmak,
- c) Grup kararlarına kendisine göre yorumlamak ve bu kararların gereklerini yapmamak,
- d) 12 Temmuz Bildirisi'nden sonra CHP Genel Başkanı İnönü ve Nihat Erim'i öven yazılar yazmak,
- e) Grup arkadaşlarına "topyekûn tesadüfün getirdiği insanlar" diyerek hakarete bulunmak (Albayrak, 2004: 128).

Sonuçta DP Meclis Grubu 7 Şubat'ta Köprülü'ye güvensizliğini açıkladı (Albayrak, 2004: 129). Parti Meclis Grubu yönetiminin yenilenebilmesi için bazı üyeler istifa etmişti. Bu kurulun dört üyesi (Hakkı Gedik, Hazım Bozca, Fikri Apaydın, Osman Nuri Köni) istifa edince, Necati Erdem'in önergesi kabul edilerek Yönetim Kurulu'nun tümünden yenilenmesi yoluna gidildi. Grup başkanlığına yine Celal Bayar getirildi, fakat Fuat Köprülü grup başkanvekilliğinden düşürüldü ve yerine Fuat Hulusi Demirelli seçildi. Fuat Köprülü 45 oydan yalnız 1 tanesini alarak Yönetim Kurulu dışında kaldı. Parti Grubu'nda bu süreç yaşanırken Genel Yönetim Kurulu'nda ise Bayarcılar çoğunlukta idiler. Bu nedenle, 7 Şubat 1948'de toplanan Genel Yönetim Kurulu, üçe karşı dokuz oyla Partinin Meclis Grubu için yapılan seçimin usulsüzlüğüne ve bozulmasına karar verdi. Böylece; Fuat Köprülü-Kenan Öner çekişmesi Parti Meclis Grubu-Genel Yönetim Kurulu anlaşmazlığı haline girdi (Goloğlu, 1982: 232).

İnönü, Demokratların kendi aralarındaki kavga ile çok meşguldü. "Köprülü ve arkadaşlarını takviye etmeli" diyordu. "Ulus ve Ankara gazeteleri buna dikkat etsin" diye talimatlar veriyordu (Erim, 2005: 246). Nihat Erim'le her gün görüşerek vaziyeti mütalaa ediyordu. "Dertlerini bilsem, ne mümkünse yapar, yardım ederim," diyordu.

Ayrıca DP'deki bu karışıklıktan memnun olup sevinen CHP'lilere de kızıyor onları "ilkel içgüdülerinin esiri aşağılık şeyler" olarak görüyordu (Erim, 2005: 251). İnönü "Demokratlar, Mareşal ve diğer müfritler ile alakalarını keserlerse onları çok himaye ederim. Ama müfritlerle işbirliğini devam ettirdikçe fazla bir şey yapamam" diyordu. İnönü bu süreçte Demokratları Mareşal, Kenan Öner, Sadık Aldoğan takımından ayırmaya çalışıyordu. Nuri Özsan ve Nihat Erim vasıtasıyla kurduğu temas yolundan Demokratlara telkinlerde bulunuyordu (Erim, 2005: 201).

Celal Bayar, Parti Meclis Grubu'nda yapılan seçimlerin parti tüzüğüne aykırı olduğunu belirterek parti grup başkanlığından istifa ettiğini bildirdi. Meclis Grubu ve Genel İdare Kurulu arasındaki pazarlıklardan sonra, Celal Bayar razı edildi ve seçimler yenilendi (Ahmad-Turgay, 1979: 40). Bir bildiri yayınlanarak sorunların çözümlendiği duyuruldu. Grupta seçim yeniden yapılacaktı. Ancak ikinci kez yapılan seçimde Köprülü yine seçilmedi (Şahin, 1991: 83). Bunun üzerine Celal Bayar 14 Şubat 1948'de, artan maaş farklarını Parti'ye vermeyen 19 DP'li milletvekilinin adını basına bildirdi. Bundan maksat, maaşlara zam yapılmasını istemez görüldüğü halde zammı alan ve farkı Parti'ye vermeyen karşı hizip milletvekillerini açıklamaktı. Sonra, İzmir'e gitti. Ege'deki partili arkadaşları ile durumu görüştü ve onların baskılı etkisi ile bir kez daha DP Grup Başkanlığı'ndan istifa ettiğini açıkladı (Goloğlu, 1982: 233).

Diğer yandan Bayar ve arkadaşlarının ağırlıkta olduğu Genel İdare Kurulu(GİK) da Parti disiplinine aykırı davranmakla suçladığı beş milletvekilinin Parti'den çıkarılmasını Yüksek Haysiyet Divanı'ndan istedi. Haysiyet Divanı Başkanı Fuat Hulusi Demirelli bu karara katılmamak için görevinden çekildi. Başkanlığa Avukat Hamit Şevket İnce getirildi (Barutçu, 1977: 332-333). Haysiyet Divanı; 10 Mart 1948 tarihinde Hamit Şevket İnce, Kemal Özçoban, İhsan Şerif Özgen, Ahmet Veziroğlu, Sait Başak, Hasan Polatkan, Enis Koryürek, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu ve Dr. Saip Beyler'in de katılımı ile sekiz saatlik bir toplantı yaptı. Bu toplantıda, parti disiplinine aykırı hareket ettikleri gerekçesiyle, tüzüğün 16'ıncı maddesinin (b) fıkrasına göre; Sadık Aldoğan (Afyon), Kemal Silivrili (İstanbul), Osman Nuri Koni, (İstanbul), Necati Erdem (Muğla), Mithat Sakaroğlu (Muğla)'nun, DP'den çıkarılmalarına karar verildi (Burçak, 1979: 153-154).

Bunlardan Osman Nuri Köni, aynı gün, Bayarcılar'ı şiddetle suçlayan bir bildiri ile DP'den istifa ettiğini ilan etti. Parti'den çıkarılan öteki milletvekilleri ise, meseleyi o sırada toplanmakta olan Ankara İl Kongresi'nde tartışmak istediler, fakat muvaffak olamadılar (Goloğlu, 1982: 233). Haysiyet Divanının ihraç kararı karşısında Partinin Genel İdare Kurulu üyelerinden Yusuf Kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz ve Hasan Dinçer görevlerinden çekilerek, şu mektubu yayınladılar: “Demokratlar, ülkemizde doğruluk ve ahlak ilkelerine dayanan, ulusal bir halk egemenliği kurmak istiyorlar. Bu amaca ulaşmanın yolu; bir yandan partililer arasındaki sevgi ve saygıya dayanan kuvvetli bir birliğin oluşması, diğer yandan da her partiliye geniş bir eleştiri hakkının tanınmasıdır. Genel İdare Kurulu çoğunluğunun, son aylarda bütün ricalarımıza karşın, izlediği siyasetin, Parti'nin bu iki temelini yıkacak nitelikte olduğu açıktır. Bu durumda ulusa ve tarihe karşı sorumluluk kabul edemeyecek duruma gelen bizler, Genel İdare Kurulu üyeliğinden çekilmek zorunda kaldık” (Barutçu, 1977: 332-333). Selim Ragıp Emeç, 12 Mart 1948 tarihli Son Posta'daki "Zaruri Operasyon" başlıklı yazısında, beş milletvekilinin partiden atılmasını olumlu karşıladı ve bunları "müfritler" olarak nitelendirdi (Albayrak, 2004: 130-131).

DP içinde “gelenekçi-ılımlı” denilen grubun içinde yer alanların hemen tümü eski kuşak mensubu ve CHP'nin tek parti geleneğinin siyasi anlayışının temsilcileriydi. CHP okulundan yetişmiş profesyonel politikacıları. 1946 öncesi 23 yıl boyunca CHP idaresinin sorumluluğunu paylaşmışlardı. Buna karşılık “müfrit” oldukları iddiasıyla tasfiye edilenler bu mücadeleye militan bir heyecanla atılmışlardı (Bölükbaşı, 2005: 87).

Bir süre sonra DP kurucuları, Genel İdare Kurulu'ndan toplu olarak çekilen altı milletvekilini daha partiden çıkarttılar. Suçları toplu olarak çekilmek ve protesto niteliğinde bu çekilmelerini gazetelerde yayınlamaktı (Barutçu, 1979: 334). Bu durum karşısında, çıkarılanlardan yana olan 10 milletvekili (Ali Rıza Kırsever, Asım Gürsu, Bahaeddin Öğütmen, Behçet Gökçen, Fethi Ekrimçağ, Haydar Aslan, Mehmet Aşkar, Mehmet Öktem, Şahin Laçın, Hazım Bozca) ortak bir bildiri ile DP kurucularını diktatörlükle suçladılar. Çıkarılan arkadaşlarının tekrar partiye alınmaları için Büyük Kongre'yi bekleyeceklerini ve Kongre gününe kadar grup toplantılarına

katılmayacaklarını açıkladılar. 7 Mayıs 1948'de bu milletvekillerinin de partiden çıkarılması kararlaştırıldı. Bu arada Sinop milletvekilleri Suphi Batur ile Enver Kök de DP'den ayrıldılar. Bağımsız milletvekillerinin sayısı hayli arttı (Goloğlu, 1982: 233). Meclis Grubu partiden çıkarılmaları tanımadığını bildiriyordu. Böylece Demokrat Parti içinde çok ciddi bir bunalım ortamı başlamış oldu. Kurucular, Genel İdare Kurulu ve Meclis Grubu arasında bir otorite kavgası hüküm sürmeye başlamıştı (Uzun, 1995: 108).

Bu bunalım sonucunda Demokrat Parti Meclis Grubu üç kısma ayrıldı: 1. Kalanlar; 2. Çıkarılanlar; 3. Çıkarılanlarla beraber olanlar (Erim, 2005: 265). Demokrat Parti Meclis Grubu sarsıla sarsıla, üyelerinin yarısını kaybetmiş oldu. Bunalım atlatıldığında, genel merkeze sadık ancak otuz bir milletvekili kalmıştı (Eroğul, 2003: 66). DP içindeki bu çekişme, 14 Mart 1948'de gazetelerde Kenan Öner, Hikmet Bayur ve Fevzi Çakmak gibi kişilerin önderliğinde yeni bir parti kurulacağına değin söylentilere yol açtı (Cumhuriyet, 14.03.1948). Bu sırada Afyon'da çıkan Demokrat Afyon Gazetesi, DP'den çıkarılan milletvekillerinden Sadık Aldoğan ile Osman Nuri Köni'nin, Kenan Öner'in kuracağı yeni bir partiye geçeceklerini yazdı (Burçak, 1979: 153-155).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 12 Nisan 1948'de açılmasıyla, Demokrat Parti'de, ihraç edilen ve istifa ederek bağımsız kalan milletvekillerinin ne yönde hareket edeceği sorusu sorulmaya başladı. Partiden uzaklaştırılan milletvekilleri Mayıs ayından itibaren kendi içlerinden örgütlenme çabası içine girdiler (Uzun, 1995: 109). Bu bağımsız milletvekillerinden 13 tanesi (Ahmet Ali Çınar, Ali Rıza Kırsever, Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç, Behçet Gökçen, Fethi Erimçağ, Hasan Dinçer, Hazım Bozca, Haydar Aslan, Mehmet Aşkar, Mithat Sakaroğlu, Necati Erdem, Şahin Laçın) Meclis'te ayrı bir grup kurdular, adına Müstakil Demokratlar Grubu dediler ve kendilerine tahsis edilen grup odasına yerleştiler (Goloğlu, 1982: 234). Grubun sözcüleri, Ahmet Tahtakılıç, Hasan Dinçer ve Hasan Bozca idi. Bunlar aynı zamanda Kenan Öner ve çevresini oluşturan milletvekilleri idi (Uzun, 1995:110). Müstakil Demokratlar Grubu'nun kurulduğu 10 Mayıs 1948'de Meclis'te açıklandı. Grup üyeleri ayrı bir parti kurmaktansa bu yolu seçtiklerini belirttiler. Gerçekte bu yeni bir partinin kuruluşuna doğru atılan bir adımdı (Ahmad-Turgay, 1979: 42).

CHP Meclis Grubu, 18 Mayıs 1948’de Türk demokrasisinin aşırı sağa ve sola kapalı olacağına dair karar aldı (Cumhuriyet, 20.05.19489). Bu karar aslında siyasi iktidarın Türk demokrasisinin sınırlarını Demokrat Partiyle belirleyeceğini gösteren işaretlerden biriydi. Kurucuları ile uyuşamayıp DP’den ayrılanlar ile DP’den çıkarılanlardan bazıları yeni bir partinin kuruluş hazırlıklarını tamamlamışlar, Bağımsız Milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak’ı da kendilerine önder yapmışlardı. Böylece; 6 Temmuz 1948’de, Fevzi Çakmak imzalı dilekçe ile Millet Partisi’nin kurulduğu hükümete resmen bildirildi (Burçak, 1979: 156).

Millet Partisi’nin kurulması basında Yeni Sabah ve Kudret gazeteleri dışında olumsuz karşılandı. Aşırı sağ bir karakter taşıdığı, partinin adındaki “Millet” sözünün, bütün halkı içine alıyormuş gibi izlenim verdiği, ekonomik ve sosyal konular yerine ahlak ilkelerine ağırlık verdiği ve önemlisi, iktidara karşı muhalefet hareketini böldüğü öne sürülerek basında sert biçimde eleştirilere uğradı (Güler, 1999: 69).

Millet Partisi bu ve benzeri eleştirilere karşılık olarak: “Gerçek muhalefet partisi olduğu, Atatürk Devrimleri’ne cephe almadığını, ama bir ülke için en büyük felaketin geçmiş ile bağlarının kesilmesi olduğunu, gerici ve softalar partisi olmadığını, kinle hareket etmediği” yanıtını vererek, DP’nin programının yeni bir devir açacak esaslardan uzak olduğunu, halkın DP’ye ilgi göstermesinin nedeninin, CHP’nin tahakküm zihniyetini yıkmak olduğu, ama DP yönetiminin 12 Temmuz Bildirisi’nden sonraki tutumunun, yeni bir muhalefet partisinin doğmasını gerekli duruma getirdiğini söylüyordu (Güler, 1999: 69-70).

Millet Partisi, Menderes’in, Köprülü’nün DP’sini topluma ihanet eden, davaya sırt çeviren bir siyasal kuruluş olarak gösteriyor; CHP ile DP’yi aynı sertlikle eleştiriyordu. Bu iç bölünüşün ilk aşamada en çok İnönü’yü mutlu ettiği söylenebilirdi (Gevgilili, 1987: 67).

Millet Partisi’nin kurucuları şunlardı: Fevzi Çakmak (DP listesinde bağımsız milletvekili), Hikmet Bayur (DP listesinde bağımsız aday olup seçilememiştir), Kenan Öner (DP İstanbul İl Başkanlığı’ndan ayrılma), Osman Nuri Köni (DP’den çıkarılan ve aynı gün istifa eden İstanbul milletvekili), Mustafa Kentli (DP’nin kazanamayan adaylarından), Osman Bölükbaşı (DP’nin müfettişi ve kazanamayan adayını iken partiden ayrılma). Görülüyor ki; Demokrat Parti

kurucularının eski CHP'li olmaları gibi, Millet Partisi kurucuları da eski DP'lilerdi. Bağımsız Denizli Milletvekili Reşat Aydın'ı da Millet Partisi'ne girmişti. Ve kurucular kendi aralarında görev bölümü yaparak MP Onursal Başkanlığı'na Mareşal Fevzi Çakmak'ı, Genel Başkanlığa Hikmet Bayur'u, İkinci Başkanlığa Osman Nuri Köni'yi, Genel Sekreterliğe Mustafa Kentli'yi, Muhasipliğe Şefik Çakmak'ı getirdiler (Erer, 1966: 466).

Aylar süren parti içi çekişmeler Millet Partisi'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Bu parti çoğunlukla, Demokrat Parti'nin yönetiminden ve geleneksel disiplininin yakından muhalifler tarafından kurulmuştu. Millet Partisi kurucularının büyük bir kısmı halen milletvekili olan, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'den ayrılmış kişilerdi. Millet Partisi'nin bir programı gerçekleştirmeyi amaçlamaktan çok, birtakım ahlaki prensiplerin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla kurulduğu bildirilmişti. Bu parti özel ve siyasal hayatta ahlaki egemen kılmak, aile kurumunu yüceltmek, halka ve gençliğe ulusal duyguları aşılacak ve devlet ve hazine çıkarlarını öne sürerek yapılan haksızlıkları yok etme amacıyla olduğunu ileri sürüyor ve bu yolda bürokrasinin baskısıyla mücadele edeceğini açıklıyordu (Ahmad, Turgay, 1979: 42).

Onursal başkan Fevzi Çakmak'ın 22 Temmuz 1948'de, günlük gazetelerde Türk Milleti'ne başlığıyla bir bildirisi yayınlandı. Çakmak, milletin kendisine göstermiş olduğu büyük bağlılık nedeni ile 46 seçiminde DP listesinden bağımsız aday olduğunu ve seçimi kazandığını, CHP'nin bu seçime hile karıştırdığını ve iki yıldan beri de gidişinde bir değişiklik yapmadığını söylüyordu. Ayrıca DP'nin de güçlü bir muhalefet yapamadığını, sadece halkı oyaladığını, işte bu eksikliğini tamamlamak için Millet Partisi'nin kurulduğunu anlatıyordu (Çakıllıkoyak, 1998: 135).

Millet Partisi, kurulduktan sonra sadece iktidara değil, DP'ye de şiddetli şekilde muhalefet etti. MP'liler propagandalarını, DP ve CHP'nin danışıklı siyaset izledikleri suçlamaları yanında, hırçın bir üslupla sürdürdüler (Şahin, 1991: 84). Millet Partisine göre, DP, millete ihanet edip, milletin öz malı olan muhalefeti iktidara satmıştı. DP sert tepki göstererek Millet Partisi'nin bu iddialarına karşılık verdi. Menderes, Fevzi Çakmak'ın kişiliğine yönelerek "Elbiseler, rütbeler hiçbir zaman cesaretin, hamiyeti itidal, dirayet ve zekânın şaşmaz ölçüsü olmamıştır," dedi (Şahin, 1991: 84).

Millet Partisi'nin bir diğerk önemli amacı da, halkı Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi arasında gizli bir anlaşmanın olduğuna inandırmak ve Demokrat Parti'nin yerine geçmektir. Millet Partisi, sürekli olarak Demokrat Parti hakkında "muvazaa" iddialarında bulunmuş ve bu tip iddialarını 1950 seçimleri öncesine dek sürdürmüştü (Burçak, 1979:158). MP'nin kuruluşundan sonra ortaya çıkan sonuçlardan biri, demokratların daha etkin ve olumlu bir siyaset izlemeye zorlanması oldu. Aksi takdirde yeni partinin saldırısına uğramaktaydılar (Tökin, 1965: 84) .

Demokrat Parti, Millet Partisi'nin kendisine yönelttiği "damışıklı muhalefet" suçlamasının haksızlığını ispat etmek için iktidar partisine karşı daha sert bir muhalefet yapma ihtiyacı duydu. Bu dönemde iktidar ve muhalefet sırasında 12 Temmuz Beyannamesinin getirdiği sakin bir ortam hüküm sürmekteydi. Bu sükûnet, hükümetin Ağustos 1948'de Meclis'e getirdiği yeni seçim kanunu nedeniyle yeniden bozuldu (Uzun, 1995: 111).

Muhalefet en az üç parçaya ayrılmıştı. Demokrat Parti, Millet Partisi, Müstakil Demokratlar grubu. Bunlardan başka beş-on da sadece bağımsız olduklarını söyleyen milletvekilleri vardı. Bu zümrelere dahil olmayan muhalifler de vardı. 1946 seçimlerinde ve sonra bütün muhalefet tek bir cephe teşkil ediyordu. Müstakillerin çoğu dahi DP listeleri içinde seçilmişler idi. Halbuki şimdi cephe yarılmıştı (Erim, 2005: 318-319). CHP'ye karşı muhalefetin bu parçalanmışlığından dolayı Millet Partisi kurulduktan sonra DP ile MP'yi yeniden bir araya getirme çalışmaları oldu. Bu birlikteliğin CHP karşısında gerçekleştirilmesi gerektiği söyleniyordu. Bağımsız milletvekili Cihat Baban'ın bu yöndeki gayretleri sonuç vermedi (Erim, 2005: 284). Gazeteci Ahmet Emin Yalman bu girişimlere karşı bir cephe oluşturuyordu. Bu birlikteliği istemeyen çok önemli iki isim daha vardı. Biri İnönü, diğeri Bayar.

Bayar "MP diye bir parti tanımadığını" söylüyor (Erim, 2005: 282), nutuklarında MP'ye karşı açıkça tavır alıyordu (Erim, 2005: 286). İnönü ise MP'yi oluşturan kadroyu kurulmaya çalışılan çok partili sistem ve kendi için tehlikeli görüyordu. MP'nin onursal Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak için "Kurnazdır. Programı doğrudan doğruya benimle uğraşmaktır," diyordu (Erim, 2005: 281).

Müstakil Demokratlar, 5 Temmuz 1949'da Millet Partisi ile birleşti (Ahmad-Turgay, 1979: 56). Millet Partisi'ne daha sonra Afyon Karahisar'da kurulmuş olan "Öz Demokratlar Partisi" de katıldı (Uzun, 1995: 111). MP kuruluşundaki sert muhalefet eğilimine rağmen siyaset alanında aynı ölçüde etkin olamadı. Nitekim seçim kanununda değişikliği yeterli bulmayan bu partinin yöneticileri 17 Ekim 1948 ara seçimlerine girmeme kararı almışlardı; ama 1950 seçimlerinde sadece bir milletvekili çıkarabilmeleri güçlerinin iddialarıyla orantılı olmadığını ortaya koydu. Partinin çıkarabildiği tek milletvekili de Osman Bölükbaşı idi ve bu seçiliş her seçimde yenilenerek 25 yıl sürdü (Çakıllıkoyak, 1998: 125). Parti 1948 ara seçimlerinden başarı sağlayamamış, 1950 seçimlerinde 22 ilden aday göstermiş ancak 1 ilden, Kırşehir'den milletvekili çıkarabilmişti (Çakıllıkoyak, 1998: 135).

Liderler arasında tanınmış ve ehliyetli kimseler bulunmasına rağmen Millet Partisi tutunamadı. MP önemli meseleler üzerinde durmak, Halkçıların ve Demokratların politikalarına eleştiri getirmek yerine şahısları hedef alan bir strateji izledi. MP, ekonomik açıdan özel teşebbüsü savunan bir parti olmasına rağmen, yeni ticaret burjuvazisinin serbestçe gelişmesini engelleyen ilkelere de yer verdiği için, DP'nin sürüklediği geniş muhalefet tabanını kendisine çeviremedi. MP, laikliğe karşı olan tepkilerden yararlanmak isteyecek, ama yoksul köylü ve Anadolu tüccarının maddi isteklerine uygun bir ekonomik görüş getiremediği için, bölgesel bir şahıs partisi olmaktan öteye geçemeyecekti (Sencer, 1974: 133).

Millet Partisi'nin Demokrat Parti karşısında bir varlık gösterememesini, çok farklı şahsiyetlerin parti bünyesinde bulunması, belirgin bir programının olmayışı ve siyasi havayı sürekli gergin tutmak şeklinde bir eğiliminin bulunması gibi nedenlere bağlamak mümkündür (Nadi, 1964: 265). Yeni parti ideolojik alanda hiçbir fikir ileri sürmüyordu. Bundan dolayı bu partinin siyasal amaçları için dini kullanma yoluna sapacağından korkulmaktaydı; bu korkunun sonucu daha sonra parti kapatıldı (Tökin, 1965: 84).

1945 Temmuzundan itibaren DP'nin iş başına geçmesi safhasına kadar, Türkiye'de 24 siyasal parti ve teşekkül kurulmuştu. Beş yıllık kısa bir dönem içinde kurulmuş olan bu teşekküllerin büyük bir kısmı din ve gelenek konuları, laiklik konuları hakkındaki tutumlarını programlarında belirtmişlerdi. Bu devrenin siyasal hayatında ve

muhafazakâr cereyanın ortaya çıkışına en önemli örnek olarak Millet Partisi'nin programı gösterilmiştir. Tunaya, Millet Partisi ile ilgili şu tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur. "1948 senesinde dini reform isteyen bir grup Demokrat Parti'den ayrılmış ve Millet Partisi'ni kurmuştur. Parti sosyal hayatta geleneklere ve örf ve âdete geniş önem verilmesine taraftardır. Partinin ana programının 7. maddesine göre, parti 'İçtimai nizamın teşekkülünde itikatların, ahlakın, geleneklerin, örf ve âdetin büyük hisselerini tanır. Bunlar sık sık değişmezler ve devletin nüfuzu dışında kalır.' Ana programın 8. maddesine göre de 'Parti dini müesseselere ve milli ananelere hürmetkârdır.' Gene partinin ana programının 12. maddesine göre parti laikliği esas itibariyle kabul etmekle beraber din işlerinin ayrı bir teşkilat elinden idaresini, bu teşkilatın muhtar bir teşkilat olmasını istemektedir. Parti ayrıca ilk ve orta tedrisata din dersleri konulmasını da uygun görmektedir. Bu şekilde, Millet Partisi ana programı İkinci Meşrutiyetin İslamcı cereyanını temsil etmemekle beraber, siyasal platforma girdiği zamanki havaya oranla daha İslami ve muhafazakâr bir görüşün örneğini vermektedir. Din işlerinin müstakil ve muhtar bir idarenin eline verilmesini istemek Türkiye'de o güne dek hâkim olan laik düzene aykırıdır" (Tunaya, 1991: 179).

Millet Partisi'nin 1950 seçimlerinde aldığı sonuç yöneticileri tedirgin etmiştir. Bunun sonucu olarak yapılan kongrede genel başkanlığa Mustafa Kentli getirildi. Ancak, bu değişiklik de partide bir canlanma sağlamayacak ve genel başkanlık 1952'de Enis Akaygen'e, 1953'te de Osman Bölükbaşı'na geçecek ve daha sonraki yıllarda da parti ad değiştirdiğinde bile Bölükbaşı liderliğini sürdürecekti (Çakılıkoyak, 1998: 125). Partilerin bu dönem içinde yaptıkları rekabet ve bununla birlikte gerektiği durumlarda paralel politik tavır takınmaları ileriki dönemler için de örnek oluşturdu (Şahin, 1991: 93).

4. 3. II. Saka Hükümeti ve DP

I.Saka hükümeti 8 Haziran 1948'de istifa etmiş, yeni hükümeti kurma görevi aynı gün yine Hasan Saka'ya verilmişti. Saka 9 Haziran 1948'de kabinesini açıkladı (Toker, 1990: 211). Saka, kabinesinde gençlere de yer vermişti. Bu gençler siyasal ve ekonomik görüşlerinde daha liberal olarak değerlendiriliyorlardı. Böylece Peker grubundaki aşırıların durumu daha da zayıflamıştı (Ahmad-Turgay, 1979: 42-43). CHP'deki gruplaşma artık gözle görülür bir hale gelmişti. Baban "Parti üç esaslı gruba

ya da hizbe bölünmüştür. Partinin sağ kanadını Recep Peker ve onun çevresindeki Cevdet Kerim, Feridun Fikri, Rasih Kaplan, Muhittin Baha gibi aşırılar oluşturmaktadır. Ortada Hilmi Uran, Hasan Saka, F. Ahmet Barutçu, Şemsettin Günaltay gibi kişiler vardır. Terim uygun düşerse sol kanadı da Nihat Erim, Tahsin Banguoğlu, Cavit Oral, Vedat Dicleli ve onların arkadaşları oluşturuyorlardı. Hasan Saka şimdi, Partinin merkezine ve sol kanadına dayanan bir kabine kurmuştur,” diyordu (Barutçu, 1979: 339).

Saka'nın yeni ekibi, programını gerçekleştirmeye yeterli gördüğü Nihat Erim (Bayındırlık Bakanı) ve Cemil Sıtkı Barlas (Ticaret Bakanı) gibi Türk siyaset yaşamında önemli roller oynamaya aday daha genç ve hırslı kişileri de kapsayan bakanlardan oluşuyordu. Fakat diğer yandan Adanalı zengin bir toprak ağası olan Cavit Oral'ın da kabineye alınması (Tarım Bakanı), tarım sorununda tutucu bir politikanın izleneceği şeklinde yorumlandı (Ahmad, 1996: 41).

CHP'deki bu değişim çabası 10.06.1948'de okunan hükümet programında da görülüyordu. Programda daha fazla demokratikleşmeye geçileceğinin altı çiziliyordu. Özellikle DP'nin çok üzerinde durduğu seçim kanunuyla ilgili olarak, Saka okuduğu programda “Büyük Meclis'in bu toplantı yılında çıkardığı bazı kanunlar, girmiş olduğumuz yeni demokratik sistemin temellerini kuvvetlendirmiştir. Yüce Kamutayın tasvibine sunulmak üzere bulunan Seçim Kanunu Değişiklik Tasarısı gerçek demokrasilerin temeli sayılan halk iradesinin, iyi niyet sahibi hiç kimsenin itiraz edemeyeceği bir emniyet içinde belirtilmesini sağlayacaktır. Hükümet, önümüzdeki kısmi seçimlerin ve her seçimin, vatandaşların oylarını sebestçe kullanabilecekleri ve neticelerine emniyetle bakabilecekleri bir tarzda cereyan etmesine önem vermektedir. Türkiye'de demokrasinin tertemiz geleneklerle siyasi ve medeni vatandaş haklarını teminat altında bulunduran mevzuat üzerinde yükselmesine titiz bir itina göstermekte devam edeceğiz,” diyordu (<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP17.htm>).

Bu genel siyasi gevşeme politikasına uygun olarak CHP, Kasım 1948'de Millet Meclisi tekrar çalışmaya başlar başlamaz, Demokratların şeker fiyatlarının arttırılması konusunda açılmasını istedikleri gensoruyu kabul etti. Bu yirmi senedir Meclis'te açılan ilk gensoru idi, ama mesele daha görüşülmeye başlamadan meclisteki CHP çoğunluğunun Hasan Saka kabinesine güvenoyu vermesi gensoruyu manasız bıraktı.

Bu sebeple Demokratlar meclis müzakerelerine katılmadılar. Parti kaygılarının Meclis'in hükümeti denetleme yetkisini yok ettiğinden şikâyetçiydiler (Karpat, 1967: 196).

Bu süreçte CHP ve DP, aralarındaki ilişkiyi oluşturmaya çalışırken kendi içlerindeki mücadeleyle de uğraşmak durumunda kalıyorlardı. CHP içerisinde bir grup DP'ye aşırı taviz verildiğini düşünürken DP içerisinde bir grup ise partiyi daha etkili politika yapmaları konusunda hareket etmeye zorluyordu. DP muvazaa iddialarından kurtulmak için daha sert bir muhalefet yapmaya itiliyordu. Hükümet seçim kanununu değiştirmek üzere CHP Grubu'ndan yetki almıştı. Hükümetin yaptığı hazırlık çalışmaları dört ay sürdü. Çalışmaların sonucu meclise tasarı halinde sunulduğunda, getirilen hükümlerin yetersizliği muhalefete kendini yeniden gösterme fırsatı verdi. DP yeni tasarımı yetersiz bulduğunu ilan ederek seçimde yargıç denetimini şart koştu. (Şahin, 1991: 85). Hasan Saka yeni bir çabayla durumu kurtarmaya çalıştı. Yeni bir seçim kanunu tasarısına rağmen muhalefeti memnun edemedi. Hükümetin, muhalefete verdiği tüm tavizlere rağmen, yeni seçim kanunu tasarısının oylanacağı gün, DP'liler meclisi terk ettiler. Ardından, DP'nin sonbahardaki seçimlere katılmayacakları, güvencesizlik neden gösterilerek ilan edildi (Şahin, 1991: 86). Bununla beraber kötü iklim ve tarımsal üretim koşullarının da etkisiyle ekmeğin bile kolay bulunmaz olduğu 1948 ilkbaharında, DP eleştirilerini yeniden yükseltti. (Gevgilili, 1987: 67-68) DP'liler eleştiriyorlardı, fakat hiçbir alternatif öneri sunmuyorlardı; dürtüleri salt siyasiydi (Ahmad, 1996: 42).

CHP içinde de II. Saka hükümetine dair memnuniyetsizlikler artmaktaydı. Parti hükümetten memnun değildi. İnönü, Nihat Erim'e neden memnun olmadıklarını sordu: "Niçin? Hasan Saka bak ne güzel şeyler yapıyor. Demokrasiyi yerleştirme hususunda bir diyeceğiniz var mı?" dedi. Erim: "Doğru, fakat bu vadede yapılanların teşebbüsü daima sizden gelmekte. Hasan Saka bunlara şahsen aleyhtar idi," diye cevap verdi. İnönü: "Ne olursa olsun, yapıyorlar ya! Recep'e yaptırmak için ne çekiyorduk," dedi. Erim: "Ekonomik işlerde parti hükümeti beğenmiyor," deyince, İnönü: "Bundan önceki hükümetler ekonomik davaları halledebilmiş mi idi?" diye cevap verdi (Erim, 2005: 254).

Ara seçimler 17 Ekim 1948’de yapıldı. Seçimlere yalnız Cumhuriyet Halk Partisi’nin katılması nedeniyle seçimler çok sönük geçti. Demokrat Parti’nin seçime katılma oranını %10 olarak açıklamasına karşılık, iktidara göre katılma oranı %40’ı aşmıştı. Bunun yanında seçimlerde yolsuzluk ve baskı yapıldığı ile ilgili iddialar muhalefet tarafından sık sık dile getirildi (Ahmad-Turgay, 1979: 47). Bu arada ekonomik durumun kötüye gitmesi DP için yeni bir muhalefet nedeni daha oluşturdu. 1948 yılı, Türkiye için bir yolsuzluklar, yoksulluklar ve hastalıklar yılı da oldu. En basit ve gerekli ihtiyaç maddeleri bile bulunamıyordu. Manisa Milletvekili Y. Muammer Alakant konuyu Meclis kürsüsüne getirdi ve ev başına aylık dört kilo olan gazyağının üç ayda bir üç kilo olarak dağıtılacağını söyledi. Ticaret Bakanı’nın mazeretleri ileri süren cevaplarına karşı da; yokluğun yolsuzluklardan ileri geldiğini, çünkü karaborsada istendiği kadar gazyağı bulunduğunu belirtti, karaborsanın önlenmesini istedi. “Köylü acıklı durumdadır” dedi (Goloğlu, 1982: 213). Ayrıca ülkede buğday ve şeker sıkıntısının baş göstermesi de iktidara çatması için bulunmaz bir fırsattı. DP ülkedeki ekonomik bozukluğun nedenini politik bozukluğa bağlıyordu. DP’nin muhalefeti kendi adına olumlu sonuçlar vermeye başlamıştı (Şahin, 1991: 85). En azından muvazaa iddialarından kurtuluyordu.

Fakat diğer yandan da İnönü, Celal Bayar’ın muvazaa iddialardan ürkererek işi çığırından çıkardığını, memleket ve kendi partisi için zararlarla dolu bir yola girdiğini düşünüyor ve Bayar’la görüşmelerine ara veriyordu. Fakat gazeteci A.Emin Yalman’ın ısrarlı aracılığıyla görüşmeyi yeniden kabul etti. Bayar, İnönü’nün görüşme isteğinden “memnun olduğunu söyleyerek, teşekkür ettiğini,” bildirdi (Erim, 2005: 280).

Hasan Saka kabinesi, iktidara geldiği günden itibaren güçlükler içinde sürdürülmüştü. CHP’nin içindeki aşırıları Saka’yı çok yumuşak buluyorlardı, ılımlılar ise yeterince ılımlı ve ölçülü olmadığı görüşündeydiler. Demokratlara göre Saka, Saraçoğlu ya da Peker’den pek de farklı değildi. Böylece II. Saka hükümetinin düşüşü bir zaman meselesiydi. Güncel sorun onun yerine kimin getirileceğiydi (Ahmad-Turgay, 1979: 51). Hasan Saka hükümeti bir taraftan mali konularda çözüm getirememesi, parti çekişmelerini durduramaması, bir yandan da kendi partisinde de prestijini kaybetmesi neticesinde 14 Ocak 1949’da istifa etmek zorunda kaldı (Vatan, 15.01.1949).

Saka istifa metninde "Başbakanlığımıdaki hükümet bir müddetten beri gerek iktidar

partisi grubunda, gerek vergi tasarılarını müzakere eden komisyonlarda ve gerek TBMM umumi heyetinde iktihamımı imkânsız gördüğümüz güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu manzara ekseriyet partisinin, hükümetimin gütmekte olduğu politikayı tutmadığı kanaatini bakan arkadaşlarımla birlikte bende hasıl ettiğinden, kabinenin istifasının kabulünü yüce takdirlerine sunarım," dedi. Bu metinde partinin içyüzünü gösteren ifadenin böyle apaçık yazılmasına bazı CHP'liler itiraz ettiler. Bunun üzerine Nihat Erim, Necmettin Sadak'a, Saka için yazmış olduğu metni vererek "Siz aynı fikri daha yumuşak ifade edebilirsiniz" dedi. Sadak'ın yazmış olduğu metin herkes tarafından kabul edildi. Yalnızca sonuna bir nezaket ve teşekkür cümlesi ilave edilerek, Hasan Saka'ya teşekkür edildi. Saka bakanlar için gayet yumuşak, anlayışlı bir başbakan oldu. Uysal ve hazımlı oluşu birçok sert çatışmaları önledi. Recep Peker'den sonra intikali rahat yaptırdı (Erim, s.325-326).

4. 4. DP'nin II. Büyük Kongresi (1949)

DP'nin II. Büyük Kongresi'nin yapılma tarihi yaklaştığı sırada Millet Partisi'ne karşı duyulan ilgi de azalmaya başlamış, gelişmenin yerini bir duraklama almıştı. Onursal Başkan Fevzi Çakmak'a duyulan saygı ve bağlılık azalmamıştı ama politik kişiliğine karşı duyan ümitler zayıflamıştı. Artık yaşlandığı söyleniyordu. Genel Başkan Hikmet Bayur, sadece iyi bir insan olarak ün almıştı, sesi bile politika konuşmacılığına yeterli değildi. Karşısındakileri insafsız ve müsamahasız bir şekilde dile getirip hırpalamayı başaran Kenan Öner, hasta idi. Sadık Aldoğan, büyük toplulukların alkışlarını topluyordu ama peşinden kimse gitmiyordu. Millet Partisi'nin bütün ağırlığı Osman Bölükbaşı'nın omuzlarına yüklenmiş gibiydi. Kuvvetli bir hafızası, inceleme ve araştırmalarla olayların içine girebilen muhakeme gücü toplulukları etkileyen bir konuşmacılığı ve kolay kolay aşınmayan enerjisi vardı. Millet Partisi'nin en güçlü elemanı olarak görünüyordu. Fakat, tümü ile Millet Partisi bir türlü DP'den vazgeçip CHP ile mücadeleye giremiyordu. Sert konuşmaların ve halkın hoşuna giden yiğitçe davranışların politik gelişme ve oy toplama için yetmeyeceğini, hatta bazen ters tepki yapacağını anlamıyorlardı. Bütün dikkatlerini DP'nin hazırlıkları tamamlanmakta olan Büyük Kongresi'ne vermişlerdi. Bu Kongre sonunda DP'den büyük ayrılmalar olacağını umuyor ve Müstakil Demokratlar'ın da kendilerine katılmasını bekliyorlardı. Nitekim Müstakil Demokrat milletvekilleri de çalışmalarını çok hızlandırmış ve DP yöneticilerine karşı olan hücumlarını çok şiddetlendirmişlerdi. Halk Partisi de muhalefetteki bu havadan yararlanarak, halkın gözüne girmeyi sağlayacak bazı iyi işler yapmaya çalışıyordu (Goloğlu, 1982: 243-244).

DP'nin Büyük Kongresi'ni bekleyen Müstakil Demokratlar bir bildiri yayımlayarak "Gerçek Demokrat Parti'yi biz temsil etmekteyiz. Demokrasinin ve Demokrat Parti'nin düşürüldüğü acıklı hali Büyük Kongre'de ortaya koymak istiyoruz. Halk bizi veya onları tercih edinceye kadar bağımsız bir varlık halinde kalmalıyız" demişlerdi (Burçak, 1979: 153-155).

Büyük Kongre yaklaştıkça, Demokrat Parti'ye dönebilmek ya da Demokrat Parti'yi parçalayıp Millet Partisi'ne götürebilmek için Müstakil Demokratlar harekete geçtiler, *Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler* adlı bir bildiri yayımladılar. Celal Bayar'ın İsmet İnönü ile anlaşmalı çalıştığını yani muvazaaya yaptığını, DP'li Üzeyir Avunduk ile CHP'li Vehbi Koç'un muvazaaya aracılık ettiklerini, İsmet İnönü ile Celal Bayar arasındaki gizli görüşmeler sonunda İnönü'yü eleştirenlerin aşırı diye damgalandığını ve bu gerçek Demokratlar'ın İnönü'nün hatırı için oyuna getirilip Parti'den atıldığını iddia ettiler (Goloğlu, 1982: 271). DP İkinci Büyük Kongresi bu şartlar altında 20-25 Haziran 1949 tarihleri arasında Ankara Servi Evi binasında toplandı (Sarol, 1983: 82).

Birinci kongreden bu yana DP, Meclisteki mebusluklarının aşağı yukarı yarısını Müstakil Demokratlara ve Millet Partisine kaptırmış ve idari bünyesinin üçte biri görevlerinden atılmıştı. Böylece partinin içindeki durum hayli karışık ve genel seçimlere bir yıldan az zaman kalmıştı. En iyi çözüm yolu havayı iktidar partisinin aleyhine çevirmektir. 22.06.1949 tarihinde Cihat Baban Tasvir gazetesinde şu iddiaları sürüyordu: "... DP bu kongrede zan ve tahmin edildiğinden daha kuvvetli olarak çıkacak ve içinde düğümlenip kalmış olan pürüzleri de temizlemiş olacaktır. Bu itibarla bu ikinci kongreye 'Tasfiye kongresi' ismini vermek çok yerinde olur" (Ahmad-Turgay, 1979: 55).

Kongre başkanlığına İzmir İl Başkanı Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, ikinci başkanlığa Balıkesir Başkanı Sıtkı Yırcalı seçildi. Başkanlık Divanı kurulunca, Parti'den çıkarılanların tekrar partiye alınmalarını isteyen önerge başkanlığa verildi. İncelenmek üzere Çanakkale Delegeşi Süreyya Endig başkanlığındaki komisyona gönderildi. Komisyon, bir oy farkı ile önergeyi yani isteği reddetti (Toker, 1990: 335).

Başlarını Sadık Aldoğan, Hazım Bozca ve Emin Sazak'ın çektiği Müstakil Demokratlar grubu; Mareşal'ın partisi Millet Partisine girmemiş, mücadelelerini kongreye taşımışlardı. Faaliyet raporundan da anlaşılıyordu ki, müfritlere karşı taviz verilmeyecekti. Bu raporda "en küçük bir tahakküm mevcut olmadığı halde, seslerin en yüksek perdesiyle tahakkümden şikâyet edenler anlaşılıyor ki her türlü nizam fikrini

yok etmek sevdasındadırlar. Ta ki, bizzat partinin kendisine tevcih edilecek hücumlar ve ihanetler dahi parti içinde serbestçe gelişip teşkilatlanabilsin. Bir gün koskoca bir memleketi idare etmek mesuliyetini üzerine alacak olan bir parti elbette ki bir anarşi ocağı olamaz” (Sönmez, 1998: 80) deniliyordu. Bayar ise konuşmasında “bugün Meclis’te 32 arkadaşımız var. Bunlar partimizin özüdür, posalar gitti. Ve biz, kutsal görev emanetini getirip asıl sahibi olan sizlere teslim ediyoruz. Onu en iyi şekilde kullanacak ve Demokrat Parti’ye en iyi yönetim kurulunu seçeceksiniz,” diyordu (Goloğlu, 1982: 273).

12 Temmuz Beyannamesi’nin Demokrat Parti saflarında ortaya çıkardığı bölünmelerin, ilk olarak bütün örgüt huzurunda tartışılması ve bir sonuca bağlanması, bu kongrenin önemini artıran bir husus olarak ortaya çıktı. Demokrat Parti yöneticileri, 12 Temmuz Beyannamesini kabul etmenin bir zorunluluk olduğunu ve buna karşı çıkmanın bir tür “ihtilalcilik” olacağını ileri sürmüşlerdi. Bu yolla “muvazaa” suçlamalarını da cevaplandırmış oluyorlardı (Timur, 2003: 91).

DP, II. Büyük Kongresi’nin son günü, tıpkı I. Büyük Kongre’de olduğu gibi, Ana Davalar Komisyonu raporunun görüşülmesine başlandı. Raporda; demokrasiye aykırı yasaların değiştirilmesi, seçimlerin hâkim güvenine dayanan bir şekle sokulması, gelecek seçimlerde de Kırkaltı Seçimi’ndeki usullerin uygulanması halinde partice tutulacak yol gösteriliyor ve “Seçimlerde millet iradesinin serbestçe kullanılmasını sağlamak zorunludur. Oylara el atılırsa, yurttaşlar da yasal haklarını savunma durumunda kalacaklardır. Ancak, bu savunma yasal yollardan yapılmalıdır. Ne var ki, yurttaşları bu durumda bırakan yönetim de milletin husumeti ile karşılaşacaktır” deniyordu. Kongre delegeleri, Ana Davalar Komisyonu’nun raporunu ayakta ve oybirliği ile kabul ettiler, gösterilerde bulundular. Kongrenin bu kararı; DP’lilerce Milli And, bazılarınca Milli Teminat Andı, CHP’lilerce Milli Husumet Andı diye anıldı (Goloğlu, 1982: 273).

Konuşmalar bitince seçimlere geçildi. Genel Başkanlığı tek aday olan Celal Bayar kazandı. Genel Yönetim Kurulu üyeliklerine de; Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Fuat Köprülü, Refik Şevket İnce, Celal Ramazanoğlu, Nuri Özsan, Hulusi Köymen, Üzeyir Avunduk, Samet Ağaoğlu, Sıtkı Yırcalı, İhsan Şerif Özgen, Kemal Özçoban, Kâmil Gündeş seçildiler. Haysiyet Divanı üyeliklerine; Fuat Hulusi Demirelli, Ekrem Hayri Üstündağ, Fikri Apaydın, Hâmit Şevket İnce, Salamon Adato, Eyüp Sabri Hayırlıoğlu, Lebip Divanlıoğlu, Hasan Polatkan, Ahmet Veziroğlu, Cevat Mimaroglu, Zühdü Hilmi Velibeşe getirildiler (Erer, 1966: 491-503).

Tunaya, DP'nin II. Büyük Kongresi'nde Bayar aracılığıyla dile getirilen laiklik anlayışına pek inanmamaktadır. Dini konular hakkında yapılan konuşmaları bu bağlamda şöyle değerlendirmektedir. "Demokrat Parti'de daha muhalefet saflarında iken 1949 senesinde topladığı ikinci büyük kurultayında İslamcı fikirler kendini göstermiştir. Nitekim partinin Genel Başkanı Celal Bayar söylevinde, laiklik ve dine hürmet esaslarını birleştirmiş, Türk Milletinin Müslüman olduğunu, Müslüman olarak Allah'ına kavuşacağını belirtmiştir. Bununla beraber dinin siyasete alet edilmesine muhalif olduğunu da ileri sürmüştür. Bu kurultayın enteresan bir olayı da, kurultayın üyelerinden birinin CHP'yi "irtıcaı körükleyen kuvvet "olarak göstermesi olmuştur. Demokrat Partinin din ve İslam konusundaki daha İslamcı davranışları 1950 yılından, iktidarı elde ettikten sonra görülecektir" (Tunaya, 1991: 185-186).

Oysa 1950 seçimlerine gidilirken görülecektir ki camileri ve din adamlarını propaganda aracı olarak kullanan CHP olacaktır. Buna karşılık DP Genel başkanı Bayar ısrarla laiklik vurgusu yapacaktır.

DP Kongresi 27 Haziran 1949'da birçok siyasal tartışmalara konu oldu ve belki de DP liderlerinin istediği de buydu. CHP ve hükümet, kongrenin bazı faaliyetlerini kısırtıcı olmakla suçladı ve bunlara karşı harekete geçeceklerini bildirdi. 'Milli Husumet Andı' hakkında Abadan şöyle diyordu: "DP Kongresinde verilen ve Milli Husumet Kararı tabiri ile ifade edilen karar büyük bir hata idi. Halk partisi tarafından gösterilen tepki bu hatanın tabii bir neticesidir" (Ahmad-Turgay, 1979: 55-56).

CHP bu Milli Ant denilen vesikada suç mahiyeti görüyor, "Dava açtıralım mı, açtırmayalım mı?" diye kendi arasında tartışıyordu. Bu ant meselesi öylesine önemsenmişti ki Bakanlar Kurulu salt bu meseleyi görüşmek için toplandı. Mesele İnönü'ye de haber verildi. Yargıtay başkanından da görüş alındı. Yargıtay başkanı "Artık müsamahaya nihayet verip sıkı tedbirler almanın zamanı gelmiştir," diyordu. Demokrat Parti'nin kapatılması dahi düşünülüyordu (Erim, 2005: 350). CHP'lilerin büyük tepkisini çeken karar hakkında, dönemin Yargıtay Başkanı Halil Özyörük, "bu karar karşısında Demokrat Parti kapatılabilir. İş Yargıtay'a gelirse Yargıtay'ca da aynı görüş uygulanır" dediyse de DP aleyhinde takibata geçilmedi (Aslandaş- Bıçakçı, 2006: 154). Andın asıl amacını DP iktidara geldiğinde, CHP'den hesap soracak, diye yorumlayanlar da oldu. Fakat neticede böyle bir and, CHP'yi sınırlendirebilir,

demokrasiye geçişi zorlaştırabilirdi (Arcayürek, 1985: 171).

Bu arada Müstakil Demokratlar Grubu da mücadeleyi bırakmak niyetinde değildi. Partiden çıkarılmış bulunanlar Kudret gazetesiyile partilerinin liderleri hakkında çok sert, kırıcı yayınlar yaptılar. Kongre sırasında aynı havayı taşıyan beyannameler yayımladılar. Otel otel dolaşıp delegelere tesir etmek istediler (Toker, 1990: 233).

Fakat Müstakil Demokratlar'ın bütün bu çabaları 1949'daki Demokrat Parti Büyük Kongresi'ne, Millet Partililer'in umduğu ve beklediği büyük parçalama etkisini yapmadı. Fakat yine de DP'den çıkılmış ya da çıkarılmış olanlar Millet Partisi'ne girdi. Bu nedenle Millet Partisi'nin görev paylaşımında bazı değişiklik yapıldı. Ahmet Tahtakılıç MP Genel Sekreteri oldu. Ahmet Oğuz ile Hasan Dinçer ve Ali Rıza Kırsever Genel Yönetim Kurulu üyeliklerine getirildi (Erer, 1966: 504).

4. 5. Siyaset Alanının İlimli Denetimi: Günaltay Hükümeti

Yaptığı etkin muhalefet sonucu, Recep Peker ve Hasan Saka hükümetlerinin istifa etmesi DP'nin artık CHP tarafından devlet idaresinde yalnız olmadığını anlamına gelmekteydi. Hasan Saka'nın istifasından sonra; Necmeddin Sadak, Hilmi Uran, Fuad Sirmen, Nurullah Sümer gibi isimlere başbakanlık teklif edilmişse de bunlar görevi kabul etmeyince, Başbakanlık görevi Şemseddin Günaltay'a verilmişti (Vatan, 15.01.1949).

Şemseddin Günaltay; (1883-1961), Türk bilim ve siyaset adamıydı. Uzun yıllar öğretim ve eğitimle ilgili görevlerde bulunmuştu. Siyasal yaşama, 1915'te Bilecik Milletvekili seçilmekle başlamıştı, Meclis kapatılınca Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Örgütünde görev aldı. Savaştan sonra Sivas Milletvekili (1923-1950), Başbakan (1949) ve Erzincan Milletvekili (1950-1954) oldu. Başbakanken yaptığı önemli işlerden biri de yeni seçim yasasını hazırlamak oldu (Barutçu, 1977: 589).

Günaltay için partili arkadaşı Barutçu'nun değerlendirmeleri ilginçti. Barutçu "Şemsettin Günaltay, Başbakan olmadan önce koyu bir partiydi. Divan tutanaklarında yazılı olduğu üzere, Hasan Saka Hükümeti zamanında bütün memurların partili olması gibi garip bir teoriyi tutturarak, o zamanın hükümetini kendi partisiyle sıkı işbirliği yapmamakla suçlardı. Başbakan olduktan sonra derin bir anlayış

değişimi geçirdi. “Ben bu görevi, ülkede demokrasiyi yerleştirmek için kabul etmek zorunda kaldım,” diyecek ölçüde, sudan tartışmalarla Saka Hükümetini düşürüp, yerine geçmek için harcadığı çabaları unutarak, ne kadar içtenliksiz bir kişilik taşıdığını gösterdi. Şemsettin Günaltay’ın Başbakanlığı ülkede bol bir laf dönemi açtı. Bakalım iş alanında bu dönem tarihinin yüzünü ağartmak, kimseye kısmet olacak mı?” diyordu (Barutçu, 1977: 358).

Günaltay kabinesine daha çok genç ve ılımlı kişiler alındı. Önde gelenler arasında Nihat Erim, İsmail Rüştü Aksal, Kemal Satır ve Cemil Sait Barlas da vardı. Ayrıca bunlar İnönü’nün adamları olarak kabul edilmekteydi. Ankara Üniversitesi’nde tarih profesörü olan Günaltay dindar fakat dengeli ve ılımlı bir kişi olarak bilinmekteydi. İttihat ve Terakki döneminde (1908-1918) İslamiyetçi bir siyaseti benimsemişti. Başbakan yardımcısı Nihat Erim kabinede en etkili olanlardan biriydi, özellikle kendisi İnönü’ye yakınlığı ile bilinmekteydi (Ahmad-Turgay, 1979: 51). CHP’nin 22.01.1949 günlü grup toplantısında Günaltay hükümetinin programı 5’e karşı 291 oy almıştı. Akşamüzeri de DP Başkanı Celal Bayar, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüştü (Uran, 1959: 534).

Günaltay 24 Ocak 1949’da mecliste programını okudu. Meclis’te 68 milletvekilinin katılmadığı, 42 milletvekilinin kırmızı oy verdiği toplantıda 368 oyla Şemsettin Günaltay Hükümeti’ne güven gösterildi (Goloğlu, 1982: 249). Günaltay programında “İç politikamızda; gelişmekte ve kökleşmekte olan demokratik rejimin memleketimiz için vaat ettiği aydın istikbali yaklaştıracak tedbirleri daima artan bir azimle almak bizim de vazifemiz olacaktır. Tek dereceli seçim ve çok partili meclis sistemine dayanan demokrasimizin gayesi halk idaresinin en mükemmel şekilde belirmesine imkân sağlamaktır. Büyük meclisin geçen yıl kabul buyurduğu Seçim Kanunu bu maksadın elde edilmesi için ortaya konmuş ileri bir eserdir. Hükümetimiz, 1950 seçimlerinin hiçbir vatandaşın yüreğinde şüpheye yer bırakmayacak en teminatlı bir şekilde yapılması için, ilmin ve tecrübenin telkin edeceği tedbirleri göz önünde tutmaktan geri kalmayacaktır... İçinde bulunduğumuz demokratik hayatın kolaylıkla ve süratle gelişmesi için, icap ettikleri her sahada yeni kanunlar sunmakta ve eskilerin değiştirilmesini arz etmekte tereddüt etmeyeceğiz. Bu cümleden olarak bizden önceki Hükümetin üzerinde durduğu Basın Kanununu biz de ehemmiyetle ele alacağız. Bu konuda basın hürriyetini azami derecede teminat altına alan ve aynı zamanda vatandaş şeref ve haysiyetini kiskançlıkla koruyan Batı Demokrasilerinin mevzuatını örnek tutacağız. Siyasi hürriyetlerle ferdin her türlü hak ve emniyetini tekeffül edecek tedbirlere azami kıymet

verirken cemiyetimizin temelini sarsacak ve genç demokrasimizin taze bünyesini kemirecek zararlı cereyanlardan yurdumuzu korumayı vazifelerimizin başında sayacağız,” diyordu (<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP18.htm>).

Günaltay bir yandan demokratik açılımlardan bahsederken diğer yandan siyasal alanın korunması noktasında da uyarılarda bulunuyordu: “Türk inkılabının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz. Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız. Fakat laiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermeyeceğiz. Bu konuda alınması gerekli sayacağımız tedbirleri yüksek tasvibinize sunmakta tereddüt etmeyeceğiz... Her türlü vicdan ve düşünce hürriyetinin masuniyeti esastır. Fakat kanaatler ve düşünceler, kanunlarımızın yasak ettiği tahrik ve propaganda mahiyetini aldığı zaman en ağır suç sayılacaktır. Bu husustaki kanunlar da kısa zamanda büyük meclise sunulacaktır,” diyordu (<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP18.htm>).

Hükümet hakkında umumiyetle iyimser bir görüş hâkim oldu. DP adına Menderes çok yumuşak ifadelerle program hakkında eleştirel bir değerlendirme yaptı. Celal Bayar Başbakan'ı makamında ziyaret etti. Başbakan bu ziyareti iade etti (Erim, 2005: 330). Programın ruhu siyasal bakımdan ılımlı, ekonomik yönden ise liberal olarak değerlendiriliyordu. Hükümetin çalışmalarını kolaylaştırmak için muhalefetin desteğini kazanmak amacıyla olduğu görülüyordu. Demokrat Partinin başkanlarıyla iyi ilişkiler kurmada Günaltay'ın şahsen oynadığı rol büyüktü (Ahmad-Turgay, 1979: 51-52).

Ama bu yaklaşım CHP'nin içinde sıkıntılara neden oluyordu. Günaltay hükümetinin DP ile olan ilişkilerini ödün vermek olarak gören Behçet Kemal Çağlar 25 Ocak 1949'da CHP'den istifa etti. Bu istifanın, aşırı Halk Partililerce yeni bir Atatürkçü Partinin kurulmasında, başlangıç noktası olduğunu dair söylentiler oluştu (Ahmad-Turgay, 1979: 51-52). Üç gün gazetelerin birinci sayfasını işgal etti, sonra söndü gitti (Erim, 2005: 330).

Şemsettin Günaltay'ın başbakan olarak atanması, CHP'li aşırıları için zaten bardağı

taşıran son damla olmuştu. Günaltay, İslam sempatanlığıyla tanınan bir tarih profesörüydü ve aşırıların onun Kemalizm'e sırt dönebileceğine inanıyorlardı. Günaltay, muhalefeti yatıştıracağını, küskün ve hoşnutsuz kitleyi kazanacağını ve gelecek genel seçimlerde CHP'yi zafere götüreceğini umduğu bir programı ya da reformu uygulamaya başladı (Ahmad, 1996: 42).

Muhalefetin önemli isteklerinden biri olan radyodan yararlanma hakkı, II. Saka hükümeti zamanında hazırlanan ama diğer bazı konuları da kapsamaması için geri çekilen Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü Kanunu Tasarısı 24 Mayıs 1949'da kabul edildi (Güler, 1999: 73). Böylece 1950 seçimlerinde Devlet Radyosundan muhalefet partileri de yararlandı. 1946 seçimlerinde radyoyu sadece iktidar partisi kullanmıştı (Aldemir, 2001: 120).

Cumhuriyet rejiminin İslamcılarını, 1949 senesinde Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığı getirilişinden ümitlenmişlerdi. Günaltay "medreseden yetişmiş bir İslam bilgini" olarak takdim edilmişti. Fakat hükümet programı, Türkiye'nin dini hayatında bir değişiklik bekleyenler tarafından hayal kırıklığı ile karşılandı. Cemil Sait Barlas, Tahsin Banguoğlu gibi "din düşmanları" diye nitelendirilen kişiler yine kabinedeydi. Günaltay hükümet programında, devrimlerin o güne kadar olduğu gibi bütün şiddeti ile korunacağını belirtmişti. Bu ifade, Cumhuriyet Halk Partisinin dinsizlik şeklindeki laiklik ve devrimcilik anlayışının Günaltay zamanında da devam edeceğinin delili olarak görüldü. İslamcılar, 1950 seçimlerine yakın bir tarihte, Cumhuriyet Halk Partisi hakkındaki fikirlerini kesin olarak açıklamışlardı. "Bu parti, din derslerine müsaade etmesine, türbeleri açmasına rağmen dini tutumu ile Müslüman Türk halkını üzmüş, başına hançer saplamıştır" (Tunaya, 1991: 190).

1949 yılının ortalarında Türk Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki Hükümet tasarısı Büyük Millet Meclisi'nde görüşüldüğü sırada Osman Nuri Köni: "Bu tasarının hedefi aşırı sağ ve aşırı sol akımlardır. Fakat tasarı, laiklik kavramının sınırlarını aşmaktadır. Laiklik dini politikaya karıştırmamaktır, alet etmemektir, vicdan özgürlüğüne karışmamaktır. (...) 1941'den sonra ibadetin şekline bile karışmaya başladık. (...) İkinci Abdülhamit de, şimdiki Başbakan gibi, tatlı konuşuyordu. Mithat Paşa'nın karşısında ayağa kalkar, elini öper, babacığım derdi. Sonra ne yaptığını biliyorsunuz. O din yolu ile baskı yapardı, şimdiki dinsizlik yolu

ile. Aralarında başka fark yok. Bu manevralara da siyaset deniyor. Gidilen yol yanlıştır, bu tasarı İslam dinine tecavüzdür. Bu tasarıyı Meclis'e getiren Şemsettin Günaltay, Cumhuriyet döneminin Sadrazam Ferit Paşa'sıdır," diyordu (Goloğlu, 1982: 261-262). Görüşmeler bitti, Ceza Kanunu'ndaki değişiklik tasarısı kabul edildi (Goloğlu, 1982: 269). Oysa Günaltay, 8 Haziran 1949'da Mecliste partisi İslam'a karşı olmakla suçlandığında şu sert yanıtı vermişti "İlkokullarda din dersleri okutturmaya başlayan Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam-hatip kursları açan bir Hükümetin başkanıyım. Bu memlekette, Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir Hükümetin başkanıyım... Bana kimse Müslümanlığa kasteden adam diye hitap edemez; ben bilerek inanan bir Müslüman'ım..." (Cumhuriyet, 09.06.1949).

Günaltay hükümeti göreve başladığı andan itibaren muhalefetle iyi ilişkiler kurmaya gayret etmişti. 28 Ocak tarihinde Günaltay DP merkezine giderek Bayar'la çeşitli sorunlar üzerinde görüştü. Günaltay Hükümeti, Demokrat Parti'nin en büyük şikâyet konusu olan Seçim Kanunu'na da çok kısa bir süre içinde el atmıştı. Seçim kanununu değiştirmek maksadıyla, Nihat Erim'in başkanlığında ve başbakanlığa bağlı bir komisyon kurdu. Ne var ki, bir türlü muhalefetin beklediği hızla fiili neticelere varılamıyordu. Erim Komisyonu, kurulduktan üç ay sonra seçim kanunumuz hakkında yabancı hukukçuların görüşlerini ve yabancı seçim mevzuatını içeren bir "pembe kitap" yayınladı (Eroğul, 2003: 39).

Demokratikleşme çabasında samimi olan Günaltay Hükümeti'nin Seçim Kanununu geciktirmek istemesinde en büyük etken, Haziran ayında toplanacak olan İkinci Demokrat Parti Kurultayı'nın sonuçlarının beklenmesiydi. CHP'de bu kurultaydan, daha önce de DP'den ayrılan milletvekillerini yenilerinin takip edebileceği ve DP'nin iyice zayıflayacağı kanaati hâkimdi (Sönmez, 1998: 79). Fakat sonuç CHP'nin beklediği gibi olmadı. DP'nin II. Büyük Kongresi'nden sonra iktidarla muhalefet arasındaki mücadele daha da sertleşmeye başladı.

Türkiye, 1949 Temmuzunda IMF ile girdiği ilişkinin doğal sonucunda (aynı anda Dünya Bankasına da üye olunmuştu) Dünya Bankası'na da başvurarak «kalkınma yönünde hamlede bulunmak istediğini» belirtti. Barker adında bir uzman başkanlığında ilk Dünya Bankası Heyeti 1949 sonunda Ankara'ya geldi ve 1930'lar sonrasında o tarihe dek, Türkiye'nin ekonomik durumunu inceleyen bir rapor hazırladı. 1950 Şubatı'nda Dünya Bankası Heyeti çalışmalarını hızlandırdı ve 1950 sonlarına doğru

Amerika'ya dönerek raporu bitirdi. «Sağlam bir program hazırlandığı» vurgulanan raporda Türkiye'nin yatırım yapması gereken alanların önceliği dile getirilmekte, kamu kesiminde alınacak önlemler sıralanmakta, önsözünde “Türkiye’de çalışılan süre içinde yetkililerden olağanüstü ilgi görüldüğü” anlatılmakta ve önerilen programın uygulanabilmesi için çeşitli aşamalarda Türkiye, dışarıdan yardım almakta zorundadır” denilmekteydi (Doğan, 1987: 70-71). Böylece Günaltay hükümeti Türkiye’de çok partili sistemin yerleştirilmesi için gerekli olan dış ve iç faktörlerin harekete geçebilmesinin zeminini oluşturma yönünde adımlar atmış oluyordu.

4. 6. CHP ve DP’nin Yeni Siyaset Alanını Tahkimi

İktidar partisi CHP, rejimin yerleşmesinde en büyük görevin kendisinde olduğunu görüyordu. Rejimin yerleşmesi, işler olması gerekiyordu. Rejimin çıkarları da bunu gerektirmekteydi. Rejimin temellerinin bugünden sağlamlaştırılması yoksa gelecekte güvensizlikten kurtulamayacağı düşünülmekteydi. CHP, rejimin temellerini sağlamlaştırmayı da ancak DP ile yapabileceğini söylemekteydi. Bunun için DP’nin en azından şimdilik muhalefette kalması gerekiyordu (Barutçu, 1977: 392).

Demokrat Parti kurulduğundan iktidara geldiği sürece kadar CHP ile ilişkilerini hiç koparmadı. 1946-50 arasında kamuoyuna yansıyan sert tartışmaların arkasında kamuoyuna yansımayan görüşmelerin olduğunu da artık son yıllarda yeni yayınlanan o dönemin etkin siyasetçilerin günlüklerinden, hatıratından öğreniyoruz. Demokrat Parti kendi içindeki muhalefetin muvazaa iddialarını boşa çıkarmak için kamuoyu önünde CHP’ye karşı sert bir muhalefet yürütüyordu. Fakat bununla beraber kamuoyuna yansımayan kanallardan da CHP ile ilişkilerini devam ettiriyordu.

Nihat Erim günlüklerinde 18 Kasım 1948 tarihli olarak şunları yazmaktaydı: “Bugün Ahmet Emin Yalman, Ankara'ya gelmiş. Bana uğradı. Bir buçuk saat konuştuk. Kendisi bugün Adnan Menderes, Samet Ağaoğlu ve Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile görüşmüş. Bunları anlattı. Demokratlar tekrar anlaşma siyasetine dönmek niyetinde imişler. Fakat yakında toplanacak olan kongrelerinde Müstakil Demokratlar'la, Millet Partisi'nin tertiplerinden, muvazaa iddialarından korkuyorlarmış. Bilhassa İstanbul'dan gelecek delegeler arasında Kenan Öner taraftarlarının çok olmasından endişe ediyorlarmış” (Erim, 2005: 305).

Aslında DP içindeki muhalefet bir tek DP'nin sorunu değildir. CHP'li Erim, 21 Ağustos 1947 günü Köprülü ile görüştüğünde İstanbul'da DP içindeki müfritlerden duyduğu kaygıyı anlatır. Köprülü bunların hiç değeri olmadığını, Celal Bayar, Adnan Menderes ve kendisine itimat edilmesini, Demokrat Parti'ye kendilerinin hâkim olduğunu söyler (Erim, 2005: 174). Ayrıca Köprülü "İki tarafın müfritlerini de bertaraf ettikten sonra şöyle elbirliği ile müşterek bir şey yapalım," der. Erim, Köprülü'nün 23 Kasım 1947'de söylediği "İki tarafın şirretleri bertaraf edildikten sonra müşterek bir iş yapalım" sözünün manasını sorar. "Söyle de Reiscumhur'u bu fikre göre hazırlayayım" der. "Yani elbirliği yapalım" diye cevap verir Köprülü. Erim, "Recep Peker gibiler bizim partiden ayrılırlarsa, bir müşterek hükümet kurup yapılacak işleri beraber yapmayı kastediyorsanız, bu da yapılabilir. Mesela başbakan yardımcılığı size verilebilir" der. Köprülü "Bir tertip bulunur," diye cevap verir (Erim, 2005: 229).

İki parti arasında gerginliğin arttığı zamanlarda Erim, Ulus gazetesinde birkaç gün devam eden çatışma havasını yatıştıracak yazılar yazıyor, DP'den Köprülü ile temasa geçiyor, o da aynı yönde yazılar kaleme alıyordu (Erim, 2005: 236). Celal Bayar kendiliğinden İnönü ile görüşme yolları arıyor ve bu görüşmelerinde gazetelerde demeçlerinde veya konuşmalarında olduğu kadar sert olmuyordu. Hatta İnönü'ye göre Bayar "Balmumu gibi yumuşak ve uysal"dı (Erim, 2005: 333).

1946-1950 arasında görüşmeler ve çok partili siyasi sistemin sınırlarının birlikte oluşturulmaya çalışılması DP'nin kuruluş aşamasından itibaren başlamıştı. Bu ilişkiler 1950 seçimlerine kadar bazen gerildi bazen yumuşadı. 1950 seçimlerine giderken ilişkiler iyice yoğunlaşmıştı. Öyle ki 23 Ocak 1950'de dürüst bir seçimin güven içinde yapılması için, seçimlerden önce bir koalisyon hükümeti kurma olasılığı söylentileri bile basında çıkmaya başladı. 27.01.1950 tarihinde Yeni Asır (İzmir) gazetesi yazı işleri müdürüne Erim, "DP erkânı ile baş başa konuşabilirim, bir koalisyonda da mahzur görmem," diyordu (Cumhuriyet, 28.01.1950).

CHP'deki malum "müfrit" zümre, Nihat Erim, kendi kendine "Ben koalisyona taraftarım nasıl der? Mevkii dolayısı ile şahsi mütalaa olarak dahi böyle konuşması doğru değildir. Herhalde İnönü de bu fikirde. Meclis Grubu'na haber vermeden gizli müzakerelerle DP ile bir anlaşma mı yapılıyor?" şeklinde Meclis'te merdiven altı ve koridor faaliyetlerine hız verdi. Saracoğlu, "Kendi kendinize koalisyon nasıl

yaparsınız? Meclis'e sormak yok mu" der. Erim de "Koalisyon yapan yok. Ben sadece 'şahsen' böyle bir şeyde mahzur görmediğimi, kararı partinin verebileceğini söyledim," diye cevap verir (Erim, 2005: 412).

25 Şubat 1950'de Şemsettin Günaltay ve Celal Bayar bir görüşme yaptılar. (Basın, 26.2.1950) Günaltay, Diyarbakır'daki DP adayı Şeyh Heybetullah'tan dolayı şikâyetinde bulundu. Bayar'la irtica, bölücülük ve komünizm karşısında müşterek hareket etme noktasında anlaştilar. Bayar koalisyon yapmayı önerdi. Ayrıca Bayar, Başbakanın kendisini hiçbir aracıya ihtiyaç duymadan gece gündüz çağırabileceğini söyledi (Erim, 2005: 438-439). Günaltay daha sonra "Memlekette gericiliğe ve ayaklanmaya imkân vermeyeceğiz. Demokrat Parti Başkanı da benimle aynı düşüncededir. O da, gericilikten kuşku duyduğunu söyledi," diyordu (Goloğlu, 1982: 265). DP'li Fuat Köprülü de "Bayar gibi bütün Demokratlar komünizm ile gericiliğe karşıdır, laikliğe sıkı sıkıya bağlıdır," açıklamasını yaptı (Goloğlu, 1982: 265).

Elli seçimleri öncesi CHP ile DP herhangi bir rejim kazasına karşı birlikte hareket etmek istiyordu. CHP'liler muayyen birkaç vilayette listelerde açık yerler bırakmak veya bütün Türkiye için muayyen noktalar (mesela Demokrat Parti'ye 100 milletvekilliği bırakmak gibi) üzerinde anlaşma şıklarını kendi içlerinde konuşmaya başladılar. Her iki şeklin de fayda ve mahzurlarını gözden geçirdiler. Muayyen birkaç vilayette anlaşıp açık yerler bırakmanın daha ziyade DP'ye fayda sağlayacağını, oysa bütün Türkiye için DP'ye muayyen bir şeyi ayırmanın, onlara da CHP'ye de faydası olacağı düşünüldü. CHP'deki umumi kanaate göre ikinci durum partinin lehine gözükmekteydi (Erim, 2005: 417).

CHP, eğer DP birden iktidara gelmeyi aklından çıkarır da 50 seçimleri içi bir anlaşma önerirse konuşmaya hazır olduğunu söylüyor, DP bu teklifi kabul ediyordu. Fakat yöntemin ne olacağı konusunda fikir birliği yoktu (Barutçu, 1977: 364). DP Genel Yönetim Kurulu Üyesi Fevzi Lütfü Karasmanoğlu CHP’li Sedat Dikmen’e 50 seçimlerine iki parti arasında yapılacak bir anlaşma ile girilmesini, iki tarafın liderlerini ve ileri gelenlerini iki taraf da ya listelerine koymak ya da listelerinde boş bırakmak, olmazsa muhalefete belirli bir kontenjan vererek seçimlere gidilmesini öneriyordu. Bunun da seçim kavgalarını kışkırtıcılıktan kurtaracağını, rejimin kökleşmesine yardım edeceğini söylüyordu (Barutçu, 1977: 391).

DP’liler genel seçimde partilerin aday listelerinde karşılıklı olarak açık yerler bırakarak, Meclis’te belirli sayıda milletvekilliğini güvence altına almak ve böylece, “fiili bir temsili sistemi” kurmak istiyordu. Hilmi Uran bunu bir parti önerisi olarak getirirlerse iyi karşılayıp üzerinde düşüneceklerini söylüyordu. Karşısındakiler de parti kararı ve yetkili olarak gelmeyi kabul ederek, ayrılıyorlardı (Barutçu, 1977: 393). Fuat Köprülü, Genel Yönetim Kurullarında görüşerek vardıkları kararı, bir öneri olarak CHP’ye bildirdi. İstedikleri şey, önce seçim zamanına özgü olmak üzere bir koalisyon hükümeti kurmak ve sonra da iki parti liderini, “rakipsiz” olarak aday göstermekti (Barutçu, 1977: 394).

İnönü, Barutçu’dan Demokratların nasıl bir anlaşma istediklerini sordu. Barutçu “Ulu kişiliğinizi simge olarak başta bulundurmayı kabul ediyorlar, hatta listelerine bile almağa hazırlar. Bunu Malatya’daki Demokrat Parti örgütünün önerdiğini söyleyerek, bundan övünç duyduklarını da ekliyorlar. Buna karşılık Celal Bayar’ı da bizim onurlandırmamızı istiyorlar. İkinci olarak da koalisyon hükümeti kurmak ve iki sandalyesiz bakanlık istiyorlar. İstedikleri şeyler, bu kadar gösterişsizdir. ‘Ne veriyorlar?’ diyeceksiniz. Çok şey veriyorlar: 1946 Seçimlerinden bir daha söz etmeyeceklerini söylüyorlar, az şey mi?” diyordu (Barutçu, 1977: 397).

CHP ileri gelenleriyle Bayar, Menderes, Köprülü, Koraltan, Refik İnce Ankara Palas’ta DP’li F.Lütfü Karaosmanoğlu’nun odasında saat 02’ye kadar 1950 seçimlerindeki işbirliği üzerine konuştular. Herkes ayrıldıktan sonra Celal Bayar, Fevzi Lütfi’ye "Parti liderlerinin rakipsiz bırakılması hususundaki anlaşmaya Millet Partisi lideri dahil edilmesin. MP ancak Kastamonu ve Sinop’ta şanslı görünüyor. CHP ile DP

bu iki ilde beraber çalışsın ve MP'nin kazanmasını önlesin" dedi. DP ve CHP birçok hususta mutabık kaldılar (Erim, 2005: 418). Üzerinde mutabık kalınan noktalar şunlardı: 1- İnönü ile Bayar'ı karşılıklı listelere alınacak. Yani parti liderleri iki partinin de listesinde olacak. 2- Koalisyon hükümeti kurulacak. 3- DP'ye Devlet bakanlıklarından ikisi verilecek (Erim, 2005: 421).

DP ve CHP arasındaki yakınlaşmayı sağlamak için iş adamları da devreye girmişti. Üzeyir Avunduk, Vehbi Koç gibi işadamları bunların başında gelmekteydi. Üzeyir Avunduk Demokrat Parti'nin Ankara il başkanı ve Ticaret Odası ikinci başkanıydı. Vehbi Koç ise CHP Ankara il yönetim kurulu üyesi ve Ticaret Odası birinci başkanı idi (Eroğul, 2005: 55). İki partideki işadamları bir uzlaşma sağlama çabası içindeydiler. Kuşkusuz, her ikisi de, Türk hükümeti siyasi istikrarını garanti etmedikçe Amerikan iş dünyasının Türkiye'ye güven duymayacağı ve dolayısıyla yatırım yapmayacağı gerçeğiyle ilgileniyordu (Ahmad, 1996: 38).

CHP içinde bir grup, iktidarla bir muhalefet partisinin bu şekilde anlaşmasının bir danışıklı döğüş olacağını, bunun açıklanmasının güç olacağını söylüyordu. Ahmet Faik Barutçu buna karşı " Millet Partisi, gerici bir partidir. Tutucu bir parti oluşu nedeniyle gelişme gösterebilir ve devrimci partiler için sürekli bir tehlike olabilir. İşbaşına gelirse, arkalarından nasıl bir rejimin geleceği belli değildir. Bu parti, gerek iktidar partisine, gerek Demokrat Parti'ye karşı kin ve düşmanlıkla dolu ilkeleri savunan bir partidir. Ona göre rejimi ve devrim ilkelerini korumak amacıyla bir birlik oluşturmanın açıklaması yapılabilir ve daha içten olur," diyordu (Barutçu, 1977: 392).

Başbakan Şemsettin Günaltay DP ile anlaşma yanlısı değildi. İnönü ise, önceleri büyük bir istekle anlaşma taraftarı görünüyordu. Hilmi Uran'a, "Bize böyle bir öneri ile gelen muhalefet partisini geri çeviremeyiz" diyordu (Barutçu, 1977: 394). Buna karşın Meclis koridorlarında bazı CHP milletvekilleri açıktan açığa İnönü'ye karşı cephe almaya başladılar. "İnönü Demokratlarla birleşti, biz kendi başımızın çaresine bakalım. Peker'i başkan yapalım" diyenler vardı. İnönü "Her şeyi göze aldım. Bu davayı yürüteceğim" diyordu (Erim, 2005: 200).

Erim, "eğer koalisyona razı olmazsanız ben istifa edeceğim ve sebebini de ilan edeceğim," dedi. Başbakan Günaltay da yumuşadı. "İnönü razı olur mu?" diye sordu. Erim, "Siz ve ben ısrar edersek razı ederiz" dedi (Erim, 2005: 439). Fakat Hilmi Uran,

Saracoğlu, Barutçu ve Silay gibi CHP'nin ileri gelenleri koalisyona karşı çıktılar. İtirazlarının temel gerekçesi, DP'nin itibar kazanacağı ve belki de bunun CHP'nin seçimleri kaybetmesine neden olacağıydı (Erim, 2005: 440).

Seçimlerden önce 24 Mart 1950'de Meclis dağıldı ve seçim kampanyası başladı. Konya'daki konuşmasında Bayar, Meclis'in feshedilmesini ve koalisyon hükümetinin kurulmasını istedi (Cumhuriyet, 20.03.1950). Gazeteler, bu koalisyon meselesini kurcalamaya başladığında Bayar, Konya'da yaptığı konuşmada koalisyon fikrini sempati ile karşıladığını fakat iki partinin bu hususta teklifte bulunmadığını söyleyerek kapalı kapılar arkasındaki görüşmeleri inkâr etti (Erim, 2005: 432). CHP'nin 1950 seçimleri için DP ile gizli bir anlaşmaya varmak istediklerini Demokratlar 1955 yılında açığa vurdular (Yalman, 1970: IV, 208).

DP'nin koalisyon talebi, CHP'deki uzun tartışmalardan sonra 27.03.1950 tarihinde reddedildi ve Erim'in daha önce verdiği demecin CHP'nin görüşünü yansıtmayıp sadece kişisel görüşü olduğu bildirildi (Cumhuriyet, 28.03.1950). Seçimlere giderken müşterek bir beyanname yayınlanması da konuşulmaktaydı. İnönü, hem müşterek beyannameye, hem de koalisyona karşı çıktı. Sonra "Beyannameyi hükümet ayrı, onlar ayrı neşreder, muhtevası bir olursa iyi olur" dedi (Erim, 2005: 440).

50 seçimleri öncesi CHP ile DP arasında koalisyon gerçekleşmedi. Kontrollü bir gerginlik yeniden yükselmeye başladı. Ali Fuat Cebesoy göre Demokratların mütenakız hareketler yapmalarını mazur görmek lazımdı. Çünkü İnönü ile son zamanlarda çok sıkı fıkı olmaları taraftarlarından bazılarını şaşkına çevirmişti. Şimdi yeniden bir mesafe kazandırmaya çalıştırmaktaydılar" (Erim, 2005: 218).

1950'nin Nisan ayının sonlarına doğru DP'nin CHP'ye hücumu azaldı. Ayrıca Başbakan'ın bahsettiği Şeyh Heybetullah'ı Bayar, DP'nin Diyarbakır listesinden çıkarttı (Erim, 2005: 443). DP ile CHP arasındaki yakınlaşma ve benzeşme 50 seçimlerinden sonra CHP içindeki tartışmalarda İnönü tarafından da ortaya çıkmaktaydı. İnönü, seçim sonrası yayınlanacak kutlama yazısında DP'ye başarılar dileyen bölümün kaldırılıp kaldırılmaması tartışmalarında "Çalışmalarında başarılar dileyen bölümü kaldırmak doğrudur. Fakat şunu bilelim ki, program sahibi olarak ortada iki parti vardır. Biri bizim parti, diğeri Millet Partisi'dir. Demokrat Parti, programında devletçidir, yani bizim yoldadır. Ama programında yazılı olanlarla

uygulamaları başka şeylerdir... Millet Partisi'nin de gerçekte ne olduğunu, iktidara geçtikten sonra anlarız. Bu ülke, bunu da mı denesin istiyorsunuz? Kamuoyuna bu partiyi propaganda eder durumda görünmeniz doğru olmaz. Bunu zamanında Demokratlar için yapmıştık, artık yetmez mi? Ben kutlama yazısının yazılmasına bile taraftar değilim,” diyordu (Barutçu, 1977: 531).

Menderes, seçim sonrası da CHP ile ilişkilerin devam etmesini istemektedir. Menderes, Barutçu'ya “Geçmişi unutalım, geleceği elbirliğiyle kuralım. Yobazlığa ve Doğu'daki bölücü harekete karşı bir demokrasi cephesi kuralım,” diyordu. (Barutçu, 1977: 538-539) Ayrıca devam ediyordu “CHP vatanseverlerin partisidir, komünistlerle asla birleşemez, gericilerle birleşemez. Öyleyse iki parti, iki doğal müttefiktir. Birlikte iki partili bir cephe... Ne Millet Partisinde, ne de diğerlerinde hayır vardır. Şimdi bu yolu deneyeceğiz, aramızda bozukluk çıkarana kamuoyuna açıklayacağız,” diyordu (Barutçu, 1977: 542-543).

1950 seçimlerden sonra DP ve CHP arasındaki ilişkiler Faik Ahmet Barutçu ve Menderes üzerinden oluyordu. İktidarının ilk yıllarında DP, CHP ile yakınlaşmasını devam ettirdi. Menderes, Barutçu'ya iki partinin esaslarda bir düşünce yakınlığı, hatta bir ruh yakınlığı içinde olduğunu söylüyordu. Kendisinin de on beş yıl CHP içinde bulunduğunu hatırlatıyor, hatta Bayar'ın Atatürk'ün partisinden ayrılmayı hiçbir zaman içine sığdıramadığını söylüyordu. İki partinin insanların birbirini iyi tanıyan insanlardan oluştuğunu bu nedenle birbirlerine güvenmeleri gerektiğini belirtiyordu. Bu nedenle CHP'lilere devletin hiçbir sırrını bildirmekte duraksamayacaklarını, Milli Emniyet'in ve Dışişleri'nin en gizli dosyalarını CHP'lilere açabileceklerini bildiriyordu. DP ve CHP arasında bu anlayış ve anlaşma ortamına taraftar olmayanların bulunduğunu bunların düş kırıklığına uğratılması gerektiğinden bahsediyordu. Menderes, iki parti birbirine yardımcı olarak birlikte yürürse ulusun isteğinin de yerine gelmiş olacağını söylüyordu (Barutçu, 1977: 550-551).

Türk yönetici sınıfı, toplumun temel yapısı değiştirilmediği sürece değişimin gereği üzerinde anlaşıyordu (Ahmad, 1996: 51). Dönemin iç ve dış faktörlerinin de etkisiyle DP ve CHP yeni siyasi sistemin oluşturulması noktasında birlikte hareket ediyordu. Rejimin bekası kaygısıyla siyasi sistemin sınırlarının dar bir alanda çizilmesinden

dolayı, sistem bu yönde varlığını devam ettirerek siyasi partilerin birbirine benzemesine ve partilerin kurumsallaşmış yapılar olmaktan ziyade kişi partileri olarak ortaya çıkmasına neden oluyordu.

Bugün artık İnönü'nün yayınlanan Defterler'inde (1919-1973) görüldüğü gibi DP'nin kuruluşunda CHP ile uzlaşma içinde olduğu açıktır. 1949 gelindiğinde İnönü, Bayar'la yediği bir akşam yemeğinden sonra defterine şu notu düşecektir: “ Celal Bey'i hiç bu kadar yakın görmemiştim... İki ana parti üzerine siyasi hayatı kurmağa teşne” (İnönü, 2001: 512).

4.7. Seçim Kanunu Tartışmaları ve Değişen Siyaset-Toplum İlişkisi

İktidar Partisiyle muhalefet arasındaki çekişmeye neden olan noktalardan biri de, Anayasanın, demokratik rejimin gereklerini karşılayacak ve siyaset toplum ilişkisinin değişimine neden olacak şekilde değiştirilmesi isteğiydi.

Demokrat Parti, Millet Partisi'nin kendisine yönelttiği “danışıklı muhalefet” suçlamasının haksızlığını ispat etmek için iktidar partisine karşı daha sert bir muhalefet yapma ihtiyacı duyuyordu. Bu dönemde iktidar ve muhalefet sırasında 12 Temmuz Beyanname'si'nin getirdiği sakin bir ortam hüküm sürmekteydi. Bu sükûnet, hükümetin Ağustos 1948'de Meclise getirdiği yeni seçim kanunu nedeniyle yeniden bozuldu (Uzun, 1995: 111). Demokratlar, 1946 seçimlerinden sonra seçim kanununu eleştirmiş ve Saka Hükümeti döneminde hazırlıklarına başlanmış bulunan yeni tasarıda, yer almasını istedikleri hususlar hakkında, TBMM'ye bir kanun teklifi sunmuşlardı. Bu teklif daha çok seçim güvenliğini öngörüyordu. En önemli esaslarından biri, kapalı oy ve açık sayım yönteminin benimsenmesi idi. Ayrıca seçimlerde hâkim teminatının sağlanmasını ve memurların adli suç kanunlarına göre yargılanmalarını istemişlerdi. Ancak bu teklif İçişleri Bakanlığı Komisyonu'nda reddedilmişti (Aldemir, 2001: 52-53).

Yeni seçim kanununu hazırlamak üzere bilim adamları ve hukukçulardan oluşan komisyon, Eylül ayında hazırladıkları yeni seçim kanunu tasarısı hakkında siyasal partilerin görüşlerini istedi. DP seçimlere girmeyeceğini açıklayınca CHP'liler " Kanunda hangi değişikliği istiyorsanız yapacağız. Fakat kısmi seçimlere girmek şartıyla" dediler. Fakat DP'liler muhalefetlerini üzerinden gerçekleştirdikleri bir

konuyu kolayca bırakmak istemiyorlardı. En son, "Biz seçimden kaçmıyoruz. İsterseniz hemen umumi seçime geçelim" dediler. DP'lilerin bu tavrı blöf olarak yorumlandı (Erim, 2005: 340). Demokrat Parti, tasarının kendi partilerinin beklentilerini karşılamaktan uzak olduğunu ve 16 Ekim 1949'da yapılacak ara seçimlere katılmayacaklarını açıkladı. Ekim 1949 ara seçimlerini boykot, CHP'lileri geçmişte olduğu gibi etkilemedi. Aynı şekilde Millet Partisi de hazırlanan seçim kanunu tasarısına itiraz etti. Bu koşullar altında, 16 Ekim ara seçimleri gergin bir ortamda yapıldı. Muhalefetin boykotu nedeniyle seçimleri Cumhuriyet Halk Partili adaylar kazandı (Uzun, 1995: 116).

Kasım ayına gelindiğinde İnönü, TBMM'nin 8. Dönem 4. yasama yılını açarken yaptığı konuşmada " Sekizinci Büyük Millet Meclisi son çalışma yılında da demokratik sistemi kuvvetlendirici kararlarını tam bir isabetle alacaktır. 1950'de yapılacak olan ikinci tek dereceli umumi seçimin, geçen tecrübelerinden de faydalanmış olarak, ilmin ve memleket zaruretlerinin icap ettirdiği yenilikleri kavrayan bir kanunla yapılmasını sağlamak Yüce Kamutayın bu seneki en mühim işlerinden biri olacaktır," dedi (İnönü, 1993: 88).

Ayrıca " Seçim Kanunu hususunda şu noktalar bilhassa ehemmiyetlidir: İyi niyet sahibi fakat vesveseli vatandaşların yüreğinde dahi seçimde hile imkânı olmadığı inancını yerleştirmelidir. Bunun için ne kadar tedbir alınsa yerindedir. Seçimde zor kullanma ihtimali kesin olarak önlenmelidir... Oyunu vermek üzere sandık başına gelecek kadın erkek her seçmenin tam bir serbestlik ve herhangi bir tecavüz, tazyik veya tehdit korkusuna düşmeksizin vatandaşlık hakkını kullanmasını sağlamak şarttır," dedi (İnönü, 1993: 88-89).

DP yeni seçim kanunuyla ilgili bir danışma toplantısı yaptı. Bu toplantıdan sonra yayınlanan bir bildiri de parti, şu görüşleri ileri sürüyordu: "Önümüzdeki seçimler mutlaka dürüst olmalıdır. İktidar partisi geçen seferki gibi baskı yaparak seçim neticelerini kendi lehine çevirmeğe kalkışırsa, Demokratlar seçimlere girmemek kararını verebilir. Seçimlere girsek bile sonradan Meclisten çekilebiliriz" (Yalman, 1970: IV, 203). Meclisten çekilme tehdidi yeni bir taktikti ve hatta muhalefete geçince CHP tarafından da kullanıldı.

Nihat Erim, DP'nin bildirisini cevaplayarak Demokratlara tehditler savurdu: "Milletin temsil vazifesinden, Şu parti kaçarsa onun yerini başka bir parti elbette alacaktır... Büyük Millet Meclisinde türlü fikirlerin temsil edilmesi için, gerekirse aday listemizde bağımsızlara da yer vermeği düŐünebiliriz," dedi (Ahmad-Turgay, 1979: 61).

Bu arada Amerika'nın Türkiye'ye esaslı yardım etmesi için seçim üzerindeki münakaŐaların sona ermesinin gerektiği söyleniyordu. Ayrıca Amerika'nın görüşü olarak Devlet reisinin aynı zamanda parti başkanı olmasının o kadar ehemmiyeti yoktu. Fakat demokrasinin esası seçimdir, deniliyordu (Erim, 2005: 323).

İnönü Seçim Kanunu'yla ilgili DP'lilerle görüşmeleri devam ettirdi. Köprülü'ye nispi temsil sisteminde ısrar edip etmediğini, partide bu hususta bir karara varmış olup olmadıklarını sordu. Köprülü "Nispi temsil bana mülayim geliyor, fakat henüz partide bir karara varamadık" dedi. İnönü bütün dünya seçim kanunlarını toplayıp tercüme ettirmekte olduğu için, hazırlandıktan sonra yeni bir kanun yapabileceğimizi, esasen daha seçime vakit bulunduğunu söyledi. Nihat Erim de "Nispi temsil ile Meclis'e çok parti girer, reyler fazla bölünür. Bu mahzuru bertaraf edecek ortalama bir sistem bulmalıyız," diyordu. Köprülü de "Ortalama bir Şey bulunabilir" dedi (Erim, 2005: 137).

DP parlamentodaki sandalyelerin illerde alınan oy oranına göre bölüŐülmesi için nisbi temsil sistemini önerdiği halde, Türkiye'de oyun yarıya aşkın çoğunluğunu sağlayabileceklerinde uzun süre hiç kuŐkulanmamıŐ olan CHP ve İnönü, oğunluk sistemini yeđlemiŐti. Böylece sandalyeler bir ilde bazen kk bir farkla DP'yi geçtikleri durumlarda bile tümüyle CHP'lilerin olacak; buna karşın herhangi bir ilde DP'lilerin bütün sandalyeleri alabilmeleri ancak CHP'yi çoğunlukla ortadan kaldırmalarıyla sağlanabilecekti. Buna da CHP iktidarı ihtimal vermemişti. Ayrıca, Millet Partisi ya da ileride çıkabilecek herhangi bir aŐını eğilimli partinin, bazı illerde alabileceği oylar sayesinde nispi temsil yoluyla parlamentoya belli sayıda temsilci sokabilmesini de çoğunluk sistemi kesinlikle nleyecekti (Gevgilili, 1987: 75). Seçim sistemi ile ilgili konu İnönü'nün başlıca meŐgalelerinden biri olmuştu. İnönü Cumhurbaşkanı için tek dereceli seçimi tehlikeli buluyordu. Bu kaygısını Nihat Erim'e açtı. Erim "Esasen ben tek dereceli seçim teklif edecek değilim. Bizim

memlekete bugünkü şartlar içinde o sistem asla uymaz. Amerikan sistemine kaçar. İki meclis ile tam parlamenter sistem düşünüyorum" dedi (Erim, 2005: 164).

Şemsettin Günaltay'ın İstanbul'da gazetecilerle yaptığı bir konuşma Demokrat Parti liderlerini ve bilhassa İstanbul teşkilatını çok sevindirmişti. Günaltay kendisinden beklenmeyen bir cesaretle basın toplantısında: "Sağlam demokrasi için, sağlam muhalefet şarttır. Muhalefet adli teminat meselesinde ısrar ederse, bu teklifi kendi üzerime alıp arkadaşlarıma kabul ettirmeye çalışacağım..." demişti. Daha önce bu konuda düşüncelerini müspet istikamette sergileyen Hüseyin Cahit, Günaltay'ın yukarıdaki konuşmasını takdirle karşıladığını; "Kanunun kâfi teminat getirmemesi nedeniyle muhalefetin seçime katılmaması kararı hükümet için yüz karası olurdu" diyerek o da Günaltay'ın yarattığı yumuşak iklimin havasına katılmıştı (Sarol, 1983: 82).

Muhalefetin seçim kanununu değiştirmek hususundaki ısrarını Günaltay hükümeti anlayışla karşıladığını, bu konu üzerinde çabalar harcamakta bulunduğunu gazeteler ayrıntılarıyla yazdılar. Hükümetçe hazırlanan tasarı temyiz mahkemesi başkanı tarafından idare edilen bir komisyonun tetkikinden süratle geçirildi ve Meclis'e sevk edildi. Kanun iyi niyetle hazırlanmıştı "Açık oy, kapalı tasnif formülünü müşahitler ve partili temsilciler önünde yapılmasını sağlıyordu. Oylar eskiden olduğu gibi derhal yakılmayacak mühürlü torbalar içinde bir seçim dönemi süresince muhafaza edilecekti. Tasarı komisyondan süratle geçmişti. Kanun iktidar ve muhalefete eşit haklar tanıyordu (Sarol, 1983: 101).

16 Şubat 1950'ye gelindiğinde, Seçim Kanunu artık bir sorun olmaktan çıkmıştı; zira DP'liler tarafından kabul edilebilecek bir şekilde değiştirilmişti. Bu tarihten itibaren gayri resmi seçim kampanyası en hareketli anına girdi ve CHP'liler, önemli bir farkla kazanacak kadar iş başarmış olduklarından emindi. Zaferden o kadar eminlerdi ki, DP'lilere yeni mecliste milletvekili önerecek kadar ileri gittiler. Kabul edilebilir hiçbir anlaşmaya varılmamasına karşın, bunu görüşmek üzere iki partinin mensupları arasında gayri resmi toplantılar bile yapıldı (Ahmad, 1996: 44). Kanunun müzakeresi bitince Menderes lehte, Millet Partisi'nden Hasan Dinçer ise aleyhte konuştu. Demokratlar kanuna beyaz, Milletçiler kırmızı oy verdiler. Kanun kabul edildikten sonra Başbakan konuştu. Seçim Kanunu üzerindeki DP, CHP mutabakatı bu iki parti

arasında yumuşak bir hava yarattı (Erim, 2005: 416).

Yeni seçim kanunu Meclisten geçti ve 21.02.1950 tarihli Resmi Gazetede yayınlandı. Bu kanun “tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy ve açık tasnif” ilkelerini ve çoğunluk seçim sistemini getiriyordu. Seçimler aynı zamanda ‘adli teminat’ altına alınıyordu (Ahmad-Turgay, 1979: 61-62). Hiç şüphe yok ki edinilen kanun, demokrasinin en büyük teminatı olan seçim müessesini pürüzsüz, sağlam esaslara bağlıyordu. Demokrasi yolunda ilk defa ciddi ve önemli bir adım atılıyordu. Günaltay “Önümüzdeki seçimlerde milletin iradesi serbest ve dürüst seçimlerle tezahür edecektir” diye beyanat verirken haklı olarak iyi bir iş yapmanın bahtiyarlığı içinde görünüyordu. Adnan Menderes gazetelere verdiği bir demecinde “Demokrasinin Sakarya Zaferi seçim kanunudur,” diyordu (Sarol, 1983: 102).

Demokrat Parti ile CHP Büyük Millet Meclisinde, ilkeler üzerinde anlaşarak, Seçim Yasasını çıkarmıştı. Muhalefeti Nihat Erim, CHP’deki aşırıları ise Faik Ahmet Barutçu ikna etmek için büyük çaba harcadılar. İnönü, Erim ve Barutçu’yu başarılarından dolayı kutladı. Seçim Yasası üzerindeki tartışmaların ortadan kalkması iktidar için bir başarı olarak görüldü. Bu yasa için çalışılmaya Hasan Saka kabinesi döneminde başlanmıştı. Fakat Şemsettin Günaltay’ın, bunu kendi eseri gibi göstermesi bazı CHP’lilerde rahatsızlık yarattı. Çünkü Şemsettin Günaltay bundan önceki seçim yasasının değişikliğini bile aşırılık olarak görüyordu. Başbakan olmadan önce çok tutucu olan Günaltay, hükümet sandalyesine oturduktan sonra İnönü’nün telkinleri ve etkisiyle bütün varlığını koşulsuz olarak vermişti. Ustalığı, bunları kendisi yapıyormuş gibi göstermesi olarak değerlendiriliyordu (Barutçu, 1977: 387).

Barutçu, Günaltay için şu değerlendirmeleri yapıyordu “Seçim Yasasının ve demokrasinin babası olarak, Günaltay kendisini gösteriyordu. Oysa Münir Hüsrev Göle’nin, Seçim Yasasında adli güvenceye taraftar olmamasını, Grup Başkan Vekili olarak en çok Günaltay desteklemişti. Başbakan olduktan sonra, Paşa’nın etkisiyle hareket etmiştir. Memlekette, bir demokrasi havarisi tavrı takınmak istemesi ve Paşa’nın önüne geçme çabası, sonradan kendisinde bir hastalık olmuştur” (Barutçu, 1977: 485).

Seçim kanunu tartışmalarını dış dinamiklerin etkisinden bağımsız olarak görmek hiç kuşkusuz eksik bir değerlendirmeye yol açacaktır. Demokratik ülkelerde yapılan

seçimlerin biçimsel de olsa asgari yöntemlerini kullanma gerekliliği ve 1946 seçimlerinde görülen anti-demokratik uygulamalardan doğan kötü izlerin dünya kamuoyu önünde giderilmesi bu kanunun yasalaşmasında rol oynamıştır denilebilir. Fakat bu kanunun daha önemli yanı siyaset ve toplum ilişkisinde yol açacağı büyük değişimdir. Bu kanun siyaset ve toplum ilişkisinde tek yönlü, determinal bir ilişkiden; siyaset kurumu ve toplumun karşılıklı olarak birbirini etkilediği fonksiyonel bir ilişki biçimine geçişin yasal alt zeminini oluşturmaktadır.

4.8. 1950 Seçimlerine Giderken Siyasi Sosyalleşme

Bürokrasi cumhuriyet döneminde imparatorluktan sadece biçimsel yönünü değil yönetim geleneklerini ve siyasi kültürünü de bir miras olarak almıştı (Eryılmaz, 2004: 113). Siyasi kültür, bir toplumun siyasi sistemle ilgili benimsenen inanç, tutum ve siyasete dair davranış kurallarını ifade etmekteydi. Siyasi kültürün siyasi süreç açısından iki temel fonksiyonundan bahsedilir. Bunlardan birincisi inanç ve davranış kurallarının standartlaşmasını sağlayarak siyasi sürecin işleyişini kolaylaştırmak, ikincisi de mevcut siyasi sistemin benimsenmesini ve dolayısıyla devamlılığını sağlamaktır (Taşdelen, 1997: 163)

Siyasi sosyalleşme ise ferdin bu kültürü edinme sürecidir. Siyasi sosyalleşme, sosyal-siyasi çevre ile fert arasında hayat boyu süren dolaylı ve doğrudan etkileşim sonucunda, ferdin siyasi sistemle ilgili görüş, davranış tutum ve değerlerinin gelişmesi olarak tarif edilmektedir (Taşdelen, 1997: 169). 1950 seçimlerine gelindiğinde siyasi kültürde bir değişimin 1946 seçimleriyle başladığı ve siyasi sosyalleşme sürecinde bir farklılığın görülmeye başlandığı söylenebilir.

Bu yeni siyasi sosyalleşme sürecinde CHP karşısında bir alternatifin varlığı ve seçim kanunda yapılan değişiklik siyasi sosyalleşmeyi hem canlandırmakta hem de hızlandırmaktadır. DP, artık toplum için siyasi sosyalleşmenin yeni aracıdır. Toplum ekonomik, siyasi ve sosyal taleplerini siyaset alanına DP üzerinden taşımak istemektedir. Fakat siyaset alanı, DP'nin de katkısıyla çizilen sınırları nedeniyle bütün toplumsal taleplere açık değildir. Bu durum siyaset-toplum ilişkisinde, bütün değişikliklere rağmen, tek yönlü (determinal) ilişki biçiminin devam ettirilmesi isteğinin tezahürü olarak görülebilir.

İkinci Dünya Savaşından sonra, Batı'nın, özellikle Amerika Birleşik Devletlerinin gözü Türkiye'ye çevrilmişti. Türkiye'ye kimi Amerikan heyetleri gelmeye başlamıştı. Amerika'nın "20. yüzyıl fonu" adlı kuruluşunca desteklenen, fakat Amerikan hükümetiyle ilişkisi açık olan Mr. Thornburg başkanlığındaki araştırma grubu "Türkiye'de tarım ve endüstrinin geliştirilmesi yahut sağlık, eğitim ile diğer sosyal ve siyasi alanda hizmetlerin iyileştirilmesi olsun, mümkün görülebilecek her türlü ilerleme, ulaştırmaya bağlıdır" diye rapor vermişti (Arcayürek, 1983: 64).

Türk kalkınmasında 1946 yılından başlayarak, Amerikan görüşleri hâkim olmaya başlamıştı. Devletçiliğin bırakılmasını, özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin teşvik olunmasını, devletin saniyeden çok bayındırlık işlerine yatırım yapılması görüşleri ağırlık kazanmaktaydı. "Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi" adlı Thornburg Raporu, Türk ekonomisine Amerikan etkisinin örneklerinden biridir. Rapor, ABD'nin, "Türk ekonomisinin kalkınması için yardımlarda bulunup bulunamayacağı, ne gibi yardımlara ihtiyaç olduğu ve bunların ne şekilde yapılacağı" hususunda vereceği kararlarda ilk verileri sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Raporda devletçiliğe son verilmesi fikri ileri sürülmektedir" (Avcıoğlu, 1969: 270). 1947'de verilen bu rapor, o zamanın iktidarı CHP'ce de benimsendi. Genç Nihat Erim'in Bayındırlık Bakanlığına getirilmesiyle Kara Yolları Genel Müdürlüğü kuruldu, canlandırıldı ve makineleştirildi. ABD'nin bu kuruluşa yaptığı teknik yardım uzun süre aralıksız sürdü (Arcayürek, 1983: 64).

"1930-1950 yılları arasında on dokuz kamu iktisadi teşebbüsü kurulmuştu. Buna göre yaklaşık her yıl bir kamu işletmesi ortaya çıkmıştı. Kamu iktisadi teşebbüslerinin kurulması ile birlikte geleneksel bürokrasinin yanında iktisadi bürokrasiler de yer aldılar ve böylece bürokratlar iktisadi alanda deneyim sahibi olmaya ve kalkınma konularıyla daha yakından ilgilenmeye başladılar. Her ne kadar devletçilik, tek parti döneminin resmi ideolojisi olsa da, özel sektör ortadan kaldırılmadı, ancak devlet öncülüğünde ve devlete yakın bir girişimci orta sınıfın gelişmesi için çalışıldı... Devletçilik politikası, doktrinler bir düşüncenin değil, kapitülasyonların meydana getirdiği tedirginlikten kurtulmak ve büyük ölçüde azınlıkların etkisinde bulunan ekonomik yapının dönüşüme uğraması ve ulusçuluk düşüncesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştı" (Eryılmaz, 2004: 141-142).

II. Dünya Savaşı sonrası ısrarlı çabalarla Türkiye, Marshall Planı'na alınmış ve 8 Temmuz 1948'de Türk parlamentosu, ABD ile Türkiye arasındaki İktisadi İşbirliği Anlaşması'nı tasdik etmişti. 1948 sonbaharında da yardım programına nezaret için bir Amerikan misyonu Türkiye'ye yerleşmişti. Ama ümit edilen miktarda yardım alınamamıştı. 1949-1950 mali yılı sonunda, Amerikan yardımı ancak 180 milyon doları bulacaktı (Avcıoğlu, 1969: 270).

1948-1952 yılları arasında uygulanan Marshall Yardımı ile 1947'de uygulanması yönünde adım atılan Truman Doktrini, dış yardımın siyasal niteliğine ışık tutan önemli araçlardır. ABD'nin teknik yardımları Truman döneminde dış politikanın temel aracına dönüşmüş ve hukuksal ifadesini 1950 yılında çıkarılan Uluslararası Kalkınma Yasasında bulmuştur. (...) Yasanın özeliği kalkınma yardımını ilk kez bir politika düzeyine çıkarmış olmasıdır. (...) Kalkınma yardımlarının ABD'nin ulusal ekonomik çıkarlarına olacağı kadar, Amerika Birleşik Devletlerince sürdürülen güvenlik ve savunma hedeflerine de hizmet edeceği görüşü, siyasal çevreler tarafından paylaşılmaktaydı (Doğan, 1987: 72).

Avcıoğlu'na göre Türkiye'nin Marshall yardımından yararlanması, şu gerekçeyle kabul edilmiştir: "Savaştan yıkık çıkan Avrupa'nın gıdaya ve ham maddeye ihtiyacı vardır. Türkiye, aldığı yardımlarla tarımını geliştirecek ve Avrupa'nın gıda ve ham madde deposu haline gelecektir. Buna karşılık, sanayi mamullerini Avrupa'dan alacaktır. Atatürk döneminde amaç, sanayi ülkesi olmak iken, Marshall yardımı ile amaç, Avrupa'nın tarım ülkesi olmaktır" (Avcıoğlu, 1969: 270).

Türk Hükümeti'nin, ekonomi politikamızın tespitine yardımcı olacak incelemeler yapmak üzere çağırdığı Dünya Bankası Heyeti'nin hazırladığı rapor da, Thornburg Raporu gibi itibar görecektir. Heyet Başkanı Barker'in adıyla anılan bu raporda da, daha ağırbaşlı bir dille ifade edilmekle beraber, benzer tavsiyeler yer almaktadır. Nitekim Barker Raporu, sanayiye öncelik tanınmasına karşıdır: "Türkiye'nin sanayileşme hedefini terk etmesini tavsiye edecek değiliz. Fakat biz, bu hedef varmanın en kestirme yolunun, tarımsal gelişmeye önem vermek olduğunu tavsiye ediyoruz." Barker Raporu ile sunulan reçete, şöyle özetlenebilir: Şümüllü bir planlamaya gidilmemelidir. Kalkınmada ağırlık, tarıma ve ham madde üretimine verilmelidir. Devletçilik tasfiye edilmeli, özel teşebbüse her alan açılmalı, yabancı

sermayeyi engelleyen mevzuat değiştirilerek yabancı sermaye getirilmelidir. Enflasyon ve dış ödeme güçlüğü tehlikeleri düşünülerek, kalkınma hızı yüksek tutulmalıdır (Avcıoğlu, 1969: 271-272).

Barker Raporunda iki temel özellik sürekli dile getirilmektedir. İlki, “yardımın zorunluluğu”, ikincisi de Türkiye’nin kalkınmasına ilişkin “sağlam bir program” hazırlandığı. Her ne kadar, Başbakan Adnan Menderes “sağlam bir program” sözüne çok takmışsa da “sağlam programmış, neresi sağlam program bunun, Türkiye’nin tarım ülkesi olmasını istiyorlar” diye bir değerlendirme yapmışsa da, raporun yine de uygulanabilmesi amacıyla ertesi yıl bir Dünya Bankası Heyetinin Ankara’da yerleşmesine izin verdi (Doğan, 1987: 74).

Türkiye’de 1946 yılında altın mevcudu 663 milyon liraydı. Döviz borçları 128, döviz alacakları ise 196 milyon liraydı. Aradaki lehte fark 68 milyon liradır. Böylece altın ve döviz mevcudu 731 milyon liraya ulaşmaktaydı. 1950 yılında altın mevcudu 419 milyon liraya düşmüştür. Döviz alacakları 181, borçları ise 278 milyon liradır. Aleyhteki fark 97 milyon liradır (Avcıoğlu, 1969: 276). Bütçe açığı Amerikan yardımı ile kapanacaktır. Amerikan yardımı bu nedenle de önemlidir. (Erim, 2005. 391) Altın ve döviz mevcudu, dört yıl içinde 731 milyon liradan 322 milyon liraya düşmüştü. Bu dövizin önemlice bir kısmının tüketim mallarına gittiği düşünülürse, savaş yıllarında biriktirilen altın ve dövizlerin israf edildiği ileri sürülebilir. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre, elimizde olmayan bazı şartlar da, bu altın ve dövizin, kalkınmaya bir ilk hız verme yolunda kullanılmasını engellemiştir (Avcıoğlu, 1969: 276).

Bu arada, bu dönemde iç dinamikler açısından da yeni gelişmeler yaşanmaktaydı. Bu dönemde artık iki kültür vardı: Zayıf ama etkin bir azınlığın bürokrasiyle birlikte anılan, batılılaşmış, laik kültürü ve halk kitlelerinin İslâm'la birlikte anılan yerli kültürü (Ahmad, 2002: 122). “Söz konusu dönemde halk, memurlara, giyinişini, sosyal değerlerini ve mali olanaklarını dikkate alarak başka dünyalara mensup kişiler gözüyle biraz gıpta biraz da hasletle bakmaktaydı. O dönemde memurluk, toplumsal statüsü en yüksek mesleklerin başında geliyordu. Özel sektör fazla gelişemediği için, modern eğitim kurumlarında yetişen kişilerin en çok rağbet ettikleri iş, kamu görevliliği idi. Bürokrasinin yüksek toplumsal statüsü, gelir dağılımında doğal olarak bürokratların ayrıcalıklı bir kesim olmasını sağladı. İkinci Dünya Savaşı sürecinde gıda ve diğer

temel ihtiyaç maddelerinin dağıtımı ile fiyat politikalarının uygulanması konusunda, memurlara önemli yetkiler ve ayrıcalıklar tanınmıştı. Halk günlük hayatında, memurların yönettiği veya denetlediği temel mal ve hizmetlerden yararlanmak zorundaydı, çünkü yaşamı için onlara bağımlıydı. Memurlara tanınan yetkiler ve olanaklar, onların toplum üzerindeki otoritesini ve baskısını artırdığı gibi, mevcut antipatisinin büyümesine neden olmuştu” (Eryılmaz, 2004: 142-143).

Reformların yürütülmesi sürecinde bürokrasi oldukça baskıcı bir nitelik göstermişti. O dönemdeki memur imajı, halka hizmet eden değil, topluma tepeden bakan, emreden ve bir ölçüde de toplumu potansiyel bir tehlike olarak gören bir görünüm sergilemişti. Memur halk ilişkisi, “ceberrut bürokrasi” ve “jandarma devleti” gibi kavramlarla eleştirilmişti (Eryılmaz, 2004: 140).

1950 seçimleri yaklaştıkça ağaların nüfuzu, Halk Partisine karşı köylülerin birikmiş kızgınlığını seferber eden tek güç değildi. Birkaç yıldan beri güç ve çap bakımından durmaksızın büyümekte olan dini canlanmanın liderleri de bir değişiklik lehineydi. 1946 ile 1950 arasında Halk Partisi, Türkiye’de görünmekte olan dini canlanma belirtilerine karşı gittikçe artan bir hoşgörülü tutum almıştı; fakat dini liderler 1920’lerin ve 1930’ların zorlu laikleştirme hareketinden dolayı Atatürk’ün partisini hiçbir zaman gerçekten affetmediler ve Halk Partisine karşı çıkmak fırsatı gelince buna dört elle sarıldılar. Dini liderler ülkede, özellikle köylerde, küçük kasabalarda ve büyük şehirlerin zanaatkâr ve küçük esnafı arasında etkiliydiler (Lewis, 1993: 315).

1950 seçimlerine giderken DP’liler öne idarenin baskısını, bürokrasi-halk karşıtlığı olarak işlemiş; ama daha sonra bundan vazgeçmişti. Avcıoğlu’na göre "memur-halk" düşmanlığı tezi, devleti tam olarak ele geçirmek isteyen tutucu çevrelerin çıkarlarını yansıtan bir görüştü. Demokrat Parti teorikileri devrimci-milliyetçi saflardaki direnmeleri kırmak için, halk kitleleri ile egemen sınıflar arasındaki gerçek karşıtlığı gizleyen "memur-halk" düşmanlığı tezini işlemişlerdi. Oysa bürokrasinin, düzene göre, halk yararına ya da aleyhine işlemesi mümkündü (Avcıoğlu, 1969: 242).

DP, CHP ile bürokrasiyi birbirinden ayırarak eleştirilerini gittikçe daha az bürokrasiye yöneltmeye başladı. DP, eski rejim sorununun gündeme getirilmeyeceği sözü vererek bunu tamamladı: "devr-i sabık yaratmayacağız" diye ilan edildi. Yalnızca partinin suçlu olduğu geçmişin günahlarından bürokrasi sorumlu tutulmayacaktı. Bu şekilde

bürokrasi CHP ile ipleri koparıp tarafsız bir rol oynamaya başladı. Tarihsel olarak güçlü bir devletin hâkim olduğu Türk toplumunda resmi makamların nüfuzu daima büyük olmuştur (Ahmad, 1996: 45).

İktidar partisi, seçim kampanyası boyunca İnönü'nün özellikle dış politikadaki başarıları üzerinde duruyordu. Ülkenin karşı karşıya olduğu ağır dış sorunları ancak İnönü ve deneyimli kadrosunun çözebileceğini söylüyordu. Bu arada CHP'nin Atatürk'ün kurduğu parti olduğu, bu partinin Atatürk devrimlerini uygulayıp savunduğu ve öteden beri demokrasi yolunda büyük adımlarla ilerlediği ve zamanı gelince ülkeye demokrasiyi getirdiği savunuluyordu (İnönü, 2001: 536).

Demokratlar sadece halkın geçmiş döneme ilişkin şikâyetlerini kullanabiliyorlardı. Halka, "Kurnaz Tilki" İsmet Paşanın ülkenin başında kalması halinde hiçbir şeyin değişmeyeceğini anlatmaya çalışıyorlardı. Bu propagandanın etkili olduğu görüldü, çünkü İnönü nefret uyandıran tek parti rejiminin sembolü haline gelmişti. Ancak Demokratlar, devlet bürokrasisine saldırma stratejisinden vazgeçtiler ve parti ile devlet arasındaki farklılıkları vurguladılar. Ülkenin sorunları yüzünden bürokrasiyi değil CHP'yi suçluyorlardı. Bürokrasi önce tarafsızlaştırıldı ve daha sonra geçmişte yaptığı işlerden ötürü kovuşturulmayacağı ve cezalandırılmayacağı konusunda temin edildi. Bürokrasinin sempatisi olmasa da tarafsızlığı sağlanmadıkça Demokratlar'ın seçimi kazanmaları zor olacaktı. Seçmenler devlet görevlilerinin iktidardaki partiyi haklı çıkarmak için uğraşmadıklarını gördüklerinde, tarihsel bir dönüm noktasına geldiğini anladılar. Cesaret kazandılar ve kendi vicdanlarının sesini dinleyerek oy verdiler ve 27 yıl süren Cumhuriyetçi yönetimin defterini dürdüler. Kayıtlı seçmenlerin yaklaşık % 90'ı sandık başına gitti (Ahmad, 2002: 141).

Türkiye'de demokrasi tartışmalarında ciddi bir değerlendirmeyi hak eden başka bir faktör de, çoğunluk partisinin genel olarak muhalefetin ve özel olarak da muhalefet partilerinin düşüncelerine yönelik tutumudur. Tarihsel olarak hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin zihinlerinde her türden muhalefet düşmanlıkla eşit hale gelmiştir (Ahmad, 1996: 49).

Bu nedenle iktidarda olan CHP'liler muhalefet partilerinden ciddi ve sürekli eleştiri beklemedi. Onlardan, bir emniyet supabı ve siyasi yaşamda bir istikrar ögesi olarak ılımlı bir eleştiri yapan hükümetin küçük ortağı olmalarını bekledi. Yasal ve aktif bir

muhalefetin sürekli varlığı, DP'lilerin desteğini arttırırken CHP'yi destekleyenleri şaşkına çevirip demoralize etti. CHP'deki aşırıları bunun farkındaydı ve DP'yi kapatmayı düşündüler; fakat sonunda ılımlıların görüşü egemen oldu (Ahmad, 1996: 49).

Bu arada İnönü, 1950 seçimlerine doğru kendisi hakkındaki değerlendirmelerden, çok partili yaşam için giriştiği mücadelenin inandırıcılığının sorgulanmasından müstekidir. İnönü, “Bana diktatör diyorlar, bütün bu demokrasi oyunları, bir diktatörün oyunlarıymış. Tutun ki bir diktatörün oyunlarıdır, başkaları bu kadarını da yapabiliyorlar mı? Franko yapabiliyor mu? Salazar yapabiliyor mu?” diyordu (Barutçu, 1977: 380).

Barutçu'ya göre Paşa'nın diktatörlüğü manevî etkinliğinin yenilmezliğinden doğmaktadır. Recep Peker bu etkinliğe karşı koymayı denemiştir. Parti Grubunun bir kısmının güvenine karşın, yine de tutunamamıştır. Paşa, hükümet ve parti işleriyle, bazen ayrıntılara da inerek- uğraşmaktadır. Bakanlar, kendi bakanlıklarıyla ilgili işleri kendisine anlatırlar, Dışişleri her işi kendisine bildirerek, düşüncelerini alırdı. Parti işleri de ayrıntıya varıncaya dek kendisine anlatılırdı. Böylece her işte onun düşüncesi ya önceden ya da sonunda öğrenilmiş olurdu (Barutçu, 1977: 380).

Bu sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 32 DP milletvekili vardı. 54 milletvekilinden 24'ü çıkmış veya çıkarılmış, DP milletvekillerinin sayısı 30'a düşmüş, CHP'den iki milletvekilinin (Yunus Muammer Alakant ve Ali Rıza İncealemdaroğlu) DP'ye gelmesiyle 32'ye yükselmişti. DP'den ayrılan 24 milletvekilinden ikisi bağımsız kalmış (Ahmet Kemal Silivrili, Emin Sazak), dokuzu Millet Partisi'ne geçmiş (Asım Gürsu, Bahattin Öğütmen, Enis Akaygen, Enver Kök, Mehmet Öktem, Osman Nuri Köni, Sadık Aldoğan, Suphi Batur, Yusuf Kemal Tengirşenk), ilgili bölümde gösterildiği üzere on üçü de Müstakil Demokrat olarak kalmıştı (Goloğlu, 1982: 271).

Sayıları azalmasına rağmen DP'lilerin muhalefeti aynı şekilde devam ediyordu. Bayar, İnönü'nün 1946 ile 1950 arasında bütün ordu komutanlarını ziyaret ettiğini DP'lilere karşı propaganda yaptığını söylüyordu (Ahmad, 1996: 151). Temmuz 1949'da da Nihat Erim Batı Anadolu'ya bir gezi düzenlemiş ve DP'iler onu 14 Temmuz'da İzmir'de komutanlarla, gizli bir toplantı yapmakla suçlamıştı (Ahmad, 1996: 151). Menderes: “...Başbakan yardımcısı (Nihat Erim), Halk Partisi'nin gizli toplantılarında

ve valiler huzurunda ordunun ve millet hazinesinin, devlet kuvvetlerinin kendi emirlerinde olduğunu ve binaenaleyh lüzum hasıl olursa iktidarda kalmak için devlet kuvvetlerini Halk Partisi emrinde kullanacaklarını, muhtelif yerlerde ifade buyurdular,” diyordu (Eroğul, 2003: 79).

1947'deki VII. Kurultayı'ndan sonra CHP kendi rakibinin rengini öylesine almıştı ki, ikisini ayırt etmek zor oluyordu. İki partinin programları birbirinden pek farklı değildi. Atatürk'ün kurduğu parti yeniden seçilmesi halinde "Kemalizm'in altı ilkesi'ni anayasadan çıkaracağını bile vaat etti. Özel sektör sürekli olarak tatmin edildi ve İslami uygulamadaki kısıtlamaların kaldırılmasını isteyenler yatıştırıldı. Dini konularda tavizler Demokrat Parti'nin yanı sıra Demokratlar arasındaki tutucu muhaliflerin 1948'de kurdukları Millet Partisinin de tecrit edilmesi bakımından çok önemli görüldü. 1950'de Cumhuriyetçiler yaklaşan seçimleri kazanacaklarına o kadar emindiler ki yeni Meclis'te bir muhalefetin varlığını sağlamak için Demokratlar'a birkaç sandalye ayırmayı bile düşünüyorlardı (Ahmad, 2002: 140).

Bununla birlikte bu dönemde farklı siyasi partilerin kurulması topluma ya da onu oluşturan topluluklara bir kimlik kazandırmaktadır (Taşdelen, 1997: 112). Partiler bir taraftan menfaatleri ve görüşleri birleştirerek temsil ederlerken, diğer taraftan da o çıkar ve görüş sahiplerini yönlendirip eğitmektedirler (Taşdelen, 1997: 113).

1950'nin DP'si insanlara o anki ekonomik sosyal statüleri ile olduklarından daha başka bir şey olma – zengin olma- itildiği sosyo-politik var oluş kalıbının dışına, üzerine çıkıp varoluş/hayat tarzını özgürce belirleyen “vatandaş” haline gelme potansiyellerini harekete geçirme imkânlarını açacak bir iktidar vaat ediyordu. Böylece o insanların bir DP iktidarı ortamında bizzat kendilerinin neler yapabileceklerini, ne olabileceklerini hesaplama, hayal etme imkânı veren bir perspektif sunuyordu. 1946-50 öncesinin sosyo-ekonomik-politik statüsünün bozulacağı, yeniden teşekkül edeceği vaadi idi bu (Laçiner, 2002: 13).

4.9. İslami Toplumsal Taleplerin Siyaset Alanı Dışı Bırakılması:

Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ölümü

Fevzi Çakmak, 1898'de, tümen kurmay başkanı olarak ilk görevine atandı. 1910'da yarbay ve kolordu kurmay başkanı oldu. 1913'te albay ve tümen komutanı, 1915'de

Çanakkale’de Anafartalar Grubu Komutanı, 1916’da Kafkas kolordu komutanı, 1917’de Diyarbakır ve Filistin’de ordu komutanı olarak görev yaptı. Sina Savaşlarındaki başarıları sonucu korgeneral (1918), ordu kıtaları müfettişi (1919) ve 3 Şubat 1920’de Harbiye Nazırı oldu. Bu arada Anadolu’daki Kurtuluş Savaşını türlü yollardan destekledi. Hakkında idam fermanı çıkarıldı. TBMM’ce, Milli Müdafaa Vekili ve Vekiller Heyeti Başkanı (1920) yapılan Çakmak, İkinci İnönü Zaferinden sonra orgeneral, Sakarya zaferinden sonra da mareşal oldu (Barutçu, 1977: 571-572). 1923’teki İlk Cumhuriyet Hükümeti’nde Genelkurmay Bakanı, 1924’ten 1944’e kadar da Genelkurmay Başkanı olan Çakmak, 12.01.1944’te emekliye sevk edilmişti (Goloğlu, 1982: 302). Emekliye sevk edilen Çakmak’la İnönü’nün arası açıldı. CHP’nin milletvekilliği teklifini kabul etmeyen Çakmak, İnönü’ye rakip olmak için yeni kurulan DP’yi destekledi. Bu partinin listesinden bağımsız aday olarak 1946 seçimlerinde İstanbul Milletvekili seçildi. Çakmak, İnönü’nün en çok çekindiği kişilerden biriydi. Çünkü Çakmak yıllarca ordunun başında kalmış ve halk tarafından sevilen biriydi. Öyle ki Çakmak, 1946 seçimlerinde İstanbul’da 194.833 oy alırken, DP’nin Genel Başkanı Bayar’ın oyu ancak 186.340’ı bulabilmişti (Gevgilili, 1987: 53-54).

İnönü, ordu üzerinde etkisi olabilecek tek kişinin Çakmak olduğunu söylüyor (Erim, 2005: 437) ve bu durumdan çekiniyordu. Demokratlar ise onu "bayrak" yapmışlar hatta Büyük Kongre sırasında evini bir "Kabe" gibi ziyaret ederek, burada çay partileri düzenlemişlerdi (Toker, 1990: 37).

İnönü, Celal Bayar'ın Mareşal ile tesanüt eden sözler söylemiş olmasına çok kızılıyordu. "Mareşal ile tesanüt yaparlarsa her şey biter" diyordu (Erim, 2005: 233). İnönü, DP’nin Çakmak’la birlikte hareket etmesi halinde iki parti arasındaki ilişkilerin kesilebileceğini ve çok partili siyasi sistemin kurulması için başka formüllere başvurulacağını ima ediyordu. Aslında Bayar ve diğer DP ileri gelenleri de Çakmak’ın DP’de hâkim olmasını kendi konumları itibariyle tehlikeli buluyorlardı. Çakmak’ın DP listesinden milletvekili seçilmesinden itibaren DP’li yöneticilerde bir tedirginlik başlamıştı.

DP içindeki muhalif grup Mareşal’i bu partinin liderliğine getirmeyi planlamış ve nihayet bu plan, 1947 yılının ilk aylarında uygulamaya konulmuştu. Nitekim bu amaç

doğrultusunda, önce 9 Şubat'ta İzmir İl İdare Kurulu üyesi Dr. Mustafa Kentli, DP'den istifa etti. İstanbul da ise, parti içi muhalefet Avukat Kenan Öner tarafından yönlendirilmeye başlanmıştı. Çakmak, DP'deki bölünme sürecinde muhaliflerin yanında yer aldı ve 1947'de bu partiden ayrılarak Millet Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı.

1950 seçimlerine doğru Cumhurbaşkanı ve Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü İstanbul'a gitti. Bu sırada, Millet Partisi Onursal Başkanı Fevzi Çakmak, İstanbul'da Teşvikiye Sağlık Yurdu'nda hasta yatıyordu. Devlet Başkanı İnönü, Mareşal Fevzi Çakmak'ı ziyaret için hastaneye gitti. Fakat Fevzi Çakmak kabul etmedi, Halk Partisi'nin yayın organı Ulus Gazetesi de Mareşal'in bu davranışını sert bir dille kınadı (Erer, 1966: 508).

Mareşal Çakmak 10 Nisan 1950 günü saat 07.35'te öldü. Toplum Çakmak'ın vefatını büyük bir üzüntüyle karşıladı. Gazeteler siyah başlıklarla çıktı, dünya basını, Fevzi Çakmak'tan söz etti, Irak ve Suriye radyoları matem marşları çaldı, Millet Partisi ile Demokrat Parti ve Milli Türk Talebe Birliği birer bildiri yayımladılar. Halkevlerinin önünde toplanan sivil ve subay Türk gençleri tabutunun başında nöbet tuttu. Yalnız Halk Partisi ve Hükümeti olaya hiç ilgi göstermedi, radyo eğlenceli müzik yayını sürdürdü, hiçbir bayrak yarıya indirilmedi. Bunun üzerine, Teşvikiye'de toplanan kalabalık halk topluluğu yürüyüşe geçerek Radyoevi önüne geldi, radyodaki yayın aleyhinde gösteriler yaptı, saygılı bir program yapılmasını istedi, fakat kabul ettiremedi. Tekrar yürüyüşe geçen kalabalık, bu kez daha etkili davranarak Taksim Belediye Gazinosu da dahil bütün eğlence yerlerini kapattı, bütün bayrakları yarıya indirtti (Goloğlu, 1982: 302).

Mareşal Çakmak'ın ölümü milletçe duyarlılık gösterilmesi gereken bir olaydı. Buna rağmen, radyolar müzik yayınlarına devam etmiş bu olay da şiddetli protestolara yol açmıştı. Bu olayın sorumlusu olarak iktidar partisi gösterildi. Mareşal, Millet Partisi'nin İstanbul adayıydı. Onun ölümüyle Millet Partisi, Mareşalin yerine eşini aday gösterdi (Toker, 1991: 6).

Çakmak, cenazesine çelenk gönderilmesini istememişti. Hükümet, İstanbul valisine, cenazenin resmi merasimle kaldırılmasını söyledi. Cenazede Hükümet adına Milli Savunma bakanının bulunmasına karar verildi (Erim, 2005: 434). Fakat toplanan kalabalık Askerî tören yaptırmadı. Komutanlara, "Yuha!" ve "Satılmış ordu," diye

bağırды. Cenazeyi musalladan alıp eller üzerinde tekbir getirerek Eyüp'e götürdüler. Tören komutanı, Valiye, "Cenazeyi alıp götürüyorlar, karışma olanağı yoktur, bırakmaktan başka yol yoktur," demişti (Barutçu, 1977: 405). İstanbul'daki cenaze töreni kenti adeta baştanbaşa ayaklandıran bir siyasi protesto bildirisine dönmüştü (Gevgilili, 1987: 70). Bu durumda çıkabilecek olayların korkunç sonuçlarını gören İstanbul Valisi Dr. Fahrettin Kerim Gökay, resmi ve askeri törenin Beyazıt'ta bittiğini ilan etmişti. Böylece, yüz binlere varan cemaat de hükümet kuvvetleriyle karşı karşıya gelmeden, tabutu Eyüp'e kadar tekbirlerle eller üzerinde götürdü ve olaysızca dağıldı (Erer, 1966: 508- 517).

Cenazede çıkan olaylar nedeniyle 72 kişi gözaltına alındı. İstanbul'da Milliyetçiler Derneği ve Türk Kültür Ocağı'nda aramalar yapıldı. Gözaltına alınan gençler 'Mareşal'in ölümünü fırsat bilerek irticaya elebaşlık yapmakla' suçlanıyorlardı. CHP iktidarı bu olayları irticayı hortlatmak hareketi olarak nitelendirdi. Tekbir getirmeyi inkılap düşmanlığı olarak gördü (Bölükbaşı, 2005: 122). Üniversite gençliğinin kendiliğinden ortaya koyduğu tepki, ayaklanma olarak görüldü ve Ulaştırma Bakanlığı 20 Nisan 1950'de bir karar alarak, öğrencilerin toplu bir halde bir yerden bir yere gitmesini önlemek amacıyla bundan sonra grup halinde seyahat edecek öğrencilere yapılan otobüs bileti indirimini kaldırdı (Bölükbaşı, 2005: 123).

Hükümet çevrelerine göre İstanbul tam bir irtica günü yaşamıştı. Şimdiye kadar görülmemiş bir kalabalık (100.000 kişi tahmin ediliyor) sokaklara dökülmüş. Hafızlar, şeyhler, hocalar Arapça ezanlar, ilahiler okuyarak Nişantaşı'ndan Beyazıt'a ve oradan da Fatih ve Eyüp'e kadar tabutu götürmüşlerdi. Olayın dikkat çeken bir yönü de bu tezahürlerin önünde üniversite talebelerinin yer almasıydı. Bu olay 30 yıl sonra, laiklik inkılabımızın imtihanı olarak değerlendirilmişti. CHP'li Erim, "Garip tesadüf 1909 yılı Rumi tarihle 31 Martı (13 Nisan) ile bir gün farkla bu manzara 41 yıl sonra tekrar canlanıyor," diyordu (Erim, 2005: 435). Hüseyin Cahit Yalçın da, "Bugün 30 Mart'tır. Ünlü 31 Mart, 41 yıl sonra yineleniyor," dedi (Barutçu, 1977: 405).

Mareşalin cenazesi sırasında bazı grupların olay çıkarmasından Millet Partisi sorumlu tutuldu. Hem iktidar partisi hem de Demokrat Parti, Millet Partisi'nin din konusundaki tutumunu eleştiriyor ve laiklikten taviz verdiği ileri sürülüyordu (Uzun, 1995: 119).

CHP ve DP gelişen olaylar karşısında laiklik konusunda birlikte hareket etme kararı alıyorlardı.

Tan gazetesi olayında sonra Çakmak'ın cenazesi de 1946-1950 arasında kurulmaya çalışılan siyasal sistem için simgesel bir olay olma özelliği göstermektedir. Tan gazetesi olayıyla sol değerleri mevcut rejim için tehlikeli gören CHP-DP, Çakmak'ın cenazesindeki olaylar sonrası aşırı sağ olarak görülen değerleri, laiklik karşıtı hareketleri de rejim için tehlikeli bulmaktaydı. Böylece toplumsal taleplerin ve/veya toplumsal değerlerin siyasal alanda temsil edilmesinin rejimin henüz kendini koruyacak toplumsal reflekslerden uzak olması siyaset alanının daraltılması sonucunu doğuracaktı. Oluşturulacak olan siyasal alan soldan gelecek olan toplumsal taleplerle aşırı sağdan gelecek toplum talepleri siyaset alanı dışında bırakarak bu taleplerin siyasi partiler aracılığıyla siyaset alanına taşınmasına izin vermeyecekti.

Tan Gazetesi olayında sol toplumsal taleplerin siyaset alanı dışı bırakılması gibi Mareşal Çakmak'ın ölümüyle gerçekleşen olaylar üzerinden de İslami toplumsal taleplerin siyaset alanı dışı bırakıldığı söylenebilir. Çakmak'ın cenazesinde çıkan olaylar karşısında CHP ve DP'nin laiklik ilkesi doğrultusunda benzer tepkiler vererek siyaset alanının yeniden tanzimi ve tahkimi doğrultusunda birlikte hareket ettikleri görülmektedir.

4.10. Fonksiyonel ilişkinin Ortaya Çıkışı: 1950 Seçimleri

DP'nin siyasi sosyalleşmenin yeni aracı olarak ortaya çıkması, seçim kanundaki değişiklikler, siyaset alanının darlığına rağmen tek yönlü olan siyaset ve toplum ilişkisinde bir değişime yol açmaktadır. Artık, toplum siyaset alanında yeni siyasi aktör olarak yer almaktadır. 1950 seçimleri bu anlamda büyük bir önem taşımaktadır.

1950 seçimlerine giderken Cumhurbaşkanı İnönü, muhalefetin durumunun iktidar partisine oranla daha iyi olması ve halkın desteğinin bu partiye artarak devam etmesi karşısında, 1949 yılının Mart ayı sonlarında tarafsız cumhurbaşkanı rolünü terk ederek, Demokrat Parti aleyhine yürütülen kampanyanın başına geçti (Eroğul, 2003: 44).

Bu arada Demokratlar 17 Nisan 1949'dan itibaren kendi propaganda stratejilerini değiştirmeğe başladılar. Başlangıçta 'baskı' politikası ve özellikle seçimler sırasında DP üzerinde yapılan baskıdan, CHP bürokrasisini sorumlu tutmuşlardı. Şimdi ise

bürokrasiyi DP tarafına kazanmak için sadece CHP'yi suçluyorlardı. Bu hayli önemli bir taktik değişikliği idi (Ahmad-Turgay, 1979: 53-54).

DP bürokrasiyi karşısına almak istemiyordu. DP, asker ve sivil bürokrasiden kişileri de içlerine alıyorlardı. Emekli Amiral Rıfat Özdeş 14 Aralık 1949'da DP'ye girdi. Kırşehir'den adaylığını koyacaktı (Cumhuriyet, 15.12.1949). Özdeş DP'ye katılan çok sayıda askerden biriydi; bu katılmalar ordunun bütün kuvvetiyle CHP'nin ardında olduğunu ileri süren tezi çürütüyordu. Ve hatta bu tarihlerde CHP aleyhinde bir askeri darbenin yapılacağına dair söylentiler olduğu daha sonraları ortaya çıktı (Cumhuriyet, 17.04.1949).

Seçim iki partinin de gündemindeydi artık. İnönü'nün 9 Ağustos 1949'daki Ege gezisindeki nutukları çoğunlukla ılımlı, uzlaştırıcı ve kendi durumlarını savunan bir tempodaydı. Ama Demokratlar hücum hattına geçmişlerdi ve her fırsatta iktidar partisine saldırıyorlardı. İnönü'nün 8 Ağustos 1949 tarihinde İzmir'de yaptığı konuşmanın ertesi günü Bayar, aynı ilde şöyle diyordu: "Milli Husumet andını nereden çıkardılar? Kongremizde and olarak kabul edilmiş bir şey yoktur... İktidar bugünkü gaflet ve delaletle devam edecek olursa bu işler bir kardeş kavgasına hududu ölçülemez," diyordu (Cumhuriyet, 10.08.1949).

DP'nin, 1950 öncesi düzenlediği bir mitinge çevre illerden çeşitli araçlarla adam getirip "yapay kalabalıklar" toplamaya gereksinimi yoktu. Halk, isteyerek geliyordu DP mitinglerine. Hele İzmir'de, İnönü ile Bayar'ın düzenledikleri mitingler, kıyaslanamayacak ölçüde DP'den yanaydı (Arcayürek, 1985: 171). Özellikle 1949 yazı sonlarında İzmir, DP ve CHP'nin güçlerini karşılıklı olarak sonuna kadar deneyecekleri gerçek bir sınav yeriydi. İnönü, o ana kadar sürdürdüğü iktidar ve muhalefet arasında partiler üstü bir arabulucu ya da hakem gibi davranma umutlarının boş olduğunu, büyük olasılıkla, ilk kez İzmir'de anlamaya başlayacaktı. İnönü İzmir'deyken, CHP mitingini kat kat aşan kalabalıklarla DP ve Bayar alanları dolduruyordu. Bayar, iktidarın yanlış yoldan vazgeçmemesi halinde Türkiye'de bir kardeş kavgasının çıkacağını uyarıyordu. Bu, gerekiyorsa özgürlüklerin üstene de bir şal örtülebileceğini söylemiş olan Erim'in eleştirilmesi yoluyla, doğrudan doğruya, İnönü'ye verilmiş kesin bir yanıtı. Aynı ortamda Cemil Sait Barlas gibi bazı CHP'li

bakanlar ise, “kökü dışarıda solcular” diyerek özellikle sol ve DP üstünde bir başka korku havası yaratmaya çabalıyorlardı (Gevgilili, 1987: 69).

DP ve CHP arasındaki gerginlik yeni seçim kanununda da devam etti. Demokratlar'ın istedikleri güvenceler verilmediği takdirde seçime katılmayacaklarını söylemeleri CHP'lileri yeni arayışlara itti. İnönü "Demokratların seçime girmemesi ihtimaline karşı hazır bulunalım. Eski Terakkiperverler'den 20 kişiyi listemize alırız. Hiçbir taahhüt altına girmeksizin müstakil olurlar ve muhalefet partisini onlar teşkil ederler, " dedi (Erim, 2005: 408). Gerginlik uzun sürmedi. Meclis, 15 Şubat 1950'de, uzun görüşmelerden sonra hem Halk Partisinin hem Demokrat Partinin uyuştuğu şekilde yeni bir seçim kanununu kabul etti. Daha sonra partiler, radyoda eşit konuşma zamanı, toplantılar için salonlardan yararlanma ve bütün basın kolaylıklarıyla, seçim kampanyalarına başladılar. Halk Partisi tarım reformundan ve özel teşebbüs imkânlarından bahsediyor ve daha fazla demokrasi vaat ediyordu; Demokratlar onların yavaşlığına hücum ediyor ve hem siyasal hem ekonomik, daha fazla hürriyet – devletçiliğin gevşetilmesi, daha çok özel teşebbüs ve işçiler için grev hakkı istiyorlardı. Millet Partisi laikliğin gevşetilmesi ve İslâmcılığın canlandırılması ile daha çok ilgiliydi. (Lewis, 1993: 311)

Bu arada CHP seçim yatırımı olarak da nitelendirilebilecek açılımlar yapmaya devam ediyor 31 Ekim 1949'da Ankara'da İlahiyat Fakültesi'ni açıyordu. (Ahmad-Turgay, 1979: 58) Tekke ve Türbelerin kapatılmasına ait 30.11.1925 tarihli kanunu 1 Mart 1950 yürürlükten kaldırdı. Aynı gün seçimlerin 14 Mayıs'ta yapılacağını ilan etti (Ahmad-Turgay, 1979: 62). Meclis, 24 Mart'ta aldığı bir kararla da kendi kendini feshetti (Eroğul, 2003: 82). Büyük Millet Meclisi 24 Mart gecesi seçimi yenileme kararı vermişti. Seçim 14 Mayıs günü yapılacaktı. DP ve MP seçimin yenilenmesi için henüz vakit gelmediğini söylüyorlardı. Halbuki DP, daha geçen sene "Hemen yeni umumi seçim istiyoruz" demişti (Erim, 2005: 428-429). Demokrat Parti, 1946 seçimlerinden sonra 1950 yılına kadar hiçbir ara seçime katılmamıştı (Uzun, 1995: 126).

25 Mart 1950'de İnönü, Kırkkale'de yaptığı seçim konuşmasında CHP'nin 'altı oku', yani Atatürk İlkeleri'ni Anayasan çıkaracağını bildirdi. Bu altı ilke artık yalnızca CHP'nin programının bir parçası olarak kalacaktı (Cumhuriyet, 26.03.1950).

Millet Partisi 8 Nisan 1950'de seçim bildirisini yayınladı. Bildirgenin altında Mareşal Fevzi Çakmak'ın imzası vardı (Ahmad-Turgay, 1979: 64). Millet Partisi aday listesini ise 23 Nisan 1950'de açıkladı. 22 ilden 205 aday gösterilmişti (Cumhuriyet, 24.04.1950). Millet Partisi'nin aday listesinin ilandan bir gün önce de 22 Nisan 1950'de CHP seçim listesini ilan etmişti. Bu listenin on gün önce çıkacağı bekleniyordu, fakat 19.04.1950 tarihli Cumhuriyet'te CHP'nin bir tasfiye ameliyesine girişmiş olduğu bu listeye milletvekili olanların %40'ının alınmayacağı, bunların bazılarının İnönü'nün muhalifleri olduğu; diğerlerinin de DP'ye geçmeye çalıştıkları söylentisi çıkmıştı (Ahmad-Turgay, 1979: 64).

CHP milletvekili adaylarının parti merkezince seçilecek %30 kısmı tespit edilmişti. Adaylar tespit edilirken çekişmeler oldu. Mahalli tesirler merkeze ait % 30'luk kısma da sirayet etti. Vilayetlerin çoğu % 70'le iktifa etmeyerek "Falanca zatı da % 30'dan aday gösterin, göstermezseniz liste tehlikeye girer" diyerek merkezi tazyik etmeye başladılar. Mevcut milletvekillerinden % 70'e giremeyenlerden 60 kadarı % 30'dan girdi. Bunların bir kısmı parti müfettişi oldukları için kondu. Pek azı da şahsi hususiyetleri dolayısı ile alındı. Bu arada Kazım Özalp, İzzettin Çalışlar ve Fahrettin Altay gibi eski ordu kumandanları İnönü'nün ısrarı ile alınabildi (Erim, 2005: 436).

CHP, 27 Nisan 1950'de seçim bildirgesini yayınladı. Bildirgede ekonomik alanda devletin rolünün kısıtlanması; özel teşebbüse daha çok fırsat tanınması; yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıracak koşulların sağlanması; vergi reformu; Türk lirasının değerini koruyucu tedbirler alınması gerektiği bildiriliyordu. Siyasal olarak ise ikinci bir meclis ya da senatonun kurulması; cumhurbaşkanının görevlerinin tekrar tanımlanması; altı okun Anayasadan çıkarılması; köylünün ağır hayat koşullarının daha iyi bir duruma sokulması; şehirliye daha iyi yaşayış koşullarının sağlanması, bölge özerkliğinin artırılması gibi iktidara yeniden gelirse yapmayı vaat ettiği işler sıralanıyordu (Ahmad-Turgay, 1979: 65).

Yeni Seçim Kanunu iki vilayetten adaylığa imkân veriyordu. İnönü milletvekilliği konusunda Ankara'yı muhafazada ısrar ederse, bir ikinci yerden daha adaylığı CHP ileri gelenlerce uygun görülüyordu. Konya'dan bir heyet gelerek Konya'yı kabul etmesini rica etmişti. Eski seçim bölgesi olan Malatya'dan da kalabalık bir heyet gelmişti. İnönü, Malatyalılar'a kesin bir cevap vermedi. Ret veya kabul kapılarını açık

bıraktı. Ankara milletvekilleri telaşlandı. Falih Rıfki Atay, Nihat Erim'e "İnönü'nün iki yerden adaylığı doğru değildir, mesela birinde kaybetse haysiyeti düşer" diyordu. İnönü, "Laf o... hiçbir şey düşmez" dedi (Erim, 2005: 425).

DP ise seçim bildirgesini 8 Mayıs 1950'de yayınladı. DP iktidara gelirse, hiçbir sosyal katmana ya da mevcut rejim ve onun ilkelerine dokunmayacağını söylüyordu. Bununla beraber Demokrat Partililer; Anayasayı demokrasinin gereçlerini sağlayacak şekilde değiştireceklerine de söz veriyorlardı (Vatan 09-10.05.1950). DP'nin milletvekili adayların mesleklerine göre tasnifi şöyle idi: 88 avukat, 69 memur, idareci, adliyecisi, 56 çiftçi, 55 tüccar, 52 doktor, 37 milletvekili, 23 subay, 20 mühendis, 29 profesör, doçent, öğretmen, 18 gazeteci, muhabir, 12 maliyecisi, banker, iktisatçı, 12 eski milletvekili, 5 eczacı, 4 sanayici, 3 işçi, 1 vaiz, 1 müftü, 1 kimyager, 1 veteriner, 1 şair (Cumhuriyet, 25.04.1950).

CHP ile DP'nin seçim bildireleri karşılaştırıldığında, ideoloji ve ilkeler yönünden temelde hiçbir değişiklik yoktu. Görülen bazı ayrılıklar da pek önemli sayılmazdı. DP'liler liberalizmi daha açık sözlerle ortaya koyarken, Halk Partililer 1945-1950 arası politikalarının doğrultusundaki bir liberalizmi uyguluyorlardı (Ahmad-Turgay, 1979: 66). DP ile CHP arasındaki benzerlik seçim propagandalarında da kendini göstermektedir. 1950 seçimlerine giderken Başbakan Şemsettin Günaltay, radyodan şöyle konuşmaktadır: "Memlekete ecnebi sermayesi celbine mâtuf kanunla hariçten gelecek ve yurdun iktisadi kalkınmasında kullanılacak sermayelere transfer imkânı verilmiş olduğu gibi, hususi teşebbüs erbabı tarafından hariçten temin olunacak kredilere de Hazine kefaleti temin olunmuştur. Muhtelif yollardan yaptığımız devamlı teşebbüsler neticesinde, Türkiye'nin de Amerikan Yardım Planı'na alınması sayesinde memleketimiz için dış kredi bakımından geniş ve çok faydalı bir kalkınma yolu açılmış bulunmaktadır. Devlet planını hazırlamak üzere de Amerika'dan iki mütehasıs yakında memleketimize gelecektir.

"Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun müesses tarım faaliyetini sarsmıyacak bir şekilde tatbiki için Meclis'in son günlerinde mühim tâdiller yapılmıştır. Bu tâdillerle orta işletmelerin bütünlüğü korumuş olmakla beraber, topraksız çiftçilerimize de bir an evvel ailelerini geçindirecek ölçüde toprağa sahip olmaları imkânı sağlanmıştır."

CHP Seçim Beyannamesi'nde de şu vaatler sıralanmaktadır:

"- Yurdumuzun ekonomik kalkınmasında özel sermaye ve teşebbüsün, gittikçe artan bir nisbette faaliyet gösterip gelişmesini isteyeceğiz.

- Sermaye ve teşebbüs sahiplerinin yeni iş sahaları açmalarını teşvik edeceğiz.

- Şimdiye kadar yalnız devlet iktisadi teşekküllerinin faydalandırıldığı işletme kredisi kaynaklarından özel teşebbüslerin de faydalandırılmasına imkân vereceğiz.

- İstikraz tahvilleri çıkaracağız. Bu şekilde elde edilen paraları ziraat ve sanayi kalkınmamızda yeni sahalar açarak, özel teşebbüs sahiplerine de aldığımızdan daha elverişli şartlarla vereceğiz. Arada kalacak farkı devlet bütçesinden ödeyeceğiz.

-Türkiye'de iş görmek isteyen ve medeni memleketlerce kabul edilmiş milletlerarası şartlara uyacak yabancı sermaye için kapılarımız açık tutulacaktır. Yabancı sermayeyi teşvik için bu yıl çıkarılmış olan teminat kanunu, bu yolda sağlam bir zemin hazırlamıştır.

- Özel sermaye ve teşebbüs ile devlet işletmelerinin eşit şartlar içinde çalışmaları, partimizce esas sayılmaktadır. Bu sahada, mevcut şartları yeniden gözden geçirerek eşitliğe aykırı vaziyet varsa, bunları düzeltme kararındayız" (Avcıoğlu, 1969: 251-252).

DP Seçim Beyannamesi ve konuşmalarında -geçmişe ait suçlamalar bir yana bırakılırsa- hemen hemen aynı görüşler yer almaktadır. Ancak "tarıma daha çok önem verilmesi", "devlet teşebbüslerinin özel sektöre devri" gibi konularda ufak farklar vardır. DP Seçim Beyannamesinde ve radyodan DP adına yapılan konuşmada şu görüşler ileri sürülmektedir: "Milli sermaye ve hususi teşebbüsün çalışma teminatı noksan ve inkişaf imkânları mahdud olan bir memlekete dıştan sermaye gelmesini beklemek bir hayalden ibaret olur. Halbuki dıştan gelecek teşebbüs, sermaye ve ileri tekniğe şiddetle muhtaç bulunuyoruz... Yabancı teşebbüs, sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek kararındayız. Bize göre, devletin iktisadi siyaseti, hususi mülkiyete dayanan, ferdin iktisadi hürriyetlerini koruyan ve iktisadiyat sahasında özel teşebbüsü esas tutan bir rejimdir. Devlet teşebbüs ve işletmeciliği, tabiatı iktizası inhisari mahiyette olan ve hususi teşebbüs ve sermayenin ele alamıyacağı işlere, amme hizmetlerine hasredilmelidir. Bize göre, hususi mülkiyet ve şahsi hürriyete dayanan bir iktisat

rejiminde, iktisadın sahib-i aslisi ferttir veya şirket halinde hususi teşebbüstür. Bizim tezimizde, devlet iktisadın içinde değil, üstünde vazife alır" (Avcıoğlu, 1969: 252).

CHP'liler seçim çalışmaları esnasında birçok şehir ve kasabalara gitmişlerdi. Ankara'ya gelirken yol üstü illerdeki valilerle, parti yetkilileriyle, milletvekili adaylarıyla ve parti müfettişleriyle konuşuyorlardı. Hepsi sonuçtan güven duyuyorlardı. Herkes CHP'nin alacağı oy oranının %60'ın altına düşmeyeceğini söylüyordu. Yalnız Yozgat Valisi İhsan Sabri Çağlayangil, "Köylü herkese, her kendine başvurana vaat ediyor. Bakalım hangi yana söyledikleri gerçektir ve hangi yanı atlatacaktır. Köylünün zekası işliyor," diyordu (Barutçu, 1977: 415).

İsmet Paşa da giriştiği demokrasi mücadelesinden başarıyla çıkacağını ummakta, seçim sonucundan ise hiç işkillenmemekteydi. Halk Partisi tarafından yapılan sondajlar Demokrat Parti'nin kazansa kazansa yüz, yüz elli mebusluk kazanabileceğini gösteriyordu (Karaosmanoğlu, 2002: 164). Bu iyimser ruh hali; elitist, tek parti zihniyetini simgeliyor ve seçmenlerin yukardan bağışlanan reformlara minnet duyacağı ve bunlara eşlik eden baskıları unutturacağı görüşünü yansıtıyordu (Ahmad, 1996: 45).

Diğer yandan İnönü, özellikle 1947'deki CHP Büyük Kurultay'ından sonra devletin yanı sıra partiyi de liberalleştirmeyi sürdürdü. Allahın adını asla sebepsiz yere anmayan kararlı bir laisist olarak bilinen İnönü, okullara din dersi konulmasına karar verdi. Mehmet Ali Aybar, o sırada şu yorumda bulunuyordu: "Bugüne kadar devrimciliği ve laikliğiyle övünen bu parti, selameti, hayatının en kritik döneminde dini kucaklamakta buldu" (Ahmad, 2002: 139). Dini duygular üzerinden oy toplamanın geçerli yol olduğu ilk kez 1950 seçimlerinde görülüyordu. DP, Ankara listesine Hacıbayram camii vaizi Ömer Bilen'i alırken, CHP, sonradan tutuklanan, Ticanî tarikatı lideri Kemal Pilavoğlu'nu aday gösteriyordu (Arcayürek, 1985: 217-218).

DP ile CHP arasındaki programların ve seçim propagandalarının gittikçe birbirine benzemesine karşın 50 seçimlerine giderken aralarında temel bir fark vardı. DP örgütünün hemen her kesimi, halkın içinden çıkan insanlardan oluşuyordu. CHP örgütü ise, daha çok o yörenin maddi ve manevi egemenliğini ele geçirmiş kişilerden (Arcayürek, 1985: 247).

İsmet İnönü, 1950 seçimlerinden önce son konuşmasını 10 Mayıs'ta İstanbul'da yapmıştı. O gün Taksim meydanında toplanan kalabalığı gururla İnönü'ye gösteren Vali Fahrettin Kerim Gökay, "İşte Paşam İstanbul" diyordu. Kalabalıktan etkilenen Gökay bu sözlerle Cumhuriyet Halk Partisinin İstanbul'da seçimi kazanacağına olan inancını dile getirmişti. Oysa Demokrat Parti'nin 27 milletvekiline karşılık CHP İstanbul'dan hiç milletvekili çıkaramadı. "İşte Paşam İstanbul" meydanları dolduran kalabalıklara adlanılmamasına işaret eden bir deyim olarak siyasal edebiyatımızdaki yerini aldı (Aslandaş-Bıçakçı, 2006: 121).

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler DP'nin zaferiyle sonuçlandı. Oyunu kullanmak için seçim kütüklerine kayıtlı 8.905.576 kişiden 7.916.091'i ya da başka bir deyimle, kayıtlı seçmenden %88.88'i oyunu kullandı. Bu oylardan Mecliste 408 milletvekili ile DP 4.242.831'ini ya da %53.59'unu, CHP 69 milletvekili ile 3.165.096'sını ya da %39.98'ini aldı. Millet Partisi ise 1 milletvekili çıkararak oyların 240.209'unu ya da %3.03'ünü, Bağımsızlar 9 milletvekili ile 267.955'ini ya da %3,4'ünü kazandı (Cumhuriyet, 26.05.1950) (Demirel, 2000).

Otuz yıllık CHP'nin halkın oylarıyla tasfiye edilmesi, yurt içinde başka, yurt dışında bambaşka açılardan değerlendirildi. Yurt içindeki yorumlar, İnönü gibi bir gücün oy darbesiyle uzaklaştırılmasından doğan hayreti —kimi yazar sevinçle, kimileri ise üzüntüyle— açıklıyordu. Yurt dışındaki yorum odaklarıysa, Türkiye gibi okuma yazma düzeyi çok düşük bir ülke halkının, demokrasinin ana ilkesi olan oy kullanmakta gösterdiği olağanüstü beceriyi övüyorlardı. 14 Mayıs 1950 seçimlerine konulan ad, "Beyaz Devrim"di. Uzun süre bu benzetmeye yer verildi, demokratik kuralların işleyişinde kimi tıkanmalar görüldüğü zamanlarda, halkın oyuna gösterdiği bağlılık her övgünün üzerinde bir değer taşıdı (Arcayürek, 1945: 189).

Seçim gecesi CHP ileri gelenleri Çankaya'dadır. Yemek masası etrafında İnönü ile birlikte, Başbakan, Saracoğlu, Hilmi Uran, F. Sılay, Barutçu, Dursunoğlu, Erişirgil ve Nihat Erim vardır. Yaverler tarafından telefon başında İçişleri ve Adalet bakanlıklarındaki bürolarla, parti ile doğrudan doğruya vilayetlerle temas ediliyordur. Her taraftan kötü haberler gittikçe artmaktadır. İlk tasnifler neticesinde ümitli görünen yerler biraz sonra değişik neticelerle ümit kırılıyordu. Diğer bakanlarla Parti İdare Heyeti azaları parti merkezinde toplanmışlardı. Gece saat 24'ten sonra, hükümet

üyelerinden 10'dan fazlasının seçimi kaybettiği hemen kati olarak öğrenilmişti. Trakya, Marmara ve Ege Bölgesi, Akdeniz, Karadeniz (Sinop ve Trabzon müstesna) kaybedildi. Kazanılan yerlerin adeta bir tesadüfle kazanıldığı düşünülüyordu (Erim, 2005: 448).

Sonuçlar gelmeden önce Cevat Dursunoğlu CHP'nin 350 milletvekili çıkaracağını söylüyordu. Yavaş yavaş iddiasından vazgeçti. Herkes şaşkın bir halde, bu işin ciddi olabileceğini pek kavrayamamış haldeyken İnönü belli etmemeye çalışır; ama Erim'e göre çok heyecanlı ve sinirli olduğu bellidir. İnönü Ankara'dan milletvekili seçilemedi. Malatya'dan "Kazanıyoruz" diye haberler geldi. Fakat kati bir söz söyleyen yoktu. CHP'li Erim'e göre bu seçim bir plebisit olmuştu. "CHP iktidardan çekilsin mi, çekilmesin mi? sualine cevap verir gibi. Listelerdeki namzet adlarına kimse ehemmiyet vermemiş, CHP gitsin diyen DP listesini olduğu gibi sandığa atmıştı (Erim, 2005: 448).

Demokrat Parti'nin 1950 seçimlerindeki başarısını sağlayan toplumsal desteğin genellikle ticaret ve sanayi burjuvazisi ve köylülere dayandığı ileri sürülmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin laiklik anlayışına tepki duyan gelenekçi kesimin de bu başarıda payı olduğu belirtilmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi en az oyu İstanbul'da (%24,3), en çok oyu da Sinop'ta almıştır (%61,8). Demokrat Parti oyları içinde köylü oyları önemli bir kısım oluşturmakla birlikte, Demokrat Parti'nin en güçlü desteği, ülkenin en gelişmiş bölgelerinden aldığı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ise az gelişmiş bölgelerde ve Doğu Anadolu'da görece bir başarıya ulaştığı görülmektedir (Aldemir, 2001).

4.11. Kontrollü Fonksiyonel İlişki

1950 seçimleri sonrası ortaya çıkan yeni durum siyaset ve toplum arasındaki ilişkinin değişmekte olduğunu göstermektedir. Toplumun bir siyasi aktör olarak siyaset alanında kendine yer açması siyaset-toplum ilişkisinin yönünü ve biçimini değiştirmiştir. Artık sadece belirlenen, pasif bir toplumsal ilişkiden değil, aynı zamanda siyaset alanına müdahale eden, etkin bir toplumsal ilişki biçiminden bahsedebiliriz. Fakat bununla birlikte rejim kaygılarından ötürü siyaset alanının dar tutulması da ortaya çıkan fonksiyonel siyaset-toplum ilişkisinin kontrolsüz

olmayacağına işaret etmektedir. Bu noktada Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesi ve Menderes'in ilk kabinesi de önem taşımaktadır.

4.11.1. Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Türkiye'nin 14 Mayıs 1950 tarihinde yaşadığı barışçı-demokratik iktidar değişikliği, halkın iradesini ilk defa siyaset düzeyine intikal ettirmesi bakımından tarihi bir olay olarak görülmektedir. Bundan dolayı 14 Mayıs Türk Demokrasisi'nin "milâdi" olarak yorumlanmaktadır (Erdoğan, 1992: 251-264). DP'liler seçim başarılarını bir "beyaz devrim" olarak nitelendirmişlerdi. (Ahmad, 1996: 50) Bu, gerçekten bir "kansız ihtilal"di (Eroğul, 2003: 84) diyenler de vardı.

Türk demokrasi tarihi bakımından bir dönüm noktası olarak kabul edilen bu olay yalnızca bir tür "kansız devrim" değil aynı zamanda Türkiye'deki resmi-şekli cumhuriyetin gerçek bir "cumhuriyet"e dönüşmesinin de başlangıcı olarak da görülmektedir. Erdoğan bu konudaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır: "Gerçek bir cumhuriyet 'vatandaş' kavramına dayanır, ama bu vatandaşlık hukukîliği aşan bir içerik ve anlam taşır. Bir cumhuriyette vatandaş o cumhuriyetin kurucu unsuru olan özerk ve özgür bir kişidir; cumhuriyet bu anlamda vatandaşların bir arada yaşamak istek ve iradesinin sonucudur. Bundan dolayı, cumhuriyetin vatandaşı bu ortak yaşama düzeninin temel değer ve standartlarının oluşturulması sürecine devamlı 'müdahil' olmalıdır. Vatandaş, cumhuriyetin kaderine etkili olduğunu hissedebilmeli ve rızasını sürekli olarak yenileyebilmelidir. Demokratik bir cumhuriyette bu, büyük ölçüde siyasal partiler aracılığıyla sağlanır. Bundan dolayı, gerçek bir cumhuriyet hem toplumsal-kültürel hem de siyasal anlamda çoğulculuğu gerektirir. Türkiye'de bu oluşum ilk gerçek semeresini 14 Mayıs 1950'de vermiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinde vatandaşın politikaya -yani kendi kaderine- ağırlığını koyması ilk defa bu tarihte gerçekleşmiş, tek parti yönetimi döneminde sadece adından söz edilen "ulusal egemenlik" de böylece gerçek anlamını bulmuştur" (Erdoğan, 1992: 251-264).

Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle açılan dönem, 1925'ten itibaren fiilen askıya alınmış olan 1924 Anayasasına yeniden geçerlilik kazandırıldığı bir dönem olarak görülmektedir. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu aslında demokratik bir siyasal sistemin asgari gerekleriyle uyumlu bir anayasal düzen öngörmektedir. Böyle bir düzeni kurma iradesi taşıyan siyasal aktörler elinde Anayasa pekala çoğulcu demokratik bir yapının

dayanağı olabilecek niteliktedir. Ama, Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yıllarda yaşananlar bunun gerçekleşmesini engellemiştir (Erdoğan, 1997: 68-69).

Altüst oluşun önemli bir sırrı, seçim sistemindeydi. Oya katılmanın yüzde 88,8'i bulunduğu 14 Mayıs seçiminde Demokrat Parti tüm oyların ancak yüzde 53,3'ünü aldığı halde, uygulanan mutlak çoğunluk sistemi nedeniyle Millet Meclisi'ndeki 487 sandalyeden tam 408'ini elde etmişti. Sandalyelerin, başka bir deyişle, yüzde 83'ü DP'ye ait olmuştu. Oyların yüzde 39'unu alan CHP'nin sandalyeleri ise 69'dan ya da Meclis'in yüzde 14'ünden ibaretti. DP'nin içinden doğan Millet Partisi ise, ancak bir milletvekili çıkarabilmişti. DP bu koşullarda Meclis'te canı istediğinde bir tek parti gibi davranabilecek kadar rahat olacak ve muhalefet, ülke çapında elde ettiği politik desteğin pek azını parlamentoya yansıtabilecekti (Gevgilili, 1987: 74-75).

Cumhuriyet Halk Partili yöneticiler halkın oylarıyla tek parti yönetimini deviren Demokrat Parti'yi "kasketlilerin partisi" diyerek küçümsüyor, halkın siyasette etkili olmaya başlamasına, "bizi kasketliler mi yönetecek" diye tepki gösteriyordu. Halk yığınlarına işaret eden "kasketliler" deyimini siyasal edebiyatımıza ilk olarak 1950 seçimlerinden sonra girdi. 1950 seçimlerine, ünlü "Yeter Söz Milletindir" sloganıyla giren Demokrat Parti ise her fırsatta "kasketlilerin partisi" olduğunu vurgulamaya özen gösteriyordu. O yıllarda yayılan bir söylenti, DP genel başkanı Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı seçildikten sonra, CHP'nin halka yaklaşımını protesto etmek amacıyla, Cumhurbaşkanlığı köşküne üstü açık bir ciple ve "kasketliler"den oluşan bir konvoyla çıktığıydı (Aslandaş-Bıçakçı, 2006: 133-134).

Serbest Fırka deneyinin aksine, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesini, hem uluslararası konjonktürün farklı oluşuna hem de İnönü'ye devlet başkanlığı vaat ederek onu iki yıl "oyalamayı mükemmel başaran" Demokrat Parti yöneticilerinin becerisine bağlayanlar vardı (Timur, 2003: 150).

14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimlerde ezici bir parlamento çoğunluğu elde eden Demokrat Parti'nin cumhurbaşkanlığı makamı için göstereceği adayın kim olacağı bilinmemekteydi (Özdemir, 1989: 77-80). Çünkü bazı iddialara göre DP'liler milletvekili çıkaracaklarını ummadıklarından Sivas gibi, Erzurum gibi yerlerde aday

seçimlerinde niteliğe pek değer vermemişlerdi. Sonuç, umut etmedikleri bir çoğunluğa varınca, “niteliksiz kişilerle Meclis sıraları doldu”, deniliyordu. “Düzeyi göreceksiniz. Aralarından 150 kişiyi milletvekili olmaya değer adam olarak çıkaramazsınız. Daha şimdiden kollara ayrılmışlar: Bayar taraftarları... Köprülü taraftarları... Menderes taraftarları... Karaosmanoğlu taraftarları...” deniliyordu (Barutçu, 1977: 432).

Yeni iktidara yakın bir politika izleyen Hürriyet'in haberine göre, Celal Bayar, parti başkanı olarak kalmak niyetinde olup cumhurbaşkanlığına "bugüne kadar siyasi hayatta az tanınmış, buna mukabil fazıl, kâmil ve her vatandaşın hürmetine şayan bir zatın seçilmesine taraftar" bulunduğu söylenmekteydi. Bu niteliklere sahip en güçlü adayın, Halil Özyörük olduğu da aynı haberde yer almaktaydı. Aslında, Yargıtay Başkanlığı görevinden ayrılarak Demokrat Parti listesinden İzmir Milletvekili olup parlamentoya giren Halil Özyörük veya Kurtuluş Savaşı komutanlarından Emekli Orgeneral Ali Fuat Cebesoy'un aday gösterileceklerine ilişkin haber bir gün önce başka bir gazetede de çıkmıştı. Fakat nedense CHP çevreleri derhal Halil Özyörük'ü yıpratma yolunu seçtiler. Devlet Bakanı Cemil Sait Barlas, Yargıtay eski başkanı Özyörük'ün, DP Büyük Kongresi'nde alınan bazı kararları incelemek için Adalet Bakanlığı'nda oluşturulan komisyona bir mektup yazarak DP'nin kapatılmasını istediğini iddia etti. Halil Özyörük bunu yalanladı. Söz konusu iddia, onun şansını olumsuz etkilerken, Ali Fuat Cebesoy'u ve daha başka adları öne çıkarmıştı. Bunların başında Hamdullah Suphi Tanrıöver, Prof. Sadri Maksudi Arsal ile Prof. Nihat Reşat Belger sayılabilir. Eski başbakanlardan Rauf Orbay'ın da Celal Bayar'a gelerek "beni cumhurbaşkanı yapın," dediği, fakat uygun görülmeyle reddedildiği, yazılanlar arasındaydı (Özdemir, 1989: 77-80).

Adaylar birer birer ortaya çıkmaya başladığında ilginç bir gelişme yaşandı. DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı olmaması için parti içinden bir grup, kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Bunlara göre DP Genel Başkanı olan Bayar, başbakanlığa gelmeliydi. Celal Bayar'ın, cumhurbaşkanı olmak istemediği noktasında ortalığa atılan bir şayia üzerine DP'liler parti merkezine Bayar'ın cumhurbaşkanı olması için telgraf çekmeye başladılar (Özdemir, 1989).

Gazeteler arasında, işte bu andan sonra büyük bir haber savaşı başladı. Vatan'da Sabahattin Sönmez, Bayar'ın hükümet başkanı olacağını yazıyor, Aktaş'ın Cüneyt

Arcayürek'e uçurduğu haberlerde sürpriz ad olarak aday olup Meclis'e gelen Yargıtay başkanı Halil Özyörük'ün cumhurbaşkanlığına getirileceğini öne sürüyordu. Köprülü Dışişleri Bakanı olacaktı, Menderes'e de kabinede bir görev verilecekti. Sönmez'in tersine, Mekki Sait Esen, Cumhuriyet'te, daha ilk günden, Bayar'ın cumhurbaşkanı olacağına direniyordu. Esen'e göre, başbakanlığa aday isim, Köprülü idi. Menderes'e toprak reformu konusundaki çıkışları nedeniyle Tarım Bakanlığı'nı yakıştıranlar da yok değildi (Arcayürek, 1983:190-191).

CHP sözcüsü basın ilk iş olarak DP' nin cumhurbaşkanı adayı Halil Özyörük'ü yıpratmış ve bunda başarılı olmuştu. DP'li bir gazete "Özyörük'ün hülyaları suya düştü," diye yazmıştı. Aslında bu tutumuyla CHP, Bayar'ın adaylığını adeta körüklüyordu. DP yanlısı bir başka gazetede yazılanlara bakılırsa, CHP, Bayar'ın seçilmesi için yoğun çaba harcamaktaydı. İki gün üst üste gazetede yer alan iddia şöyledir: "CHP propagandasının Bayar'ı cumhurbaşkanı seçtirmek hususunda gayret sarf etmesi, Demokrat Parti'yi ikaz edecek mahiyettedir. Zira bilindiği gibi, Bayar ve Demokrat Parti, Devlet Başkanlığı ile Parti Başkanlığı'nın aynı zatta toplanmasını bir mücadele mevzuu yapmışlar ve bu yolda millete teminat vermişlerdi. Bayar, cumhurbaşkanlığını kabul ettiği takdirde Demokrat Parti, iktidara gelişinin daha ilk günlerinde başlıca prensiplerini feda etmeye ve bu bakımdan da vaatlerini tutmamaya başlamış görünecektir" (Özdemir, 1989: 85).

CHP, Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesini istemektedir. Bunun ise iki önemli sonucu olacaktır: 1-Bayar, DP Başkanlığı'nı bırakacaktır. 2-Yürütmeyi Başbakan ve Bakanlar'la paylaşacağı için gücü azalacaktır (Özdemir, 1989: 86). Bu iddialar kendi mantık zinciri içinde tutarlı gözükmemektedir. Ancak; İnönü ve Bayar, birlikte bir sistemi yerleştirme çabasındadırlar. Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesi de bu çabanın bir uzantısıdır. Zira, 1950 seçimi sonrasında, gerek bir siyasi parti olarak CHP, gerekse CHP yanlısı basın, Bayar'ın rejim için en güvenilir aday olduğunu düşünmekte, sistemi Bayar dışında birine teslim etmeyi riskli bulmaktadır. Bu nedenle Bayar'ı cumhurbaşkanlığına doğru adeta itmektedir (Yılmaz, 2007: 85).

Celal Bayar, lider kadrolar arasında tartışmasız kişilikti. Partinin kurucusuydu ve herkes tarafından Cumhurbaşkanı ya da Başbakan/Parti Başkanı olarak benimsenebilirdi. Ne var ki, Cumhurbaşkanı mı yoksa Başbakan/Parti Başkanı mı

olması gerektiği konusunda farklı görüşler vardı. Bayar'ın başbakanlığı ve parti liderliğini benimsemesini isteyenler, emekli General Ali Fuad Cebesoy gibi bağımsız ve partiler üstü bir kişinin cumhurbaşkanı olacağını ve partiler üstü cumhurbaşkanlığı geleneğinin yerleşeceğini umuyorlardı. Cebesoy böyle bir görev için idealdi. 1920'lerin ortalarında Mustafa Kemal ile anlaşmazlıkları nedeniyle siyasi yaşamdan çekilmek zorunda kalmıştı. Fakat Atatürk'ün 1938'de ölümünden sonra İnönü tarafından itibarı iade edilmiş ve 1939'da kabineye alınmıştı. Cebesoy 1947'de Meclis Başkanlığı'na seçildi ve 1950 seçimlerinden kısa süre öncesine kadar CHP'li olarak kaldı. Seçimlere Eskişehir'den, DP listesinden bağımsız olarak katıldı ve DP'nin, iktidara geldiğinde kendisini cumhurbaşkanı yapacağını umuyordu, hatta merasimlerin gereklerini daha iyi yerine getirmek için evlenmeyi bile düşündü. Ne var ki, parti içi çevreler Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı olmasına karar verdi ve haberi Cebesoy'a iletme ve onu Millî Savunma Bakanlığı'nı kabul etmeye ikna etme görevi Ahmet Emin Yalman'a verildi. Cebesoy reddetti (Ahmad, 1996: 84).

Ali Fuat Cebesoy kendisini cumhurbaşkanlığı makamına tabii aday görüyordu. Bayar da Ali Fuat Cebesoy'un cumhurbaşkanlığı konusundaki istekliliğini bilmektedir. Öyle ki, Bayar, Cebesoy'un kendine geldiğini ve DP grubuna müdahale ederek kendini cumhurbaşkanı aday yaptırmayı ve sonra da seçtirmesini istediğini anlatmaktadır. Fakat DP grubu cumhurbaşkanı aday olarak Bayar'ı seçti (Bayar,1969: 106). Oysa 1950 seçimlerinden iki ay kadar önce Bayar'ın kendisi, gazeteci Cihad Baban'a, şayet Demokrat Parti seçimleri kazanırsa İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'a cumhurbaşkanlığı teklif etmek düşüncesinde olduğunu söylemiştir (Baban, 1970: 48-49). Bayar'ın, DP'nin oylarıyla cumhurbaşkanı seçtirmek istediği Sıddık Sami Onar, 27 Mayıs'ın gerek hazırlanmasında gerek müdahale gerçekleştirildikten sonra müdahalenin meşrulaştırılmasında başrolü oynayacaklardan biri olacak, deyim yerindeyse DP'nin defterini düreceklere en başında gelecektir (Yılmaz, 2007: 83).

Bu arada CHP de Büyük Millet Meclisi'nde cumhurbaşkanı seçimine katılma şeklini saptamak için toplandı. İnönü, Celal Bayar'ın karşısına çıkarılacak adayın, CHP'den ikinci derecede bir kişi olmasının doğru olacağı duyguları içinde bulunuyordu. Fakat Kazım Özalp, yerinde bir öneride bulundu. Demokrat Partililer seçim kampanyası sırasında köylerde, "Biz işbaşına gelirsek, yine İnönü'yü Cumhurbaşkanı yapacağız",

diye propaganda yapmışlardı. CHP, Demokrat partililerin ulusu kandırdıklarını göstermek istiyordu. Kazım Paşa'nın önerisi kabul edildi. Kazım Paşa "Seçime katılmasak ya da katılıp da beyaz oy verecek olsak, "CHP de Celal Bayar'ı seçti, Celal Bayar, oybirliğiyle seçildi", diye köylerde söyleyeceklerdi. Oysa biz İnönü'yü seçersek, köylüler DP tarafından aldatılmış olduklarını açıkça anlayacaklar," demişti. Kâzım Paşa'nın bu düşüncesi alkışlarla onaylandı (Barutçu, 1977: 431).

22 Mayıs 1950 günü toplanan parlamento İstanbul Milletvekili Celal Bayar'ı cumhurbaşkanı seçti. Bayar 487 üyeli parlamentoda, oylamaya katılan 453 üyenin 387'sinin oyunu alırken, aday olmamasına karşın İsmet İnönü 64 oy ve Halil Özyörük ise 1 oy alabilmişti. Bayar'ın aday olması için 345, olmaması, dolayısıyla parti başkanı ve başbakan olması için 31 oy çıkmıştı. Bu oylamada adları cumhurbaşkanı adayları arasında geçen Halil Özyörük, Ali Fuat Cebesoy ve Prof. Nihat Yaşar Belger'e de oy çıkmıştı (Özdemir, 1989: 141). Bayar'ı cumhurbaşkanı seçen DP'liler "2000 yılına kadar iktidarda kalacaklarını" söyleyecek kadar mutlu, bazıları da "İnönü'nün sınır dışı edilmesini" önerecek kadar coşkulu ve öfkeliydiler (Gevgilili, 1987: 74).

Seçimlerde dikkat çeken husus, Demokrat Parti milletvekillerinden 47'sinin, başkanları Bayar'a oy vermemeleri ve CHP lideri İnönü'nün CHP milletvekili sayısından 14 oy fazlasını almayı başarmasıdır. Seçimlerde bazı DP milletvekilleri genel başkanlarını değil de İnönü'yü destekledi. Serbest seçimlerle yapılan, ara dönemler ya da tek parti dönemi dışındaki seçimlerde dikkati çeken bir unsur, gerçek adayların erken zamanlarda adaylığını açıklamamasıdır. Genel seçimlere girinceye kadar olan dönemde kamuoyunda yıpranmamak için adaylıklar açıklanmamaktadır (Özdemir, 1989). 1950'ye gelinceye kadar cumhurbaşkanları hem parti lideri, hem de devlet başkanlığı görevlerinde bulunmaktaydılar. Oysa Demokrat Parti Tüzüğü'nün 18. maddesinde, Genel Başkan'ın cumhurbaşkanı seçilmesi durumunda, parti başkanlığından çekilmiş sayılacağı kabul edilmişti.

1946'da DP ve Bayar muhalefet partisi olarak siyasi hayata başlayınca, ısrarla Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün CHP Başkanlığı'ndan ayrılmasını istemiş ve partili cumhurbaşkanının yol açtığı sorunlardan yakınmıştı. Şimdi ise DP lideri, bir gecede partisizleşerek cumhurbaşkanı olacaktı (Özdemir, 1989: 79). DP'liler, CHP döneminde hem devlet başkanı, hem de parti genel başkanı görevlerini kişiliğinde birleştiren

İnönü'ye karşı cumhurbaşkanının bağımsız olmasını savunduklarından, Bayar Çankaya'ya geçince parti başkanlığı görevinden çekilmişti. Yürütme gücü böylece Türkiye'de doğrudan doğruya parti liderliğiyle bütünleştiriliyor ve sivil siyasal iktidarın, devlet yetkilerini Türk toplumunda çok daha özgürce kullanma dönemi açılıyordu. Tarihsel reflekslerinden kolay sıyrılamayan bürokrasi buna tepki gösterse de, bazı geleneksel devlet aygıtları zaman zaman hoşnutsuzluklarını ortaya koysa da; Menderes, bu sivil parti/iktidar bütünleşmesi uygulamasından geri durmayacaktır (Gevgilili, 1987: 77-78).

1946 cumhurbaşkanlığı seçimlerine 451 milletvekili katılmış, Mareşal Çakmak'a 59 oy, Yusuf Kemal'e 2 oy çıkmış, 2 oy pusulası da boş çıkmıştı. İsmet İnönü 388 oyla cumhurbaşkanı seçilmiş, Fevzi Çakmak, oyunu kullandıktan sonra Meclis'i terk etmiş, evine gitmişti. Bu suretle onun, seçimden sonra yeni cumhurbaşkanını tebrik etmek istemediği anlaşılmıştı. Sonra Demokrat Parti milletvekilleri de, seçimden sonraki alkışlara katılmamak, yerleşmiş bir geleneğe uyarak ayağa da kalkmayıp yerlerinde oturmak suretiyle, Meclis'e yeni bir davranış şekli getirmişlerdi (Aydemir, 1979: 448).

Şimdi, 1950'de kendi oylarıyla seçilmiş olan Bayar'a karşı nasıl hareket edecekleri merak konusuydu. Milletvekilleri, cumhurbaşkanı genel kurul salonuna girdiğinde ayağa kalkacaklar mıydı? 1946 cumhurbaşkanı seçiminde İsmet İnönü için ayağa kalkmayan DP'liler, 1950'de de tutarlı davranmışlar ve "milleti ve mahalli hâkimiyeti temsil eden milletvekillerinin, cumhurbaşkanına Meclis'te ayağa kalkmamaları" kararını oy birliğiyle kabul etmişlerdi. Üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar, yemin için salona girdiğinde; Demokratlar oturdukları yerde alkışlarla, CHP'liler ise ayağa kalkarak alkışsız karşıladılar (Barutçu, 1977: 432-433).

Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesini Sedat Simavi 3 Haziran 1950 tarihli yazısında şöyle değerlendirecekti: "Dünya matbuatının (basınının) sesine kulak kabartıyoruz ve şimdiye kadar duymadığımız sesleri işitiyoruz. Bizi şimdiye kadar askeri bir idare altında yaşamaya alışık görenler, iktisatçı bir reisi başımıza getirdiğimizden dolayı bizi tebrik ediyorlar." "Onu Türk milleti, başına getirmekle yalnız Avrupa ve Asya devletlerinin itimadını kazanmadı, aynı zamanda dostumuz Amerika'nın da bize karşı olan itimadını çoğalttı" (Özdemir, 1989: 92-93).

Bayar'ın ilk sivil cumhurbaşkanı olarak değerlendirilmesi ve 1950 cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde fazla bir çekişmenin olmadığı görüntüsü, kaynaklarda üstün körü geçirilmesi, Bayar'ın cumhurbaşkanı seçildiği sürecin daha dikkatli incelenmesini gerektirmektedir. Bayar, artık mütearife haline gelmiş bir nitelemeyle, Türkiye'nin ilk sivil cumhurbaşkanı olarak kabul edilmektedir. Fakat buradaki sivil nitelemesi hiç kuşku yok ki asker olmayan anlamında bir gerçekliğe sahiptir. Yoksa "askeri" anlamında değil. Çünkü 1945-50 arasında çok partili hayata geçişte iktidar; devlet alanı ve toplumsal siyaset alanı olarak Bayar ve İnönü tarafından belirlenecek ve süregelen siyasal sistem için tehlike arz edebilecek bütün yaklaşımlar devlet alanı içinde görülüp koruma altına alınacak, Bayar da devlet alanının koruyucularının başında gelecektir.

Ölene kadar ilk ve temel özelliğinin ittihatçılık olduğunu söyleyen birinin ilk sivil cumhurbaşkanı olarak nitelendirilmesi de tartışmaya açık bir husustur. Yine Bayar'ın sivilliğini tartışmalı kılan bir başka özellik de uzun dönem İş Bankası genel müdürlüğü, bakanlık gibi bürokratik bir pozisyondan gelmesidir. Bilindiği üzere bürokrasi devlet alanının bizatihi kendisini ifade etmektedir. Yine 1946 seçimleri öncesi siyaset alanının sivilliği de tartışmalıdır. Çünkü milletvekilleri nerdeyse atama usulüyle gelmektedir. Bu nedenle bu dönemdeki siyaset içinden gelmesi de kişiyi sivil bir referansa sahip kılmayacaktır.

Bütün bu süreç boyunca "merkezi temsil eden CHP ve merkezkaç talepleri ehlileştirerek merkeze aktaran bir DP'den bahsetmek mümkündür. Yani milli devlet modelinin sentez aygıtlarından, entegrasyon araçlarından ve filtraj mekanizmalarından biri olarak vazife gören bir DP.

4.11.2. DP'nin İlk Kabinesi

DP'nin ilk kabinesi, siyaset-toplum ilişkisi açısından denetimli bir fonksiyonel ilişki biçiminin en somut örneklerinden biridir. Çünkü DP'nin ilk kabinesindeki Bakanların çoğunluğu siyaset-toplum ilişkisinin devletten topluma doğru tek yönlü gerçekleştiği bir siyasal sistemin temsilcileriydi. Fakat DP iktidarı diğer yandan da toplumsal taleplerin doğrudan bir sonucu durumundaydılar. Dolayısıyla DP, toplumsal taleplerin,

Cumhuriyetle kurulan siyasal sistem için duyulan kaygılar nedeniyle, var olan siyaset alanında meşruiyetini sağlayacak bir filitraj rolü gördüğünden fonksiyonel siyaset-toplum ilişkisi kontrollü bir hal alacaktır.

Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra sıra başbakanlığa ve aynı zamanda DP'nin yeni genel başkanına gelmişti. Adnan Menderes, Fuat Köprülü'nün başbakanlığını destekliyor, kendisi de Başbakan Yardımcılığı'na hazırlanıyordu. Başbakanlık için başka teklif yoktu (Bayar 1969: 107). Fakat Bayar, Menderes'i Başbakan olarak atadı (Bayar, 1969: 103-104). 9 Haziran 1950 tarihinde de DP Genel İdare Kurulu toplandı ve Bayar'dan boşalan parti başkanlığına Menderes'i seçti (Eroğul, 2003: 100).

DP aldığı 4.242.831 oyla, oyların %54'ünü almış ve 408 milletvekili çıkarmıştı. CHP ise aldığı 3.165.096 oyla, oyların %40'ını almasına rağmen 69 milletvekili çıkarabilmişti. MP ise aldığı 240.209 oyla, oyların %3,4'ünü almış ancak 1 milletvekili çıkarabilmişti. Seçim sisteminden kaynaklanan bu duruma göre DP 9,776 oyla bir milletvekili çıkarabilirken, CHP'nin bir milletvekili çıkarabilmesi için 60,867 oy alması gerekmişti. MP ise bir milletvekilliği için 240,209 oy alması gerekiyordu. Seçimlerde 'çoğunluk sistemi' değil de 'nispi temsil sistemi' uygulanmış olsaydı, alınan aynı oylarla; DP 261 milletvekili, CHP 195 milletvekili ve MP 16 milletvekili çıkarılmış olacaktı. Menderes, Cumhuriyetin 19. Hükümetinin Bakanlar Kurulunu 22 Mayıs 1950'de açıkladı. Bu aynı zamanda I. Menderes Hükümetiydi.

I. Menderes Hükümeti Bakanlar Kurulu 22.05.1950-09.03.1951

Başbakan: Adnan MENDERES (İstanbul)

Devlet Bakanı ve Bşbk. Yard. : Samet AĞAOĞLU (Manisa) 05.06.1950-09.03.1951

Devlet Bakanı: Fevzi Lütüf KARAOŞMANOĞLU (Manisa) 11.07.1950-09.03.1951

Adalet Bakanı: Halil ÖZYÖRÜK (İzmir)

Milli Savunma Bakanı: Refik Şevket İNCE (Manisa)

İçişleri Bakanı: Rüknettin NASUHİOĞLU (Edirne)

Dışişleri Bakanı: Fuat KÖPRÜLÜ (İstanbul)

Maliye Bakanı: Halil AYAN (Bursa) 22.05.1950-14.12.1950

Hasan POLATKAN (Eskişehir) 14.12.1950-09.03.1951

Milli Eğitim Bakanı: Hüseyin Avni BAŞMAN (İzmir) 22.05.1950-03.08.1950

Ahmet Tevfik İLERİ (Samsun) 11.08.1950-09.03.1951

Bayındırlık Bakanı :Fahri BELEN (Bolu) 22.05.1950-28.10.1950

Kemal ZEYTİNOĞLU (Eskişehir) 22.12.1950-09.03.1951

Ekonomi ve Ticaret Bakanı :Zühtü Hilmi VELİBEŞE (İzmir)

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Nihat Reşat BELGER (İstanbul) 22.05.1950-19.09.1950

Ekrem Hayri ÜSTÜNDAĞ (İzmir) 19.09.1950-09.03.1951

Gümrük ve Tekel Bakanı: Nuri ÖZSAN (Muğla)

Tarım Bakanı: Nihat İYRİBOZ (Çanakkale)

Ulaştırma Bakanı: Ahmet Tevfik İLERİ (Samsun) 22.05.1950-11.08.1950

Seyfi KURTBEK (Ankara) 11.08.1950-09.03.1951

Çalışma Bakanı :Hasan POLATKAN (Eskişehir) 22.05.1950-22.12.1950

Ahmet Hulusi KÖYMEN (Bursa) 22.12.1950-09.03.1951

İşletmeler Bakanı: Mehmet Muhlis ETE (Ankara)

Menderes, 29 Mayıs 1950'de Meclis'te okuduğu hükümet programında, eski iktidarın tek parti hâkimiyetinde ifadesini bulan siyasi görüş ve kanaatlerinin onun iktisadi ve mali politikasına da aksettiğini söyleyerek, böylece, zamanla müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet tipinin ortaya çıktığını söylemektedir (<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP19.htm>).

Menderes, iki buçuk milyara yaklaşan borçlardan buna karşılık tarımsal üretimin 15-20 yıl önceki seviyelerde kaldığını ve gelişemediğini söylemektedir. Menderes, hükümetlerinin ekonomik yaklaşımlarını da hususi mülkiyet ve şahsi hürriyete

dayanan bir iktisat rejiminde, iktisadi sahanın asıl olarak ferde veya şirket halinde hususi teşebbüse ait olması lazım geldiğini söyleyerek açıklıyordu. Artık, Devlet doğrudan doğruya iktisadi teşebbüslere girişmeyecek düzenleyici ve denetleyici bir görev üstlenecek ve ancak kati zaruret halinde tekel kurabilecekti. (<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP19.htm>).

Menderes, millete mal olmuş inkılapların mahfuz tutulacağını söylüyordu. Bu ifadesi daha sonraları “karşı devrim” tezlerinin temel dayanaklarından birini oluşturacaktır. Menderes’in programında ısrarla vurguladığı bir başka husus da irticai ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanlara karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyecekleriydi. Diğer yandan, irticai tahrike asla müsaade etmeyeceklerini söylemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceklerini de söylüyordu. (<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP19.htm>).

Meclis’teki program üzerine konuşmalar hoparlörlerle dışarıya veriliyordu. Program üzerindeki konuşmalar CHP eleştirisine dönüşmüştü. DP’li Sinan Tekelioğlu “Düşman istilasından sonra CHP istilası gelmiştir. Onlar han, apartman sahibi olmuşlardır. Birinci Cumhurbaşkanı ne Atatürk, ne İnönü’dür; Celal Bayar’dır, diyordu (Barutçu, 1977: 437-438). I. Menderes hükümeti, 2 Haziran 1950’de 487 üyeli TBMM’den oylamaya katılan 282 milletvekilinin kabul oyuyla güvenoyu aldı. Demokratlardan da 120 kişi Hükümete güven duymamıştı (Barutçu, 1977: 439).

Basın, Birinci Menderes kabinesini, ılımlılar kabinesi olarak iyi karşıladı. 15 kişilik kabineden sadece 6 bakan (Menderes, Köprülü, Polatkan, İleri, Özsan ve Velibeşe) gerçek partililer olarak kabul edilebilirdi. Gerisi, ya teknokrattı ya da son zamanlarda partiye katılan eski bürokratları. Yeni hükümetin geçmişi kurcalamaya niyetli olmadığına dair DP’nin seçimlerden önce verdiği devlet aygıtını tarafsızlaştırma sözü konusunda eski rejimi rahatlatmak için, bunlar kabineye alınmıştı. Dahası, hiçbirinin partide bağımsız bir saygınlığı yoktu. Seçildikleri seçim bölgelerinde hiçbir popülariteleri ve yerel destekleri yoktu. Bu nedenle, kabinede kalmak ya da yeniden seçilmek istiyorlarsa, Başbakan’a mutlak bağımlı olmak zorundaydılar. Alternatifi siyaset çölüne atılmaktı (Ahmad, 1996: 86).

CHP’li Nihat Erim, seçimi kaybetmelerine rağmen DP’nin kendilerine bir koalisyon teklif edeceğini düşünmektedir (Erim, 2005: 472). Oysa DP, CHP hükümetlerinin

meşruluğunu bile kuşkuyla karşılıyordu; çünkü özgür ve dürüst seçimlerle hiç iktidara gelmemiştiler, halktan hiç yetki almamışlardı. DP'liler ise kendilerini, Türk tarihinde "devrimi" son aşamasına taşıyacak yeni bir güç olarak görüyorlardı. Tarihin kendilerinden yana olduğundan ve İnönü yönetimdeki CHP'nin ilerleme önündeki başlıca engel haline geldiği için, ilk görevlerinin CHP'yi iktidardan uzaklaştırmak olduğundan emindiler (Ahmad, 1996. 50).

Yine de CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Ahmet Emin Yalman'a partisinin DP'lilerin tecrübesizliğini istismar etmeyeceğini, aksine, gerekli her türlü yardım ve desteği vereceğini söyledi. "İki yıl müddet ağzımızdan acı bir tenkit sözü çıkmayacak, muhalefet vazifemize ancak ondan sonra sarılacağız," dedi. CHP'liler, 1945 ile 1950 yılları arasında kendilerinin büyük bir devrimin ilk aşamasını —seçim sandığıyla iktidarın el değiştirmesi— yönettiklerini ve şimdi görevlerinin yeni aşamayı, yani laik ve demokratik bir temelde yeni bir hükümetin kurulmasını görmek olduğunu ileri sürerek, kendi yeni rollerini rasyonalize ediyorlardı (Ahmad, 1996: 109).

Buna karşın CHP'li Hasan Saka yapılan seçim yasaının bir hata olduğunu söylüyor, değişikliklerin aşama aşama giderek yapılması gerektiğini ileri sürüyor ve Nihat Erim'i eleştiriyordu (Barutçu, 1977: 448-449). Diğer yandan İsmet İnönü, 1950 seçimlerinden sonra, Falih Rıfkı'yı, Ulus gazetesinin başından çekilmeye mecbur etti. Yıllarca Halk Partisi iktidarlara aleyhinde yazmadığı kalmayan Hüseyin Cahit Yalçın'ı Ulus'un başına getirdi (Karaosmanoğlu, 2002: 159).

Bu arada CHP'de milletvekili seçilemeyenler iki bölüme ayrılmışlardı. Partinin aşırıları İnönü ile Erim'in ve onlara araç olan Şemsettin Günaltay'ın, partiyi perişan duruma soktukları kanısındaydılar. Recep Peker bunlarca yüceltilmekteydi. CHP'nin gücü, kuvveti ve kendine güveni yıkılmıştı. Partiyi içinden yıkanların, artık sahneyi bırakmaları isteniyordu. Bunlar, "İnönü başta kalsın, ama bir simge olarak", diyorlardı. İkinci bölüm, bir zamanlar genç düzenleyiciler diye ün kazanan Nihat Erim ve yandaşlarıydı. Onlar da birinci bölümdekilerin atılmalarını ve işin kendi ellerine verilmesi düşüncesindeydiler. Parti'nin Meclis Grubu'ndakiler de yukarıdaki bölümlerin hiçbirini istememekte idiler. "Biz partinin en önündeki kavgacılarız, partinin yönetiminde bizim anlayışımızın egemen olması gerekmektedir", diyorlardı ve

Şef yönetiminden kurtularak, her şeyin parti grubu genel kurulunda görüşülüp varılacak karara göre hareket edilmesini dilemekteydiler (Barutçu, 1977: 442-443).

14 Mayıs 1950 seçim sonuçları CHP’de, devlet bürokrasisinde ve ordu içinde adeta şok etkisi yapmıştı. Seçimlerden hemen sonra, 4 generalin İnönü’yü ziyaret ederek “Emirlerine amade bulduklarını” ifade ettikleri yönünde spekülasyonlar yapılmıştı. Bunun üzerine zamanın Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nazif Gürman, Celal Bayar’ı ziyaret ederek “Ordu seçim neticelerine hürmet edecektir. Seçimler nizami şekilde yapılmıştır. Ordudan endişe edilmemelidir,” şeklinde teminat vermişti (İba, 1998: 164-165).

Ancak, bir albayın Menderes’i ziyaret ederek 8-9 Haziran gecesi bir darbe yapılacağını ihbar etmesi üzerine, hükümet, ordunun komuta heyetinden, o güne kadar görülmemiş çapta bir tasfiye hareketine girişecekti. 6 Haziran 1950’de DP Hükümeti, Genelkurmay Başkanı, Genelkurmay İkinci Başkanı, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Ordu Komutanları’nı değiştirecek, ayrıca 15 general ile 150 albayı da kısa bir süre içerisinde emekliye sevk edecekti. Bu girişlerden sonra Hükümet, ordu üzerinde ve yeni uygulanmakta olan yasalar çerçevesinde otoritesini kurmaya çalışacaktı (İba, 1998: 164-165).

İnönü, Atatürk’ten devraldığı tek parti sistemini Atatürk ismine dayanmadan devam ettirmiştir. Bu süreçte devlet iktidarını temsil eden güçlerin kurumsallaşması söz konusudur. Bu uygulama biçiminde İnönü’nün ordu içinde dayandığı bir klik vardır. Damadı Metin Toker’in dediği gibi İnönü’nün gözlerinin içine bakan bir ordu vardır. Bu nedenle İnönü Atatürkçülük veya Kemalizm üzerinden sistemi kurumsallaştırma gereği duymamıştır. Oysa Bayar, 1950’de iktidara geldiğinde her ne kadar orduda büyük bir tasfiye hareketine girişerek subayların bir kısmının yerlerini değiştirip bir kısmını da emekliye sevk etse de İnönü’yle mutabık kaldıkları sistemi Atatürk ismi üzerinden kurumsallaştırmaya çalışacaktır. Çünkü ordu içinde dayanabileceği bir klik yoktur (Yılmaz, 2007).

Demokrat Parti’nin on yıllık iktidar döneminin ilk yıllarında Türkiye özgürlükçü-demokrat bir havayı teneffüs etmiş, basın nispeten rahatlamış, vaktiyle İkinci Meşrutiyet döneminde olduğuna benzer biçimde çeşitli düşünce ve çıkar örgütlenmelerinin boy göstermesine imkân veren hukuki bir zemin yaratılmıştır. Bu

arada, tek-parti yönetimi devrinde hâkim olan din üzerindeki baskı peyderpey kaldırılacak; ezan orijinal şekline döndürülürken, din öğretimi de yaygınlaşacaktır (Erdoğan, 1997: 69).

Demokrat Parti iktidarının özellikle ilk yılları tarımda makineleşmenin hızlandığı bir dönem oldu. Orta ve büyük çiftçiler, önemli bir kısmı ziraata harcanan Marshall yardımıyla genişletilip alınması kolaylaştırılan Ziraat Bankası kredileriyle daha çok zirai makineye ve traktöre sahip olabildi. 1948 yılında 1750 olan traktör sayısı 1955'e geldiğinde 40 binin üzerine çıkmıştı. Yeni gelen traktörlere halk arasında "Menderes traktörü" de deniliyordu (Aslandaş-Bıçakçı, 2006: 102).

Aslında Demokrat Parti'nin ilk icraatı sayılacak işlerden biri de Atatürk ile ilgili çıkarılan kanundur. DP sadece bu kanunu çıkarmakla kalmadı, aynı zamanda Atatürkçülüğün kurumsallaşması için zemin oluşturacak düzenlemeler de yaptı. İnönü kamuya açık yerlere kendi heykellerinin dikilmesine, kağıt paralara ve posta pullarına kendi fotoğraflarının konulmasına, cadde, meydan ve okullara kendi adının verilmesine izin vermişti. DP'liler, yaşayanların heykellerinin dikilmesini ve adlarının cadde, meydan ve okullara verilmesini yasaklayan bir yasayı daha çok da Bayar'ın isteği ve ısrarlı takibi sonucu meclisten geçirdiler. Hemen ardından da İnönülü banknotlar tedavülden kaldırıldı (Ahmad, 1996: 57).

Bayar bu konudaki gayretlerini kitabında şu şekilde anlatmaktadır: "Başvekile rica ettim ve her cumhurbaşkanı değiştiğinde devlet dairelerine yeni cumhurbaşkanı resminin asılmamasını, devlet dairelerinde yalnız Atatürk'ün resminin bulundurulmasını tamim ettirdim. Paraların, pulların üstünde de Atatürk'ten başka kimsenin fotoğrafı bundan böyle bulunmayacaktı. Paralar, tedavülden kaldırıldıktan, pullar tükendikten sonra yalnız Atatürk'ün portreleriyle süsleneceklerdi. Çankaya'nın odalarını ve salonlarını, bizzat başlarında bulunarak Atatürk'ün zamanındaki şekline sokturdum." "Atatürk'ün, Etnografya Müzesi'nin bir tahta masasında yattığını düşünmek, benim için dayanılmaz bir sızı idi. Sürekli izlemelerle nihayet üç yıl sonra Anıtkabir tamamlandı. Başvekil Adnan Menderes'le birlikte son bir defa daha Anıtkabir'i gözden geçirdik, karar verdik ki içinde bulunduğumuz 1953 yılının Kasım'ında Atatürk'ü ebedi makberesine tevdi edebiliriz. Türkiye'nin her tarafından, her ilden heyetler geliyordu. Bu gelen heyetler beraberlerinde birer torba da toprak getirecekler ve böylece Atatürk, vatanın her

karışından alınmış toprakların üzerine son ve büyük uykusunu uyumak için uzanacaktı” (Bayar, 1969:123).

Demokrat Parti, Atatürk'le ilgili en ufak kıpırdanmada Atatürk Kanunu'nu, dini hareketlere karşı 161. maddeyi çıkarttı. Herkes artık bilmeliydi ki DP Atatürkçü bir partiydi. Anıtkabir'i bitiren de, Atatürk'ün naaşını Arkeoloji Müzesi'nden oraya götürene de oydu. DP'nin laiklik çizgisi ilk günden son güne kadar sürmüştü(Mengi, Vatan, 22.08.2003). Demokrat Parti'nin iktidara gelir gelmez yaptığı ilk icraatın ezanın Arapça olarak okunmasını sağlamak olduğu söylenir. Gerçekte 16 Haziran 1950 günü toplanan TBMM, 5665 sayılı Yasa ile ezanın orijinal halde okunmasını serbest bıraktı. Yasaya, zamanın CHP grubu da karşı gelmemiş, CHP grubu adına konuşan Cemal Reşit Eyüboğlu da orijinal ezan lehinde görüş beyan etmişti. Bu konu üzerinde acele edilmesinin sebebi ise yaklaşan Ramazan ayıydı. Yasa'nın 17 Haziran 1950 tarihli Resmi Gazete'de yayınlandığı gün, aynı zamanda Ramazan ayının da ilk günüydü. Demokrat Parti ezanın Arapça okunmasına yol açan kanunu getirince, Bayar üzüldü, sinirlendi. Bayar ezanın Arapça okunmasını istemiyordu. Fakat beş yıllık mücadelede birbirleriyle yüz göz olmuş liderler kadrosu içinde Bayar, Menderes'e söz geçiremedi ve oldu bittiye boyun eğdi (Baban 1970: 30).

CHP Meclis'te ezanın Arapça okunması noktasında görüş belirtmişse de parti içinde çetin bir tartışma yaşamıştı. CHP'nin önde gelenlerinden Faik Ahmet Barutçu bu konuyla ilgili tartışmayı şöyle anlatmaktadır: “Arapça ezan yasağının kaldırılması için Demokrat Parti'nin Meclis'e götürdüğü öneri hakkında Grubumuzun görüşünü saptamak için yapılan genel kurul toplantısındaki görüşme, bu duygularını açığa vurmuştur. İnönü'nün etkilemeleri para etmemiştir. Neredeyse çoğunluk, Türkçe ezan okumanın bir hata olduğunu itirafa kadar giderek, Demokratların önerisini özlemle onamaya karar verecekti. Bunun bir ulusal dil ve bilinç sorunu olduğunu, ulusal devlet politikasının hemen her yerde Türkçe konuşmayı buyurduğunu, ulusal bilinç ve politikamızın gereği olarak Türkçe namaza çağrı yapılmasını yeğlediğimizi, ulusal bilince güvenerek cezanın kaldırılmasına karşı, bari sorgulamadan ileri gidilmemesini olsun, kabul ettirinceye kadar akla kararı seçtik” (Barutçu, 1977: 443).

Elbette ki “Allah ü Ekber” ile “Tanrı Uludur” arasında, bir dil farkından öte bir şeyler vardı. Yüzyılların getirdiği ibadet alışkanlıklarının suç olmaktan çıkması, halkı manen gerçekten

ferahlatici bir etki yapmiştir. Yasak kalkar kalkmaz, Türkçe ezanın tamamen terk edilmesi, bu zorlamanın ne kadar yapay olduğunu ispat etmiştir (Eroğul, 2003: 144). DP'nin ikinci siyasal eylemi ise özellikle 1945'leri izleyen baskı, sosyal ve politik bunalım yıllarının siyasal ve sıradan suçlularla doldurduğu hapishaneleri genel af yoluyla boşaltmak olacaktır. Siyasal sistem bu tutumuyla suçluluk gerçeğiyle sosyal yapı arasındaki kaçınılmaz bağıntıyı da —istemese bile— taniyordu. O kadar ki, DP'lilerin iktidara gelişlerinin daha ikinci ayında, 14 Temmuz 1950'de çıkarılan genel af, Atatürk'ün ölümüne yakın günlerde silahlı kuvvetlerde isyan girişimlerinde bulunmakla suçlanıp 28 yıl dört ay hapse mahkûm edilen ozan Nazım Hikmet Ran da aralarında olmak üzere, hapisteki tüm “komünist”leri bile özgür bırakmaktaydı. Af, büyük toplumsal dönüşüm anlarında böylece düzen içinde genel bir uzlaşım ve hoşgörü sağlanabilmesinin siyasal iktidarlar yönünden ilk önlemine dönüşmekteydi (Gevgilili, 1987: 79). Bu kanunla Halk Partisi devrinde işlenmiş bütün suçlar affedildi (Eroğul, 2003: 101).

Menderes hükümeti güvenoyundan sonra çalışmaya koyuldu. Daha çok “halk yararına, halk için” sloganıyla tutarlı uygulamalara ağırlık verileceği anlaşılıyordu. Anılan slogan bile, o sıralar “önemli bir duyuru” niteliğindedeydi (Arcayürek, 1983: 46). Oysa iktidarda, her zaman için bir hâkim veya yönetici sınıf bulunmak durumundaydı. Demokrasi, bir yerde iki unsurun rekabetine dayanıyordu: İktidarda olan seçkinler ve iktidarda olmayan fakat iktidara geçmek isteyen seçkinler (Taşdelen, 1997: 107). DP ile CHP arasındaki iktidar mücadelesi de bu değerlendirmeden uzak değildi.

Demokrat Parti'nin 1950'lerin ilk yıllarıyla birlikte giriştiği uygulamalar, iç ve dış yanlarıyla, bir bütünün iki halkasıdır. Bunlar, uluslararası düzeyde bizzat İnönü'nün Truman Doktrini sonrasında açılmaya başladığı dünya kapitalist sistemi ve Birleşik Amerika'yla eklemleşme sürecinin en geniş uzantılarıydı (Gevgilili, 1987: 80).

DP iktidarının iktisadi alanda başardığı hamlenin esas kaynağı tarım alanı oluşturmaktır. Tarımda bu gelişmeyi elde etmek için DP çeşitli araçlar kullanmıştır. Bir kere, doğrudan doğruya tarım alanını genişletecektir. Bunun için, devlet elindeki toprakların bir kısmı köylüye dağıtılacak, boş topraklar işletmeye açılacak ve meralar kısmen ekim alanı haline getirilecektir. Böylece, gizli işsiz durumda olan fazla nüfus, belirli bir oran içinde de olsa bu yeni çalışma alanlarında istihdam edilecekti. Bununla beraber, tarım kesiminde yaygın bir makineleşmeye gidilecekti. DP, kısa bir zamanda, memleketteki traktör sayısını on misli artıracaktı. Ayrıca, mibzer, biçer-döver gibi alet ve makineler de ithal edilip, kolay işleyen bir kredi mekanizması yoluyla köylüye aktarılacaktı. Diğer yandan Ziraat Bankası kanalıyla, tarım kesiminin kredi ihtiyacı geniş ölçüde karşılanacaktı. Tarımsal fiyatlar yükseltilerek köye ve köylüye çok daha

büyük miktarda para akması sağlanacaktı. Bütün bu tedbirlerin yanı sıra, doğanın yardımı ve dünya konjonktürünün uygun olması da tarımdaki gelişmeyi kamçulamıştır. Gerçekten de, bu yıllarda hava şartları çok uygun olmuştur. Dışarıda ise, Kore Savaşı'nın sürmesi, dünyadaki tahıl talebini artırmış ve böylece, hem fiyatların yükselmesine, hem de Türkiye gibi ülkelerin buğday ihraç etmesine imkân vermiştir (Eroğul, 2003: 142).

DP'nin daha ilk iktidar yıllarında milli gelir artmaya başlamıştır. Bu artış % 15'lerden başlayarak sonraki yıllarda da devam etmiş ve Yükselme Devri'nin tüm milli gelir artışı % 38,9 oranını bulmuştur. 1960'tan sonra yapılan beş yıllık kalkınma planlarının % 7'lik bir gelişme öngördüğü hatırlanırsa, 1950-54 arasında sağlanan büyüme daha iyi takdir edilebilir (Eroğul, 2003: 141-142).

Çok partili hayata geçiş yıllarında nasıl CHP hızla DP'lileşmişse, 1950'den sonra da DP hızla CHP'lileşme sürecine girecekti (Timur, 2003: 152). Fakat bununla birlikte Demokratlar, "Millet bunun üzerinde tasarruf edemedikçe egemenliğin kendisinde olması bir şey ifade etmez" görüşünü savundular ve en önemlisi, bizzat halkın içinde savundular. (Eroğul, 2003: 278-279).

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı öncesi, yeni bir siyasal rejimi yerleştirmek için kullanılan otoriter yöntemler Türkiye’de savaş yıllarının getirdiği özel koşullar nedeniyle daha da ağırlaşmıştır. Bu otoriter yapı toplumu siyasi, ekonomik ve sosyal yönlerden kuşatarak siyaset ve toplum ilişkisinin hangi yönde ve biçimde oluşacağını tayin etmektedir.

Bu dönemde Türkiye’de totaliter diktatörlüklerle benzerlikler gösteren kurumlar görülmektedir. CHP’nin “parti” anlayışı bunların başında gelmektedir. Ayrıca “milli şef” kavramının ve bu kavrama verilen anlamın İtalya’nın “duçe”si, Almanya’nın “führer”iyle yapısal ilişkisi yadsınamayacak bir gerçektir. Üstelik milli şefin “değişmez” olduğunun “resmen” kabul edilmiş bulunması, tüm demokratik ilkelere taban tabana karşıt durum oluşturmaktadır (Yetkin, 1983: 235).

Diğer yandan toplumun üretici kesimini oluşturan sanayici ve tüccarlar varlık vergisi uygulamalarıyla, orta ve küçük ölçekli çiftçiler Toprak Mahsulleri Vergisi Yasası uygulamalarıyla, büyük toprak sahibi tarım işletmecileri ÇTK ile ve diğer tüm çalışanlar MKK ile bürokrasi karşısında zayıf bırakılmaya çalışılmıştır. Çıkarılan bu kanunlarla sosyal ve ekonomik yapı devletin müdahalesine açık bir hale getirilmiştir.

Tek parti yönetimi boyunca yapılan uygulamalarla, yönetim kendi ideolojisi doğrultusunda yaşayan bir toplumsal yapıyı yerleştirme amacıyla olduğu, siyaset ve toplum ilişkisinin bu yönde gerçekleştiği ve bunu da gerçekleştirirken otoriter araçlar kullandığı söylenebilir

Bu dönemde siyaset topluma endeksli olmaktan daha çok devlete endeksli bir hal ortaya koymaktadır. Siyaset hatta toplum devlet içinde erimiştir, mündemiçtir. Siyasetin meşru kaynağı toplumsal talepler olmaktan çok devletin talepleri noktasındadır. Devlet topluma ilişkin tasarrufları uhdesinde toplayan yegâne güçtür. Siyasi sosyalleşme sürecinin referansı da toplumdan ziyade köklü bir geleneği olan devlettir. Dolayısıyla siyaset alanı toplumsal taleplerin doğrultusunda olmaktan ziyade devletin talepleri doğrultusunda belirlenmektedir.

Siyaset alanı toplumsal taleplerin kendisini ifade edebildiği, karşıt taleplerle uzlaşarak toplumsal sorunların çözüme ulaştırıldığı bir alanı ifade etmektedir. Buna mukabil siyaset alanının bürokrasi marifetiyle devlet alanına dönüştürülmesi, toplumsal taleplerin ne olması gerektiği ve bu doğrultuda üretilen çözümlerin topluma sunulduğu bir alan haline dönüşmesini ifade etmektedir. Siyaset alanının, devlet alanına dönüşmesi diğer açıdan da devletin toplumda fiili durumlar yaratarak siyasi sosyalleşmenin demokratik bir zeminde oluşmasının önünü tıkaması anlamına gelmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin içinde yer almayı tercih ettiği uluslar arası platform, Türkiye'nin siyasal yapısında bir dizi değişikliği gerektirmektedir. Türk devlet adamları, mevcut dünya şartları içinde tek partili bir rejimin Batılı demokrasiler içinde yaşama şansı bulunmadığına kesin olarak inanmışlardır. Türkiye ya demokratik sistemi benimseyerek, Batılı devletlerin yanında yer alacak, onlarla siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirecek, ya da tek partili otoriter bir rejim içinde ve üstelik Doğu komşusunun sürekli tehditleri altında yaşayacaktır (Albayrak, 2004: 42).

Değişimin yönü dış dinamiklerin etkisiyle şekillenirken kurulmakta olan yeni yapının oluşmasında iç dinamiklerin etkisi ön plana çıkmaktadır. Şüphesiz bu süreçte yaşanacak değişimin toplumsal sonuçları olması da kaçınılmazdır.

İnönü'nün 19 Mayıs konuşmasıyla başlayan bu süreç ÇTK, Bütçe Görüşmeleri ve Dörtlü Takrir'le devam etmiştir. Bu dönemle ilgili yapılan bütün araştırmalarda bu başlıklar DP'nin kuruluşunun nedenleri olarak görülmektedir.

DP'nin kuruluşunu ele alan kaynaklarda ÇTK'ya geniş bir yer verilmektedir. Bu kaynakların neredeyse tamamına yakınında ÇTK'nın ilk hazırlandığı şekliyle yürürlüğe girmemesi sadece toprak ağalarının veya büyük toprak sahiplerinin bu kanuna karşı çıkışına, bu değişiklik için direnç göstermelerine bağlanmaktadır. Kuşkusuz bu yaklaşımlar dış dinamikleri hiç dikkate almamakta veya almak istememektedirler.

DP'nin kuruluşunda dış dinamiklerin etkisini büyük gören ve neredeyse DP'nin kuruluşunu sadece dış kaynaklara bağlayan görüşlerin söz konusu toprak kanunu (ÇTK) olduğunda meseleyi yalnızca iç dinamiklerle açıklamaları ve DP'nin

kurulmasının bu kanuna karşı çıkanlar tarafından olduğunu ileri sürmeleri de paradoksal bir durum oluşturmaktadır.

CHP'nin ÇTK'yı uygulamaya koyarak tarımsal alandaki sermaye birikiminin önüne geçmek istediği açıktır. Çünkü küçük çiftçiler daha çok kendi asgari ihtiyaçları için üretim yaparken büyük toprak sahipleri aynı zamanda pazar için üretim yapmaktadır. Büyük toprak sahibi olunmasını adeta yasaklayan, engelleyen bu yasayla egemenliği kullanan bürokratik seçkinin doldurduğu siyaset alanına dışarıdan sızmanın da önüne geçilmiş olacaktır. Kanunun özellikle 17. Maddesi'nin uygulamaya geçirilmesiyle siyaset ve toplum ilişkisindeki tek yönlü, determinal ilişki kalıcı bir hale getirilmiş olacaktır.

Oysa Toprak kanununun Bolşevizm veya nasyonal sosyalizm örgütlenmesine benzer yönler taşıması, dış konjonktürün ise Türkiye için tam da bu yapılanmalara ters bir yönde gelişiyor olması, yani kanunun Türkiye'nin içinde bulunmak istediği uluslar arası platformla da uyuşmuyor olmasını, yürürlüğe girmemesinin önemli nedenlerinden biri kabul etmek gerektir.

CHP'nin amaçladığı siyasal/ekonomik koşullar ile kanunun toplumsal açıdan doğuracağı sonuçlar Türkiye'nin içine girmeye çalıştığı sistemle karşıtlık oluşturmaktadır. Kanunun ilk hazırlandığı şekliye yürürlüğe girmemesinde CHP'nin de katkısının olması bu nedenle izah edilebilir.

Dörtlü Takrir ise belirttiği amaçlardan öte, çok partili yaşama geçerken oluşturulmuş gerekçelerden biri olarak görülebilir. Çünkü İnönü'nün 19 Mayıs'ta yaptığı konuşma ile Dörtlü Takrir'de ifade edilen görüşler birbirine benzemektedir. Bu benzerliğe rağmen Dörtlü Takrir'in reddedilmesinin ileri sürülen gerekçelerden ziyade başka bir amaca hizmet ettiği söylenebilir. Dolayısıyla Dörtlü takrir sürecinde yaşanan olaylar, siyaset alanının egemen irade tarafından yeniden tanzim edilme isteğinin bir tezahürü olarak görülebilir.

DP kurulurken iktidar partisi CHP'nin desteği açıktır. DP dışındaki partiler ya iktidar tarafından kapatılmakta ya da kamuoyu iletişim araçlarında kendilerine yer bulamayarak toplumla iletişim kuramamaktadırlar. Diğer yandan DP'nin kuruluşunda ilan ettiği programında da açıkça görüleceği gibi DP de CHP'den büyük farklar

taşınamaktadır. Demokrat Parti'nin temeli CHP'ye dayanmaktadır. Kurucuları da CHP'lidir. Siyasal hayatımızın o günlere kadar geliştirdiği esas felsefeye tamamen sadık kişilerdir. Hiçbiri ne din devletini, ne de komünizmi istemekle suçlanamayacak niteliklere sahiptir. Rejime, milli mücadeleye, laikliğe bağlılık açısından CHP'lilerden farklı değildir.

İktidardaki CHP tarafından da Cumhuriyetçi Serbest Fırka'nın 1930'da ve Bağımsız Grup'un Savaş sırasında davrandığı gibi, DP'nin de meşruluğuna fiilen meydan okumadan hükümeti uyanık tutacak sembolik bir muhalefet olarak davranacağı umulmaktadır. Bu nedenle başlangıçta DP halk tarafından bir "denetim partisi," halktan gelen düşmanca duyguları giderecek ve bir halk ayaklanmasını önleyecek bir emniyet vanası olarak görülmektedir (Ahmad, 2002: 136). CHP ve DP farklı iki parti olarak ortaya çıksalar da çoğulcu sistemin partileri olmaktan daha çok Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren fiili olarak sürdürülen tekçi anlayışın iki temsilcisi olarak görülmektedir (Karanfil, 1998: 109). DP'nin bir muhalefet partisi olarak doğması, çok partili siyasi bir yapılanmaya geçen Türkiye'de muhalefet anlayışının kurumsallaşmasına katkı sağlamış olsa da DP'nin yönetim, siyasi iktidar anlayışı konusunda önündeki örnek tek parti yönetimidir. DP de bu örneğin etkisinde kalmıştır.

Türkiye, yerleştirmeye çalıştığı yeni bir siyasi rejimin kendini koruma mekanizmalarını kurumsallaştıramadan, rejimi tehdit edebilme potansiyeli taşıdığına inanılan siyasi ve sosyal taleplere açık bir hale gelme ikilemiyle karşı karşıya kalmıştır. Hem uluslararası meşruiyetini oluşturmak hem de kurulan cumhuriyet rejiminin yeni olmasından kaynaklanan otoriter yöntemleri bu yeni süreçte dengelemek zorundadır.

Dolayısıyla yeni kurulacak çok partili sistemde mevcut rejim tarafından belirlenmiş siyaset alanı içerisinde faaliyet gösterecek siyasi partiler kabul görmektedir. Bu nedenle Türkiye'de muhalefet partilerinin kurulması ve kurumsallaşması Batılı toplumlardan farklı bir özellik göstermektedir. Batılı toplumlardan farklı olarak Türkiye'deki muhalefet partileri toplumsal talepleri sınıfsal temeller üzerinden değil sosyo-kültürel kodlar üzerinden ifade etmek durumunda kalmaktadır.

Çok partili hayata geçiş sonrası Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi arasında zaman zaman çok sert boyutlara ulaşan bir mücadele de görülmüştür. Bu mücadelenin sert bir karakter taşımasında, Türk siyasal hayatında, iktidar muhalefet ilişkilerinin nasıl olması gerektiği yönündeki demokratik geleneğin henüz oluşmaması önemli bir etken olarak görülebilir (Uzun, 1995:126).

Demokrat Parti yöneticileri, ne kadar sert bir muhalefet uygulanırsa uygulansın, kanun yollarından çıkmamaya çok dikkat ettiler. İktidarın büyük baskıları karşısında, alt kademedeki gelen kanun dışı mukavemet taleplerine de hep karşı koydular. Bu bağlamda DP'nin de kurulduğu andan itibaren, muhalefeti rejim içi bir çizgide tutmaya büyük çaba harcadığı görülmektedir.

DP'nin kuruluşu karşısında yapılan bütün değerlendirmeler siyaset-toplum ilişkisinde köklü bir değişikliği öngörmeyen, belirlenmiş siyaset alanı içerisinde yeni kurulacak bu partinin kabul edilebileceğini, meşru görüleceğini ortaya koymaktadır. Kurucularının determinel siyaset-toplum ilişkisini o güne kadar tek meşru siyaset yapma biçimi olarak görmesi ve bu yapıyı özümsemiş kişilerden olması da DP'nin yeni siyaset alanında kendine meşruiyet kazandırması için etkili olmuştur.

1946 seçimleri Türkiye'de siyasi sosyalleşme açısından yeni bir miladı temsil etmektedir. Ayrıca değişen siyaset ve toplum arasındaki ilişkinin de ilk işaretidir. Araştırmacıların neredeyse hemen hepsi 46 seçimlerini yapılan baskı ve hileler açısından ele almaktadır. Seçim sonuçları ilan edildikten sonra yakıldığı için kesin sonuçları da resmi ayrıntılarıyla bilememekteyiz. Oysa spekülasyonlara açık bu alanlar dışında 46 seçimleri, Türk demokrasi tarihinde seçimlerin ilk kez tek dereceli yapıldığı, birden çok partinin bulunduğu ve siyaset alanına rekabet unsurunun girmesiyle siyasi sosyalleşme sürecinde bir farklılık olduğunu, siyasi sosyalleşmenin hem hızlandığı hem arttığı bir döneme girildiğini göstermektedir. Siyasi sosyalleşmede yaşanan bu yeni süreç, siyaset ve toplum ilişkisinde de yön ve biçim açısından bir değişime yol açacak kadar da önemlidir.

46 seçimlerinde görülen baskı ve hileler siyaset alanının yenilenmesine rağmen determinel siyaset-toplum ilişkisinin devam etmesi gerektiği anlayışının bir tezahürü olarak görülebilir. Taşıdığı bütün olumsuzluklara rağmen 46 seçimleri bir yandan

siyaset alanının yeniden tanzim edildiği bir yandan da siyasi sosyalleşmede yeni bir sürece girildiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır.

1946 seçimleriyle siyaset alanı içerisinde meşruiyetini kazanmış yeni bir siyasi aktör olarak DP, ilk kongresinde iktidar karşısında bütün toplumsal taleplerin taşıyıcısı olarak görülmeye başlandı ve bu algılama yeni siyasi sosyalleşme sürecine ivme kazandı. Oysa DP, siyaset ve toplum ilişkisinin farklılaşmasına pek de müsaade etmeyen, sınırları daraltılmış bir siyaset alanında var olmayı kabul ederek meşruiyetini sağlamıştı.

DP'nin I. Büyük kongresinde toplumsal talepler sınır tanımaz bir şekilde ifade edilmektedir. Bu talepler mevcut siyaset alanını tehdit eder bir hal almasına rağmen DP üst yönetimi bu talepleri süzüp sistemle uyumlu bir hale gelmesini sağlayarak kendini meşruiyet dairesinde tutarken toplum ve siyaset arasında oluşmakta olan doğrudan ilişki kanalının da açık kalmasını sağlamaktadır. Bu tutumundan dolayı daha iktidara gelmeden büyük bir bölünme yaşamasına karşın mevcut siyaset alanı içinde kalmış olması DP'ye meşruiyet kazandırmış ve iktidara gelişinde devlet kurumlarının karşı koyma refleksiyle karşılaşmasını önlemiştir. DP, hem kuruluş koşulları ve toplumsal dayanakları bakımından hem de siyaset-toplum ilişkisi açısından siyasal hayatımızda hem bir devamlılığı hem de bir değişikliği temsil etmektedir.

DP kurulmadan hemen önce yoğun ilişki içerisinde olduğu Tan gazetesine yapılan baskın ve iktidara gelmeden hemen önce Mareşal Çakmak'ın ölümü sonrası gerçekleşen olaylar, DP'nin içinde faaliyet göstereceği siyaset alanını göstermesi açısından simgesel anlamlar taşımaktadır. Tan gazetesi olayıyla muhalefet partisinin siyaset bilimi açısından "sol" değerlerle ilişkisi kesilirken, sosyolojik açıdan da ücretli çalışan toplumsal kesimlerin ve farklı ekonomik taleplerin siyaset alanına taşınmasının da önüne geçilmiş oluyordu. Böylece, ideoloji olarak, yeni muhalefetin iktidardan fazlaca farklılaşması da önleniyordu.

Tan Gazetesi olayında sol toplumsal taleplerin siyaset alanı dışı bırakılması gibi Mareşal Çakmak'ın ölümüyle gerçekleşen olaylar üzerinden de İslami toplumsal taleplerin siyaset alanı dışı bırakıldığı söylenebilir. Çakmak'ın cenazesinde çıkan olaylar karşısında CHP ve DP'nin laiklik ilkesi doğrultusunda benzer tepkiler vererek siyaset alanının yeniden tanzimi ve tahkimi doğrultusunda birlikte hareket ettikleri

görülmektedir. Oluşturulacak olan siyaset alanı soldan gelecek olan toplumsal taleplerle aşırı sağdan gelecek toplumsal talepleri siyaset alanı dışında bırakarak bu taleplerin siyasi partiler aracılığıyla siyaset alanına taşınmasına izin vermemektedir.

Bu iki olaya DP kurulmadan hemen önce gerçekleştirilen ve birçok kaynakta yer alan İnönü-Bayar görüşmesinde geçen konuşmayı da ekleyecek olursak siyaset alanının sınırları hakkında bir fikir elde etme imkânına kavuşabiliriz. Buna göre laiklik konusu ile dini ve sosyal talepler, komünizm konusuyla farklı ekonomik talepler, eğitim konusuyla Batılı modernleşme biçimi, Doğu ve Güneydoğu konusuyla da etnik ve kültürel talepler siyaset alanı dışında bırakılmaktadır. Ayrıca iki partinin programlarında açık bir madde olarak ilan ettikleri gibi devletin dış politikası sorgulanamaz, tartışılmazdır ve partiler arasında bu konuda bir görüş farklılığı yoktur. Bir başka deyişle bu konu da siyaset alanı dışıdır. Bu konuları siyasi partiler aracılığıyla ifade etmek, dini istismar etmek, gericilik, bölücülük ve vatan hainliği olarak değerlendirilecektir. Siyasi partiler geriye kalan alanlarda politika üretebileceklerdir.

Siyaset alanı, rejimin henüz kendini koruyacak toplumsal reflekslerden uzak olması nedeniyle bütün toplumsal taleplerin ve/veya toplumsal değerlerin siyasal alanda temsil edilmesine imkân vermemektedir, bu durum siyaset alanının daraltılması sonucunu doğurmaktadır. DP, iktidar tarafından belirlenen bu siyaset alanı içinde bir meşruiyet arayışı içinde olmuş ve kendisini bu alan içinde konumlandırmıştır.

Siyasal partiler toplumsal temsil kabiliyetleri açısından parlamenter demokrasinin en önemli kurumlarından biridir. Türkiye’de uzun bir geçmişe sahip olmalarına karşın, Türkiye’nin kendine özgü koşullarından ötürü siyaset alanının dar tutulması, partilerin toplumsal temsil kabiliyetini zayıf kılmıştır.

Bugüne kadar DP’nin kuruluşu ve iktidara geliş süreciyle ilgili yapılmış çalışmaları üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, DP’nin kuruluşunu ve iktidara geliş sürecini ‘karşı devrim’(Yetkin, 2007) olarak niteleyenler. İkincisi, bu tezin tam karşısı olabilecek şekilde bu süreci ‘halk ihtilali’, ‘beyaz devrim’ olarak niteleyenler. Üçüncüsü ise, aslında DP ile CHP arasında büyük farkların olmadığı, iki partinin de bürokratik vesayet sistemini yöntem farklarıyla devam ettirdiğidir. Bir

başka deyişle sivil-askeri bürokrasinin egemenliğini devam ettirecek çok partili bir sistemin kurulmasıdır söz konusu olan.

Bu üç yaklaşımda da konuya siyaset bilimi penceresinden ağırlık verilmekte, ulaşılan sonuç nesnellikten uzaklaşmaktadır. Oysa bu döneme bakışta sosyolojik bir pencere açacak olursak, dönemin aynı zamanda siyaset-toplum ilişkisinde bir değişime ve siyasi sosyalleşmede yeni bir aşamaya tekabül ettiği görülmektedir.

DP'nin kuruluşundan önce siyaset ve toplum arasındaki ilişki tek yönlü, determinat (belirleyen-belirlenen) bir ilişki biçimindeyken, DP'nin kuruluşundan sonra bu ilişki siyaset kurumu ve toplum arasında karşılıklı etkileşim sürecini ifade eden fonksiyonel ilişki biçimine dönüşmektedir.

46 seçimleri sırasında, seçim kanununda yapılan bir değişiklikte siyaset ve toplum ilişkisi ilk kez doğrudan bir hale getirilmektedir. Fakat bu seçimlerde iktidar tarafından uygulanan denetim, uluslar arası demokrasi standartlarıyla örtüşmemektedir. 1950 seçimlerinde, 46 seçimlerindeki eksiklikler ve yanlışlıklar giderilmiş görülmektedir. Bu seçimlerde uygulanan, gizli oy, açık tasnif ve seçimlere getirilen yargı güvencesi siyaset ve toplum ilişkisinin yeni bir biçim almasına yol açmıştır. Toplum pasif, edilgen bir durumdan siyaset alanı içerisinde aktif olarak yer alan bir siyasi aktör durumuna gelmiştir.

Bu yeni siyasi sosyalleşme süreci, siyasetle daha yakından ilgilenen toplumsal kesimlerin varlığı, siyasal katılımdaki artış şeklinde kendini göstermektedir. Dolayısıyla, DP'nin İktidara Geliş Süreci aynı zamanda Türk toplumunda yeni bir siyasi kültürün, siyasi sosyalleşme sürecinin, siyaset-toplum ilişkisinde bir değişimin başlangıcına da işaret etmektedir, denilebilir.

Genel oy ve parti rekabeti, işçi ve köylü kütlelerine karşı iktidarların tutumunu değiştirmiştir. Jandarma baskısı azalmış, idare adamları ve fabrika müdürleri, iyi ve köylüye daha yumuşak davranmak zorunda kalmışlardır. Politikacılar, köyleri ziyaret eder olmuşlardır. İşçi ve köylüye bazı tavizler verme yoluna gidilmiştir. Kitleler, bu sayede, "vatandaş olma" duygusunu az çok duyabilmişlerdir. Siyaset toplumsallaşmaya başlamıştır. (Avcıoğlu, 1969)

Vatandaşların siyasi hayata katılma seviyeleri arttıkça, seçkinlerin etkinliği de dengelenmektedir (Taşdelen, 1997: 38). Böylece çok partili siyasal hayatın, hiyerarşik otoritenin gücünü gevşeten (Eryılmaz: 2004: 146) bir işlevselliğe sahip olduğu da söylenebilir.

Bu yeni siyasi sosyalleşme sürecinde CHP karşısında bir alternatifin varlığı ve seçim kanunda yapılan değişiklik siyasi sosyalleşmeyi hem canlandırmakta hem de hızlandırmaktadır. DP, artık toplum için siyasi sosyalleşmenin yeni aracıdır. Toplum ekonomik, siyasi ve sosyal taleplerini siyaset alanına DP üzerinden taşımak istemektedir. Fakat siyaset alanı, DP'nin de katkısıyla çizilen sınırları nedeniyle bütün toplumsal taleplere açık değildir. Bu durum siyaset-toplum ilişkisinde, bütün değişikliklere rağmen, tek yönlü (determinal) ilişki biçiminin devam ettirilme isteğinin tezahürü olarak görülebilir.

DP'nin siyasi sosyalleşmenin yeni aracı olarak ortaya çıkması, seçim kanundaki değişiklikler siyaset alanının darlığına rağmen tek yönlü olan siyaset ve toplum ilişkisinde bir değişime yol açmaktadır. Artık, toplum siyaset alanında yeni siyasi aktör olarak yer almaktadır. 1950 seçimleri bu anlamda büyük bir önem taşımaktadır. 1950 seçimleri sonrası ortaya çıkan yeni durum siyaset ve toplum arasındaki ilişkinin değişmekte olduğunu göstermektedir. Toplumun bir siyasi aktör olarak siyaset alanında kendine yer açması siyaset-toplum ilişkisinin yönünü ve biçimini değiştirmiştir. Artık sadece belirlenen, pasif bir toplumsal ilişkiden değil, aynı zamanda siyaset alanına müdahale eden, etkin bir toplumsal ilişki biçiminden bahsedebiliriz. Fakat bununla birlikte rejim kaygılarından ötürü siyaset alanının dar tutulması da ortaya çıkan fonksiyonel siyaset-toplum ilişkisinin kontrolsüz olmayacağına işaret etmektedir. Bu noktada Bayar'ın cumhurbaşkanı seçilmesi de önem taşımaktadır.

DP'nin ilk kabinesi, siyaset-toplum ilişkisi açısından denetimli bir fonksiyonel ilişki biçiminin en somut örneklerinden biridir. Çünkü Bakanların çoğunluğu siyaset-toplum ilişkisinin devletten topluma doğru tek yönlü gerçekleştiği bir siyasal sistemin temsilcileridir. Fakat diğer yandan da toplumsal taleplerin doğrudan bir sonucu durumundadırlar. Dolayısıyla DP, toplumsal taleplerin, Cumhuriyetle kurulan siyasal sistem için duyulan kaygılar nedeniyle, var olan siyaset alanında meşruiyetini

sağlayacak bir filitraj rolü gördüğünden fonksiyonel siyaset-toplum ilişkisi kontrollü bir hal alacaktır.

Her ne kadar siyaset alanı CHP ve DP tarafından yeni iç ve dış koşullara göre tanzim edilmiş olsa da siyaset ve toplum arasındaki ilişkinin niteliğindeki değişim bundan sonraki süreci etkileyecek temel unsurlardan biri olacaktır.

Çok partili hayata geçişte DP, değişimi bizatihi kendinde taşıyan güç değildir. İçinde bulunduğu çok partili sistemin gerektirdiği siyaset-toplum ilişkisinin aldığı yeni biçim ve yön, değişimin temel taşıyıcısı olarak görülmektedir. Bu da siyaset ve toplum arasında daha önceden var olan belirleyen-belirlenen (determinal) bir ilişkiden karşılıklı olarak birbirini etkileyen, fonksiyonel bir ilişki biçimine geçişin bir sonucudur.

KAYNAKÇA

AFETİNAN, Ayşe (1989), *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923)*, Türk

Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

AĞAOĞLU, Samet (1967), *Arkadaşım Menderes*, Rek-Tur Kitap Servisi, İstanbul.

AĞAOĞLU, Samet (1972), *Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri, Bir*

Soru, Baha Matbaası, İstanbul.

AĞAOĞLU, Samet (1992), *Siyasi Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu*, (Haz. Cemil

Koçak), İletişim Yayınları, İstanbul.

AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay (1979), *Türkiye'de Çok Partili Hayatın Açıklamalı*

Kronolojisi 1945-1971, Bilgi Yayınları, Ankara.

AHMAD, Feroz (1996), *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, 2.Baskı, Hil

Yayıncılık, İstanbul.

AHMAD, Feroz (2002), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Doruk Yayıncılık, 2.Baskı,

Ankara.

AKANDERE, Osman (1998), *Milli Şef Dönemi, Çok Partili Hayata Geçişte Rol*

Oynayan İç ve Dış Tesirler, İz Yayıncılık, İstanbul.

AKÜN, Ömer Faruk (2003) *Mehmed Fuat Köprülü*, Türk Diyanet Vakfı İslam

Ansiklopesidi, C: 28, Ankara.

ALBAYRAK, Mustafa (2004), *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*,

Phoenix Yayınevi, Ankara.

ALDEMİR, Fadime (2001), *1950 Seçimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü.

Sosyal Bilimler Enstitüsü, T.C. Tarih Bilim Dalı, Ankara.

ALTINDAL, Aytunç (2002), *Bilinmeyen Hitler*, Yeni Avrasya Yayınları, Ankara.

ARCAYÜREK, Cüneyt (1985), *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*, Bilgi Yayınları,
Ankara.

ARCAYÜREK, Cüneyt (1983), *Yeni İktidar Yeni Dönem*, Bilgi Yayınları, Ankara.

ARMAOĞLU, Fahir (2005), *20. Yüzyıl siyasi Tarihi (1914-1980)*, 14. Baskı, Alkım
Yayınları, İstanbul.

ARZİK, Nimet (1966), *Bitmeyen Kavga: İsmet İnönü*, Ankara.

ALANDAŞ, Alper- Baskın Bıçakçı (2006), *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü*, 3.
Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

AVCIOĞLU, Doğan (1969), *Türkiye'nin Düzeni Dün-Bugün-Yarın*, 2. Baskı, Bilgi
Yayınevi, Ankara.

AYDEMİR, Ş. Süreyya(1969), *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

AYDEMİR, Ş. Süreyya (1979), *İkinci Adam*, Cilt II, Remzi Kitabevi, İstanbul.

BABAN, Cihad (1970), *Politika Galerisi, Büstler, Portreler*, Remzi Kitebevi,
İstanbul.

BARUTÇU, F. Ahmet (1977), *Siyasi Anılar (1939-1954)*, Milliyet Yayınları,
İstanbul.

BAŞAR, Ahmet Hamdi (1960), *Yaşadığımız Devrin İç Yüzü*, Ayyıldız Matbaası,
Ankara.

BAYAR, Celal (1969), *Başvekilim Menderes*, (Haz. İsmet Bozdağ), İstanbul.

BORATAV, Korkut (1982), *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara.

BORATAV, Korkut (1988), *Türkiye İktisat Tarihi (1908 – 1985)*, 3. Baskı,
Gerçek Yayınevi, İstanbul.

BOZDAĞ, İsmet (1975), *Demokrat Parti ve Ötekiler*, Kervan Yayınları, İstanbul.

BÖLÜKBAŞI, Deniz (2005), *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*,
Doğan Kitap, İstanbul.

BURÇAK, Rıfki Salim(1979), *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş*, Olguç Yayınları,
Ankara.

CEM, İsmail (1995), *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 12 Baskı, Cem Yayınları,
İstanbul

CUMHURİYET Gazetesi, 1945 - 1950

ÇAKILLIKOYAK, Hüseyin (1998), *Türkiye’de Çok Partili Dönemde(1946-1960)*

Siyasi Partilerin (CHP, DP, MP, HP) Model Tercihleri, Basılmamış

Yüksek Lisans Tezi, M.Ü.O.İ.Ü.E, Sosyoloji ve Antropoloji Ana Bilim

Dalı, İstanbul.

ÇAVDAR, Tefik (1992), *Türkiye’de Liberalizm (1860 – 1990)*, İmge Kitabevi,

Ankara.

DEMİREL, Ahmet (2000), *50. Yıldönümünde 1950 Seçimleri*, Tarih ve Toplum, C:

33, Sayı 197, İletişim Yayınları, İstanbul.

DOĞAN, Yalçın(1987), *IMF Kıskaçında Türkiye*, Tekin Yayınevi, İstanbul.

DURSUN, Davut (1999), *Demokratikleşemeyen Türkiye*, İşaret Yayınları, İstanbul.

DURSUN, Tuncay (2002), *Tek Parti Dönemindeki CHP Büyük Kurultayları*, T.C.

Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara.

DUVERGER, Maurice (1974), *Siyasal Partiler*, Bilgi Yayınları, Ankara.

EKİNCİ, Necdet (1997), *II. Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene*

Geçişte Dış Etkenler, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

ERDOĞAN, Mustafa (2001), *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, 3. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.

ERDOĞAN, Mustafa (1992), ‘Türk Demokrasisinin Doğum Tarihi: 14 Mayıs’
Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitapevi, Ankara.

ERDOĞAN, Mustafa (1992), ‘Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Deneyimi (1945-1950)’
Liberal Toplum Liberal Siyaset, Siyasal Kitapevi, Ankara.

ERER, Tekin (1966), *Türkiye’de Parti Kavgaları*, Çınar Matbaası, İstanbul.

ERİM, Nihat (2005), *Günlükler (1925-1979)*, Cilt I-II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

EROĞUL, Cem (2003), *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

ERYILMAZ, Bilal (2004), *Bürokrasi ve Siyaset, Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*, Alfa Yayınları, İstanbul.

ESİN, Numan (2005), *Devrim ve Demokrasi, Bir 27 Mayısçının Anıları*, Doğan Kitap, İstanbul.

GEVGİLİLİ, Ali (1987), *Yükseliş ve Düşüş*, 2. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul.

GOLOĞLU, Mahmut (1974), *Milli Şef Dönemi 1939-1945*, Turhan Kitabevi, Ankara.

GOLOĞLU, Mahmut (1982), *Demokrasiye Geçiş 1946-1950*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

GÖLDAŞ, İsmail (1997), *Takriri Sükun Görüşmeleri, 1923 Seçimleri, Atama Meclis ve Sonrası*, Belge Yayınları, İstanbul.

GÜLER, Cağfer (1999), *Türkiye’de Çok Partili Yaşama Geçiş Döneminin (1945-1950) Koşulları Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü. Sos. Bil. Enst. Tarih Anabilim Dalı, Ankara.

- HUNTINGTON, Samuel – Jorge I. DOMÍNGUEZ (1975), *Siyasal Gelişme*
(Çeviren: Ergun Özbudun), Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara.
- İBA, Şaban (1998), *Ordu Devlet Siyaset*, Çiviyazıları, İstanbul.
- İNAN, Süleyman, (2002), *Muhalefette Adnan Menderes (1945-1950)*, Basılmamış
Doktora Tezi, S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Isparta.
- İNÖNÜ, İsmet (2001), *Defterler (1919-1973)*, C.I, (Haz. Ahmet Demirel), YKY,
İstanbul.
- İNÖNÜ, İsmet (1993), *İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)*,
İkinci Cilt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 57, Ankara.
- İNSEL, Ahmet (1999), *Cumhuriyet Döneminde Otoritarizmin Sürekliliği*, Birikim,
Sayı 125-126, Birikim Yayınları, İstanbul.
- KARAOSMANOĞLU, Y.Kadri (2002), *Politikada 45 Yıl*, 3. Baskı, İletişim
Yayınları, İstanbul.
- KARAOSMANOĞLU, Y. Kadri (1987), *Panorama*, 3. Basılış, İletişim Yayınları,
İstanbul.
- KARPAT, Kemal (1967), *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel*
Temeller, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- KEMAL, Memed (1982), *Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi*, Afa Yayınları,
İstanbul.
- KEYDER, Çağlar (1993), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul
- KILIÇ, Cemil (1995), *Demokrat Parti'nin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri*, Basılmamış
Yüksek Lisans Tezi, Y.T.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, A.İ.İ.T. İstanbul.
- KIRAY, Mübeccel B. (2006), *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, (2. Basım),

Bağlam Yayınları, İstanbul

KISAKÜREK, Necip Fazıl (1986), *Benim Gözümde Menderes*, 2. Basım, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul.

KOÇAK, Cemil (2003), *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, 2.Baskı, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul.

KONGAR, Emre (1995), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KOMİSYON, (2001), *Türkiye’de Toplumsal Mücadele Tarihi*, Sosyalizm Ansiklopedisi, C.8., İletişim Yayınları, İstanbul.

KÖPRÜLÜ, Orhan F (1987), *Fuad Köprülü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 839, Ankara.

KÖKER, Levent (1992), *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

KÜÇÜKÖMER, İdris (2002), *“Batılılaşma” Düzenin Yabancılaşması*, 3. Basım, Bağlam Yayıncılık, Ankara.

LAÇİNER, Ömer (2002), *DP, ANAP ve Sonunda AKP*, Birikim, Sayı 163-164, Birikim Yayınları, İstanbul.

LAROUSSE Meydan (1972), *Koraltan Refik*, C 7, Meydan Yayıncılık, İstanbul.

LEWİS, Bernard (1993), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5.Baskı, Ankara.

MARDİN, Şerif (2004), *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

MAZICI, Nurşen (1996), *Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi (1937-1939)*, Der

- Yayınları, İstanbul.
- MENDERES, Adnan (1950), *19. Hükümet Programı*, (<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP19.htm>).
- MENGİ, Ruhat (2003), *AKP Aidiyet Arıyor*, Hüsamettin Cindoruk'la yapılan söyleşi, Vatan, 22. 08. 2003
- MENGİ, Ruhat (2003), *AKP Demokrat Parti'nin devamı mı?* Ahmet İhsan Gürsoy ile yapılan söyleşi, 23. 08. 2003
- MİLAR, Selçuk (1988), *Yeter Söz Milletindir Afişi Nasıl Doğdu*, Tarih ve Toplum, C. 9, Sayı 54, İletişim Yayınları, İstanbul.
- NADİ, Nadir (1964), *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul.
- ORTAYLI, İlber (1998), 'Devraldığımız Miras', *Türkiye'de Yönetim Geleneği*, (Editörler : Davut Dursun – Hamza Al), İlke Yayıncılık, İstanbul.
- ÖKTE, Faik (1951), *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul.
- ÖZ, Esat (1992), *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- ÖZDEMİR, Hikmet (1989), *T.C. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri, Devlet Krizi*, Afa Yayınları, İstanbul.
- PEKER, Recep (1946), *15. Hükümet Programı*, (<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP15.htm>).
- SAKA, Hasan (1947), *16. Hükümet Programı*, (<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP16.htm>)
- SAROL, Mükerrrem (1983), *Bilinmeyen Menderes*, C.I., Kervan Yayınları, İstanbul.

- SENCER, Muzaffer (1974), *Türkiye’de Siyasi Partilerin Sosyal Temelleri, Geçiş Yayınları*, İstanbul.
- SENCER, Muzaffer (1986),*Türkiye’de Yönetim Yapısı*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- SERTEL, Zekeriya (1977), *Hatırladıklarım*, 2. Basım, Gözlem Yayınları, İstanbul.
- SÖNMEZ, Sema (1998), *1946-1950 Yılları Arasında İktidar Muhalefet İlişkileri Açısından Demokrat Parti’nin İşlevi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, A.İ.İ.T. Bilim Dalı, Konya.
- ŞAHİN, Oğuz (1991), *Türkiye’de Çok Partili Yaşama Geçiş (1946-1950)*, Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Y.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, A.İ.İ.T. Anabilim Dalı, İstanbul.
- ŞAHİNGİRAY, Özel(Toplayan) (1955), *Celal Bayar’ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri 1946, 1950 ve 1954*, Doğu Ltd. Ortaklığı Matbaası, Ankara.
- ŞENŞEKERCİ, Erkan (2000), *Türk Devriminde Celal Bayar (1908-1960)*, Alfa Yayınları, Bursa.
- TANYELLİ, Halit- Adnan Topsakallıoğlu (1958), *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi*, (1945-1950), Birinci Kitap, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- TAŞDELEN, H. Musa (1997), *Siyaset Sosyolojisi*, Kocav Yayınları, İstanbul.
- TİMUR, Taner (2003), *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, 3.Basım, İmge Kitabevi, Ankara.
- TOKER, Metin (1990), *Tek Partiden Çok Partiye*, 2.Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- TOKER, Metin (1991), *Demokrat Parti’nin Altın Yılları, 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

- TÖKİN, İsmail Hüsrev (1965), *Türk Tarihinde Siyasi Partiler (1839-1965)*, Elif Yayınları, İstanbul.
- TUNAYA, T.Zafer (1991), *İslamcılık Akımı*, Simavi Yayınları, İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1952), *Türkiye’de Siyasi Partiler, 1859-1952*, Doğan Kardeş Yayınları A.Ş. Bas. İstanbul.
- TUNAYA, T. Zafer (1980), *Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İ. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ULUS Gazetesi, 1945 - 1950
- URAN, Hilmi (1959), *Hatıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- US, Asım (1966), *1930-1950 Hatıra Notları, Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları*, Vakit Matbaası, İstanbul.
- UZUN, Turgay(1995), *Türkiye’de Tek Partili Yönetimden Çok Partili Yönetime Geçiş Sürecinde Türk Siyasi Hayatı (1946-1950)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, K.Y. Anabilim Dalı, İzmir.
- VATAN Gazetesi, 1945 - 1950
- WEISBAND, Edward (1974), *İkinci Dünya Harbinde İnönü’nün Dış Politikası*, Çev., Mehmet Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- YAYLA, Atilla (2004), *Kemalizm’e Liberal Açından Bakınca*, Liberal Düşünce, Sayı 9, Liberte Yayınları, Ankara.
- YILMAZ, Ensar, (2007), *Çankaya Savaşları, Atatürk’ten Bugüne Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Yaşanan İktidar Kavgaları*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- YETKİN, Çetin (1983), *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*, Altın Kitaplar

Yayınevi, Ankara.

YETKİN, Çetin (2007), *Karşı Devrim 1945-1950*, 6. Basım, Yeniden Anadolu Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya.

YALMAN, Ahmet Emin (1970), *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt III-IV, Rey Yayınları, İstanbul.

YÜRÜŞEN, Melih (2004), *Türk Modernleşmesini Karakterize Eden Başlıca Engeller Üstüne Bir Deneme*, Liberal Düşünce, Sayı 9, Liberte Yayınları, Ankara.

EKLER

EK: 1

DÖRTLÜ TAKRİR (ÖNERGE)

CHP Meclis Gruba Yüksek Başkanlığına

7 Haziran 1945

Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa Partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaattir ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri Partimizin Meclis Grubu'na arz ve teklif etmeyi borç bildik.

Atatürk'ün ölmez adına bağlı olan mukaddes Kurtuluş Savaşımız'dan doğan Türkiye Cumhuriyeti ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile dünyanın belki en demokratik anayasasını meydana getirmiş ve bu sayede gerek ferdî hürriyetleri gerek millî murakabeyi en geniş surette sağlamak imkânlarını vermişti.

Memleketi Orta Çağdan kalma bir takım zararlı müesseselerden koruyabilmek ve irticai kırmak maksadıyla 1925 den sonraki yıllarda siyasî hürriyetlerin bazı tazyiklere uğratıldığını biliyoruz. Lâkin Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Teşkilâtı Esasiye Kanununun demokratik ruhuna daima sadık kalmış ve Cumhuriyetin kurucusu Büyük Atatürk, bunu tamamıyla demokratik bir şekle ulaştırmak idealinden ölünceye kadar ayrılmamıştı.

Burada izahına lüzum görmediğimiz türlü sebeplerden dolayı muvaffakiyetsizlikle neticelenen Serbest Fıkra tecrübesi bu maksatla yapılmış bir hareketti. Bu talihsiz tecrübenin uyandırdığı tepkiler neticesinde siyasî hürriyetlerin yeni bir takım tahditlere uğratıldığı inkâr edilemez. Bununla beraber Cumhuriyet idaresinin her şeye rağmen demokratik tekâmül yolunda ilerlemek istediğini gösteren teşebbüsler de vardı. Büyük Millet Meclisi seçimlerinde müstakil mebuslara gittikçe daha artacak bir nispette yer ayrılması tecrübesini buna bir delil olarak zikredebiliriz.

İkinci Dünya Savaşının belirmeye başlaması ve harp tehlikesinin memleketimizi daimi bir tehdit altında buldurması pek tabîi olarak siyasî hürriyetleri bir kat daha tahdide sebep olmuş ve bu suretle Teşkilâtı Esasiye Kanununun Demokratik ruhundan biraz daha uzaklaşmıştı. Gerçi Cumhuriyet Halk Partisi içinde ayrıca bir müstakil grup teşkili millî murakabe işinin daha esaslı bir şekilde sağlanması ve tek parti usulünden doğan zararların karşılanması yolunda bir tecrübe olmakla beraber kuruluşundaki gayri tabilik dolayısıyla bundan da müspet bir netice alınmadığını görüyoruz.

Bütün dünyada hürriyet ve Demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de Cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de, hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasî hürriyetlerini şuûrlu kullanacak bir seviyede buldukları inkâr edilemez bir hakikattir.

Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasından bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan Milletimizin, bilhassa Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler neticesinde, bundan 20 yıl evveline nispetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.

İşte, bir taraftan iç hayatımızdaki bu mesut tekâmülün yarattığı siyasî olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumî şartları daha ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunumuz'a hâkim olan demokratik ruhu bugünkü siyasî hayat ve teşkilâtımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevk etmiş bulunuyor. Bunun biran evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülâsa ediyoruz:

1. Millî Hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesini Anayasamız'ın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması.

2.Yurttaşların siyasî hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilâtı Esasiye Kanunumuz'un gerektirdiği genişlikte kullanılabilmeleri imkânlarının sağlanması.

3.Bütün Parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi.

Muhterem Milletvekili arkadaşlarımızın Yüksek tasviplerine sunduğumuz bu teklifimizle, daha ilk kuruluşundan beri Millî Hâkimiyet gayesine eriş-meyi, onu gerçekleştirmeyi hedef tutan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve bütün Türk Milleti'nin yüksek arzularına tercüman olduğumuza, Atatürk'ün idealine sadık kaldığımızı tamamıyla inanmış bulunuyoruz.

Cumhurbaşkanımız'ın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında; "Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği" hakkındaki ifadeleri, bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızın, Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk Milleti'ne dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar eder ve bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica eyleriz.

İzmir

Kars

İçel

Aydın

C . Bayar

Fuat Köprülü

R. Koraltan

A. Menderes

(Bu belgenin ikinci kopyası Ankara'daki, Cumhuriyet Müzesi'nde bulunmaktadır.)

EK: 2

DEMOKRAT PARTİ PROGRAMI

(İkinci Büyük Kongre'de yapılan değiştirilen ve ilave edilenler, yanında (*) işareti ile gösterilmiştir.)

I -UMUMİ PRENSİPLER

Madde 1- Siyasi hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle hizmet etmesine hizmet maksadı ile kurulmuştur

Madde 2- Partimiz, demokrasi esaslarına en uygun devlet şeklinin Cumhuriyet olduğuna kanidir.

Madde 3- Partimiz, demokrasiyi millî menfaate ve insanlık haysiyetine en uygun bir prensip olarak tanır ve Türk milletinin siyasi olgunluğuna inanır.

Madde 4- Geniş ve ileri manasıyla demokrasi, bütün devlet faaliyetlerinde millî iradeyi ve halkın menfaatini hâkim kılmak, yurttaşın ferdî ve içtimaî bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek, yurttaşlar arasında hukuk eşitliğini, karşılıklı sevgi ve saygıyı ve iktisadî menfaatlerde ahengi sağlamaktır.

Madde 5-Aile ve mülkiyet esaslarına dayanan Türk cemiyetinde, içtimaî adalet ve insanî tesanüt prensiplerinin millî vicdanda kökleşmesi ve tatbikatta geniş yer bulması için çalışmayı vazife biliriz. İnsanlık haysiyetinin korunması için, alışmak isteyen her işsiz yurttaşa iş bulunmasını, ihtiyarlık, hastalık ve sakatlık gibi hallerde yurttaşların yardım görmelerini, demokrat bir cemiyetin başlıca hedeflerinden sayarız.

Madde 6-İçtimaî iş bölümünün tabii neticesi olarak, çiftçilik, işçilik, tüccarlık, sanayicilik, avukatlık ve memurluk gibi yurttaşların teşkil ettikleri iş ve çalışma zümrelerinin karşılıklı münasebet ve menfaatlerin, umumî menfaat çerçevesi içinde, içtimaî adalet ve insanî tesanüt prensiplerine uygun olarak ahenkleştirilmesi lüzumuna ve imkânına inanıyoruz.

Madde 7-Umumî hayata her bakımdan muvazeneli ve ahenkli bir gelişmenin sağlanması için, yalnız siyasi partiler kurulmasını, yani, sadece siyasî sahada teşkilatlanmış olmayı kâfi görmüyoruz; milletimizin iktisadî ve içtimaî sahalarda da süratle teşkilatlanması ve daha şuurlu bir birliğin tecellisi için, işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslek mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin meslekî içtimaî ve iktisadî maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.

*Bütün bu meslek ve tesanüt teşekküllerinin manevî şahsiyet olarak her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrindeyiz.

Madde 8- Partimiz, insanlık haysiyetine ve bu haysiyetin ancak insanlık ana haklarının teminat altında bulunması ile korunabileceğine inanır ve bütün devlet mevzuatında bu prensibe aykırı hükümler bulunmamasına dikkat etmeği başlıca vazife sayar.

Madde 9- Millî iradenin tam tecellisi, seçimlerin her türlü müdahaleden uzak ve serbest olarak gizli rey ile yapılmasına ve siyasi partilerin eşit haklara sahip bulunmalarına bağlıdır. Seçimlerin serbestliğini bozacak hareketle-ri, millî hâkimiyete karşı işlenmiş bir suç addederiz.

Madde 10- Milletvekilliği seçimlerinin tek dereceli olmasını, Seçim Kanunumuzda, bu esasa göre ve yurttaşın seçme ve seçilme haklarını daha geniş emniyet altına almak maksadı ile, değişiklikler yapılmasını lüzumlu görmekteyiz.

Madde 11-Devlet memurlarının, seçimlere iştirak dışında, hiçbir siyasi faaliyette bulunmamaları ve siyasî partilere girmemeleri lüzumuna kaniiz. Yalnız, yüksek öğretim mensupları, mesleklerinin mahiyeti itibariyle, bundan müstesnadırlar.

Madde 12- Memleketimizin istiklalini veya toprak bütünlüğünü bozmayı, yurttaş ana haklarını kayıtlamayı gaye edinen veya memleket dışındaki siyasî teşekküllere bağlı olan, siyasi cemiyet ve partilerin kanun dışı sayılmasını isteriz.

Madde 13- Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan ve her türlü ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telâkkisine bağlıyız.

Partimiz, bütün yurttaşları din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanunî vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş gözü ile bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta yer bulmasına dikkatle çalışacağız.

Eğitim ve öğretim müesseselerimizi, böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.

(*) **Madde 14-** Partimiz lâikliği devletin siyasette, dinle hiç bir ilgisi bulunmaması ve hiç bir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması mânasında anlar ve lâikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Gerek dinî tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehasıslar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmî mahiyette mümasil müesseseler, Millî Eğitim Bakanlığı'nın bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdır.

Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve tesanütü bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine müsamaha olunmamalıdır.

Madde 15- Partimiz, inkılapçılığı, daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine süratle uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye erdirmek ve geçmişten kalan geri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek için, gereken bütün hamlelerin hemen tatbikine konulması mânasında anlar.

Madde 16- Halkçılığı, hiçbir şahsa veya zümreye imtiyaz tanımamak, kanunlarda ve memleket idaresinde halkın menfaatlerini korumak mânasında anlıyoruz. Hükümet ve idare, halktan, halkla beraber ve halk için olmalıdır.

Madde 17 - Devletçiliği, iktisadî alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yolları ile hususî teşebbüs ve sermayenin umumî menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması şeklinde anlıyoruz.

Özel teşebbüs ve sermaye faaliyet ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleri ile genel menfaatin telifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz, iktisadî şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur.

Madde 18 - Dış politikamız, milletlerin hukuk eşitliğine, milletlerarası siyasi, iktisadi ve kültürel işbirliğine, kolektif güvene, iyi komşuluk münasebetleri esasına dayanmalıdır. Millî varlığın ancak millî kuvvetle korunabileceği kanaatine bağlı kalmakla beraber; milletler birliği gayesini hedef tutacak barışçı ve açık bir dış siyasetin, memleket menfaatlerine en uygun ve realist yol olduğuna inanıyoruz.

Madde 19- İç işlerimizde, hükümeti ve teşkilatını, halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sadece halk tarafından amme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı saymak, esaslı bir prensibimizdir. İyi bir idarenin gayesi, devletle bütün muamele ve münasebetlerinde, yurttışa tam bir emniyet verebilmektir. Memurlara verilen kanunî yetkilerinin, idarî otorite temini bahanesi ile, keyfi olarak kullanılması temayüllerini önlemeyi vazife edineceğiz.

İyi bir idare cihazı kurabilmek için, vazifenin icap ettirdiği yetkiyle mesuliyet hudutlarını kesin olarak tâyin eylemek şarttır. Bütün yetkilerinin mahdut ellerde toplanması ve mesuliyetin zaafa uğraması neticelerini doğuran bürokratik zihniyet ve usullerin terki lüzumuna kaniiz.

Madde 20- İllerin özel ihtiyaçlarını yerinde görüp karşılamak ve halkın idareye iştirak ettirilmesi prensibini tahakkuk ettirmek maksatları ile kurulmuş olan İl Genel Kurulları ile özel idare ve belediyeler, bütçelerini tanzim ve tatbik hususlarında ve diğer bütün vazifelerinin ifasında, gereken genişlikte yetkilerle teçhiz olunmalıdır.

İllerde idare âmirlerine ve memurlarına verilen yetkilerin de genişletilmesi,yine işlerin yerinde görülmesi ve süratle yürütülmesi bakımından.lüzumlu görmekteyiz.

Madde 21 - İl Genel Kurulları ve Belediyeler; beşer senelik çalışma plânları tanzimine sevk edilmeli ve bu planlar merkezde mahalli idarelere yol göstermek vazifesi ile kurulacak bir teknik büronun evvelden tetkikine tabi tutulmalıdır.

Şehir sınırları içindeki kara ve deniz taşıt vasıtalarının ve diğer ticarî mahiyette umumî hizmet işletmelerinin, belediyelere devrini tabii buluyoruz.

Madde 22 - Devlet hayatında, bütün idare şubelerimiz için, siyasi tesirler dışında ihtisas heyetlerince, umumî plan ve programlar hazırlanmasını ve bunların usul dairesinde kanunlaştırılmasını lüzumlu görmekteyiz.

Madde 23 - Devlet vazifelerinin günden güne artması ve devletin siyasî ve idarî bünyesinde iktisadî karakterin daha belirgin hale gelmesi yönündeki gelişme, memur meselesini umumî hayatın çetin bir meselesi haline koymuştur.

Memurların, her şeyden evvel, halka hizmet duygusu taşımaları, vazife ve mesuliyet hislerine bağlı ve ehliyet ve ihtisas sahibi olmaları şarttır. Bu hususların sağlanması için bilhassa şu esaslar üzerinde önemle durulmasını gerekli buluyoruz:

a) Memurların hâl ve âtilerinin emniyet altına alınması, aylıkların, memur ve emeklileri geçim kaygısından kurtaracak dereceye getirilmesi,

b) Memurların tayin, terfi, cezalandırılmaları hususlarının, takdirden ziyade objektif usullere bağlanması.

(*)c) İhtisas ve diploma hakları mahfuz kalmak şartıyla meslekî kabiliyet ve ehliyetleri olduğu takdirde tahsil durumları nazara alınmaksızın bilumum amme hizmetlerinde çalışan vatandaşlara derecelerini tamamlamak suretiyle yükselme imkânlarının sağlanması.

ç) Çocuklarının okutulmasında memurlara kolaylıklar gösterilmesinin usûlleştirilmesi.

Madde 24 - Bütçemizin büyük bir kısmını memur emekli ve aylıkları teşkil ettiğinden, memurlarımızın terfihi meselesi, sayıca az ve fakat yüksek vasıflı ve verimli memurla iş görme prensibinin tatbikine bağlı bulunuyor. Bu, idare cihazının daha rasyonel bir görüşle tanzimi ve memur sayısını artırma yönündeki temayüllerin kesin olarak önüne geçilmesini zarurî kılmaktadır.

(*) **Madde 25** - Amme hizmetlerinin ifası sırasında doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak yapılan her türlü suiistimalleri ehemmiyetle takip ederek süratle intaç etmeği vazife biliriz.

II-HÜKÜMET İŞLERİ

ADALET İŞLERİ

Madde 26- Bir memlekette adalet işlerinin görülmesi, millî iradenin ifadesi olan kanun hükümlerinin yerine getirilmesi demek olduğundan, bu işin, aynı mercie bağlı bir tek yargı cihazı ile yani kaza birliği usulüne göre sağlanması lüzumuna inanıyoruz.

Madde 27 - Yargı işini görmekte olan elemanların, yaşama şartları bakımından, uygun bir refah seviyesi içerisinde bulunmaları esastır. Bu itibarla, yargıçlarımıza ve mahkemelerimizin memur ve kâtiplerine kolayca yaşamalarını sağlayacak imkân ve vasıtalar bulunmalıdır.

Anayasanın 56'ncı maddesinde gösterildiği üzere, özel ödenek kanunları yapılarak, kendilerine refah ve güvenlik getirecek çare ve tedbirler alınmalıdır.

Madde 28 - İlk mahkemelerde tek hâkim sistemi asıldır. İlk mahkemelerde Yargıtay arasında ikinci bir kaza kademesinin kurulmasını, partimiz, adalet için yeni bir teminat sayar.

Madde 29 - Adaletin sağlanması, ucuz, kolay ve aynı zamanda süratli olmalıdır. Bu gayeleri, zamanımız icaplarına ve memleketimizin sosyal ve ekonomik şartlarına uygun olarak gerçekleştirmek emelindeyiz. Bunun için de, usul kanunlarımızda değişiklikler yapılmalıdır.

Madde 30 - Adalet cihazlarımızı meydana getiren mahkemelerimizin der-li toplu bir kuruluş sistemine bağlanması lâzımdır. Mahkemelerimiz, dereceler, görevler ve yetkiler itibarıyla, muntazam bir düzene göre kurulmalıdır.

Madde 31 - Suçtan sanık olanlarla, suçlu oldukları için ceza çekmekte olanlar aynı yerde tutulamazlar. Bu sebeple tevkif evlerinin ceza evlerinden ayrı kurulması zaruridir.

Ceza evlerinin, insanlığa yakışır şartlara uygun olarak düzenlenmesi icap eder. Sağlık, sosyal ve medeni şartlar bakımından, ceza evlerinin, ceza çekenleri manen yok etmemesi ve cemiyete uslanmış, yükselmiş birer vatandaş olarak iade etmesi için, gerekli tedbirler alınmalıdır.

Madde 32 - Çocuk suçluların, özel bir ihtimam ve bakım ile yargılanmaları için, büyük şehirlerden başlayarak, özel mahkemeler kurulmasını ve cezalarını çekecekleri ayrı ıslah evleri açılmasını, lüzumlu görmekteyiz.

Madde 33 - Hakkın fiili olarak yerine getirilmesi, mahkemece verilen kararın çıkması için geçen zamandan çok daha kısa bir zamanda, gerçekleşebilmelidir. Bunu temin için de icra usullerinde lüzumsuz sürüncemeleri önleme ve hakka en kısa yoldan varma imkânlarını sağlamak lazımdır.

Partimiz, bu maksatları elde etmeğe elverişli bulunan tekmil kanun tedbirlerinin alınmasına çalışacaktır.

MİLLÎ EĞİTİM İŞLERİ

Madde 34 - Maarif sistemimizde, millî eğitim ve öğretim vahdeti prensibinin taraftarıyız.

Madde 35 - Umumî ve meslekî eğitim ve öğretim yurt ihtiyaçlarını karşılayacak umumî bir plâna göre tanzim edilmeli ve gelecek nesillerin yalnız ilim ve teknik bilgi ile değil, millî ve insanî bütün manevî kıymetlerle de teçhizine çalışılmalıdır.

Madde 36 - İlköğretim, maarif sistemimizin temelini teşkil etmektedir. Bütün ilkokul öğretmenlerinin aynı ruha ve aynı seviyede bilgiye sahip olmaları esasının göz önünde tutulmasını, bunlar arsında farklı zümrelerin teşekkülüne meydan verilmemesi bakımından, lüzumlu görmekteyiz.

Madde 37 - Orta tahsil kurumlarını, gerek program ve talimatname, gerek laboratuar ve kütüphane gibi öğretim vasıtaları bakımından, ıslah ve takviyeye muhtaç görmekteyiz. Yüksek öğretime basamak olan liselerin, bu maksadı sağlayacak duruma getirilmeleri lazımdır.

Madde 38 - Muhtelif derecelerdeki teknik öğretim kurumlarını yurdun her tarafına yaymak yönündeki çalışmaları, eğitim ve öğretim cihazımızın ekonomik kalkınmamızda da vazife alması bakımından yerinde bulmaktayız. Bu çalışmaların iktisadî ihtiyaçlarımızla ayarlanmasını lüzumlu görüyoruz.

Madde 39 - Yüksek öğretim meselesinde keyfiyete önem verilmesi lüzumuna kaniiz. Bütün yüksek öğretim kurumlarımızın bu esasa göre takviesini ve Garp'taki benzerleri seviyesine eriştirilmelerini istiyoruz.

Üniversiteler, ilmî ve idarî bakımdan muhtariyete sahip olmalıdırlar.

Muhtelif ilim şubelerinde çalışmak üzere, Üniversite içinde, Araştırma Enstitüleri kurulmasını ve memlekete ait araştırmalara bilhassa önem verilmesini istiyoruz.

(*) **Madde 40** - İlmin, tekniğin, güzel sanatların süratle gelişmesini sağlamak için bütün vasıta ve tedbirlere başvurmak, bu cümleden olarak ehliyet ve istidatları teşvik etmek, kütüphaneler, müzeler, tiyatrolar, konservatuarlar kurmak, ciddi neşriyata yardımda bulunmak, Türk dilinin, millî bünyesine uygun olarak süratle gelişmesi yolundaki ilmî çalışmalara yardım etmek, kısaca, yurdumuzda millî ve insanî kültür seviyesinin yükselmesini sağlayacak her faaliyeti desteklemek, kanaatimizce, devletin başlıca vazifeleri arasındadır.

Ancak, dilin, ilmin, sanatın ve her türlü fikir faaliyetlerinin siyasî ve idarî müdahalelerden uzak kalmasını, Demokrasi'nin değişmez bir esası olarak kabul ediyoruz.

Madde 41 - Kabiliyeti ve kudreti müsait olduğu takdirde, bir ilkokul öğretmenin, öğretim derecelerini tamamlayarak, üniversite profesörlüğüne kadar yükselmesine kanunî imkân sağlanmalıdır.

Madde 42 - Doğu bölgelerinde, her derece ve şubede okulları ve nihayet Fakülte ve Enstitüleri ile bir kültür merkezi yaratmak lüzumuna inanıyoruz.

SANAYİ İŞLERİ

Madde 43 - İktisadî hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için, hususi sermayeye serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ve yeni iş sahaları sağlanmalıdır.

Faaliyet sahaları iyice hudutlanmak şartıyla, özel teşebbüslerle devlet teşebbüslerinin, yekdiğerine engel olmadan ve karşılıklı yardım suretiyle birbirini tamamlayıcı bir ahenk içinde çalışmalarının hem mümkün ve hem de faydalı olduğuna inanıyoruz.

Madde 44 - Özel teşebbüs ve sermayenin istikrar ve güvenle çalışması bakımından, devlet iktisadî faaliyetlerinin hudutları kesin olarak belirtilmelidir.

Bunun için:

a) Devletin ele alacağı işlerin uzun vadeli umumi bir plana bağlanmak suretiyle önceden herkesçe bilinmesi imkânının temini,

b)Devletin iktisadî hayatı tanzim yolunda alacağı tedbirler ile, Gümrük, Tekel ve para politikası gibi iktisadî hayatla sıkı sıkıya ilgili konularda takip edilecek ana istikametlerin, yine herkesçe bilinmek üzere, önceden tayin ve ifadesini lüzumlu görmekteyiz.

Madde 45 - Devletin doğrudan doğruya girişeceği iktisadî teşebbüsler şu mahiyette olmalıdır:

a)Özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği yahut yeter ve yakın kâr görmediği için girişmeyeceği, fakat bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak, mahiyetteki teşebbüslere girişmek; bilhassa ana sanayi ve büyük enerji santrallerini kurmak; bugün olduğu gibi, demiryolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt vasıtaları inşa etmek ve işletmek;

b)Milletin, gelecek nesillere de şamil, daimî menfaatleri bakımından devlet elinde bulunması daha faydalı olan büyük maden ve orman işletmeleri kurmak.

Devlet, girişeceği iktisadî işlerde, kazanç maksadından ziyade, benzeri özel işletmeleri sarsmamak kaydı ile, millî ekonominin gelişmesi ve halk ihtiyaçlarının karşılanması gayretleri ile hareket eder.

(* c) Devlet işletmeleri ile benzerleri özel işletmeler hiçbir suretle birbirinden farklı muamele ve şartlar altında bulundurulmamalıdır.

Madde 46 - Devlet, iktisadî faaliyetleri düzenleme yolunda alacağı tedbirlerde, iktisadî hürriyeti ortadan kaldıran fiili inhisarları, millî emek ve sermayenin israfını, umumî menfaate ve içtimaî adalete aykırı istismarları önlemek gibi maksatlarla hareket eder.

Madde 47 - Memleketin ham maddesini kullanan, halkın zarurî ihtiyaçlarını karşılayan, geniş işçi zümrelerine geçim sahaları sağlayan, dünya piyasalarına göre de rantabl olan sanayi ile, umumiyetle ziraat sanayi ve küçük sanayiden millî ekonomi bakımından himayeye muhtaç görülenlerde halkın, bilhassa köylümüzün boş zamanlarını kıymetlendiren el sanatları, devletçe himaye ve teşvik olunmalıdır. Bu esaslara göre tanzim edilecek bir "sanayi teşvik kanunu" projesini yüksek meclise sunmak kararındayız.

Sanayimizin kuruluş ve işleyişinde,"en iyiyi en ucuza mal etmek" hedefini daima göz önünde bulundurmak icap eder.

(*) **Madde 48** - Devlet tarafından kurulan ve programın 45.maddesinde yazılı vasıfları haiz olarak tesis edilmiş bulunan devlet iktisadî teşebbüsleri ve işletmelerinin dışında kalan devlet işletmeleri elverişli şartlarla özel teşebbüslere devredilmelidir.

(*)**Madde 49** - Millî servetimiz olan ve memleket için büyük faydalar vadeden balıkçılığı ve her çeşit balık sanayi ve ticaretinin inkişafını sağlamak ele alacağımız mevzulardandır.

Madde 50 - İktisadî devlet teşekküllerinde verimlerin geniş ölçüde arttırılmasını ve masrafların mühim nispetlerde azaltılmasını mümkün görmekteyiz. Bu teşekküllerin idaresinde randıman ve rantablite hesap ve esaslarına ve basiretli bir tüccar gibi hareket prensibine sıkı sıkıya bağlanmakla, bu hedefe varabileceğine inanıyoruz.

Bu maksatla, iktisadi devlet teşekkülleri idare ve murakabesinin, daha ileri ve bu müesseselerin özelliklerine uygun bir şekilde tanzimi ve kanununda değişiklikler yapılmasını zarurî görmekteyiz.

TEKEL İŞLERİ

(*) **Madde 51** - Varidat temini gayesiyle tesis edilerek bizzat devlet tarafından işletilmek suretiyle memlekette iş hacmini daraltan, hayatı pahalılaştıran tekel fabrikalarının elverişli şartlarla hususî teşebbüs ve sermayeye devrine taraftarız.

Madde 52- Devletçilik politikasının devlete yüklediği türlü ekonomik vazifelerin layığı ile başarılabilmesini, iktisadî idare cihazının iktisadî ve ticarî zihniyet ve esaslara göre işlemesine bağlı görmekteyiz.

TİCARET İŞLERİ

Madde 53 - Piyasalarda emniyet ve istikrarın sağlanması şarttır. Kati zaruret olmadıkça piyasalara karışılmamalıdır. Bu alanda devlete düşen en önemli vazife, rekabetin ortadan kalkmasını veya daralmasını önlemeğe çalışmak olmalıdır.

Madde 54 - Türlü sebeplerden ileri gelen hayat pahalılığı, yalnız dar ve sabit gelirlilere zarar veren bir dert olmakla kalmamış, bütün istihsal maliyetlerini arttırmış ve milletlerarası piyasaya uymak zorunda kalan dış ticaretimizi güçleştirmiştir. Devletin ilgili cihazları, çalışmalarını bu mesele üzerinde toplayarak, iktisadî ve malî hayatın türlü safhalarında gereken tedbirleri almak suretiyle, yaşama standardını tabiileştirmeğe çalışmalıdırlar.

Madde 55 - Paramızın kıymetini, serbest piyasa döviz kıymetleri ile memleketimizin iktisadî ve malî durumuna en uygun şekilde, ayarlamak ve bu esas üzerinde tam bir istikrar sağlamak zarureti karşısındayız. Bu yolda gereken tedbirler bir an evvel alınmalıdır.

TARIM İŞLERİ

Madde 56 - Ziraat, millî gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatle geçindiğine göre, ziraat kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağına şüphe yoktur. Bu sebeple, devlet gayretlerinin, "topraktan bol, iyi ve ucuz mahsul almak" hedefinde toplanmasını zaruri görmekteyiz.

Madde 57 - Memleketimizde ziraat, diğer istihsal şubelerine nispetle emek ve masrafa en az karşılık getiren iştir. Ziraatta maliyet ve satış fiyatları arasındaki fark, asgarî derecededir. Çiftçinin sattığı, satın aldığı maddelere nispetle ucuzdur. Maliyetlerin yüksekliği, mahsüllerin dış piyasaya arzını da zorlaştırmakta ve istihsal baskı altında bulundurmaktadır. Bu sebeplerle, bir taraftan ziraat maliyetlerin yükselmesinde tesiri olan amillerle mücadele etmek, diğer taraftan, ziraat mahsullerimizin iç ve dış pazar şartlarını iyileştirme çarelerini aramak yolları ile çiftçiyi bugünkünden daha çok kazanır ve daha fazla istihsal yapar bir hale getirmek, en esaslı gayelerimizdendir.

Madde 58 - Ziraatımız, âlet, çift hayvanı, makine vesair vasıta bakımlarından yoksul olduğu gibi, iyi tohum, ilaç vesair ihtiyaçları da karşılanmış olmaktan uzaktır. Çiftçimizin donatımı işi, ziraat kalkınmamızın başlıca konusudur. Bundan başka, çiftçimizi, işine

yarayacak teknik bilgi ile teçhiz etmeğe ve istihsal metotlarımızı ıslaha, daha verimli hale getirmeğe mecburuz. Bütün bu ihtiyaçları memleket ölçüsünde karşılayacak tedbirlerin süratle alınmasına çalışacağız.

Madde 59 - Ziraâ kredi, istihsal hacmi ile mütenasip ve istihsali süratle arttırmada esaslı âmil olabilecek miktar ve mahiyette olmalıdır. Bu bakımdan Ziraat Bankası'nın faaliyeti ve sermayesinin arttırılması meselesi üzerinde önemle durulmak lazımdır. Ayrıca, kooperatifleşme yolu ile de kredi darlığına çareler bulunabileceği kanaatindeyiz. Bunun için, kooperatif hareketini hızlandırmağa ve genişletmeğe ve bundan başka da, yer yer çiftçiye kredi yapacak mahalli bankalar kurulmasına çalışacağız.

Madde 60 - Çiftçimizin, kredi kooperatifleri ile olduğu gibi, istihsal ve satış kooperatifleri kurmak ve bunları çoğaltmak yolu ile de, takviyesini lüzumlu görmekteyiz.

Madde 61 - Ziraâ kalkınmamızda büyük ehemmiyeti aşikar olan kuraklıkla mücadelenin ve su işlerinin hızlandırılmasını ve genişletilmesini çok lüzumlu görüyoruz.

Madde 62 - Hayvancılık, millî gelirden geniş yer tuttuğu gibi, çiftçimizin yardımcısı, büyük bir yurttaş kütlesinin başlıca geçim vasıtası ve en esaslı besin maddelerimizin kaynağı olmak itibariyle de, çok önemlidir. Memleketimiz, hayvancılık bakımından, geniş imkânlar göstermektedir.

Hayvan mevcudunu arttırmak ve cinslerini ıslah etmek yolundaki gayretlerin arttırılmasında maddi fedakârlıklardan kaçınılmaması zaruridir.

Madde 63 - Ziraâ sanatlara kredi vermek ve gelişmelerine yardım etmek yönünde Ziraat Bankası'nın esaslı gayretler sarf etmesine ve özel teşebbüs ve sermayeyi de bu sahaya çevirmek için her türlü teşvik ve yardımda bulunmasına ihtiyaç görmekteyiz.

Madde 64 - Devlet elindeki mahdut imkânları ziraat işletmeciliğine hasretmektense, bundan sonra, bu imkânları çiftçi kütlesinin iyi, bol ve ucuz istihsal yapmasına yardım yoluna kullanılmalıdır. Bu maksatla her bölgede yeni yeni örnek çiftlikler, fidanlıklar, hayvan ıslah merkezleri, tohum üretme ve araştırma istasyonları kurmak yolunda çalışmalıdır.

Madde 65 - Devlet, ucuz ve her bölgenin tabiat şartlarına uygun aletleri ve ucuz yedek parçalan çiftçinin ayağına götürmeli ve bu maksatla memlekette çok geniş sarf yeri olan basit ziraat aletleri sanayinin süratle kurulmasını sağlamalıdır.

Madde 66 - Ziraâ kalkınmamızda devletin ağır ve geniş vazifeleri bulunduğuna inanıyoruz. Bu vazifelerin yapılması için, meseleyi bütün genişliği ile toptan ele almak, ve işleri, sarf edilecek emek ve paraya nispetle verimi en çok ve tesiri millî ekonomi bakımından en geniş olanlardan başlamak üzere, tertipleme ve plânlaştırmak lazımdır.

Madde 67 - Bilgi ile çalışma emek, sermaye ve teşebbüsün ziraat sahasına dökülmesini, ziraâ istihsal ve millî gelirin artırılmasında önemli bir konu olarak görmekteyiz. Bu maksadın temini için gerekli tedbirlerin alınmasına çalışacağız.

ORMAN İŞLERİ

Madde 68 - Millî servetimizin büyük ve önemli bir parçasını teşkil eden ormanlarımızın muhafaza ve geliştirilmesi, devletin daima büyük titizlikle üzerinde duracağı bir konudur.

Madde 69 - Köylünün kereste, odun ve kömür ihtiyacını, zamanında ve yeter miktarlarda ve ucuz olarak vermek ve bu işlerde köylünün emek ve vasıtalarından da faydalanmak, köylüyü ferahlatacak ve devlet orman işletmelerinin işlerini ve masraflarını hafifletecek tedbirdendir.

Madde 70 - Devlet orman işletmelerinin tevzii masraftan ile istihsal masraftan fasıllarında mühim nispetlerde tasarruflar yapılabileceğine inanıyoruz.

Madde 71 - Devlet orman işletmeleri fiyatlarındaki yüksekliğin, umumi hayat ve ekonomik gelişmemiz üzerindeki tesirleri göz önünde tutularak, bu fiyatlarda indirimler yapılmasını zarurî ve mümkün görüyoruz.

Madde 72 - Ehemmiyetli tesislerin kurulmasını ve toplu istihsal yapılmasını gerektiren büyük orman işletmelerinin devlet elinde bulunmasını faydalı ve zarurî görmekteyiz. Kurulacak önemli tesisleri karşılayacak büyüklükte olmayan küçük ormanlar, devletin sıkı murakabesi altında, özel teşebbüs eli ile de işletilebilmelidir.

MALİYE İŞLERİ

Madde 73 - Samimilik ve açıklıkla ve çok sıkı bir tasarruf zihniyeti ile tanzim edilmiş denk bütçe, malî siyasetimizin esasıdır.

İç emniyeti korumak için sağlam bir idare cihazının işlemesine, dış emniyeti korumak için de millî savunma ihtiyaçlarını karşılamağa yeter bütün masrafları sağlamak bütçenin başlıca hedefidir.

Bütçenin adi masrafları için açık veya kapalı istikraz yoluna gidilmemeli ve yeni emisyonlardan kaçınılmalıdır.

Madde 74 - İstihsalin ve millî gelirin süratle artmasını sağlayacak işlere münhasır kalmak üzere, dâhili istikrazları ve iktisadî istiklalimize uzaktan yakından dokunmayacak normal şartlarla, uzun vadeli dış istikrazlar yapılmasını, çok faydalı ve lüzumlu görmekteyiz.

Bütün devlet iktisadî teşebbüsleri için, asıl sermayenin yanında obligasyon çıkarmak usulünden de faydalanılmasını, devlet bütçesinin yükünü hafifletmek bakımından, lüzumlu sayarız.

Madde 75 - Vergilerin, içtimaî adalet kaidelerine ve yurttaşların ödeme kabiliyetleri ile mütenasip olmasını ve vergi sistemimizde, vasıtalı vergilerden ziyade vasıtasız vergilere daha geniş yer verilmesini, gerekli buluyoruz. Şahsî takdire dayanan vergi usullerinden, vergi mahiyeti alan iane ve bağış yollarından kaçınılmasını, vergi borcundan dolayı hapis cezasının kaldırılmasını istiyoruz.

Madde 76 - Vergi sistemimizin ıslahı, cibayet usullerinin sadeleştirilmesi ve daha emniyetli ve az masraflı hale getirilmesi suretiyle, yeni vergiler konulmadan dahi, devlet gelirinin arttırılabileceği kanaatindeyiz.

Madde 77 - Memlekette iş hacmini daraltan, istihsal maliyetlerine doğrudan doğruya tesir yaparak dış piyasalarla mübadeleyi güçleştiren veyahut hayat pahalılığının âmillerinden olan vergi ve resimlerde değiştirmeler ve indirmeler yapılmasına ve hayvan vergisinin birden veya tedrici surette kaldırılmasına taraftarız.

Madde 78 - Partimiz, maliye işlerinin, hazine menfaatini halkın menfaatinden ayrı ve üstün görmiyen, iktisadî ve içtimaî prensiplerimize uygun bulunan bir anlayışla yürütülmesi lüzumuna kanidir. Bu esasın gerçekleşmesi yönünde, kazaî ve idarî müeyyideler konulmasına çalışacağız.

BAYINDIRLIK VE ULAŞTIRMA İŞLERİ

Madde 79 - Millî ekonominin gelişmesini geciktiren sebeplerden birisi de ulaştırma ekonomimizin yetersizliği ve pahalılığıdır. Ulaştırma işlerimizi, bu görüşün gerekli kıldığı önemle ele almak fikrindeyiz.

Madde 80 - Modern yol yapımı tekniği, büyük vasıtalara ve makinelere ihtiyaç göstermektedir. Köy, bucak yolları dışındaki yapımın merkezden idaresini, esaslı bir plan içinde büyük yol şebekeleri kurulmasını zarurî görüyoruz.

Bu bakımdan, kanunlarımızda değişiklikler yapılmalıdır.

Özel kanuna göre köy ve bucak yollarının süratle yapılması da göz önünde tutulmalıdır.

Madde 81 - Demiryollarımızın inşasına devam olunmalıdır. Demiryollarımızı besleyecek kara yolları ile limanlar, depolar ve antrepoların birbirlerini tamamlayıcı surette yapılmalarını, ulaştırma sistemimizin içinde görüyoruz.

Madde 82 - Ulaştırmada ucuzluğu sağlamak için her türlü taşıt vasıtalarının ve yedek parçalarının memlekete getirilmesinde kolaylıklar gösterilmesini, akaryakıt fiyatlarının ucuzlatılmasına çalışılmasını zarurî bulmaktayız.

Madde 83 - Umumiyetle ulaştırma, depo ve antrepo ücret ve tarifelerinin millî ekonomiye uygun olarak tespiti, "Warrant" usulünün tatbiki, gözettiğimiz hedeflerdendir.

Madde 84 - İstikbal, hava nakliyatındadır. Bu konu üzerinde önemle duracağız.

(*) **Madde 85** - Devlet denizyollarının yük ve yolcu nakil inhisarı kaldırılarak, kabotaj hakkı seyhan bir surette Türk Bayrağı'na ait olacaktır.

Türk ticaret mallarını millî vasıtalarımızla dış pazarlara götürmek gayemiz olmalıdır. Dış sularda nakliyat yapan armatörlerin ecnebi şirketlere rekabet etmesini temin edecek himaye tedbirleri alınmalıdır.

Devlet deniz işletmeciliği ile ilgili bütün vasıta, tesis ve teşekkülleri bir idare altında toplamayı gerekli bulmaktayız.

Memleketimizin üç tarafı denizlerle çevrilidir. Coğrafi durumumuz endüstrisi ticareti ve sporu ile bize en ileri denizci millet olarak yetişmek fırsat ve kabiliyetini vermektedir. Denizciliği Türkün büyük millî ülküsü olarak kabul ediyoruz.

Madde 86 - Çiftçimiz, bir taraftan sel ve taşkınların tahripleri, diğer taraftan kuraklığın acı neticeleri ile daima karşı karşıyadır. Yurtta su meselesi, sağlık bakımından da çok büyük bir önem göstermektedir. Bu sebeplerle, su işlerimize, daima artan bir hızla, devam olunmasına çalışmak hedefimizdir. Bu konuda başlamış işler bitirilmeden yenilerine başlamak halin icabıdır.

Küçük su işleri üzerinde de ayrıca önemle durulmalı, bu işlerden halkın ve ilgililerin de iştirakini sağlayacak tedbirler ve müeyyideler aranmalıdır.

UMUMİ SAĞLIK İŞLERİ

Madde 87 - Nüfusumuzun ve istihsal kudretimizin çoğalması davasında büyük bir âmil olan sağlık işlerimiz, artan bir hızla ve plânla yürütülmek ihtiyacındadır.

Bunun için, bütçeden yeter tahsisat ayrılmasını, sıtma başta olmak üzere millî bünyeyi kemiren bütün hastalıklarla esaslı surette mücadele imkân ve vasıtalarının sağlanması, ve bu maksatla, ilgili bakanlıklar ile de işbirliği yapılmasını Partimiz, memleketin en büyük ihtiyaçlarından sayar.

SOSYAL MESELELER

(*) **Madde 88** –

a) İctimaî adalet ve insanî tesanüt prensiplerinin tabii neticeleri olan içtimaî sigortalar ve işçinin ve ailesinin maddî ve manevî refahını temin edecek bütün iktisadî ve teknik tedbirlerin alınmasına taraftarız.

Memurlar hakkında da bu mahiyette tedbirler düşünülmesini lüzumlu addediyoruz.

b) Yurttaşların kemmiyet ve keyfiyet bakımından gelişmesine ait tedbirleri içine alacak geniş bir nüfuz siyasetinin tespit ve takibini lüzumlu görüyoruz.

c)Geliri az olan yurttaşların gıda, giyim ve iskân Şartlarını ıslah etmek için esaslı tedbirler almağa çalışacağız.

)Partimiz memleket iŐ gúcünün deĐerlendirilmesi ve kemmiyet ve keyfiyet bakımından yukselmesi çarelerinin dűŐnűlmesi zaruretine kânidir.

d)Cemiyetin yardımına muhtaç hale gelmiŐ vatandaŐlarla őkűz ve bakımsız çocuklar hakkında himaye edici tedbirler alınması lűzumuna kaniiyiz.

e)İŞçiler için ücretli tatiller ve mezuniyetler sağlamanın imkânlarını arayacağız.

EK: 3

HÜRRİYET MİSAKİ (ÖZGÜRLÜK ANDI)

(7-11 Ocak 1947 tarihleri arasında toplanan D.P. Birinci Büyük Kongresi'nde kabul edilmiştir.)

Yüksek heyetimiz dört maddeyi ihtiva eden takririn incelenmesini ana meseleler diye adlandırarak ve diğer dilekler ve meselelerden ayırmak sureti ile hususî bir heyete atfederek ayrıca seçtiği komisyonumuza havale etmiştir.

Bu takririn ana meseleler diye ayrılmasının ve adlandırılmasının çok yerinde olduğunu bildirmekle söze başlayalım.

Dört maddelik bu takrire dikkat edilecek olursa, bütün olarak mütalâayı icap ettirecek ve birbirine bağlı ve birbiri içinde bulunan meseleleri ihtiva ettiği kolayca görülebilir. Filhakika takririn ihtiva ettiği maddeler anayasaya aykırı kanunlar, idare cihazı karşısında partimizin durumu, seçim kanununun değiştirilmesi ve Demokrat Parti Meclis Grubu'nun durumu gibi meseleler olduğuna göre bunların birinin halli diğerinin halline bağlı ve müessir olduğu açıktır.

Bu takririn verilmesini icap ettiren sebepler olarak kısaca, partimizin kuruluşundan beri karşılaştığı gayri tabii şartlar gösterilebilir. Bunlar üzerinde partimiz genel başkanının açış konuşmasında da ehemmiyetle durulmuştur.

Kanunlar arasında Anayasa'nın ruhuna ve metnine aykırı olan kanun hükümlerinin mevcut olduğuna ve bunların vatandaş hak ve hürriyetlerini baskı altında bulundurmakta ve millî iradenin serbestçe tecellisine engel teşkil etmekte olduklarına şüphe yoktur.

İdare cihazının tek partili devrede olduğu gibi kayıtsız şartsız iktidar partisi emrinde çalışmakta devam ettiği ve partimizin kurulmasını önlemeğe, geciktirmeğe ve partimiz mensupları ile partimize taraftar olan vatandaşlar üzerinde her türlü tazyiklere tevessül ettiği, kuruluşundan beri partimizin muhtelif faaliyetlerinde vazifeler almış olan sizlerce de gayet iyi bilinmektedir.

Devlet faaliyet ve idaresine milletçe el konmamasına ve topluluk hayatımızda millet murakabesinin bir türlü tahakkuk ve bir kelime ile millet hâkimiyetinin teessüs edememesine başlıca âmil olan vatandaşın reyini kullanırken her türlü tesirden azâde olarak vicdanının emrettiği gibi reyini kullanabilmesi ve kullandığı rey in de emniyet altında bulunması ve amme vicdanının buna inanması şartlarının temin edilememesine sebep olan seçim kanununun değiştirilmesinin bütün milleti alâkalandıran bir mesele haline geldiğini takdir etmeyen kalmadığı gibi taşıdığımız temsil sıfatı dolayısıyla hepimiz bu meselenin hallini başta gelen bir vazife olarak deruhte etmiş bulunuyorsunuz.

Grubumuzun Meclisteki durumuna gelince: Tek parti zihniyetinin devam etmekte olmasının türlü tecellileri, bilhassa milletvekili seçimlerinin malûm şartlar altında cereyan etmiş olması neticesi olarak grubumuzun Meclisteki durumunun nezaket ve ciddiyet arz etmekte olduğu hiç kimsenin gözünden kaçmayacak açıklıktadır. Son günlerde grubumuzun Meclisi terk etmek mecburiyetinde kalması bu halin yeni bir delilini teşkil etmektedir ki, yüksek heyetinizin henüz bu hâdisenin tesir ve teessürü altında bulunduğunu da bugüne kadar devam eden İdare cihazının vatandaştan ve muhtelif partileri tesir altına alabilmesi anayasanın ruhuna ve metnine aykırı olan bir takım kanunî hükümlerin meriyette bulunmasına; vatandaşlar ve muhtelif partiler üzerindeki böyle bir baskının ise; seçimlerde vatandaş iradesinin serbest tecelli edememesine, reylerin masum bulunmamasına sebep olduğu ve bunun ise doğrudan doğruya millet hâkimiyetinin tamamen tahakkuk edememesine ve hatta devletin kuruluşuna kadar tesirler icrasına yol açtığı ve nihayet bütün bunların da partimizin grubunun Meclisteki vaziyetini ağırlaştırarak tehlikeler doğurduğu, reddine imkân bulunmayacak bir hakikat olarak ortada durmaktadır. Görülüyor ki takririn ihtiva ettiği meseleler tamamen birbirine bağlı ve birbirinin sebep ve neticesidir.

Yüksek Heyetinizin Ana davalar diye adlandırdığı ve bir bütün teşkil eden bu meselelerin hal yolunun bulunması partimizin kuruluş maksatlarıyla doğrudan doğruya alâkalı olduğu kadar Türk demokrasinin gerçekleşebilmesi için de halli mutlak zarurî meseleler olarak ortada durmaktadır. Kongremizin ruznamesine dahil diğer meseleler bugün arz ettiğim manzara karşısında tali bir ehemmiyette kalmaktadır.

Diğer tarafından yukarıda da temas ettiğimiz gibi kongre açılış nutkunda üç maddede ifade edilen ve her hangi bir partinin görüşü olmaktan ileri, millî vicdanda şuûrlaşan dâvalar olarak ele alınan üç meseleyi hatırlatmak isteriz.

1- Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve Anayasamızın ruhuna ve metnine uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması,

2-Vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve millî hâkimiyet prensiplerini teminat altına almak maksatlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması,

3-Devlet reisliği ile fiilî parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü.

Kongre açılış nutkunun ve binnetice bu üç esasın yüksek heyetinizce tasvip edilmiş olması ve tahrir muhteviyatının da bu meselelerle sıkı sıkıya bağlı ve hattâ aynı mahiyet taşımakta bulunmasını bir defa daha müşahede etmek yerinde bir iştir.

Asıl kayda şayan olan nokta gene yukarıda da temas ettiğimiz veçhile vilâyetlerden gelen delegelerin ekserisinin de komisyonumuza tevdi edilen tahririn ihtiva ettiği dört meseleyi ele almış olmasıdır. Nitekim bu delillerin hemen hepsinde seçim kanununun vatandaş iradesinin serbest tecellisini, reylerin masuniyetini teminat altında bulunduracak şekilde tadilinin temini, Anayasaya uygun olmayan kanun hükümlerinin ortadan kaldırılması ve idare cihazının tarafsızlığından doğan ve bir arada mütalâası her vatandaşın yüreğini sızlatan, endişeye düşüren idarî tasarrufların nihayete ermesinin ilk şartı olmak bakımından da Devlet Reisliği ile fiilî parti reisliğinin bir zatın uhdesinde birleşmemesinin kabulü millî hâkimiyet esasının zaruretleri olarak tespit edilmiş ve bu meseleler karşısında parti grubumuzun Meclisteki durumunun günün şartlarına göre mütalâa edilerek bu hususta bir karar alınması yüksek heyetinize bırakılmış bulunmaktadır.

Bu itibarla komisyonumuz tahririn ihtiva ettiği ilk üç mesele hakkında ayrıca bir mütalaa serdine lüzum görmeyerek üç günlük çalışmalarını parti meclis grubumuzun durumu üzerinde toplamıştır.

Çok kısa bir zamanda yurdun her köşesinde, geniş ölçüde vatandaşların partimiz etrafında toplanmış olması ve bilhassa seçimlerde milyonlarca vatandaşın reylerini partimiz lehinde kullanması ve seçimlerden sonra da cereyan eden hâdiselerin ümit kırıcı ve üzücü olmalarına rağmen parti içinde çalışmalarına azimle devam etmesi ve bu azim kararını

yüksek heyetimizle temsil edecek kadar bütün bir varlık meydana getirmesi elbette ve elbette muayyen millî maksatların elde edilebilmesi için yapılmış fedakârlıklardır. Grubumuzun Meclisteki faaliyetleri bu maksatlar istikametinde en küçük bir inkişaf elde edilmesi şöyle dursun bilâkis tek parti zihniyetinin bütün devlet faaliyetlerini tanzim edecek olan Büyük Millet Meclisi'nde de eskisi gibi hüküm sürmekte olduğu meydandadır.

Demokratik gelişmemizin uzun bir sürüncemeye düşmesi demek olan ve parti faaliyetlerimizin akâmete uğraması gibi bir netice doğurabilecek bu hali daima göz önünde bulundurmak lâzım gelmektedir. Doğuşundan beri her istikametteki faaliyetlerini kanunlara ve meşrûiyet esaslarına göre devam ettirmekte olan, her hal ve kârda daima bu yolda yürümek azminde olan partimizin, Meclis Grubumuz'un durumunu ciddiyetle ele alması bir zarurettir.

Tek parti zihniyetinin millî vicdana mal olan meseleler karşısında gidiş istikametinde memleketin demokratik inkişafını sağlayacak mahiyette küçük belirtiler göstermemekte devam etmesi karşısında Grubumuzun Meclis'ten çekilmesi Partimiz için içtinabı mümkün olmayan tabîî bir karar olacaktır.

Partimiz kuruluş maksatlarını sürüncemeye ve sürüklenmeye bırakmak suretiyle memleketimizde demokratik inkişafın gecikmesine göz yummak Demokrat Parti'nin asla kabul edemeyeceği bir neticedir. Bu sebeple böyle bir kararın devlet kuruluşunda meydana getireceği akisler üzerinde durmayarak bu tarihî kararı almak Partimiz için zaruret olacaktır.

Yüksek heyetimizin toplanmasıyla ve Parti faaliyetlerine el koymasıyla bir dönüm noktasına ulaşmış olan Partimiz Grubunun Meclisteki faaliyeti hakkında bugünden katî bir karar almayarak hadiselerin inkişafını bundan sonra da sıkı sıkıya takip ederek her yolda bir karar alması salâhiyetini seçiminizle teşekkül edecek Genel İdare Kuruluna vereceğimiz bu salâhiyet ve bu salâhiyetin gerektiği zaman kullanılması keyfiyeti Parti Meclis Grubumuzu demokrasi aleyhindeki tecellilerine şahitlik etmek mevkiinde kalmak gibi bir durumdan kurtaracak ve yüksek heyetimizde tam ve katî ifadesini bulmuş olan Türk demokrasisi davasının mutlak gelişmesini temin yolundaki azim ve kararımızın bir ifadesini teşkil edecektir.

Hadiselerin icap ettirdiği zaman karar almak üzere yüksek heyetimizin toplanabilmesindeki müşkülâtın bu yetkinin Genel İdare Kuruluna kayıtsız ve şartsız olarak verilmesi hususunda ayrı bir sebep teşkil ettiğini arz etmek isteriz.

Karar yüksek heyetinizindir.

EK: 4

12 TEMMUZ BEYANNAMESİ

(11 Temmuz 1947’de radyodan okunmuş 12 Temmuz 1947’de gazetelerde yayınlanmıştır.)

Hükümet Reisi ile Muhalefet Lideri ile son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarımı ve bu hususta kanaatlarımı ve fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir.

7 Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Bay Celal Bayar bana, Demokrat Partinin, idare mekanizmasının baskısı altında bulunduğunu beyan ve şikâyet etti. Haberdar ettiğim Başbakan aynı mevzuları daha evvel aralarında görüştiklerini hikâye ederek böyle bir baskının olmadığını, idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyette tahriklere karşı çok güç durumda kaldığını beyan eyledi. Bundan sonra, iki tarafı bir arada dinlemek için 14 Haziran tarihli buluşmayı tanzim ettim.

Başbakan ve yardımcısı Devlet Bakanı ile Demokrat Parti Başkanı hazır bulundular. İki taraf arasında karşılıklı tartışma içinde iki buçuk saat devam eden bu konuşma, başladığı noktada bitti. Demokrat Parti Başkanı, Partisinin baskı altında bulunduğu noktasında ısrar ve Partisinin kanun dışı maksatlar ve ihtilâl usulleri takip ettiğine dair ihtimalleri reddetti. Hükümet Reisi idare mekanizmasının baskı yaptığı iddiasını kabul etmeyeceğini ve şikâyet vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğunu tekrar söyledi ve Muhalif Partinin çalışma usullerini düzeltmesi lazım olduğu iddiasında kaldı.

17 Haziran tarihinde Bay Bayar’ı tekrar kabul ettim. Bana vaziyeti arkadaşları ile görüştüğünü, benim durumuma karşı teşekkürle mütehassis olduklarını söyledikten sonra, baskı vardır kanaatında olduklarını teyit eyledi. Bunun üzerine, iki defa görüştüğüm Başbakan iktidar Partisi ile Muhalefet Partisinin Büyük Meclisteki münasebetleri ve karşılıklı çalışmaları yolunda hayırlı terakkiler olduğunu takdirle söyledikten sonra, (biz de kendimize düşen vazifeleri sadakatle ifa edeceğiz, size söz veriyorum) dedi ve iki ay sonra Büyük Millet Meclis toplanıncaya kadar partilerin münasebetlerinde itimadı arttıran terakkiler olacağına ümidi kuvvetli olduğunu ilave eyledi.

Bu beyanatı Bayar'a 24 Haziran tarihinde naklettim. Bay Bayar bana, fiili neticeye intizar edilmesi lazım geleceğini bildirdi. Bundan sonraki tartışmalar, Muhalefet Liderinin Sivas nutkunda ve Hükümet Reisinin 2 Temmuz tarihli beyanatında ve ondan sonraki karşılıklı cevaplarda görülmüştür. Vaziyet hulasa olunursa, iki taraf şikâyetlerinde ve savunmasında ısrar etmiş ve şiddetli tartışmalar esnasında karşılıklı iyi niyetlerinin ifadesi olan bazı tatmin edici parçalar hatırda kalmıştır. Siyasi havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere, dertleri bilenlerin, kendilerinden, karşı tarafı teskin edici tedbirler alacakları ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olarak, durum, Muhalefet Partisi Liderinin "fiili bir netice bekleme" şeklinde ifade ettiği hükümde görülür. Yani, bir başka türlü söylenirse, vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhafaza etmiştir.

Şimdi ben, bu düğümü çözmeye çalışacağım. İki tarafın şikâyet ve müdafaalarının delillerini tafsil etmekte faide görmüyorum. Zaten bunlar umumî efkârca da kâfi derecede bilinmektedir. Gördüm ki taraflardan hangisinin haksız yahut hangisi daha evvel karşısını kırmağa başlamış olduğunu aramakta da fayda yoktur. Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını Hükümet Reisinin kabul etmemesini, bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar'a söyledim. Ben, Muhalefet Liderinin kanun dışı maksatlar ve metotlar isnadını reddetmesini, Muhalif Parti çalışması için şart olan kanun içinde kalmak esasının göz önünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakana bunu söyledim. Her iki tarafla uzun konuşmalardan çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inanışa getiren bugünkü durumu, memlekette siyasî partilerin çalışıp gelişebileceğine kâfi ümit veren en mühim merhale sayıyorum. Şimdiye kadar, memlekette geçen iktidar ve muhalefet tecrübesinin muvaffak olmamasını bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler, onların dayanamamış ve bugünkü siyasî durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimce, bir buçuk seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler ağır ve bazen ümit kinci olmuştur. Ama gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkacak bir muvaffakiyet de temin edilmiştir. Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhalefet partilerinin vazifeleri olmak lazım gelir.

Gelecek için tedbirler, benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim bu son dinlediğim karşılıklı şikâyetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun, hakikat payı da vardır. İhtilâlcî bir teşekkül değil, bir kanunî siyasî partinin metotları ile çalışan

muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmesi lâzımdır. Bu zeminde ben, Devlet Reisi olarak kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.

İdare mekanizması, yani valilerimiz ve maiyetleri bir seneden beri çok ağır bir tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki, memlekette hükümetin mevcut olup olmadığı bile şüphe götürür idi.

Sorumlu hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat meşru ve kanunî siyasî partilere karşı tarafsız, eşit muamele mecburiyeti, siyasî hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada, siyasî partilere mensup olan veya görünen hususî maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icap eder. Siyasî partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin, onlar idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandıracaklardır.

Zannediyorum ki, Hükümet Reisi ile Muhalefet Lideri arasında son tartışma, iki tarafı sebat ettikleri noktadan ayırmak gayretine düşmeksizin, her iki tarafın bekledikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum.

Vatandaşlarıma, Hükümetle ve İktidar Partisi ile Muhalefet arasında görüşme ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidarın şu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler, çok zaman yalnız ruhî mahiyette olan âmillerdir.

Bu güçlükleri yenmek için siyasi hayatımızı idare eden, iktidarda ve muhalefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim.

Bu beyanatımı, neşrinden önce, Başbakanla Muhalefet Lideri görmüşlerdir.

EK: 5

MİLLÎ TEMİNAT MİSAKI (MİLLÎ HUSUMET MİSAKI)

(20-25 Haziran 1949 tarihleri arasında toplanan D.P. İkinci Büyük Kongresi'nde kabul edilmiştir.)

Kongremize sunulan Genel İdare Kurulu raporunun "antidemokratik kanunlar değiştirilmez, seçim kanunu emniyet verecek ve adlî teminatı ihtiva eden bir şekilde konmaz, az veya çok farklarla 21 Temmuz metotlarının önümüzdeki umumî seçimlerde de tatbikine kalkışılacak olursa ne olacaktır?"

Suallerini inceleyen komisyonumuz birinci büyük kongrede tespit edilen Hürriyet Misakı ruhuna sadık kalarak aşağıdaki hususatı yüksek kongrenin tasvibine arz eder.

1-Seçim kanununun ve seçimlerde alakalı hükümlerin vaz'ından maksat millet iradesinin serbestçe tecellisini teminden ibarettir. Mevzuu kanunlara ve müesses nizama aykırı hareket kuvvet darbesi, millet ve vatandaş haklarının ihlâli neticesine varacağından buna meydan verilmemek üzere memleket için büyük zarar ve tehlikeleri mucip olacak bu hale müsaade edilmemesi, bu mevzuda haklarına tecavüz olunan bütün vatandaşların meşru müdafaası halinde kalmaları, haklarını Anayasa ve Türk Ceza Kanunu'nun müeyyidelerine dayanarak hareket etmeleri kaçınılmaz bir zaruret olacaktır. Bu hususların rey sahibi bütün partililere ve Türk umumî efkârına bildirilmesi, ayrıca hükümetin ve vazifelilerin keyfiyetten haberdar edilmelerinin temini zarurî görülmüştür.

2-Ancak tek parti zihniyetinin ve Halk Partisi iktidarının, kanunların ihlali pahasına da olsa, devamını kararlaştırmış olanlar kongremizin bu kararı almış olmasını, ihtilale teşvik mahiyetinde tefsir etmeye kalkışabilirler. Halbuki ihtilâl mevcut ve müesses içtimaî ve siyasî nizamın cebren değiştirilmesine matûf bir hareket olup, yukarıda tavsif edilen hareketler, ihtilâl tabirinin tamamıyla şümulü dışında, meşru hakların ve meşruiyetin müdafaası mahiyetindedir. Bu itibarla vatandaş siyasî hak ve hürriyetlerinin kullanılmasına ve millî hâkimiyet esaslarının tahakkukuna her hangi bir surette engel olacak kanun dışı hareketlerden tevakkî olunması lüzumunu memleketin en yüksek menfaatleri hesabına belirtmek isteriz.

Aksi yolda harekete teşebbüs edenlerin ise, millî vicdanın ifadesi olan millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihî bir mesuliyete mahkûm olacakları muhakkaktır.

ÖZGEÇMİŞ

1966 yılında Erzincan/Tercan’da doğdu. İlkokulu, İstanbul / Alibeyköy’de, Güzeltepe İlkokulu’nda okudu. Orta ve lise öğrenimini Eyüp İmam-Hatip Lisesi’nde tamamladı. Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme bölümünden 1994 yılında mezun oldu. Aynı üniversitenin Eğitim Fakültesi’nden pedagojik formasyon aldı. 1996 yılında, “Yakup Kadri’nin Romanlarında Toplumsal Değişme” adlı çalışmasıyla Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı’ndan yüksek lisans derecesi aldı. Halen “Demokrat Parti’nin İktidara Geliş Süreci” adlı doktora çalışmasıyla Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı’nda öğrenimine devam etmektedir.